

Анатол Кэйтцниа

КЭЫДРЫ АИФХААҢТЭИ
АИҢНЫЦСАХЛАРА

Ароман

Апхэынтшәкәтыжырта
Акәа 2014

ББК 84 (5А6х) 6-44
Кә 94

Кәйтһниа, А. У.

Кә 94 **Кәыдры айѡхааѣтәи айтһыцсахлара.** Ароман.
Ацхәынтшәкәтыжыырта. Аҕәә, 2014. – 352 д.

Анатол Кәйтһниа ироман «Кәыдры айѡхааѣтәи айтһыцсахлара» азкуп 1992–1993 шықәсқәа раан хажәлар ирхыргаз Ацһынцтәылатә еибашьра.

ББК 84 (5А6х) 6-44

© Анатол Кәйтһниа, 2014
© Ацхәынтшәкәтыжыырта, 2014

Кәыдры айѡхааѣтәи айтныцсахлара

I

Ахәынаа

Аенышыбжьон Ахәынаа иаакәѡит ашәа «Кәыдры»

Ажәакәа Анатол Кәытцниа
Амузыка Нури Бытәба

Актәи авариант

Ахракәа ушьтыбжь рыгәныѡеит,
Урылтәраа уахълеиуа уцры.
Угәрымуеит, угәрымуеит, угәрымуеит,
Ацсуа изиас Кәыдры.

Иумоузеи гәалас ушьтытцыртә,
Аамтәкәа еитасит умбои?
Ацсуа мхәцъырқәа рхатыцан,
Индырхаз рыгәра умгои?

Дырмит ду Уарча ахьицәызыз,
Угәы ҕнакаазар уажәы?
Атаратә Самсон ду хъзы згымыз
Дыршыызар уцшахәаҕы?

Ашәартара цоит уара ухықәан,
Q-мчык еинышәом абар,
Абжыгуааи абзыпқәеи урнықәуеит,
Ушыхьчатәу рдырп иатаххар.

Егъагым ипыххаа еилахарц,
Ухықәан игыло абаа.
Апсынра зтәызтәырц иқәылаз
Феида изгахьома абра.

Ахрақәа ушьтыбжь рыгәныфәуеит
Урылтәраа уахьлеиуа упры.
Угәрымүеит, угәрымүеит, угәрымүеит,
Апсуа изиас Кәыдры.

* * *

Ахәынаа акәша-мыкәша ацәышлампыр иажызшәа
адгьыл рыгганы, ижны иқоуп. Атабиакәа угыла-
ны уныцало, иахьатаху уеыларқәуа, зынзагьы
имыртшәацәакәа, адәахьала алартақәа атаны,
аката-бызкаатахә шьацпштәыла ицаны-иҳаны
хыхь ирықәыршәуп. Цъара-цъара ашьата итхны
иааргаз алфарақәеи амжәа хәычқәеи еитаҳауп,
атырасқәа ианрызхә ихьынааны ажра дукәа зла-
хыбу ихытәтцәоу ацсақьдқәа ирықәжью амалачыр
хнафәит. Жрак уталар, уштоу мацара инахараны егьи
аганахь ижны иқатцоу анацшыртақәеи ачапшьарта
тыпқәеи рахь унанагоит.

Ҷадақа, ашьха акалтаф уназаанза, икфәтцәи-
аакфәтцәиуа амфәду амахәтақәа анеидытлак, арпқа
адақәа реипш реыршоит, апсуа қытақәа иргәылсны
ицоит нақ хараза тыхәапцәарак рымазамшәа.
Уахьгьы, зехьынцъара амфәқәа цтәаны, аға
дахьтәоу ицәыхарамкәа Ахәынаа ишырзықатцоу

еипш, апсуаа рхыгәгәартақәа рееитцыхны, досу иара ихәаакәа дырны ирыхьчоит. Ианатаххо аамтазы ижәылоит, еитатцуеит, зны инаскьоит, зны иааскьоит, абри иафуп. Ахәынаа Кәыдры ахәаа ихықәгылоуп, аға иаанкыланы имоу нырцәтәи ақытақәа ажәфан иатцацсоу аетцәакәа реипш, рынхартақәа урықәпшуеит, уимоу урт ртанкқәеи рмашыынақәеи еишьтагыланы ианцо ланарпшыгада иахьнеиуа улацш итцашәоит, ирхылтцуа абыжь-гы тахәәеза улымха интасуеит. Ладақа, Ахәынаа ушықәу мацара, нахьхьи Царцу ақыта агәафы интәоит иара ашьапы ахьакуа. Абри ахәы зегьы ладеи-фадеи еибаркны царцуаа рбаталион хлацшра канатцоит. Ақыта агәы уахьынахысуа агаз мөа агәылсны ицоит, уахь цшыхәцәак дтцак рыманы имнеиуазар агагы итәымкәа, ҳаргы иахтәымкәа, зеипштә зонак ахасабала иааныжьуп. Зны-зынла нақ-аақ еибашьуа зтаарадук анрызцәыртцуа, бирақ шкәакәа хәыцқәак аанкыланы амөаду инанылоит, апостқәа рфы ицацшьо уи ангәарталак, еигәныфны иааиуа ицылоит. Ускан ахысрақәа ааныркылоит. Ас қартцоит еихарак аитныцсахларақәа анрымоу. Иркыз роума, ишьны ирымоу апсцәа роума, иахьыр-шьыз, иахьыркыз атыцқәа антыртцаалак, ирымоу ихә зеипшроу еипш нақ-аақ еицәажәоит, акафы икы-леибагоит, нас иарбан мшу, иарбан саату азгәатаны аитныцсахларақәа мөацыргоит.

Абаталион аштаб, хыхь зсахьа таххыз Ахәынаа афдахьшәа ишьтоуп. Ишаххәахьоу еипш, абас мацара ахәы иаакәыршаны ишьтоу анаара зегьы неибейцшны еихачаца идыргылаз ахан ду уатцагылазшәа, амөхак тбааза, абаталион гәыпцқәа руак атәартәи агылартеи азалхуп. Аснаиперцәа шыауардынтцас ахәы ацәқәан икылатәаны инацш-

аапшуеит блатцарыла. Егъыс, атанк затцѣы ирымоу ажра азыкатцаны, уигъы акасы етцѣа ахы итарцаны – иазалырхыз атыц аѣы ақбышѣи апынтѣи шытацаланы игылоуп. Ирымоуп иара убас агранат зыршѣуа абцъар, урт рхыцхъазара рацѣам, аха хѣба-фба ѣы ирымоу итабуп ахырхѣаауеит. Ага итанкқѣеи ишыақауааи ргѣы ртынчны ари Ахѣынаа иатцсуа амѣаду ианыланы хыхъ цашъа рымазам. Ынтѣ-хынтѣ реазыршѣахъеит, аибашъра иалагеижътеи акырынтѣ ижѣылахъеит, иртахын ари аҳаракыра рнапѣы иааргарц, аха ага имѣапигахъоу аѣышѣарақѣа зегъы мцуран, ылытцшѣадан. Арахъ ахѣы ихаланы, ари ахыргѣгѣартѣ аанахкылап хѣа, икартцахъоу ажѣыларақѣа ирыбзоураны, хѣруаа трофеины ирхашѣалахъеит абра ирызгылоу атанк, агранат зыршѣуа абцъарқѣа, апулемиотқѣа, автоматқѣа рацѣаны.

Аибашъра ианалагоз асқак абцъар рымазтгъы, уажѣшьта ага итыѣрахъ дтацаланы, иусқѣа еикѣтѣахъазаарын. Царцуаа ирѣызцѣан егъырт апсуа қытѣқѣа зегъы. Еиҳаразак, ашѣартѣара итагыло иалагеит Кѣыдры азиас ааихтѣѣаны, мрагыларахъ ала ишьтаз Очамчыра араиони Ткѣарчал ақалақъ иатцѣанакуаз ауаапсыреи. Амѣақѣа зегъ ѣахтѣѣаны, ашьха акалтаѣы ишьтаз аиланхартақѣа ргъырак, апсреи абзареи интагылеит. Ақыртцѣа шхалалаз еипш, хѣра хѣрхаштызшѣа, зымѣа хѣзтѣаара нышьтартцѣан, Акѣеи Гѣымстеи рнапѣы иааргаразы мрѣташѣарахъ амца адырkit. Абри аан, урт агѣаанагара рыман Очамчыра араиони Ткѣарчал ақалақъ акѣша-мыкѣша итанхози дыд-мацѣысрак иалагзаны рнапѣы ишыкѣалоз. Аус злаз дара ртѣала, Гѣымстеи Гагреи иахъыртѣанакуаз амацѣаз итакыз апсуаа кѣакѣаса ианықѣыртцѣалак, нас иаанхаз апсуаа ашьха аѣаѣарахъ икѣѣацаланы,

амца-кьоуқбад нарыжэтцаны иныртцэаны, убриала-
ггы избаны иалгарц ацсуа-қыртуатэ еймакы.

Дауышла қаршэаны бцъар-мцала хашта иантала,
иахья-уатцэы аҕааа итытцыз хрылгоит хэа ишыцшуаз,
уахынла-еынла ргэyreанзамкэа ацсуаа рықэланы
рабцъар рхыхны, атрофеи еизганы акыртцэа акамчы
рытцхуа рҕаархеит. Иахья-уатцэы хрылгоит хэа
абадақь иасуаз, аахақэа гэгэаны ироуа ианалага,
Ацсны рнапағы аагара акэым, ршыапы реарганы,
излацара иазхэыцуазггы калейт.

Шэышықэса инарықэгэыгуа ари хадггыл ағы
исасцэаны иахтааз, нас ацшэымара аанызкыларц
зтахқэаз, ацсуаа ҳакэымкэа уажэы ацсреи абзареи
итагылаз дара ракэын...

II

Адта

Шыбжьхья анырфа ашьтахь, иаацсаны иказ
аибашьцэа нықэиа-аакэиеит, дцтак роуаанза
мачк иадамхарггы акыр иацсан ацсшьара. Аха
ацхынра рацхьатэи амшқэа убаскак ацхара аана-
геит, ахэйтцэхэа амра иоунашьтуаз ацыцхькэа
иааузымчхаратэ ашоура ацын, адэахы уздэылтц-
уамызт, удэылтцырггы ацша ахықэсуаз шэшьырак
уеоумтар, иаразнак иултуаз ацхзы чабуа уцэаматэа
арбаазон, ухы-уғы кацшьза узышауа уканатцон.

Ахэынаа уқэгыланы уаныцшлак, амшын Еикэа
уацхья ишьтоушэа, ацэкэырцакэа кэеицеиуа агэы
ухыцшылон. Амҕаду нырцэи-аарцэи, ага импытца-
халаны имаз атыцкэа ркынтэи цыхэаптцэара рыма-
замкэа акэкэахэа ахысбыжькэа ааҕуан, уи кэытцшьа
амамызт, угэы аацнатцэон. Ага ус зыкайтцоз еилкаан:
дауышла қаршэаны ишьхэа хтеицалоз цыишьон.

Аибашыцәа уи иашыцылахъан, хырџа артомызт, урт рпатронакәа иреичаҳаны ус ицшын иатаххаанза. Икалап, ақыртцәа уи иаҳаггы ргәы пжәаны, аа, афымтра зеипшроу шәхарбап хәа еицлабны, шьоук рызхара ианхыслак, егьырт ирымдо изхысуаз хгәы тыркьарц акәызтггы. Ус акәзу, еггыс акәзу, ицон аибашьра, уи еилгаанза наӳ-ааӳ ахкәа дыршәуан, азә дашьуан, азә деикәхон, шьоукы хьатцраны иӳан, даеа шьоукы аиааира иазыцшын, макъаназы уатцәы ирцеипшыз ахәара уадафын...

* * *

Алиас Нануа ашоура анизымчҳаза, цәка азахьы дылбаарц итаххеит. Амтцкәа цхауа таха ирттомызт дахьтәаз, дангылаггы, ифы италарц ртахызшәа икьышә инықәсуан, иара игәахы еикәыччо инапы иӳон, икәицон, аха илытцшәадан.

– Шәца шәахьымаара! – ихәан, уи ахшыра дын-хықәгылеит. Ма гатәылантәи, мамзарггы шьхатәылантәи, изфыздаз, угәы кәзцашаз цшак ықәсуамызт. Аҳауа кәызгаза адгьыл иахатәан. Уахьыцшлакггы, уааггы-цстәггы-цсаатәггы амра ацара ахьымнеиуаз ашәшьырақәа рыгерымаданы цсеивгарак ахьроушаз иашьтан.

– Алиас-ас!.. – нахьхы атабиа даатытцын, лыбжьы лыргеит Алиса Баалоу-цҳа. Иаразнак уи лыбжьала дидырит. Иарггы лара длышьтан, дицшаарц итахыноуп амедпункт шыказ дыфәуа арахь дыз-цәыртцызггы. Даниба, дгәыргьатцәа дааӳалан, уахь ифынеихарц ишьафә ааихигеит, аха лара лнапы лӳан, арахь лфәалхеит.

Алиса фажәа шықәса лхытцуеит, цыцх амедицинатә ццарайуртә дшалгаз еипш аибашьра иалагеит, усӳан лара Царцу дааны дыӳан, ақытарафы

и́каз ахэышэтэырта хэыч а́фы аусура дналагоны ауп ари шы́калаз. Алиас ауниверситет дтан, а́тоурыхтэ-зинтэ факультет а́кэша́фы. Алисеи иареи хэ́ба-фба шы́кэса шрыбжызгы, а́тцыхэтэантэи аамта́кэа рзы, А́кэа ат́дара ахы́ртцоз раамта́ иахаршэ́аланы, лассы-лассы еи́кэшэ́алон. Рыгэ́тыха а́какэ́ын: А́дсынра алахы́нтца – дара ирлахы́нтцан. Убас ишы́казгы, урт́ онут́кала ирызцэ́ыртыз а́цэаны́рра иднар-дырх́ан, иаарласны́ хара имга́кэа рынасы́цкэа еиды́рымт́ар цсы́хэа ама́мкэа ишы́каз. Аибашы́ра ианала́га цы́арак еивагы́ланы а́га и́фагы́леит.

Алиса дааины́ Алиас дааидгы́леит. Арцы́с д́оа-галан, ана́ара иа́фац́каны и́катца́з амарду́ан а́фы атэ́арта лирбе́ит. Р́оыц́ьегы́ еизааи́гэаны, амжэ́а-т́ла ду ирхагы́лаз ашэ́шы́ра р́еатаны́ инеид-тэ́алеит. Алиса дкы́а́фын, а́ха леи́фартэ́ышы́еи лоу-реи еи́кэ́нагон, лхы́-л́фы аи́кэ́ара иакны́ иаго́ит, лы́цымшы́ па́кэа́гы еи́кэ́атцэ́оуп, лы́хцэ́ы цаны́, еи́кэ́ыршаны́ лхы́ и́кэ́уп, л́зара па́за и́коуп, лы́гэ-чама́кэа иа́ха еинтэ́ыла́ны леи́цка ты́ртэ́ааны иакы́н, лшы́апкэ́а шшэ́ыр-шшэ́ырза, деина́ало-уп. Ар рыма́тэа лы́шэт́цаны дшы́коу́гы, а́тынчра аны́каз лы́тцкы́ ма леи́цка аны́лшэ́ыз ишы́лна́алоз еи́цш, а́браа́гы уи леи́фартэ́ышы́а цш́за́за ома́к ала дагэ́ылцхон.

Алиас иоу́ра-ит́ба́ара назо́уп, уиа́кара а́цэ́еи́жы икы́м, ихы́-и́фы ианы́цшуе́ит арцы́среи а́хатареи дшеи́маркуа, ма́чк и́цы́нтца-хэ́а цэ́ры́цсза и́коуп, и́патца́кэа мчы́бжы́к а́кара т́уеит имса́цкэа и́коу-и́жы́теи, уи ́фы́ц ашы́а́ц зхы́ ы́тцы́згаз иеи́цш, ма-кы́аназы́ еи́ныла́нгы́ и́кам, а́ха аи́кэ́ара ахы́тцэ́аны, и́ца́а́ы́а́за иахы́́коу, дахы́ашы́цы́лам азы́ уа́жэы́-уа́жэы́ инапы́ нали́шы́уеит. Уи ар рыма́тэа ишэ́ым, а́ха аибашы́ра ќалаан́за а́нсамб́ль «Кэ́ыдры» да́на-

лаз ирзырзахыз апсуа еикәеи акабеи амака кьакьа ақәтданы ишьоуп, акәымзцәа хылца ихамтцазакәа ишьамхы иқәыршәуип ирены, ишьагрын еимаа паза ишьоуп.

– Иахьа зынза амра кыдшәеит! – ихәеит Алиас.

– Апхынра хталеит, – лхәеит Алиса. – Уара, избо, ашоура узымчхауазаап!..

– Бара?

– Ар рыматәа зшәыртцаз, ашоурагьы ахьтагьы ичхалароуп. Усакәзами?

– Бара биашоуп, ар рыматәа зшәыртцаз рымфа икәу атагылазаашьа дазрыжәуеит, уиадагьы уаха цсыхәа ыказам. Даеакала уеыртцшзаны сшьаға еи-хызгап хәа, уалагаргы ултшәадахоит!..

Пытраамтак урт ҫыртзом, иқәыпсчхәуеит иахь-тәоу. Алиас иавтомат иф-шьапык рыбжьара инапы акәыршаны ишикыз, мацк нақ иварахь днахан, ашьацраҫы инышьтеитцеит. Алисагьы лыхәшәқәа зтаз ацбар қацшь асахьа зныз лмакәан хәычы лыжәфа иахылхын лацхьа инышьталцеит.

– Алиас, о, Алиас? – лхәеит лара.

– Ара сыҫами, ибтахузеи?

– Ҫызара сызуы, азахьы сылбаар стахуп.

Алиас дгәыргьатцәа даакалеит.

– Бара бзы сара схәыуоуп! – ихәеит иара.

– Ус анакәха, уцаны ар рпыза ухырхартә ирдыр. Саатк ашьтахь ххынхәуеит...

Алиас данца, Алиса лхала данаанха, шьамханы ифеихьаз атәа лхы нылалтцан, ажәфан етцәа датцапшуа лызқәа нкыдылтцеит анаара. Тәа цырак итцылхыз лхапыцқәа ирыбжьакны дацхауа илкын. Ажәфан ахь «у-у-у» хәа, рыбжьы гон еикәша-еикәшо ипылы-пылуа игылаз ашьхыц. Урт ирхыкны хараза хыхь амтцәыжәфақәа еитцыхны ихиаалаз ашьау-

ардын, изышьтаз уара идыр, имыццакзо цъарак ихыгъежбылон. Уигъы ауаа реипш акы иашьтан, ишьташэарыцон, аѣатцахэы апшаауан. «Аду-неи аѣы зегъ еишьтоуп, зегъ рымч пибашэоит, атыхэтэаны ишнеи-шнеиуа зегъ анызаауеит! Тынч инхар кыр калома, ауаѣы иѣхэара ааиаанза идунеи зицсахрызеи?!» – дхэыцуан Алиса.

– Баала, ирласынгы ххынхэыроуп! – ихэеит Алиас дхынхэны данааи.

– Ус ихэама ар рпыза?

– Ааи!

Алиса илдыруан урт еибырхэаз, аха ҕылымтзеит. Уажэазыхэа цѣака анаара илбааны, азы хьшэашэаѣы анеира акэын дзызхэыцуаз. Зык лықэтэаны мацк лыцсы ааиталкыр, нас ар русгы иналацэажэар рылшон. Алиас уаха акгы анимхэа, лара дѣагылан лмакэан хэычы лыжэѣа инахылшыын, цѣака ахшыра данынтала, иаргы ацандар тлеипш, дынхатыр-аа-хатыруа инеиуаз дналышьталеит.

* * *

Дара зызцоз аеыкэабарта мыцхэы ицхьакыртан, уахь шамахамзар, ауаа ирѣырхарстамызт. Цѣака уаннеилак аѣхаа убжбаланы цытк уанынаскыалак аѣэара ииасуаз уштэз мацара, алацанреи ахэажэреи зхарцэз азышьтра атоннель еипш унхэытцалон. Ара ахаангы амра ашэахэа амбацызт, аенышьыбжьон ицэытцлашьцааза, ахахэқэа ирхычэо иааиуаз ази апсаатэ рашэахэабжьи рыда шьтыбжьи уахэзомызт. Уимоу, наѣ мраташэарахь ала Ахэынаа инахыкны абомбақэа тѣацуазаргы цъара игэынқны шьтыбжык тахэаены идагэаза улымха итамсуазар, уаха акы уахараны иѣамызт. Зеипш камло егыѣам хэа, Алиас агэеанызаара иман Алиса лышьтахь дгы-

лан. Җынфажәи жәабақа метра абас ицахъан еипш
иаатгылеит. Ара мацк апсабара ала хнатуан, иазы-
гъежъны азхықәаҕы дәхәыпш хәычык аман, атынчра
аамта анықаз апсатцлақәа рымтан атәартагы
азықайтан уаф бзиақ, қылақ аҳасабала, унатәаны
уцсы ушьон, утахызаргы мцак неикәтцаны уфатә
урпхар алшон. Егырахътәи аз хықә аган аҕы
ацақъара иалтәраан азыхъ аауан, уи аиахәа хәычы
хтцаны иаман, иутахызар унатцагыланы уеукәабон,
иутахызар аирыз натцакны азыхъ утон. Апсшьаразы
ари аҕыза атыц узыпшаазомызт. Аха аибашыцәа
азәырҕы ихароуп хәа арахъ аара ртахымызт,
Ахәынаа иахыылбаауаз ашьапаҕы азы кны ирыман,
убра италон, убра рәыркәабон. Рхы зықәкыз атыц
аҕы ианнеи, Алиас ҕааитит:

– Бара бус нагзала, сара сыбхылпшуеит, – ихәеит
уи. – Аҕадахъала уаф дааиуам, азышьтра атцыхәахъ
ара сара сықоуп, бымшәан!..

– Аиеи, Алиас! – атак қалтцеит лара. – Сара уажәы-
тәқъа сусқәа срылгоит!..

Алиса лхала данаанха, даанапш-аапшит, аха
дзыцәшәашаз акгы лбомызт, Алиас игәадүра лы-
маны аиахәа хәыч ахъхыз даназааигәаха, ақәара
ахықәан еилажъыз ахахәраҕы ар рмагә хәычы аа-
лышьылхын, ар реипкеи ар рыблүзеи аалшәыхны
ақәараҕы ирены инышьталтцеит. Нас леилақъ аа-
ибалыртын, уигы наганы лымаҕәақәа ахышьтаз
инықәылтан, лхы ицаны иакәыршаз лыхцәы аноу-
лышьт, ихәазаны игғало тқа инталеит. Дыззым-
дыруаз азәы длыниазтгы, зызлан дызбеит хәа, ауаа
ржъара далагон. Иоулышьтыз лыхцәы лшьамхқәа
рқынза иназон.

Дааихәтқәықәлан, азыхъ ацыпхықәа лгәыдтәало,
лыфнапык лыргәафан азы инзаашыыланы илыртәын,

лхы-лҕы инақәтәаны илырбаазеит, нас дҕагылан
шҕамханынза илзааиуаз азы дынталан, азыхь
днатҕагылеит. Азнаказы дытрысит, ихьшәашәан. Аха
хәычы-хәычы лҕалыршыцылан, ичҳаны, лнапқәа
еитцыхны азыхь иатцалкын, лхы-лҕы иқәхәмаруаз
азыхьшәашәа лылақәа хҕаны илхьыршо дахьгы-
лаз, зхы иақәйтхаз лгәыцхә хәыцқәа лнапқәа
лҕьяацыпхьаза лгәышпы иқәхәмаруан. Пытрак
ашьтахь ашырхәа, азыхь дааттыцын ақәарахьы
деихеит. Ахьта дакызар акәхап, иаразнак лмакәан
дынтапшын, ампахьшы аатылган иааитцылхит, нас
рацхьа лхы-лҕы инахьылшыит, нас лацхьа лышьтахь
аалырбан уи даналга, тҕақа лыгәчамақәа рханы
лчапан атҕақа инакәыршаны иаақалхәеит.

Хәбақа минут рышьтахь лееилалхәан, ацсатцлақәа
рымтдан днеины днатәан, лыхцәы ақәара дналагеит.

– Алиас, о, Алиас! – ҕылттит.

– Икалеи?

– Уааи, уааи!

Пытрак ашьтахь, иехызәзәааны, иерыцқьаны,
ихы хәаны, иеиқәа хьарҕены, ичабыр еимаақәа кны
дшааиуаз азыхь аҕы днеины иеимаақәа наргыла-
ны, инапқәа ргәаҕаны азыхь ижәит. Изхара анижә,
инапала ҕацхьа ихы-иҕы ааирыцқьан, дааины ацса-
қәа рымтдан Алиса дналыватәеит. Алиса лыхцәы
цаны, цаса ишықаз еицш ирша-ыршаны лхагәта
инықәалхәеит.

Арпыс даанацш-аацшын, ионапык аалыкәиршеит
Алиса. Лара ҕымтзакәа ишқа даахьахәит. Егьи
дарыхьтшызшәа ақәарахәа деитцасуан.

– Иухьзеи, уара?! – даагачамкит.

– Исыхьуаз, ус...

– Ақәарахәа уеитцасуеит...

– Ааи..

– Иухъыз умхәои?
– Бара сбыцәшәоит, еснагъ быцсы тазар сҭахуп,
сбыхзызаауеит!

– Умшәан, акымзарак сыхъуам.

– Уи ами истаху!..

Ус ихәан, лыхәда инапы накәиршан ишҭа даа-
лыхеит. Нас, лқъышә цшааны ирыгәгәаны даагәы-
дикилеит.

– Сыцсы еипш бзиа бызбоит!.. – лхы ааганы игәы
инадикилеит.

– Издыруеит. Саргы уара узы сыҭоуп сыцсы
танатцы!..

– Сыхаара! – ихәан инапы аалыкәиршеит. Нас
деипхъышышыаауа дышнеиуаз изнапык тҭака индәы-
кәйтцеит. Алиса ашырхәа, дҭацҭқьарц лҭеалырххеит.
Иара иуамызт.

– Баангыл, иҭалозар мацк беаанкыл...

– Мап, мап! – лара дытрысуан.

– Избан, ус зыҭабтҭои, саргы суафуп, саарыц-
хашъа!..

– Уаргы ууафуп, саргы суафуп. Аха рапхъа ир-
гыланы са сыцсыуа тыцхауп, уахауоу?

– Исахауеит!..

– Иуахауазар, сухәоит, сацсуара ахәынтҭәа илоум-
кәахан!..

– Аибашъра цоит...

– Скыдтаны сыршъуазаргы сшапсыуоу сыр-
шъааит!..

– Ааи, ааи, ибхәо иашоуп! – даауишьтит. – Сгәеи-
лашыра сыхнацааит, сатабымтҭан!..

– Уаха адтҭа хатаны амҭа хәқәлоит, иуахәхъазар
акәхап.

– Ааи, исахәхъеит.

– Хшыхынхәлак, уақәшахатзар, хтынхацәа хәа-
рыпхъаны хатҭеи пхәыси хәкәны ашәкәы хәанахтҭап.

Агэараандакэа рыгерыважьны ишеицыхэмаруа нас зымгэацэакэа зырчуа среицшхар стахым. Истахуп абраагы сыпсуара сымазар... Аибашьра шцогьы ага ицасхэаракынтэи хаҗиалааит, насып җамазааит. Уажэы усзымгэаан, иумаҗай?

– Ааи, ааи! – ихэеит Алиас. – Җашьты, иаарласны егырт җөызцэагы еизараны икоуп!..

– Мацзак уаангыл! – лхэеит Алиса. Алиас инапы даахан иаанылыкылеит. – Иахьа ашьыжь саби сани ххыгэгэартаҗы җыла ар рхэы рыманы иааит. Уара указамызт, аха ухэы ныскылеит, – лхэан лмакэан дынталан асаби икрыфага ацатлика хэычы азна ауатка аацэырылгеит. Нас хаҗапыр саҗэак ихыхны иказ қбаад бгыцк иныкэылтан, афырцъан хэыцкэа надыргыланы иаалыртэит. Хазы, асызбал зтаз ихөаз ачакэаҗы ихырссаны акэаци акэтыжьи афөы мгартэы апырпыл цыка иарганы икатцаз аатылган, саан хэычык инанылтэалеит, акэтыжьыгы нанылтэит.

Алиса лани лаби җақымцэан, атцара змаз уаан. Ақалақ җы аус руан, аха рқыта гэакьа иаларсын. Рыцхагы дара рзанаат шьтылхыр ртахын. Уи лцара иацылтарц шылтахызоуп аибашьра ишалагаз.

– О, бани баби рхэы-рҗы еигымзааит! – ихэан, Алиас атэарта икатцаз дныкэтэеит. – Иаанкыл!

– Мап, мап, сара сызгабуп, уара ухатцоуп, иаанкыл!

– Бара бацшэымоуп! – ихэеит Алиас. – Быцшэмара багымзааит!

– Ус анакэха иааныскылоит.

Алиса лфырцъан хэычы аашьтылхын Алиас днеиҗапшит. Арпыс җымт-цымшьа иапхьа итэаз ипсатыфара дылзыпшуан. Уи убаскак лгэы еибафодтэан, лгэы итыхоз зегь лҗы илзамырхэо, лыхэда па адакэа алыхэхэо, мчы гэгэак деимырхха да-

кын. Лгәеибафара җажаны ичҗаны дтәан, илҗахын
ажәа пшзакәа хыркны Алиас игәы иахәара лхәарц,
лычелырцшзарц, аха иалтцуамызт, илцәыцәгъан.
Ианамуза җаалтит:

– Анцәа сихәоит, уаха амҗа иқәло зегъы җаибга-
җазҗыда җхынхәырц!..

Алиас уи лыгәтыхақәа еилкааны җааитит:

– Амин!..

Рҗыцъегъы рфырцъанқәа ржәит интыркәкәаны.

– Икоу акы унацҗа! – лхәеит Алиса. – Иф, иф,
упҗамшъан!..

Уи җатқакәак лбааидеит. Ажъагъ уатка иижәыз
цъбаран, ишырацәамызгъы, даапсаха дыҗамыз,
ишъеи идеи ианыртала, иаразнак дааимнадеит.

– О, сашъит!.. – лхәеит Алиса. – Урыцҗашъаны
уаҗатыр азы изжәит акәымзар, сушъыргъы исҗы-
таскуамызт. Иаанхаз ура иужәуеит!

Алиас апҗәызба лгәы дамыскәа иаанхаз ахәычы
ифырцъан интәитәеит.

– Барей сарей җанасыцаз! – ихәеит иара.

– О, саргъы хәыцзак тастәоит! – лхәеит ларгъы.

– Уарей сарей җанасыцаз!.. – лфырцъан днахеит.

Уи ыжәны даналга, даакәыпсчҗан, ачашә җатқак
днацҗан, лхы-лҗы лнапқәа нықәылшъын еимлагәа
иаанылкылеит.

– Алиас, сыблахатц гъежъуеит!

– Бымшәан, уи уажәытцәкәа ибыхгоит.

– Исыхгару?

– Ибыхгоит анысхәа, ибыхгоит ауп!

– Алиас, о, Алиас!

– Изакәызеи, Алиса?

– Угәы нсырхазар қалап апҗханшәа...

– Ус бгәы изаанагозеи?

– Ухатцоуп азы убас сгәы иаанагеит.

– Сара бара бзиа бызбоит.

– Саргыы бзиа узбоит. Уааи арахъ сааигэара, уааи сыхаара!

– Мап, мап, хдэықэлар иаха еиғьуп, ҳагхоит!..

– Макъана аамта ҳамоуп.

Алиас днеины Алиса даалыдтэалеит. Лнапы аа-никилан днагэзит. Лара дқэыпсычхауа, иаха-иаха лымч маҷхо, лгэеилашыра иацлон.

– Баала, Алиса! – лнапы дахеит ағыларазы.

– Цхъан сутахын, сутахзами уажэы?

– Быстахуп. Ҳадтца нагзаны ҳаныхынхэлак ашьтахъ.

– Ааи, ааи. Ҳапсуара ҳагымзааит!..

– Ҳцома? – дтцааит Алиас.

– Ҳдэықэтца! – лхэан Алисагъы дфагылеит.

* * *

Шьамханы азы ишзаагылаз, рышьтахъка ианы-гьежъ, Алиса лмахэар шикыз, амшьамба зхаршэу ашьаца итцазшэа, еилиааны иказ ахэажэреи алапани, амыққеи ажыцқеи рыла ихфаз азышьтра италаны илеиуан. Апцхэызба инлыжьюаз атыц цшзара лгэи азыбылуа, уажэы-уажэы лышьтахъка дхьяцшуан, даатгыло.

– Алакэағғы исмаҳацт, исымбацтари еипшибла-кыгоу апсабара! – ғаалтит Алиса. – Мышкызны, аибашъра еилганы ҳаикэханы ҳзыкалар, хымцада абри атыц сатаар стахуп фацхъа. Мап, мап, ари еиғьу даеа дгьылк ыказам адунеиағ, ак шцьюоушьо еиғьызшэа даеак цэыртцуеит, убас иссируп ҳапсабара. Абра ҳара ҳахьяпшэымаҳаз рхы иалнаркъан абри ад-гьыл ҳамакны иҳабашьит. Ҳчеицъыка иаграгалеит, ҳаламыс иагэтасит, жэытэ-натэ аахыс ҳгэылацэа хэа, ҳашрыхэацшуаз иахъа иҳағахеит. О, ахаан азы ирбараны иказам, иргарангъы иказам ҳара ҳадгьыл.

Ҳазнақхаз ауафытәыфса ицәымыгра рзыгъашкып мышкызны, ари еипш аус хәымга ахы зыртлаз!..

Лгәы цжәаны дцәажәон, зымфә дтцыс-тцысуан, ашыз зыхьыз дылфызан, фәцхә, лыхәда па адашқәа еитцтыцын, апырпыл лхьыршьыызшәа деицралеит дуаркалеиуа. Алиас уажәгы уи лмахәар аанкыланы лыжьжәара дафын.

– Иазхоуп Алиса, азәы дахзызырфыр барей сарей аиакәым еибәххәо цьыршьоит!..

– Ааи, ааи, сыхнацаацәеит, иухәо иашоуп, шыта сәааныскылоит! – лхәеит лара. Уи нахыс, нахь-хьи Ахәынаа атқака икатцаз азталартаф иназаанза азәгы фитзомызт, азышьтра итыцын амфәхәаста ианыланы алрей ацърей ирыцаланы инеиуан. Амра хышәтны наф Ахәынаа мраташәарахьтәи аган ахь икыдыцхалон, уи ашәәхәәқәа хыхь илаша-за иқәхәмаруан, арахь шәшьыран иказ, амра ташәа иафызан, иубартамызт. Азталартафы уаф дыказамызт. Ацқа икатцаз иаакәсны егы аган ахь ианиас, амардара ашьапы инатцагылеит. Шыта хыхьынза егыбжәамызт, аха ухалаанза амарда уараацсон, ихаракын. Укәаратцаны царта амамызт, ибнаран, амғи ажци ахытәаны икан, уаваланы, унахыкәша-аахыкәшаны сцап хәа, уалагаргы уашьтуамызт. Акызатцәык иухәоз ушьамхқәа ракәын, урт шақа ицарыз акара ирласны ухаргалон.

Жәабақа минут рышьтахь, ирулакгы урт анхала, Алиса дышиашаз амедпункт ашқа днеит, иара, Алиас дшааиз, ар рцызәа иеихәаразы ишқа дымфәхытцит.

* * *

Цытрак ашьтахь, абаталион аштаб аихабы Артур Апсанба, еиуеипшымыз агәыпқәа ркынтәи иалхны иаарышьтыз арпарацәа дрыпхьейт.

– Ар рдыза дшәыпхьоит ҳаизартаґы!

Атабиакәа инартытын рабцъарқәа шыркыз аизарта ҳәа, атып алхны иахьрымаз Ахәынаа мрагыларахьтәи аган ахь аҳапы иафызаны анаара иамаз ацәытцахаларта акәын. Уи ацәытцахаларта аибашьцәа ацхрааны, ицәытцжааны атбаарагьы артан, унхәытцало икартеит, адәахьала уиакарагьы улапш итцашәомызт, асынтәи акылҳарақәа иартаз уркылыпшны ладеи фәдеи, мрагылареи мрата-шәареи ирытцаркуаз адәахьала иказ убон, иуаҳауан. Алымҳақәеи аблақәеи змоу аҳапы ҳәа ахьзыртцеит аибашьцәа. Асы, ақәа алсуамызт, аурт ааиуамызт, афнутцка уеицәажәозар иухәоз адәныка ираҳазомызт. Абра акәын иахьыказ абаталион аштаб.

Зегь анеиза абаталион апыза Нар Абатба иааир-зырфит.

– Ҳаззеизаз аус ҳалацәажәаанза еизаз рхыпхьазара гәахтап:

Алиас Арсана-ица Нануа! Агәып аиҳабы, укоума?

– Ара сыкоуп!

– Алиса Абзагә-ицҳа Баалоу! Агәып амедехәшья, быкоума?

– Ара сыкоуп!

– Хьудар Артур-ица Ацсанба! Ацшыхәфы-аибашьфы, укоума?

– Сыкоуп!

– Алхас Шьяқыр-ица Ҳацъым! Ацшыхәфы-аибашьфы, укоума?

– Сыкоуп!

– Цьон Алықьса-ица Ашьхацба! Ацшыхәфы-аибашьфы, укоума?

– Сыкоуп!

– Цьамфер Сардиан-ица Нартба! Ацшыхәфы-аибашьфы, укоума?

- Сыкоуп!
- Салуман Аидар-ица Чамба! Ацшыхэ-
аибашы, укоума?
- Сыкоуп!
- Аазиз Рамзан-ица Мирзаканов, нхытц кабар-
дантэи иахзааиз аибашы каимат, укоума?
- Ара сыкоуп!
- Кьесоу Алмас-ица Цыкырба! Тыркэтэылантэи
иахтааз хашы, укоума?
- Ара сыкоуп!
- Тариал Хафиз-ица Шанаа! Аибашы-ацшыхэ-
шы, укоума?
- Сыкоуп!
- Абра еикэхацхыаз шэахынтэ аибашыра зцу
ацшыхэра ацара злымшо хэа, зэыр шэыкоума?
Азэгы фитзом.
- Абра зыхыз ххэаз зегы хатэгэацхарала аума
амоа шэшықэлэ?
- Ааи! – иааиларыцсеит абыжықэа.
- Ус анакэха ажэа иахтап Артур Ацсарба, хаштаб
аихабы. Уи дызымдыруа ара азэы шэтэоуп хэа
сыкам...

* * *

Артур Ацсанба ынфажэа хэба шықэса ихытцуеит.
Дтаацэароуп, хык ахшара драбуп. Ичкэын аихабы
Хьудар Ацснэтэи Ахэынтқарратэ университет
дшалгаз еипш, журналистс аусура далагон еипш аи-
башыра ихзыеит. Агэабжыанэтэи ипца амедицинатэ
царайурта далгахьеит, абаталион агэыпқэа руак
афы медехэшыас аус луеит. Ипшэма цхэыс Агэышыа
лыцкэын аитбы дихылапшуеит.

Аибашыра иалагаанза Артур Царцутэи акульту-
ра Ахан директорс даман. Абаталион аиёкаарафы

илиршаз хэаак амазам. Асахьаркыратə напхгафы Нар Абатбеи иареи рыбзоурала рансамбль «Кэыдры» иалахэыз җажəафык ашəахəаҗцəеи акəашаҗцəеи рыла еиҗкаан агəыц «Ахəынаа». Ашьтахь уи ахып-хьазара иазхан абаталион аҗынза аҗеибнатеит амч.

Царцу имҗапысхьоу ажəыларакəеи аибашьрақəеи зегьы дрылахəын, җынтə ахəра иоухьан.

Ажəа анирҗа Артур дҗагылеит. Иҗызцəа, дрылацшуа җааитит:

– Аҗызцəа, абра хшəыпхьаны еизаз зегьы уаха амҗа шəықəлоит. Шəҗацхьа ишьтоуп даараза знагзара мариам адҗа ду. Хқыҗа иатəу Бжəоу ахабла аҗа инапаҗы иҗоуп. Азəымкəа-җыцьамкəа уа иалаханы иҗаз хауаажəлар хархынхəит җыцьа рыда. Рашьыт Машьыхə-иҗа Цанба – җасатəи аибашьра ду аветеран, «Аетцəа җацшь» аорден занашьоу, игəамбзиара иахььаны иҗны дшышьтаз аҗа инапаҗы иааигеит уи ахабла. Иҗхəыс Хауида лхатҗа дааныжьны дзальымҗит. Адырратара хауит иаарласны даналхамга, иҗстазаара шшəартахо. Ақыртцəа аитныпсахлараҗы далартҗом, иара уажəы ишьапы дықəгыло дыҗоуп.

Рашьыт иҗшəмеи иареи нхоит Бжəоу ахаблеи аерманцəа рқыҗа Арагəашьеи рхəааҗы. Арагəашьа ақыртцəа ахылацшуеит. Аха җныцыпхьаза дара тəам. Уаха ашамҗазы Кэыдры азиас ахықəала абна шəеатаны, Ламыс ихабла шəнеины, абнараҗы ишьыршароуп. Иаҗа еиҗьуп царцуаа хамхылатарҗа «Кьаса» хəа изышьтоу амхырҗа ду шəалсны, Арагəашьа мраташəарахьтəи ахəааҗы шəнеины, аҗагылазаашьа тышəтҗаар. Адырҗаены ианыхəлалак агəыц еицу шəыҗшаны, аерманцəа мраташəарахьтəи реиланхарҗа зқəала шəазнеины, Сетрак Карбашьиан иҗны шəыпшаауеит. Рашьыт дизааигəаны дынхоит,

иҕоу ажэабжэ аниашэхэалак, ипхэысгыи иаргыи уа ишэызнеигоит. Нас атх шэеалакны ҫапхыа Ламыс ихабла еихтэаны бнала мацара шэышьтахыҕа шэгьежьюеит. Атагылазаашыа аеапсахыр, агэып аха-да Алиас Нануа ишшэеихэо шэныҕэоит. Уи ишэито адта мап ацэызкуа зэыр указар амҫа уқэымлан. Еилышэкаама?

– Зегэ еилкаауп! – атак ҕартцеит.

– Ус акэзар шэхы шэақэитуп: даеа саатк ашьтахы амҫа шэықэлоит!

III

Амҫан

Рашыт Машыыхэ-ипа мацгыи ихытцуамызт, шыта ханҫеижэи жэохэҕа шықэса дыртан. Аха атыхэтэантэи аамтақэа рзы ахэрақэа имаз ҫапхыа рыҕецэырырган, иқэыгэгэо иалагеит. Ихы рыгтаны, унацэа иташэо икылжэаны иҕан, аха ацэа ақэын, уиакэын еибаркны измазгыи.

Уи уажэраанзагыи деитнырыпсахлон, аха абра даеа тоурыхк ипырхагаханы иҕан. Шьюуки-шьюуки ҕарт ҕабжыара иҕақэан уаапсырақэак, миллионфыла змилат ахыпхыазара еитцыхыз ақыртуа жэлэр рҕапхыа апсуаа зынза ҕамчыданы ҕаказшэа зыпхыазоз. Аитакра аныҕала, Апсны жэлэр рфорум «Аидгылара» амчра шытытцуа иалагеит. Уи агэра ганы Апсны атцеицэа «Аидгылара» иалалон, амитингқэа мҫапыргон, ақыртцэа ҕарҕытцны ҕхатэы ҕэынтқарра аиташыақэыргылараз иҕахтцоз ақэпарақэа шьюуки ччархэыс ирыдыркылон, маҕак иҕам апсуаа ақыртцэа ҕламқэа ҕарҕагылартэ мчыс ихамозеи ҕэа, имҫапысуаз апроцесс агэра рызхатцомызт. Аибашыра ианалага, уи ус иааидыс-

ланы, нас ҫаңхьа зегьы ртыңкәа рҫы итәтәоит хәа, иазхәыцуазгьы ы́кақәан. Ы́оуки, аға дааскьо да-налага ақытақәеи ақалақьқәеи кажьны иахытәтәуп хәа анрылархәа, и́каз агәра рымгакәа, ҳафнқәа ҳахьчоит хәа, иахытңны иқәтңыр зтахқәамыз кәлеит. Убас и́каз дреиуан Бжьоу ахаблаҫы инхоз Хачан хәа зархәоз Арзалиа хатцак. Ипңхәыси иареи нас рызгаб затәи рхала иаанхеит егьырт ахытңны ианца. Дкылңш-кылзырҫуа иҫиоз ахтыскәа дырзыңшын. Ақыртңәа ахабла рнапаҫы ианаарга, и́каитцахуаз, усгьы аңсуаа зәқәаз агәра игомызт, сыңсы сзеиқәырхозар хәа, иағаңәа рхәура дтәлеит. Ипңхәыси изгаби иңшит, иңшит, аха Хачан Арзалиа далымтәуашәа анырба, дара ирдыруаз шыоуки рыла аитныңсахлара кәртцан Гәдоутә аган ахь ала А́кәантәи еитнырыңсахлеит. Хачан дыңшын. Уи дшалымтәуаз анырба, ақыртңәагьы рхы дадырхәо иалагеит. Зны-зынла аңсуаа иршьқәаз рыңшааразы ҳаибашьңәа рахь даарышьтуан. Иуаажәлар, узалымтәуеи, уҫны узы́коузеи хәа ианиазтәалак: «Иахьа салтңып, сааип Царцу́ка, аха уатңы дара саңысны Ахәтә ианхала-лак и́кастцараны и́коузеи?!» хәа, атак ригәит. «Да, ус акәзар, ус агәаанагара умазар уа у́каз уағаңәа рҫы!» хәа, атак иртәзаап. Иаргьы ды́кан. Ус дшыңшыз, ақыртңәа рверталиот Царцу ахахьы аракета-бомбақәа аушьтуа амца шықәнатңоз, Ахәынаа́кынтәи идыршәыз «Атеплушка» ахы анааха, аҳаирплан ажәфан аҫы иаабалыбаған аҫазнымкылазакәа агәыз хәа, Царцу мрагыларахь абнара инылаҳаит. ҫымш рышьтахь Хачан ақыртңәа Царцу́ка дандәықәыртңоз ус иархәеит: «Хадтә намыгзакәа ухынхәыр иу-дыруаз Рашьыт ипңхәыси иареи иааргәйдтәны ишахшьуа!» Хачан Царцу даннеи аибашьңәа и́каз нарахәаны Ткәарчалка дцеит, уантәи Гәдоутәка

дпырразы. Абри ажэабжь анрахауп, харауа ршыапы
икэгыланы Рашыт иеикэырхаразы адта рытаны,
агып амфа ишыкэыртаз.

* * *

Амра аташэара еихагык шагыз Нар Абатба
амфа икэлоз арпарацэа даарыцхьан, дырфегь
абжгарақэа кайтеит, ргэы иргэгееит хаибашыцэа,
урт дрыкэныхэаны шэ-грамк ижэит, даргы
идыржэит. Хызрацара амфа икэлоз рфызцаагы
аины ирзыцшы, уртгы быжгарақэак кайтеит,
нак-аак жэакэандақэак аимырдеит. Атыхэтэаны,
Нар арпарацэа амфа ианыкэлоз, абас хызрацара
иандэыкэлоз ари абаталион тэасс ишамаз еипш,
инарыгзар акэын ашэа «Кэыдры».

– Арахь шэааскыа зегы, хфызцэа шэаарылагыл,
хансамбль иалазгы-иаламызгы ашэа еицаххэар
ауеит! – ихэеит иара. – Ахы, Хьудар ухаткы, ахы
цэыргеи!..

Ахрақэа ушытыбжь рыгэныфэеит,
Урылтэараа уахылеиуа упры,
Угэрымэеит, угэрымэеит, угэрымэеит,
Апсуа изиас Кэыдры!
Ахор иацдыргызуеит:
Кэыдры, Кэыдры!
Уалсны уахылеиуа Апсны,
Апсуаа рыдгыл иахызбааз
Амшын ах ирбры!..

Ашэа, азиас еипш илакы-лакыуа, рытцака ишытаз
Кэыдры афхаа инталаны, нырцэыка аамтала ихэцэ-
тэымызшэа, ицагыза иаапшуаз ахрақэа рыжэахыр
икэсны нак цэара интадыдуазшэа интахааша ицон.

Аибашыцэа уи убаскак агэахэара рнатон, иахь-
тахэхэоз, иара ашэа иацпырны, амч атаны, абжы
иацны инеиуазшэа рыцхьазон.

– Шэыбзиоуп, шэыбзиоуп! – ихэеит Нар рацхьатэи
акуплет хэаны ианалга. – Шьта амфа шэыкэла! – азэа-
зэала днарыдгыланы рнапкэа иргэгэеит, азэазэала
ирзеигьишьеит адтца нагзаны иаарласзаны Царцука
ихынхэразы.

Цака ахшыра инталеит. Азэазэала еишьтагылны
рфынархеит. Аханы дгылан агэыц цсыс иахаз Алиас
Нануа. Зегь рышьтахьза еицыз рыжэахыркэа дры-
кэцшуа, арациа иазкэынтцны рхыцхьазара хиркэшон
Тариал Шанаа. Урт архэара ианавала, еижэхашышы
иказ ашэапыцьяц ихнафан рыцэаара ызит. Хыхь
икэгыланы ирзыцшыз рфызцэаггы неидытц-
аидытцкэан, досу ртыцкэа рахь ахыгэгэартахь
реыршеит.

Идыршыз аихаза еипш икацшьза амшын изаа-
лахьаз амраггы аафыцэан, апсабара ахэлара иазы-
цшны иахьатэи амшггы акыхэа иныкэзаны ицеит.

* * *

Нахьхьи Ахэынаа атцака уаннеилак ацэхэыра ду
иаапшуаз азкэа кьантазза, арахэ рхэырта адэеи-
ужьра уахьныкэсуа ииаган ақыта амфаду. Уи фадака
инхатэи-аахатэиуа ишнеиуа ахэы инафагылон.
Ифапыркэаз адгьыл иагэылсны зны арымарахь,
чэазны арыгьарахь инеимда-ааимдо ишынахэаахэуаз
Ахэынаа афадахька ицэыртцуан, уахь ианхалалак
нас арантэи иахьцоз узгэамтазо арахэыц пейцш
нак аеарзуан.

Ихтыз адэеиужьра уныкэсны амфаду ахьааи-
хьутцэоз амшын агэеипш, тыхэаптэара змамыз
абнара ду цэыртцуан. Уи аетцэара ахьыршаны,

ацстхәа бымбыл еипш, ашәапыцап рыбгы еижә-хашьшы улапш ахьзомызт, ицон агаға шыказ наӀ хараза. Уи ацшзара ссирын Ахәынаа уқәгы-ланы хыхьынтәи уазыпшуазар. Ус акәымкәа иара уадгыланы ушазыпшу ушьаға ааихганы унагәы-лалар уи амтәыжәфақәа унытаттәахны пхьака унаскьацыпхьаза, ҕа дунеик уацхьа ихтызшәа алакә дгьыл ушьапы нтаургылоит. Еиуеипшымыз ашәапыцап рымахәтақәа хьадышьшь ахаргь ка-тцаны рнапқәа еикәыршаны рыхқәа еиларсны ирыпхны еикәагылоуп изазо. Атцар рашәахәабжы ушазызырфәу ула иабо агәра узымгошәа еиуеипшым асахьақәа иупыло рыедырфьцуеит шыаҕацыпхьаза.

Амҕа ааихтәаны абнара ишхәытцалаз еипш Алиас даатгылеит. Еицыз аруаа рапхьагыла ак ихәарц шитахыз дырны еикәыгҕа иааикәшан иаанапш-аапшит.

– Жәаба-жәаба шыаға хабжьахтцойт хныкәараҕы, – ихәеит уи. – Амҕан амыцхә ацәажәарақәа атахзам. Са саатгылар, шәаргы шәаатгыл. Ари акәакь уиакара ишәартам, аха хара хайпш аҕагы амҕа дықәзар алшоит. Хабжы иаханы атцла днавагыла-ны иеиттәахыр дузгәатазом. Даараза агәеанызаара атахуп!.. Зәыр азтцара шәымоума? – Мап! – атак картцеит.

– Ус анакәха хдәықәышәтца, алашыцара ихам-нахаанза Кәыдры абааҕы хнеироуп!..

Алиас иҕынеихеит, уи дишьтагылан Алиса, Алиса длышьтагалан Хьудар, Хьудар дишьтагылан Алхас, Алхас дишьтагылан Цьон, Цьон дишьтагылан Цьамфер, Цьамфер дишьтагылан Салуман, Салуман дишьтагылан Аазиз, Аазиз дишьтагылан Кьесоу, Кьесоу дишьтагылан Тариал. Абарт рахьынтә хәфык Царцу иалиааз ракәын, егырт ари акәакь цқьа

маацыз, аха уи уакэгэыгны уацхьа-ушьтахь цкъа игэамтэкэа аныкэара уашэшэыран, ага ес минут шыапфаршэ ахыташа дазхэыцуеит. Абарткэа зегы хасаб рзутэын.

Абар иазааигэахеит Кэтешынтэи Акэака иаар-гоз агаз мѳа. Алиас дыццакит, ахэлара рыхь-заанза итахын убра изкылсыр. Итцегы дыццакыр итахын, аха Алиса дрыцхаишьон, егъа умхэан уи дыцхэызбан, ахатца илшоз лылымшар калон. Уажэы-уажэы ишьтахька дхьацшны уи даалзыпш-лон, «беиха» хэа аанаго инапы икьон, ларгыы уи ихэыцракэа закэыз еилкааны, «уцала» хэа аанаго ларгыы лнапы илырбон. «Апхэыс ахшара рацэа дыргэылыхэхэо лыфны дтэазароуп, айбашьра лара иабалусу» хэа, дазхэыцуан уажэы. Ацэ змамыз ирбагъ цакны цэагэара игон хэа, ирхэоз ажэапка ихафы иаацэыркьеит. Цабыргны, айбашьра иалагеижьтеи апсуаа рызгабцэа, арцарацэа рыжѳа икэхаз ахьамтара гэтаны, рхы-ргэы катцо агьѳо хэа иахьеибашьуаз абцар шьтыхны иаарывагылеит, ахэцэа алго, рыхэракэа ыызэзэааны бинтла иѳахэо, ирылшоз зегы картцон иаарласны ага икэцаразы. Ари уал цшыаны ирыцхьазон дара.

Еицыз агэыц абнара иаалтын, абаа акэша-мыкэша ахтыра иамаз адэеиужькэеи ахэыстакэеи шцэыртцыз еипш мацк иаалашан, адунеи хтызшэа убо иаакалеит харцарацэа. Зымѳехак тбааз атэтцла ашьапы иамариашаны иаатцалан еизыпшны еихьибазо иаатгылеит. Алиас хэыт-хэытла даацэажэеит:

– Мацзак абра хапсы ааитахкып, – ихэеит иара.
– Ушьтарнахыс хныкэара иаха ицэгъахоит. Сишь, шэаазырѳи?!

Нахьхьи Кэыдырхыкэ анхарта ѳнкэа ахыкэаз амѳала цьюuky цэажэо иааиуан. Арантэи шэкка

метра рыбжьан, иааиуаз мшэазакэа агъеф-агъеф хэа рыбжьы рдуны акы еимаркуан. Иубартэ икан урт арыжэтэ ыжэны ишыказ. Абаа ианазааигэаха ажэфан ахь акэкэахэа ахысра иалагеит. Рыбызшэала ицэхауан, зегь зхарартэуа Ан лымгэарта ашэ ахьафэу иакэмақаруан, зны иччон, зны икаауан, нас шацхьа ахысра иалагон.

– Урт абра рыцапшьарта катцаны ирымоуп, – абаа ахышэкэа рахь ихьарцшуа иказ дирбон Алиас. – Арт злааз аиланхартафэ итцегы рыруаа ртыцкэа азалхуп. Уи амшала цашьа хамазам.

– Агаз мшала? – дцааит азэы.

– Ааи. Пытк хаикэнаршоит, аха уаха цсыхэа хамазам. Иаарласны амза гылоит. Уи ххы иархэаны Цанаа рхэыста хаваланы амша еихахтэароуп. Саатбжак ала уи хкылнагоит Ламыс ихаблафэы.

– Уа хапхьома?

– Уа ханнеилак атагылазаашьа иахнарбоит икататэу.

– Ус анакэха, хдэықелароуп!

– Ааи. Ант ана уажэыггы рыгэтыхақэа еибырхэонатцы хара шамша хақэлап.

Шацхьа еишьтагыланы рфынархеит. Уажэы иаха еизааигэаны, азэи-азэи еихэапшуа, ирылабаз апхзы чабуа, амша икэлеит. Ахэира узылымсуа еималаны икан, урт ирылыхэхэон амгкэеи ажыцкэеи. Анцэа ицьшыаны, апхынра иаанагаз ааршара абаарақэа танарбан ахэынтэа кыцха икалахьан. Цьара-цьара уажэыггы азмахқэа рфэы уажэыггы ишкэакэаза азқэа ахьтатэаз ыкан, арпарацэа рыцыпхьаза арасеи ахьацеи ирылхны алабашьақэа ркын, урт ытдакшо ази ахэынтэеи ахьыказ гэатаны иахыкэшон, хасаб азуны иавсуан. Амфылгацэа рмашьына мшақэа

Убри атыцкәа реатаны ағыцнхафы Адлер
Леиба дахьынхоз ианлеи, иказ-ианыз тыртцаан,
абора аґацхьа атәартаґы инылаиан, амфаныфа
ишьтырхыз дырмазеин, ажьаґ уатка инаґыхәан,
какалк анырк рыцсы ршьарц ажәфан агәы иатцацшуа
инықәиа-аақәиеит.

Иаацса-икараха иказ аибашьцәа адгьыл аґы
ишынкаиаз еипш, абымбыл цәарта инылаиазшәа,
иаразнак ацәа еимтцацаан быжьра-быжьтцәа
иаманы ицеит. Еґьа ус иказаргьы урт агәтынчра
рымазамызт, Адлер ихкаараґы ртыц шылырхыз-
гьы акәша-мыкәша зегьы бнаран, уи афнутқа
цсаатәума, мамзаргьы гыгшәыгума цьара цут хәа
бжьык шгалак, еицыз рахьынтә зегьакоуп азәы
имахарц залшазомызт, ашырхәа данхықәтәалон,
днацш-аапшуа акраамта ихы дааханы икуан, цқьа
дзырфуан, аха дзыцәшәашаз акгьы анимбалак
фәцхьа ивтомат идрыґәґәала цьара ицәцар хәа
дацәшәаны даақәыпсыґчҳауан. Аҳаблаґы инхоз
иахытны ианца, урт рлақәа фымш-хымш ирычҳаит
атәацәа хынхәуазар хәа, аха рхабарк аныкамлаза
амла ианакы инашәа-аашәеит, афнреи агәареи
ирпыртцны иффышәо ицеит еацьара ауаа ахьахыз,
акрыфара ахьыказ. Иқәтцны ицоз злақәа зґақәазгьы
ыкан. Урт ртоурых уажәы изцәыраагазгьы акы иа-
маанан: алақәа афны иахызтгьы аскафык аибашьцәа
еиқәных ари аҳабла ианалала рыффы кны ашра иа-
ламгарц залшомызт. Дқыртуа-дацсыуа, аибашьра
ацышәа змоу, алақәа аақәымтцзакәа ашра иалагар,
игәиеаннатцоит: урт изеишуа ма аґа иоуп, мамзар-
гьы хара хтәқәа роуп. Харцарацәа Ламыс иҳабла
ианалала ус еипш иказ ацынгыла рнымлазеит, ус
анакәха ақыртцәа афнқәа рґы цьаргьы итәазамызт,
урт иалхны ирымаз атыцкәа рґы хфы-хфы, ма

хәфы-хәфы атабиа жны, хыхь шиферқәак ақәтцаны
ихырфон, ахысыртақәа артон, атың акәша-мыкәша
аға дцәыртцып хәа гәфарас иахыыкартцоз җажәақа-
җеиҗәиҗәабақа метра инарцәыхараны аминақәа
ытцартцон. Нас ианыхәлалак ишәаны иаашаанза
инеимда-ааимдо ахысрақәа ирылагон. Икалап
иаашаанза шақа патрона тдырқьашаз дцаны
ирымазтгы. Мамзар ас збахьадаз, ала ишәаны иууа
еипш тыхәаптцәара рымазамызт хы змазамкәа урт
имфапыргоз ахысрақәа. Аңсуаа уи усс иркымызт,
ихыслааит, рхәон, шақа ртахыу, ЗАКВО иатәыз
аңаңцхани ар ртехникеи рнапәы иааргахьан,
даргы ирызхон, урт ирыцәганы аңсуаагы ххы
иахархәон: дара рнапала рыцсра хнапәы иаарган,
уи мап хзаңәкуамызт.

Ашара адәы ианаақәла, ардәынақәа «җықә-
җықә» рымшны, дара ртәала акы иаршәоу седру,
иаағьатцәы-ғьатцәит». Алиса Алиас иааигәара диан,
дыңәазамызт. Цәалашәара бааңсык лоун Алиас
даалыртысит. Егы ахышәтхәа дынхықәтәалеит.
Икалаз изеилымкаазт, иблақәа ркәычуа даанаңш-
ааңшит.

– Алиас! – лхәеит лара хәыт-хәытла. – Алиас!..

– Икалеи? – дцааит иара.

– Саатбжак тцуеит Тариал дгыланы абнахь
дцеиҗьтеи!..

– Нас?

– Уажәыгы дмаазаңт!.. – днавалазар акәхап!..

– Арскаамта иаххәеит хәа... Аха сара сзыңәшәо:
издыруада дыркызар?..

– Хәаиңеиңшып. Хәбақа минут дхамбар хәызцәа
харәыхап. Дааиуашәа аабар җырцәа кәхтәп, хәаи-
хылаңшып.

– Ааи, ааи! Уара угэы ишаанаго сыздыруам, аха са сахьихэацшыз...

– Ихэеи ееила еилырганы!..

– Сахьихэацшыз, ссиршэа дызбеит. Иееим уафызар калап!..

– Ссу!.. Абан дахьаауа, быцэашэа катца!..

Тариал дхьацш-кэацшуа дшааиуаз итыцафэ даннеи днаиеит. Ахьта дакызшэа деицъыпза из-шыапык аахаиркэалан ифэ наф адака ирханы ганха дыцшуан.

Убри ашьтахь аамта уиакараггы бжьымсзеит, шыта иаарланы ишон. Арцарацэа рфыхатэын, ари атып цсахны, абна агэахы имцакэа, аерманцэа рхабла мраташэарахьтэи азкэа реатаны, Ламыс ихаблеи дарей ирыбжъаз адэыхтыракэеи ахэыстакэеи ир-цэыхарамкэа цъара тыцк ылхны инацш-аацшуа атагылазаашьа тыртцаар акэын. Ара уажэы иахьтэаз аангылара шэартан, ари акэша-мыкэша ақыртцэа ахылацшуан, рыкатакэа ханы иахьыказ ас иаармарианы аилкаара мариамызт. Насгы, дара Ламыс ихабла акэзамызт рхы зыкэкыз, рымфа хан аерманцэеи апсуаа реиланхартеи ахабла ахэаахы.

Алиас Нануа абри дшазхэыцуаз Адлер иашта атыхэахь цэажэабыжькэак аафуа иалагеит. Алисаггы уи лахан, лыцштэхэы аацсахны уахь лхы нкыдылтцеит.

– Алиас, шьюуки аауазшэа сахауеит!..

– Ааи, ақыртцэа хтаарц рахасабуп!

Уи иаразнак ифызцэа азэазэала днархысит дхэазаны. Ирфыхан иказ реихэеит.

– Шэтыцкэа аанышэкыл, еибашьцэазар икарто хазыцшлап, арахь зынза иахзааигэахар, ахысра атахзам. Еилышэкаама?

– Еилахқааит! – атакқаа картцеит.

Ақыртқаа ыуардынла икан, абцар зкыз аруаа-
ггы ыццба рыцын. Арт хымцада ара ааигға ииасуа
амға ағықаны ишьтоу Ахалбина хға зыхьзыртцаз
иаланхоз апсуаа рынхарта онқаа зырхэырц иааиз
шьоукы ракэын. Абцар зкызггы ыццба шьтырхит
ицэгъарахар рыхьчаразы. Аыуардын рыманы иаар-
тыз агэашэ иантала, ишиашаз Адлер ионы ашэа-
фынза иааскыан, нас иаартэины иааныркылеит.

– Шэара ара шэыказ, хара аоны аонутқа
хаоналоит, – ихэеит хнейжэака шықэса зхытцауаз
хатца абаакы, ицатца ифассы, ашэаныуа хылца
ихатцаны.

Аоны иныоналеит. Жэабака минут рышьтахь
ихақыпсыкыуа арахь иаадэылцит, идумыз дулац
шкэакэак нак-аак икны. Амардуан ағы уи надыр-
гылан оацхба рышьтахька ихынхэит.

– Икоу жэдыруама? – днарылацшит Алиас
иыызца. – Арт зэу иаабац, ихахац усуп. Харзыпшыр,
аамта хатэоит. Абрахь азэы зкатэарахэа даавалар
хаибаанза хшьапы хэахаргап. Сара шэхызоит,
шэара абнахь шэеиха!..

– Абора ашьтахьалоу?

– Ааи!..

Архэыоцаа рыхай-чаи быжьқаа шгоз арт зе-
ггы ртыц, рыцсахын абнара реартеит. Зеггы
рышьтахьза Алиасггы ишьаға ырццакны иааихиган
днарыхьзеит. Нас азэазэала еишьтагыланы, жэаба-
жэаба метра шрыбжъаз, оацхба рымға дырфыцны
Хына иааптра шыказ иаваланы Ламыс ихабла нры-
жыт.

Агэыц шааиуаз, итабахъаз, икыцха иказ азы-
шьтра инхыкэгылеит. Уи ирсны еихымтэакэа,
амѡа иалхны иамаз ала ладака пытк инаскьеит.
Рышьта ырзны, ажыцреи амыцреи зхарцаз тыцк
инытдалеит. Уееитцыхны уацхъака мрагыларахъ
упшыр, жэаба-жэохэ шыаѡа рнаѡс ишьтаз ачаиртакэа
рхы уныкэцшуан. Алиас хѡык арпарацэа: Алхас,
Цьон, Цьамфер анацш-аацшраз инеихык-ааихык-
ны иныкэиргылан, егырт итабаны иказ азышьтра
ахыкэаѡы инатэеит.

Алиас Тариал ихы наиқэкны ѡааитит:

– «Ерцахэ» адырра азыкатца «Кэыдырта» ахы
зыкэку амшын агэы ихыцшыло ишааиз.

– Уажэытэка! – ихэеит Тариал, ацхзы илхэата
ицоз хыхъ ишэыз ицэаматэа азы иаатыршьызшэа
иарбаазан иааишэхит. – Ох, гэышьаза, изакэ шо-
урозеи икылказ!..

Нас ирация ааибитан, акы днакэыгэгэан амикро-
фон дынтацэажэеит.

«Ерцахэ», «Ерцахэ»! Сара «Кэыдырта» соуп, исхэо
уахауама? Ишеилукааз адырра сыт!..

«Кэыдырта», «Кэыдырта»! Сара «Ерцахэ» соуп,
шьахэлатэка шэеилыскаауеит!..

«Ерцахэ», «Ерцахэ»! Ххы зыкэку амшын агэы
ххыцшылоит! Ихашэхэо хазыцшуп!..

«Кэыдырта», «Кэыдырта»! Амшын агэы шэхыц-
шылозар шэѡышэкэаба. Аха мыцхэы ианшоуроу
амшын шыбжьон акэымкэа италоит хэылпазыла.
Иалышэх аѡбатэи вариант!

«Ерцахэ», «Ерцахэ»! «Кэыдырта» ишэхэаз еил-
накааит, иалаххуеит аѡбатэи вариант. Абри ала
халгоит!..

Алиас ҕымт дхэыцуа дыпшың: нахъхъи Ахэынаа ар рцызацэа ирыцсахит агэыц ахы зықэкыз ахъ изланеишаз амфа. Избан, иаалыркъаны изырыцсахзеи рацхъа ирхэыцыз? Афбатэи вариант! Уи иара ида уафы издырамызт, иатаххар, угэуеаныз, афбатэи вариант ухы иархэа хэа иархэеит еидтэаланы аоперация аус анпырқоз. Аха арахъ Алиса ашыжъ иалхэаз... Саатбжак дықазамызт Тариал, абнахъ дцаны саатыбжак икайтцоз?.. Издыруада хайнацхазар? Аха уи злеилыркаазеи харуаа?.. Ара макъаназ еилкаакэам акрыкоуп... Бжынтэы ишэаны знык ипырқар акэын... Даармышьтыр ахэтан цкъа еилкаамыз Тариал!..

Кьесоу Цыкырба даацэажэеит:

– Иаанагозеи афбатэи вариант?

Ари дазтааит кабардатэи арцысгы:

– Адта анхартоз уи афбатэи вариант азбахэ иаламцэажэазеит.

– Ишэхэо иашоуп! – атак кайтцеит Алиас.

– Нас, нас, агэыц иалоу иаадыруазароуп мфас хазныло? Хагэра шэымгазои?

– Шэыгэра рымгозтгы шэалыцшааны шэаарышьтрымызт. Аха аибашьрафы ес минут аеацсахыр алшоит атагылазаашъа. Уи ус шакэу шэаргы еилышэкаауеит. Хара амшын афы ахэлара хазыпшны зталара хмаазеит. Ус анакэха сара хадас сартазар исхэо шэазызырфла. Ианатаххо аамтазы ишэсырдыруеит афбатэи вариантгы!..

Алиас мацк иакэыргэгэан даацэажэеит. Аха уи иажэа даналга агэыц афы зегъ рааста еитцбыз Хьудар иааимидеит. Уи икэра шмачызгы аибашьра иалагеижьтеи дазрыжэхъан, ухэычуп хэа иоухэаргы ухы ишышыуамызт, амца дацытцкъон.

– Ас еипш ихьамтоу амфа уанықәло иуцныкәо цқьа деилукаароуп, – даацәажәеит Хьудар. – Сара саб аштаб деихабуп, аха игхақәаз ыкоуп. Иаххәап, сара лымхатасқәак соухьан, аха абра хгәың ағы арадист Тариал цқьа дыззымдыруа ауаа халоуп!..

– Нас, нас? – Алиас Хьудар икылкааны днеи-зыпшит.

– Шәахәапш ари цқьа иахзымдыруа арпыс ибга иасахьаны икоуп!.. – инапы ирххеит уахь. – Ухатқы Тариал, ас усахьа тызхда, узыниазеи, утоурыхқәа ззымдыруа афызцәа ҳацуп!..

– Сароу? – даапышәырччеит уи, нас ацирк аренағы дцәыртцызшәа ибга асахьа дырбо шыағақәак аакайтқан, ипышәарччара нытдабаны ишьтын илакта ааирлашыцеит.

– Иухьыз умхәои? – дтцаауеит ататын иахо итәаз Салумангьы.

Егьырт арпарацәа итәазгьы рцут бжыы умахауа Тариал инеизыпшит.

– Сара Очамчыра ақалақь ағы сынхоит, – дналагеит Тариал. – Аибашьра ианалага мышкы-фымш рыла фацхьа наҕ-ааҕ хаицыртцны цаса хшыҕаз еипш хҕалоз цьысшьон. Аха аамта иахнарбеит ақыртцәа шатарак хәа ҕамтазакәа хшыажәра ишалагаз. Очамчыра ақалақь ағы инхоз ацсуаа русқәа цәгьахон есаaira: есены ацсуаа ирышьташәарыцо ирбоз кны икыдтцаны иршьуа рәаархеит. Акыраамта сәытцәахны сгәыла агыруак иғы стәан. Аха иаргьы атыхәтәаны ихы дацәшәо даналага уалтцны уцароуп хәа дсықәымчуа далагеит. Иҕастцарыз, дәеа агыруакгьы атцара сыцитцон, убри дысзыпшаа хәа дахьынхоз иахәаны амфа дықәстцеит. Цабыргны, атцара сыцызтцоз агыруа сусқәа шшәартаз аниаха ма-шыынала дкылҕьа дааит. Аҕәанза узгоит, нас уантәи

гбала Шәәчака удәыкәстәит, ихәеит атцара сыщызтцоз агыруа. Сгәыргъатцәа саакалан имашына ашьтахь сынтатәеит. Ипсы аавигеит зыкны сыказгы.

Амәа хшыкәыз Ахалбина хаалалон еипш, игәамтц-хамтцуа уа игылақәаз ақыртцәеи ашәанцәеи хаарылашәеит. Са сгәанала урт лымхатасқәак роухъан. Икалап, зыфны стәахыз адырра ритазар. Акыс, абри калаанза мышқәак шыбжъаз ахалбинаа Царцу иақәлазаарын, рейбашыцәа ргырак шыны иркәакәзаарын апсуаа, уи ахтыс иахәәены иаман. Уи калейт, сымәашьозар, декабр мза 3, 1992 шықәсазы. Амашына ааимырдазар сылақәа кәыс-кәысуа уа статәоуп. Егъаарыгымхеит маха-маха сеимфьжәжәа сыкәртцарц. Уәф дызмышәоз, рзамәақәа цәыпцы, зхацәа таханы абра ипшыз ахәсеибацәа ракәын. Ахацәа неины ирытцакъарц иалагон, аха дара ируамызт. Ашьтахь схы-сфь узымдыруа сцәыпцны, сшыказ цәгъала срымырхит. Сыпсы сызтымкаауа фнык афь снаргеит. Сытцәара иалагеит, аха ицәажәо дабакоу! Акызатцәык исгәалашәо: «Иарбан республикоу узқәынхо?» хәа, исазтцааит. «Ареспублика Апсны!» – схәеит аарлақәа. «Ареспублика Апсны ухарбарым уажәытцәкья!» – иааицәажәан индәылтцкәеит. Жәохә-ка минут рышьтахь иаакылсит. Спахны аихатәы каруат сныкәыртцан, тцәа схы рханы, заа еибытаны ирымазма седру, адамыг зныз аиха капшьза иршны иаарган сыжәоахыр инақәдыргәгәеит. Игәытшьаагаз абжы схатцаны ахәхәара сафьын, уи азмырхакәа итцарыз ахәызба апынтцала сдыртцан зыхьз узымхәо анбан «Х» алырхит, аа, шәахәапш!

Изызырфәуаз ирахаз рызхатцомызт, аха Тариал их-тыз ижәәа ианыкәпцшлак агәаанагара ирызцәыртцыз иацәыпхашьаны рыхқәа ладыркәуан. Азәгы уи атцыхәала азалымдара иақәшәаз рфьза иахь иакәы-

мыз ажэак ахырҕытымшэаз гəахэас иҕатцаны, фырхатцак иахасабала ихы шьо, бжынтəы ишəаны знык ицҕа хəа, ажəацҕаны ирхəо атцакы иазхəыцуа итəазаргыы ҕаларын.

Тариалурт ирыхыыз еилкааны уажəшьта иажəабжы ирлас иҕахитцəарц итахны инацитцeit:

– Сара издыруан ақыртцəа изаҕаразаалак ауаф-ра шрыламыз, аламыс захьыыз ахааназгыы ршьа ишаламыз, изакəыз шырзымдыруаз, аха рхым-фəацҕашья уахəацшны урт уаауп хəа иупхьазартə иҕазам. Сара сыжəны, сызны акаруат сахьықəжью ахəхəара сафуп, дара еибарччо акыркыр хəа иа-хьысхагылоу: «Еи, абхазский Х... вставай!..» хəа, исылахəмаруeit. Ашьтахь ирулакгыы спыртланы, машьынак сынтажьны Дранда абахтафь снаганы старкит. Уа мызкаҕара схызгахьан аипш аитны-цсахлара сатцанакын Гəдоутаҕа сааргеит. Мызкы инеиханы ахəшəтəыртафь исхызгеит. Схы сахəо саныҕала, сшьа зурц стахны, ахəара иҕастцаз иахəацшны абрахь саарышьтит. Фəацхья саҕацəеи сареи абра хайқəшəарц сахасабны!..

Амра кыдшəарц атахызшəа амца зыцраз ацыпхь-қəа иҕартцоз атакар узычхəазомызт. Абна агəтаны ашəшьыра амчəхак шытбаазгыы ацша асзомыз, убри иахҕьаны атакар иҕаз тахəаены, цсеивгартак унатомызт.

Наҕ ирласны ахəлара ааиндаз хəа уи иазыцшын зегы.

IV

Афбатəи авариант

Царцуаа ирҕагылаз ақыртцəа рполк уаацсырала рхыпхьазара зықьык иреихан, убарт зегы ирыз-

хашаз бѣварла еибытан. Ирыман ладеи ѡадеи ирықѣчаразаауа адгъыл цѣгѣыхаа иахысны ицоз атанккѣа, апехота, артиллериа, ианыртѣахыз адыр-ра кѣртѣар алахѣакѣа реипш, аеропорт аѣынтѣи инышьтыцраауан аѣаирпланкѣа, авертолиоткѣа. Р-БМП-кѣа иахъыманшѣалаз атыцкѣа рѣынтѣи хыѣъара-пшъыѣъара иқѣыргыланы ирыман, иа-ныртѣаххалак апсуа қытѣакѣа рахъ саатк, ѡ-саатк инеимда-ааимдо ахы хъамтѣакѣеи ахы ласкѣеи ыршѣны иларышьтуан. Абаталионкѣеи аполккѣеи есааира рхыцхъазара хадыртѣаауан, жѣылара дук иазыпшызар арезерв рыман, урт шыақѣгылан атыцантѣи ауааи, наѣ Қартынтѣи иаарышьтуаз аибашъцѣеи рыла. Ирымаз атехникеи нас уаац-сыралей излеикѣшѣаз ала ирыхѣапшуаз рыуаажѣлар иаарласны апсуаа цейцшцѣгъа рзыцшуп хѣа азгѣартон. Аха аамтѣа наскъацыцхъаза игѣартѣо иала-геит апсуаа ракѣымкѣа, иаарласзаны дара ақѣы-лара кѣзтѣаз ақыртѣѣа цейцшцѣгъа шырзыпшыз. Аха рвожд Шевардназе агѣыгра ритон. Дара аибашъцѣагъы уи ргѣы шытнахуан, ргѣы шытнахуан Қартынтѣи иара ихѣтѣа ар рымѣтѣала деилахѣаны аибашъцѣа рхыгѣгѣартѣакѣа рѣы днеины данаа-рылагылалак. «Аиааира анбаагои?» – хѣа азтѣаара аниѣилак, ақыртѣуа ир мчкѣа акъышѣкъышѣраѣы игылаз игѣы канѣтап хѣа «Апсуа чичиажѣ мышкы-фымш рыла деилацыхаа хгартѣа имоуа дхѣацѣѣоит» хѣа, ибыжѣуан исолдатѣѣагъы. Ахырѣхѣареи абыжѣареи рзы урт уабарыхѣо!..

Ишаххѣаз еипш ахалбинаа рполк ахѣтак Царцу агѣашѣкѣа цжѣаны аталара иазыпшижъѣеи акраа-туан. Аибашъра кѣлаанза, дарей хѣареи аитѣаней-ааиракѣа анхѣамаз, гѣыла-псыла еибѣаххѣаз, аиѣызара гѣгѣа зыбжъазгъы рхыцхъазара ыѣан. Уи

моу, ачыс бзиа ианахатэалак, афы гэгэа аныржэлак
иахбарнахыс ҳаишыцэазааит ҳэа, тоуба зуқэозгы
хаман. Ашьтахь, урт ҳаишызара, ҳаигэылара,
хаешьара аҳэынтэа илакэаҳаны иҳабашьыз, дара
ишыртахыз еицш русқэа анымца, Царцу ахэы
ҳаракыраф ианызхамла, ҳаибашьцэа рахь ауаа
рныртцо иалагеит наф-ааф еицыланы еишыцэак реицш
еицэажэарц, царцуаа ргэашэқэа аартны ахалбинаа
аушътны ахэы ҳаракырахь ртанкқэеи реибашьцэеи
аушътны рнапқэа еикэыршаны хылацшра азыру-
ларц. Ари иаанагоз – шэара шэгэашэқэа ҳаныртало
шэнапқэа шэырфаҳаны шэыгеҳашэтоит, нас иаарлас-
ны шэлахьынтца чышэны, убриалагы ихҳаркэшоит
ҳэа ҳаибашьра. Аха абри аицш агазара адкылара
сапсыуоуп ҳэа, адгьыл иқэыз азэгы ихы изатэа-
шьомызт, ақыртцэа акыркыр ҳэа ирхыччо, афэыр-
кэыр ҳэа мцала ирцылон.

Аполк хадара азтоз Тенгиз Бенизе ҫынфажэа
шықэса дыртагылан, аха дзышза дышлахьан, ау-
рыла длафэын, аха ацэеи-ажьи икын, хшыфлагы
дкэадамызт, ар рус ибзианы идыруан, Урыстэыла
атцара далган уа аус иуан, аха нас ицсадгьыл ахь
аилафынтрақэа ианрылага спатриотуп ҳэа ихы иа-
зишьан ишьтахька дхынхэит. Ацсныка аибашьра
дшаарышьтыз еицш, иаразнак дгэымбылцьбараны
ихы ааирцшит, егьызхарамыз абацэеи анацэеи,
урт рыхшареи иара имцан инанагаз Ацснутэи
ахауа шэфашьуеит ҳэа инкыдцаны ишьуан. Ари
еицш ифоу ақыртуа патриот иаарласзаны Ацсны
шьафэаны дахысуеит» ҳэа, изырхэо иалагеит
уи ицьбарара згэы иахэаны иаргы иавторитет
ҳаранакып ҳэа иазхэыцуаз иуаажэлар рхатарнакцэа.
Иара убасеицштэи мақарраллоуп Ацсны ишьапхыц
алатцаны дышцэыртцыз адтқатцафы Каркарашвили,

аха арт агмыгкәа ирыцәшәоз хәа макъаназы ацсыуак дмизацызт.

Уи ихатыпуаф Анзор Марголиани дшәануан. Аполк аштаб аґы ус дук анпырґкоз зегь реиха Тенгиз Бенизе дыззызырґуаз Анзор иакәын. Аибашьра калаанза уи Царцу дынхон, ара ашкол дталеит, абарт хайцш аччахәа ацсышәала дцәажәон, дыґуан, дацхьон. Царцу цсыуа қытан, азәы-ґыцъа рыда атәым уаа рыланхомызт. Дара абарт ашәанцәа Чхалтантәи абрахь нхарахәа иаазгаз хара хацсацәа роуп. Ишдыру еипш амхацъырра ашьтахь ашьха қытакәа антәцәы, хәычы-хәычла шәантәылантәи абрахь нхарахәа имґахытцыз даргы ґеит, ирхыпшынгы иааикәаз калеит. Аамта наскъацыпхъаза урт ртызтыпцкәа ирызхауа, хауаажәлар хашьхақәа рґы инеиуаз ажәакәа рымаркыргы цәґа ирымбо ақәыгәғәарақәа мґапыргон. Ашьха иныкәоз, арахә змаз, иабартахыз ашәанцәеи дарей еиґаґыгра ашьаус рыбжьалар. Уи амцхәрас аешьара рыбжьартцо иалагеит. Аешьара зыбжьазтцаз роуп Чхалтантәи Царцука нхара иаазышьтыз гәыпґок ашәанцәа. Убарт рхыпхъазараґы дыкан Анзор иаб Шьакрогы. Уи зґабки чкәынаки иман. Азґаб деихабын, заа хатца дцахьан, Анзоргы ианизха абра Царцу пхәыс дааигеит. Урт рчараґы царцуаа азәгы дагмызт. Аха дук хара имґакәа аибашьра иалагеит.

Уара-сара хәа рыешо аилаґынтрақәа аныкала Анзор дхәычы аахыс ацсуаа дыргәылакны дшы-казгы, ацсуа чеицъыка дшаазахъаз ихарштны ақыртцәа рзыхәашьыра дынзаагылеит. Ақыртцәа Апсны рымпытцархаларц еибашьрала ианахтәа, Анзор гәык-цсыкала урт дырпылт. Ари збаз царцраа иаб ауаа изынарышьтит дызґу дакәытцааит хәа, мап анакәха хиеигзараны хакам рхәеит. Шьакро ацсуаа ажәа ритеит дцаны ичкәын дышиацәажәоз ала, икәу еилкааны ажәабжь шәзаазгоит хәа иакәиргәыгит. Шасыс даа-

нижыит итаца. Изыпшит, изыпшит, аха Шьякро иха-барк ыказамызт. Ишыпшыз, уахык Анзор җажәафык инареиханы айбашыцаа иманы Ахәынаа аҗадахьала иахыкәшаны ижәылеит. Аидысларафы җыцаа ацсуаа тахеит, анхартә тыцкәа рыблит, аха ақыта агәахыы изымнеизеит, ицхәысгыы дизалымгеит.

Абри атоурых иахаит Тенгиз. Анзор дидхьан акыраамта дидәәажәон. Арцыс дидәәдхеит, акы дшацәымшәоо еилкааны ихатыпуафыс дыкәир-гылеит. Царцуааи ахалбинааи рыфронт афы ар итан, абцар итаны, ацсуаа днарәаиргылт.

Аштаб афы акы анырызбоз иаразнак Анзор ицхьон. Дук мыртыкәа ацсуа-қыртуатә еибашьрафы деицырдыруа, стратегк иахасабала ар рус иазказаз азә иакәны даакәгылеит.

* * *

Тенгиз, айбашьрақәа анымцоз, есены дааны җызак иеипш ицсы изалымхуаз Анзор иусқәа гәеитон, иахьатахыз еихабык ишыкайтцало еипш абжьгарақәа иитон. Иахьагы шыбжьагәазы уи дкылкәа дана-аи, асасцәа дукәа рзы икатцаз ахыхчагатә табиахь дымталакәа, ацша ахықәсуаз шәшырак амцан атәартә ахьамаз тыцк афы, җ-цлакы рыбжьара икатцаз атәартә дныкәтәеит. Аполк акомандир дша-аиз аниархәа ахышәтхәа дидеицылеит Анзоргыы. Нақ-аақ ацсшәақәа аидеибырхәа ашьтахь Анзор җааитит:

– Ара ишәартәоуп апатын Тенгиз, – ихәеит уи.

– Ус угәы изаанагозеи – егы ицъашьаны дтәаит.

Ар ркитель ишәыз ахьынтәрақәа аадиртлан икәаш-какараза ишлахьаз игәахы ааирпшы, ичацшыза иказ ихы акәашра ичабра ныкәишыын ацхзы илтны иказ ааирбеит.

– Уаха асасцәа хтаараны икоуп, абра ҳакәша-мыкәша иааны итәахъеит, – ҫааитит Анзор. – Адыр-ратара аныҕастоз уи азгәастеит. Уахъ шәа шәахъ анеира стәахын, аха шәара арахъ ианеиҕашәшья шәанааилак ҫеила ҳаицәажәап схәан...

Ңенгиз илымхақәа кыдцаны дзырфуан.

– Нас икоу соумхәои?

– Арантәи идәықәахцаз ацшыхәфы шықәсыбжак рышьтахъ ихы хирдырт.

– Ани Шьанавоу?

– Ааи.

– Сахәшьяацха илҫынцәаауа Тариал?

– Ааи.

– Ассир сахауеит! – ҫааитит Ңенгиз. – Илашәу абзиабара дақатәеит убама!.. Нас иааицхауазеи?

– Иахцаз ачистотала дсацәажәон. Иаха ахәылпазы. Амфа иқәын. Аха иаалырқьаны реихабыра ирыцсахит имфақәлараны излақаз авариант А.

– Иалырхызеи?

– Авариант Б. Уи афбатәи авариант ауп.

– Уара угәаанагара?

– Апатын Ңенгиз, авариант А-аҫы иарбан жәа-фыкны икоу еицу агәыц ишааилахәлалак дара зышьтоу ажәйтәтәи аибашьяра аветеран Рашьыт Машьыхә-ица Ңанба иалгара. Агәыц изнеиуан Рашьыт игәыла Сетрак Карбашьян ионаҫы. Нас уа ҫыңья-хфы аруаа ицны ишиашаз изышьтаз ионы инеины дрыманы ицон.

– Сетрак Карбашьян... дысгәалашәоит, дысгәалашәа, апсуаа ицәымғызшәа еснагъ ирбаацсны дрыхцәажәон. Арахъ дышпионзаарын. Уатцәытцәкья аерманцәа зегъы ирылахәаны Арагәашья ацентра-ҫытцәкья дыкнаҳаны дыршьыртә адца рыт. Сара сыхьзала!..

– Ааи, апатын Тенгиз, уи шәыдтца хымпада инаг-захоит!

– Уаха?

– Авариянт Б иахәо еилкаам. Амшын иатцәа ххыцшыло ҳааины ҳакоуп, рхәоит, егырт атак картцоит ахәылпазоуп амшын иантало, иалшәх авариянт Б – хәа.

– Амшын абакоу, шәара шәабакоу? – даахәыцит ицъашьо Тенгиз. – Издыруада ҳара ҳаштаб ахыкоу амшын акәараґы ижәыларц рхасабзар?

– Мап, мап, уи залшазом, апатын Тенгиз! – ихәеит Анзор.

– Уара угәаанагара сахәи?

– Сара издыруеи, аха... – даалак-ґакит арцыс. Дыццакзомызт.

– Сара еснагь адуцәа ратцкыс ухшыґ ахытцарыз сутащыцуан. Уара уацхьака аґеипш дуи ацсынтцры назеи ззыцшу арцыс-хатцоуп. Абрааггы угәаанагара уажьарым хәа сыкоуп.

– Гәаанагарак сымамкәаны сыказам. Аха бжынтәы ишәа, знык ицкахәа ирхәо ажәацка шәа-хахьеит. Рацхьатәи сгәаанагара сажьар алшоит. Дарбанзаалак аґа ихә шыаны уазхәыцроуп иудигало ахыґеыга. Сара ацсуаа сраазеит схәаратәы сыкоуп. Издыруеит, урт рхатакәа сцәымгзарггы, рыхшыґ шкәадам. Жәаґык аґаацсыра амґа икәызтцазггы ирхәыцыз бжынтәы иршәеит, нас ицыркеит!..

– Ус угәы изаанагои?

– Жәаґык амґа икәызтцаз реихабацәаггы иааилатәаны иахьазхәыцыз иалыцшааны иаарышьтуаз ацшыхәґцәа рахьынтә азәы инапхар алшоит хәа агәаанагара роуит. Рацхьатәи авариянт икәныкәо ишнеиуаз аус анагзара ианаадгыла рыгәтакы рыпсахит.

– Нас рышьтахька игъежырцу?
– Мап, урт рыдтца намыгзакәа рышьтахька игъе-
жыр уи хьымзыг дууп хәа ирыцхьазоит ацсуаа.
Иштәхо рдырузаргыы рәазыршәашт рыгәтакты
иахьзарц.

– Акымзарак сзеилымкааит!

– Уаха ахәылцазы уи еилкаахоит.

– Иарбан иеилкаахо?

– Авариант Б!

– Ишца?

– Карбашьян хәа изфәу игәра рымгеит. Егъа
умхәан ила итацшуа игылам. Рыцшыхәәцәа иара
икны имнеицкәа икам. Аха ари еицш аус акны
инапхар хәа ишәан, уи вариант ықәыргеит.

– Авариант Б?

– Ацшыхәәцәа ишыжәәфку иаша Рашьыт итаа-
уеит. Абри ауп вариант Б!

– Уара угениуп!.. – Ңенгиз дфагыланы Анзор
даагәыдыкылеит. – Уара укәышра, ухшыф сатцашы-
цуеит!.. Гел-аа!.. – фәтит ирныкәәф иахь. – Ирласны
абагажник итоу ауатка ааги арахь!.. Урт ранацәа
хартәыуеит хәа уахап!..

– Абра хтәаны – мап! – ихәеит Анзор. – Анахь
зтабиахь!..

– Ааи, ааи, уеибашыцәагы снарацәажәар стахуп!

– Ауаа хазхом, – фәаитит Анзор. – Хәакәшаны
амфәкәа зегьы хкыроуп!

Урт фагыланы атабиахь рфынархеит. Ңенгиз
Анзор имахәар аанкыланы фәпхьа дтцааит:

– Мшәан, иабакоу ара амшын иатцәа, ацшыхәәцәа
реыркәабараны иахьыкоу?

– Уи – Рашьыт ифны ашьтахьоуп иахьыкоу, –
фәаитит Анзор. – Жәа гектарк инареиханы, нахь-
хьи уажәы ацсуаа тәаны ахәлара иахьазыцшу
абнаракынза чаиртоуп итыртәаны. Абри зегьы

ҳахыкешаны, урт рышьтахъка ихынҳәуазаргъы ца-
шъа рымамкәа акәта ҳаны игылазшәа айбашьцәа
ҳаргылароуп. Убри азоуп ацхыраара зыстахугъы!
– ихәеит Анзор.

V Акаҭа

Апшыхәыџцәа шыбжьхъа анырфа инықәиа-
аакәиеит. Аха абнараҭы ацәымтқәа убасқак ирацәа-
хеит, тынч схы нықәтцаны сылацәа нтаап хәа ушыпшу
иааины уматәа инақәтәаны, уи ашьап цынтца црыхә-
тцәаза агәыр еипш уматәа иналырқъаны, уцәа-ужьы
иналатцаны ашьа ажәуан. Азәз улартәазшәа ианухь-
лак ашырхәа унапы рқъақъаны иандәықәутдалак иу-
шьыр алшоит, иуцәцар әуеит. Уи нахыс уи ахьуцхәз
бызбызуа ахәац иадрызшәа абыҭра уалагоит, ашьы-
шьра уалагоит.

– Амш цәҭбахар қалап, – ихәеит Алиас Алиса
лааигәара атырас еизигаз ихы иатқатцаны ацәымтқәа
рыцхашъарыда изҭыз аниба. – Ицхәуеит, аха
ишцацхәуеи, убасқак ихааума абри әуаҭы ишьа?
Убриада уаха даҭа фатәык рымазами?

– Хымпада ақәа әуеит! – Алиас иихәаз днақә-
шақатхеит Алхас Ҳацъым. – Ҳашьтахъка хҭҭежьны
амҭа ҳанықәло ақәа ҳахьзоит!..

– Мап зхәада! – ҭааитит Цъамфер Нартба. –
Апхынқәа псыршьагоуп рахәыи-уааи рзы.

Алиса ҭылтзомызт, уи уажәыгъы ҭырцәа қатцаны,
абз қъақъа змаз лхылца ласы лҭы иақәыршәны
дахьиаз, хәбақа шыаҭа иналцәыхараны, ахьаца
ашьапы изқәа адтцаны Тариал дахьтәаз, лхылца
абз дкылцшны дизыпшуан. Иаргъы ҭырцәа қатцаны
дахьтәаз, зны-зынла, ацәымтқ аницхалак, ашырхәа

инапы кьаны дыцэхауан. Нас ҫапхьа илақәа аахваны иxy ирнаауан дызбоз дыцэоуп рхәаратәы. Аха дыцэазу дыцэамзу аилкаара уадафын. Уеизгьы игәоутаратә иқан уи игәы штынчмыз, иаалыркьаны ивтомат аашьтыхны дааткьон, дытрысуан:

– Иааит, иааит! – егьигхомызт дыхәхәарц.

– Ссу! – ифызцәа наидсыланы дааныркылеит. – Уабацои?

– Иаазшәа збеит сылацәа антәа.

– Дарбан иааиуаз?

– Ақыртцәа!

– Ара ақыртцәа хәа уаф дыкам, уеыртынч! – икәакәа инас-наст.

– Дара рацәафын! – ихәеит иара.

Алиас даацәажәеит:

– Амра нтагьалеит, шыта иаамтоуп, хееибахтап. Ауафы ацәалашәара анизцәыртцуа ыкоуп, Тариал ихәаз омашәа ишәымцхьазан.

«Ус цас икаитцойт, дхалахәмаруеит! – дхәыцуан Алиса. – Саргьы исымоуп ацәалашәара: абри ауаф илақәа ирхызбаалоит игьангьашра, иеитцәкәа-кәарақәа. Ицьоушьаша, уи игәра шысымго еилкааны имоуп, са дансыхәацшуа игәастойт иблақәа ашьа рыцаланы хаарак шрымам!»

Зегь реанааибырта Алиас рацхьа даатгылеит.

– Хазлацшуа ачаирта ду афадахьала, ҫажәака шыаға уанцалак, мрагылара аганахьала амфа па агәылырхааны ифагоуп. Ҫыцья-ҫыцьяла, арахь ханаауаз ихабжьахтцаз аура еиламгакәа ххәазаны хцалароуп. Шә-шьаҫак ракара убас ханцалак, ҫнар-гәык иакараны иаатаргьежьны адәхәыпцш ыкоуп. Анкьа уа ақьала гылан, ачаи ркапануан, шыыбжьонла рыцсы ршьон. Убри атыц ағы нак-аак ачаи бжьарақәа рғы шәеыпцхьакны шәтәойт. Зегь хәнеизалак, хәнеи-

хъзалак ишэасхэоит икататэу. Баала Алиса! – Алиас ибга ихаиркэалан ачаирта даназааигэаха, адгьыл иеаларсны, атыраскэа днарых-аарыхо, зны-зынла ихы ышьтыхны иапхъа-ишьтахъ даанапш-аапшны икоу ангэиталак, Алиса адырга литон иара дшааиз еипш лэаалхарц. Цытрак антцлак уи леипка иатцаз аикэа илышьалтаз лшъамхкэа ахьчо, дхэазо Алиас икынза данааи, дхақь-цсықьуа лыџнапык лыц иататцаны ишылкыз лыбжы рмачны џаалтит:

– Уара иштуаху ипхъаза уи дчархэаџуп!

– Дарбан?

– Тариал!

– Сара сакэзам уи ҳа хгэыц дахызпхъазалаз, икоуп чынла сара исеихабкэо аруаа!..

– Уара гэыбган узтода ус исхэеит акэымзар!..

– Уажэы уи аилыргаха аамта ҳамазам.

– Аха сгэаанагара аниашаха зегъ хтахеит ауп!..

– Иазхоуп! – Алиас дааицрашэеит.

– Саҕамыз угэы узырхъуаз акрысхэазар. Са сыз-габуп, аиашеи ахэахэеи сзеилымкаар алшоит, аха...

Уи дхэазо лэыналхеит, цытрак ашьтахъ лышь-тахъка даахъахэын егырт иааиуаз рахъ лнапы лкьеит илышьталараз, нас џапхъа дхэазо, ачаи ацэахэакэа иргэылыпкэаз амџа па данхэазаланы, ипахны иџахэаз лмакэан лапхъака иршэуа, адгьыл кьақьа лмахэаркэеи лшъамхкэеи ахықэхэазоз ицэыххаа ацара даҕын лхы шытацаланы. «Алиас дгэааит, иасымхэар акэын сгэаанагара. Ихароузеи иара, егырт адта иртеит. Адта нагзатэуп!.. Аха игэы сцэыхъшэашэар?.. Иаххэап, чархэара ыкамкэа адта нагзаны ххынхэыр?.. Ускан иблакэа сышцархыцшылои?.. Исеихэарангы икоузеи?.. Хамџакэа еидытыр?.. Сара снапала сынасыц счы-шэит ауп уи иаанаго, уаха – акымзарак!..»

Ус ирулакгы апхъа игылаз амра аҭашәара еихагәык шагыз, анкьа ақьала ахьгылаз атып аҕы иаазеит. Ускан адәхәыпш ахьыказ уажәы атырасреи амғи ахытәаны еилачыраны икан. Алиас даанапш-аапшит, аха ари аганахь ақыртуа еибашьцәа ршьапы ықәдмыргылацызт. Ус иказтгы атырас рены ашьапышьта анымыпшырц залшомызт. Аға дтәан наскьа ҫадақа, уи изқәахь алоуп арт ахыкәшаны ишааиуаз. Абри агәыгра рнатон иаарласны рыдтца нагзны ишыхынхәуаз ала.

Алиас дахьиаз даахьахәын ишьтахьқа даныпшы Алиса лхылца лас абз хәхәаза, абаараҕы еимдо ацаблыкь ацынтца еипш уи дналхьыпшит. Зны-зынла лхы нышьтылхлак, апарпыл еипш ашоура иарқапшьыз лхы-лҕы днықәпшуан. Даарыцхаишьеит. Ахшара рацәа даргәылыхәхәо аҕны дтәазар акәын ааигәахәт иара, апцхәыс иабалыхәтоу аибашьра. Аха аибашьра аиаша амазам, уи ауаҕытәыҫса имҫа цқьа аархәны ахәажә еипш иацәагәоит, нас еиларҕынтны, зегьы ыреицакны иахысны ицоит.

Алиса дааит илулакгы. Алиас ачаи ашьата ихы адтцаны дышиаз данизааигәаха, инапы ишьтын лнапы ааникылан длыхан, лышқа дааганы дааигәы-дихәхәалеит. Лара лылағырзқәа лызгы иадланы илеиуан.

– Ибыхъзеи сыхазына? – дтцааит иара.

– Бзиа узбоит, цхьан угәы нсырхазар хәа сшәаны стәыуеит!..

– Бымшәан! – ихәеит уи хәычтцас дыргәыбзыгуа, дыжъжьо. – Бара сгәы нбырхартә еипш егьбымхәеит. Схы еилагар хәа сшәоит: убаскак бзиа бызбоит. Бгәы ртынчны быказ.

– Сыкоуп, сыкоуп схатца цшза, уара уааигәа сыш-гыло сыпсыргы цьанат сцоит!..

– Анахь иаауеит!.. – ихәеит иара. – Былагырзқәа
рыцқәа наӡ, уи рбар ргәы иаанаго седру!..

– Ааи, ааи, ус иӡастцойт! – лхәан, уигы лышьтахьӡа
дхьацшын, лфызцәа рахь лнапы лӡьейт ирласны
ирыхьзаразы.

Абри аамтаз амра атцлақәа рықәцәқәа ркынтәи
илбааны, амшын азаалара иафын.

* * *

Али-пси рыбжьара Тенгиз адырра аныӡаитца,
хышәфык ар рыманы иааит Арагәашьы Царцуи
рхәаафы. Уи азмырхакәа, даеа фышәфык аибашьцәа
дәықәтцан Ламыс ахабла, уи ахи-атыхәеи апостқәа
ахьрымаз адагьы аґа дцәыртыр алшоит хәа ахьыр-
гәахәуаз атыпқәеи амфақәеи фәхтәаны аруаа ықә-
дыргылеит, уи моу анхарта тыпқәа ахьыӡаз аґа
дымфахытыр алшоит хәа, урт рыкәша-мыкәша
идыргәгәеит анапш-аацшыртақәа. Хатала Тенгизи
Анзори рыдтцала хышәфык Арагәашьа иатааз
аибашьцәа жәафы-жәафыла агәыц хәыцқәа рылхны
Рашьыт ифны ашьтахь ишьтаз ачаирта ду иаакәыр-
шаны ишааиз еипш абна реамаданы иааилахәлар
урт хәычы-хәычла итбааз рмацәаз еитцацало агәа-
хьы иааскъан ацшыртақәа рыгәгәаны инатәеит.
Абри ачаиртала абна иагәылганы амфа цон Ламыс
ихаблахь, абраагьы фыц апостқәа дыргылеит.
Нахьхьы Рашьыт ифны ашьтахь иӡатцаз ахкаара,
агәашә аталарта ааныжьны, егыс акәша-мыкәша
анацәхыц еипш ар ықәдыргәлеит. Иара убри
ашьтахьтәи агәашә афы идыргәгәазеит апостқәа,
ацсуаа ргәыц абра ишынталалак арахь шьтахьӡа
тытцшья рзыӡамтцо ааигәа-сигәа икылатәаны рые-
дырмазеихьан. Уахәацшуазар, хыцъараны азанцъыр
шаха акәдыршеит, амаа итаны, абра дталаны

даныкала, апсуаа ргэыц хэычы абри абаа итысны
рышьтахька хынхэышыа рымазамызт.

– Абри аоперация нагзаны аиааира уманы узал-
тыр, уара Анзор Шыacro-ица Марголиани, Кырттэыла
Афырхатца хэа ахьз-ацша ухылартэы акатцара сара
исуалуп! – ихэеит Тенгиз Бенизе агэахэара иманы
ифыза ахатцарцыс дзыцшуа.

– Уи еипш ахьз-ацша шэара шэоуп иацсатцэьоу,
апатын Тенгиз! – ҕааитыхит атакс Анзор. – Ари еипш
иҕоу аус ду шэара шэоуп цсыс иахоу! Шэара хадас
шэхамамзар схала исылшарымызт зымехак тбаау ари
аоперация аиҕекаара. Шьта сгэы тынчуп: еиҕахкааз
аус шыманшэалахо агэра згоит, иаарласны урт
агэымхақеа апсуаа иханы ихамоу хаката иаҕашэоит!

Ашьтахь Анзор иазгэеитеит, ируаа рлымхақынза
инаган, абри аоперация анагзараан дызустзаалак
апсыуак дтахар шыкамлоз, урт зегьы рыцсы таны
ирхэынчараз адца рыман.

– Аиҕахысра калар нақ-аақ аибашьцэа тахар ал-
шоит, – азгэеитеит Тенгиз.

– Нақ-аақ аиҕахысра зыкамлартэ ҳаруаа адца
рыстахьеит, ицышэарччо ҕааитит Анзор.

– Уи шцеилкаатэу?

– Апсуаа Рашьыт ионы ашьтахьала ихкаара
ишынталалак, ҳара ҳаибашьцэа тдыхаптцэара
змам амцақеа аурышьтуеит. Зегьы-зегьы хысуеит
тцэфантцэыка, мамзаргьы ирхыкны, аға хҕаха-
ха имтакеа. Уи амехак шытбаау анеилыркаалак,
аҕыв-сыв хэа ахқеа шэышэуа еишьтагыланы
иандэықэыртцалак, уи рыхшыҕ рымнакьап, рыхдыр-
ра рымнакьап, царта рымамкэа, шыаҕа рзеихымго
иннархоит. Жэабака минут рышьтахь абри зегьы
анааикэтэалак, заанатц Рашьыт ихкаараҕы игылоу
атцлақеа руак аҕы арепродуктор икнасхахьо ақынтэи

аимадара ибжбызгахыо ала ацсышәала ажәақәак
анрасхәалак, убриалагыы ҳаилгап ҳәа сазхәыцхьейт.

«Абри ачынчатәкыа сара сатцкыс ихы ицнақоит!
– дхәыцуан Тенгиз, – Абас сыхшыџ тцарызтгыы
Карқарашвили абрахь даарышьтрымызт. Аха зыз-
бахә схәаз алацынтца итиаазгыы хшыџла дыгә-
ғәаны дсымбазейт. Шәнызкыџык иқоу ацсуаа
рныхразы шәнызкыџык ақыртцәа дшырмеигзоз
адунеи иаирҳаит. Ари еипш ахшыџдара ҳара ҳкны
Қырттәыла ада ґацъара иуаҳашам. Қирпхашьейт
жәыргытаа амш зларгахыоу афџыгаражә, абри уаҳа
изеилымкаазеи ани бызшәаки бжаки рыда ззымды-
руа, зыбыз зґы итабылгыо ацъныш Шевардназе?..
Шәаангыл, ус шәызцозар жәбалап, уи ахышкәакәагыы
хшыџла дкәадазоуп, иудыруазеи абри ачынча схы
дархәаны уатцәы урт ртыц ҳнапаґы иқалар!» –
даацшәырччейт Тенгиз.

Анзор иааицәымыґхейт. Иқалаз изеилымкааит.
Уи ґеитейт Тенгиз.

– Ани аибашьра ианалагаз адтқатцараз Адсны
иаарышьтыз, жәыргытаа амш зларгахыоу Карқа-
рашвили ихатыцан уара уқазтгыы, уажәшьта ац-
суаа ркәыкәыл ықәхны аиааира аагахьазаарын!..
Мышкызны, са сқамларгыы, абри уазхәыцла.
Ахәынтқарра акышшәкышәраґ узнеир аус уцызуша
ахшыџ змоу уааигәара иуртәароуп, баша атамґяр
иасуа уара духәом дутынхазаргыы: Ахы зхагыло,
иашаны аус цызқо анархеи антцыреи иоуейт. Умш
аабзиахааит, уара уусқәа рзы сґәы тынчуп, сара
сцароуп! – даагылейт.

– Шәымџа абахоу, апатын Тенгиз?

– Араґәацшь итәоу аамталатәи ҳаштаб ахь.

– Амџа бзиа. Сара сус сымалагыы сазхоит шыта.
Амала знызынла ҳус аґиашья шәазтцаала!..

– Хәаратахым, схатдарцыс!

«Дшәоит ацсыхьшәашә, ацсуаа дрыцәшәаны дыбналеит! – даапышәарччеит уи данца. – Ауаартәы ихәахуеит, арахь иара ихатә итдыхәа итдарәыланы дыспырцит. Уаанглишь, ус узцозар хамбари!.. Уыых, сшәықәйтны сықандаз, зегь шәыкнаҳаны шәысшыуан алақәа!..»

* * *

Апхзбаа рәашы агәып еицыз зегьы «Адәхәыпш» хәа уажәраанза Алиас дызфыз атып афы ианеиза, ачаи ацәахәақәа рхафы хычтас рыхқәа нкыдыр-тан хамтакы рыцсы ааитаркит. Амра абнара ахыцәқәақынтәи тәка инталаны итәшәеижьтеи рацәакгы тдуамызт, аха макъаназы алапшфәпшы ықан, иузгәамтазакәа ахәларахь ахы архарц аҳасабын. «Тәит-тәит-тәит!» хәа, абна агәахьынтә аарлахәа аранза цсаатәк абжы аафуан, уи шәахәозу, ус баша акы иаршәаны фәнагуазу аилкаара уадафын. Амра итәшәазгы иахъантәарак иказ аҭакар анарха аман уажәыгы, адгьыл иахатәаз ақәыкыра шықәц иқан, изакәызаалакгы аеапсахырц еипш еитакрак акалара узырбоз дыргак амамызт, иаашаанза абас ицарашәа ишықаз фашьомызт, цшак аацәыртны иаалырқьаны иасыргы, икәандаза ацхара иа-цыз ухы-уфы анааимнадалак, уи гәыкатцагоуп хәа узазхәомызт. Ажәфан ахь цстхәацк хыршәламызт, ант ацәымтцқәа ацхарақәа икартоз иаарласны амш цәгьахозшәа удырбон, уи хәарада, аеетанакыр алшон, аха уажәазы ус иқан, ушьтан икалоз уажәы иубартә еипш аилкаара уадафын.

Цытк рыцсы анааршьа, Алиас ифызцәа днарылапшын ус фәаитит ибжы нытцакшәа.

– Ижәбома мрагыларахь ала ачаирта ацәахәа ахьынтәо? – инапы наирххеит.

Зегъ уахъ инхъацшит.

– Иаабоит! – атак к̆артцеит.

– Убри иаабо ац̆ах̆а антц̆арт̆а иаду аилачыра
Рашьыт̆ ифны ашьтахьт̆еи ахкаароуп, – их̆еит̆ уи.

– Абрант̆еи 150 метра иреит̆ам.

– Авариант̆ Б? Уи зынза иах̆хашт̆ит̆, х̆ааины
Рашьыт̆ ихкаара х̆адгылах̆азар!..

– Авариант̆ Б х̆аа х̆азф̆ызг̆ы абри ак̆эын.

– Сетрак Карбашьиан дзах̆тахымхеи?

– Уи ат̆эи сара ак̆г̆ы сызш̆ах̆аом. Уи х̆азышьт̆ыз
ирдыруеит̆, х̆аибга-х̆азфыда х̆ашьтахьк̆а х̆зыхынх̆эыр
уа ирыш̆еталап азт̆аарақ̆а. Даеа х̆э-минут̆к̆ рышь-
тахь ам̆а х̆ақ̆елоит̆. З̆эыр иш̆эымоума азт̆аарақ̆а?

Аз̆эг̆ы ф̆имт̆зеит̆.

– Ус анак̆ах̆а, сара ак̆ ш̆эасх̆эарцы ст̆ахуп, –
ф̆ааит̆ит̆ Алиас.

Зегъ неих̆эац̆ш-ааих̆эац̆шт̆, аха дарбанзаалак̆
ит̆эаз рах̆ынт̆э «изак̆эзыеи» х̆аа, аз̆эг̆ы дымт̆аазеит̆.
Ф̆ымт̆-псымш̆а ихаих̆эарызеишь х̆аа, иц̆шын.
Иарг̆ы атырас х̆ылца икаит̆цах̆аз неих̆еит̆дан ачаи
ахыц̆эқ̆ахь п̆шьаала ихы нк̆ылирх̆эх̆эан, наарак̆
рымазамк̆а ишьт̆ыз ац̆ах̆ақ̆а рт̆ых̆ахь аф̆ада,
нас алада, нах̆х̆ьи Рашьыт̆ ихкаарахь илац̆ш нд̆эы-
қ̆эит̆дан, г̆эфара изташаз аз̆эг̆ы иц̆аара анимбаза
иц̆сы ааивг̆аш̆а, дналагеит̆:

– Х̆шыӂаф̆ыку ам̆а х̆ақ̆елар ст̆ахым, – их̆еит̆
иара. Ф̆ыц̆а абра иаанх̆ажьроуп. Саат̆к̆ ашьтахь
иах̆цеип̆шу х̆аздаруам, анц̆а иумх̆эан, аха ус
ак̆ х̆ах̆зарг̆ы, х̆ашьтахьк̆а х̆аит̆азх̆ааша ф̆ыц̆а
хамазароуп. Ш̆эыш̆цах̆эац̆шуеи?

Салуман Чамба даац̆ааӂеит̆:

– Ари аштаб̆ ак̆ны ирызбаз аума?

– Мап! – атак к̆аит̆цеит̆ Алиас. – Ари сара исызбаз
акоуп!

Цьамфер җааитит:

– Сара сгәанала Алиас иазгәеитаз атцакы амоуп:
хашьтахьҗа хайтазхәо ауаҗы дахтахуп! Иакәшахатым
азәыр шәйказар?

Ғаҗхәа агәың иалахәыз неихәаңш-ааихәаңшит,
аха агәынамызара азәгы иныңшуамызт.

– Шәакәшахатума? – дтәаит Алиас.

– Җакәшахатуп! – ана-ара итәакәаз рыбжькәа
ааиларыңсеит.

– Ибзиоуп! – ихәеит Алиас атданзадаакәыңсыҗхан.
Нас ғаҗхәа иңшыхәыҗцәа даарылаңшит. –
Издыруада адтәа ихартаз анагзара злымшо
указар? Сызтәара җашәымшьан, ус ҳахьхәеит
аибашьра иалагеижьтеи. Хгәың аҗы, автоматкәа
анхархиа, ахәара иҗаитаз ала еибашьҗык
дхәдахкылеит. Еибашьҗык, аха макъаназы
жәыларак иаламңшыңыз. Мышкы-җымш рышьтахь
ажәылара гәгәа хаман. Абри аибашьраҗы җыҗа
хәызцәа аҗеҗцәа хавыршьааит. Аңхәа аңыжәара
хаман, аха нас ххәтцит. Хамчкәа еиҗарамызт.
Хңсцәагы алаагеит. Җың ихәдахкылаз хәызә,
адырҗаҗны, илахь еиқәышьшы даахалаңшын,
имзакәа ихәихәеит, аринахыс аибашьра шилымшоз.
Автомат шытеитцеит. Уиазы гәыбған ирымтазеит
аруаа: лабҗаба дызлаңшыз игәы имнаҗеит, иҗыз-
цәа ахывыршьааз деитәанаңалт. «Ишәтахызар
шәсеихсны сышәшы, сара сшәеит. Шьтарнахыс
избоит аибашьра шсылымшо!..» Акымзарак изаа-
музеит, аиаша ахыхәаз азы итабуп хәа иаххәеит.

Азәгы җимтзеит уи иажәабжь даналга.

– Ус анакәха, азәгы ишәтахым ара аангыларә!..

– Алиасухаткы! – даацәажәеит Аазиз Мырзаканов.

– Са сгәанала ус азәгы дзакәшахатхом аангыларә!

– Нас ишәшәтаху?

– Уара агэыц апызара аутоит, ус анакэха уара хьызхэала дхардыр абра инхо!..

Алиас даахэыц-хэыцны ҕааитит:

– Ара инхо угэы иаанамган, угэы трысны шэар-гэындак иеипш ухапхьазоит хэа. Мап! Ацэгъара хақэшэар – уи атагылазаашьа иахнарбоит – инхаз хьызцэа аус гэгэа рапхьа ишьтоуп: ага иеимтакэа иалтцны рцара. Ускан зехьынцъара амѡақэа птэаны инкылатэоит. Ага маанала уиеѡсны ха хашка уи-асыроуп. Шьяѡацыпхьаза апынгылақэа калоит. Усакэзами?

– Усоуп, усоуп!

– Ус акэзар, абра шэыказ: Цьон Алықьса-ица Ашьхацбеи, Цьамфер Сардиан-ица Нартбеи. Ха иаадыруеит шэѡыцьегы шака шэхацэа гэгэакэо. Инашэыгза аѡызцэа ишэыртаз адтца. Арациа ара шэара шэѡы иказ. Абзиала!

Абас ихэан Алиас дхэазо иѣынеихеит, уи цытк данынаскъа, лышьхэа дыкэхэазаны дытрысит Алиса Баалоу-пха, уи лышьтахь дгылеит Хьудар Апсанба, Хьудар ишьтахь – Алхас Хацъым, Алхас ишьтахь – Салуман Чамба, Салуман ишьтахь – Аазиз Мырзаканов, Аазиз ишьтахь – Кьесоу Цьыкырба, Кьесоу ишьтахь – Тариал Шанаа.

* * *

Бжьоу ахабла тадыртэааит ҕыц иааз акыртуа еибашьцэа. Абжъаапны урт реытхэаны иныкэон, ибарбаруан, рыбжьы рдуны ацэажэарақэа бзиа ир-бон, аха уажэы арахь иандэықэлос урт аинструктаж рыртеит ртут бжы мыргакэа иахьнеиуа атып, аѣы тынч рхы мѡапыргаларц, иакэым ала зхы мѡапызго иакэым ала ишизныкэо. Насгы гэып-гэыцла

рҕыршаанза иреилдыркааит уаха имѡапырго ао-
перация атцак дузза шамоу, аиааира агаразы, убри
аҕнытѡ дызустзаалак идыруазароуп дѣырцшыганы
ихы анааирпшы уи аиааира ишахѡ, убринахыс –
иззыпшыз аиааира аныҕала – Қырттѡыла аҕѡақѡа
шеитцытца, абра иахьатѡи аоперация иалахѡхо наҕ-
наҕ азы ишианаршыѡ агаҕа иахьазааигѡо иреигъзоу
адгьыл псылақѡа, ахан хьытѡцарақѡа. Иара убас-
гьы, иааны иҕаз ақыртца еибашьцѡа рлымхаҕынза
инаган апсуаа Бжьоуҕа ҳарпшыны ҕаҕара ижѡылар
шалшоз, мамзаргьы уаха ирхѡынчарц иззыпшы
«асасцѡа» рышьтахьҕа игыланы ижѡыларц шрылшо
зхыпхьазара рацѡоу апсуаа реибашьцѡа, урт ацхы-
раара рыртозар ауеит Нхытц-Кавказынтѡи иртааз
рашыцѡа ҕабардаа, ачеченцѡа, абазинцѡа, аедыҕаа
ухѡа рыцхырааѡцѡа. Убриазы агѡеанызаара аҕахуп,
агѡымшѡарей афырхатцарей аадырпшыроуп жѡытѡ-
натѡ аахыс хьзи-пшей згым ақыртца еибашьцѡа,
дҕѡыбаса дықѡыртцароуп апсуа гѡымхажѡ, ақыртца
еибашьѡы иехѡыпхьыз убриалагьы адунеи иахытѡѡ
иҕалоит.

Абас ргѡы рхатцаны, досу заа ирызтырхыз ахсаала
тцаауа абна реатаны ахѡлара рыхьзаанза амацѡаз
гьежѡ ҕатцаны азышьтра хѡычы италаны апсуаа
злацаз ала иахыкѡшаны амѡақѡа ркит. Апсаатѡ
ахра ахьрымаз, иахьапшѡымаз абна аҕықѡқѡа рѣы
ақыртцѡа азанцъыр шѡха хѡа изышьтаз реибашьцѡа
рыла иакѡшаны игылеит, ахѡлара шааилак хѡычы-
хѡычла ачаирта ду таҕны, рѡеитцацало Рашьыт ин-
харахь анаскъара ргѡы иҕакын.

* * *

Пцыхѡра иаарышьтыз зегьы арация аусушьа
ззымдыруаз уаѡ дыҕамызт. Агѡып ацыз а Алиас

адтца катцаны арациа ара иказааит хэа анихэа на-
хыс, Цьон Ашьхацба дааихэткэыкэлан арациа ишка
иааганы ачаи ашьапы инадыргыланы иарггы уа
днатэеит. Тариал даашакьашакьеит, игэы иаанагон
мачк игэра рымгозшэа азтцаарақэа аныртти нахыс
уи Рашьыт ихкаарахь дмышьтыкэа ара даанхап
хэа. Алиас агэыц иалаз хатэгэацхарала ара аанхара
этахыда хэа данрызтцаауаз онутцкала деимырхха акы
дааннакылеит акэымзар аанхара дақэшахатхон. Аха
Ахэынаафы ианеизоз иара агэыц дахырцхьазаларц
ахэара аныкайтцоз ашьоура шыстаху хэа ишакэхалак
дыргар акэын иитахыз, уажэы Рашьыт иаатрафы иа-
аины иантэа дхьатцыр игэра рымгар хэа дацэшэаны
иеааникылеит. Убас ишыказггы зегьакоуп агэыц
афы мазала иаарылаот Тариал днацхафызар
калап хэа. Ламыс ихаблафы ианыказ, ашамтазы
саатбжак адэахыы иказаара амца днаркит ианраха.
«Уабаказ, уара, саатыбжак ашьыжь шаанза?» хэа,
амца ианықэла мачк рыцсы ахьеитаркуаз атыцафы
ианиазтцаа:» Исцырхагахаз уара идыр, мгэахьаак
сыгра инталан аман снархэеит!» – «ааитит атакс
иара.» «Амгэахьаа узцэыртцар, уанцоз уахь-
цоз ухэар акэымзи!» – «Исхэар акэгэышьян, аха
саншэыхэацш убаскак шэрахатцаны шэыцэан,
шэырфыхара сзымгэагьит.» «Арахь хандэықэлоз
ашьха ахауахь ицо реицш, ақьафуразы амца
хақэымлеит, азэк шыафак еихигозар уи агэыц
иахыцхьазалоу ирдыруазароуп, даеазнык ус
аныкаутца, иудыруазааит аус шеицэоутэуа!» –
«Атамзаара шытастцойт агэыц ацацхьа, абри нахыс
уаха ус кастцом!» Ас еибызхэаз Тариали Алиаси
роуп. Егьырт зеггы урт реицэажэара иазызырцуан.
Уи ашьтахь иаатынчрахеит, Тариалггы акгы кам-
лазашэа даакэыпцычхан ажэфан днатцацшит.

Уи иказшыақәа згәамцхаз Ыон иааизымычҳаит: «Адәахы уцон, аха арациа уазқәынтца иабоугоз?!» – уи иблақәа кәеицеиуа Тариал днеизыцшит. Тариал абри еипш азтцаара дазыцшмзар каларын. «Ишца, ишца?» – аамта игарц итахызшәа, ыргаза катцаны иблақәа тапанчаза Ыон днеизыцшит. – «Исзеилкаауам иухәо! Адәахы уцон, аха арациа уазқәынтца иабоугоз?!» – дкаарц егәааигымхеит Ыон. «Арациа сахыкказаалак исыцзароуп, ус дтцаны исыртеит хандәықәлоз!» – атак кайтеит Тариалгы. Агәыц ағы зеигы иреитцбыз Хьудар даатцкәеит: «Нак ишьтахька ддәықәтатәуп абри ачархәаф, уи хайтеихәахьеит, иара ҳаргы ххынхәыр ахәтоуп!»

Иаатынчрахеит. Ас еипштәкәа атагылазаашьа аеацсахып хәа икамызт. Алиас пытраамтак данхәыц ашьтахь ифызцәа даарылапшын: «Абаскак ацабаа баны хашьтахька ххынхәыр ихархәарызеи хәхънеиуа?.. Хдәықәшәтца иаша!» – ихәан, Бжьоу ахаблеи Арагәашьа ахаблеи рыбжьарахь узгоз амәала ифанынеиха егыртгы найшьталеит.

Уажәы убри икалаз ахтыс дазхәыцуа Ыон арациа данадтәала гәагла игәы пейпеиуа Тариал днеизыцшит. Егы игәы тынчмызт, дхәатцәы-хәатцәуа дтәан. Нас дытрысны арахь Ыон ишка ифааихеит.

- Арахь умааин! – ихәеит Ыон.
- Икалеи? – егы дтцааит.
- Икалеи умбои уфызцәа цеит!
- Арациа сыркы!
- Уца схәеит! Цьамфергы арахь дааскәеит.
- Узгылозеи ууауаза! – фааитит уи.
- Сгәы трысит! – ихәеит Тариал. – Схатыцан изтаху шәыказар шәца...
- Цхьан уабаказ?! – ибжы аахареикит Ыон.
- Исзымгәыгит, сыцхашьеит.

– Ирлас уфызцәа урышталаны урыхъза акәымзар, абри сахәызба угрысхәоит! – Ыон деицрашәан, икәынхәалаз иапсуа хәызба афы кьакьаза иаатигеит.

– Кьех! – ихәан, егы инапы аайкьан, даакәтәиааны ифызцәа злацаз ала дхәазо дытрысны ифөинеихеит.

– Ауафы чатлах! – ихәан, Ыон егы дызлацаз амфала Тариал икәкны дынкажыцәеит.

* * *

Саатбжак рышьтахъ агәың еицыз апхзы рәашы Рашыт ихкаара аталарта инадгылеит. Зназы рәааныркылан нак итамлакәа агәашә азааигәара ачаирта аганахъала рөынкарыцсан икоу гәартаразы рхы ааидыркылеит. Ацәажәара каломызт, ус хәйтхәйтла акы еибырымхәозар рыбжы иацәшәаны бжеихан афахацәа реицш дыргақәак катцаны напышьашәала акы еибырхәон. Излеикәшахатхаз ала цшьфык ахкаара ианталалак жәабака минут рышьтахъ егырт ианхазгы рышьталон. Зегь реиха изыцәшәоз алакәа ракәын, урт аху-хухәа афәра иалагар ианакәымтцлак гәфәрас иркыр рылшон ааигәа ақыртцәа тәазар. Убриазы арцарацәа рцъыбақәа рөы ачакәамца ылахәаны ирмазеины ирыман ишуа рәаархар ирымтадыршәырц азы.

Алашьцара ханто адгьыл иахацахъан. Уажәааны ақыртцәа рпостқәа рөы инеины рөырмазеины рхыгәгәартақәа аанкыланы ахысрақәа ирылагон. Ицьоушьаратөы икан уаха урт ахысрақәа шмачыз, нак фәдака зны-зынла игоз автоматқәа рыткьа быжькәа алахамтцозар. Уи агәеанызаара рынатөит хацшыхәыфцәа, аха измааназ рзеилкаауамызт.

Рнеира иазыцшызшәа агәашә кьакьаза иаартын. Алиас, Алиса, Хьудар, Алхас рөынархеит. Иаатыз агәашә интысын арыгъарахъ ала рәавакны

иаатгылеит. Рацхьака, џеижәихәбака шыаға инар-
цәыхараны игылан Рашьыт ионы. Уи аҕы мрагыла-
рахь ихан. Мацк иаашьтыхшәа бетонлыхла иоаган,
еихагылак ыкан. Аганаҕ иавагылан жәохәка метра
иауыз иказарма, аматцуртагы убракәын иахыказ.
Икәиза алампа аркын, аха ацәажәабжь газомызт,
еикәшьшы излаказ ала апшәмацәа иказаргы заа
ишьталахьазар акәхарын.

Апшыхәоцәа хәытхәытла иааицәажәеит:

– Хәызцәа ҳарзыцшып, зегь ҳанеизалак ашьтахь
уахь азәы ддәықәтцаны икоу еилахқаароуп.

Макьаназы изыцәшәоз алақәа рышьтыбжь
ыказамызт. Икалап урт инаргәыдтцаны ақыртцәа
иршьхьазар. Мамзар уажәааны аху-хухәа ишуа
ацута рыбжьы ахыоуан. Ус ххәеит хәа, ара инхоз
ацсуаа ахытцны ицахьан Рашьыт ицшәмеи иареи
рыда. Апшәма дахьахым ала аангылазом. Амла
ианаклак иахьытхәцьша, ауаа ахыкоу ифәышәо
иапшаауеит.

Егьырт апшьфыкгы: Салуман, Аазиз, Кьесоу,
Тариал аины рәызцәа рыцшааит. Оацхьа рхы ааи-
дыркылан икататәыз иналацәажәеит. Хәбака минут
иаапшны, нас Алиас ихата дцаны икоу еиликаарц
еибырхәеит.

Апшыхәоцәа атәатцла итцагылан. Нақ Арагәашьа
ахаблахьы ишыхәлаз еипш заа рәыпхьакны зыоны
иахыз акрыфа-крыжә ишьталахьан. Алашара
цьаргы иадыркзомызт амфасфы дымфыхытыр
хәа иацәшәаны. Зәыр ибжьы гозар дара ақыртцәа
ракәын. Уаткак, фык абахапшаари хәа иахьыртахыз
имфыхытцуан. Уи ыытцгас икатцаны, рабцьяркәа рхаз-
зала, атыпцхә пшзақәа ахьынхоз рымдыруаз, ма хаала,
ма мчыла хнапаҕы иахзаагозар хәа иахьымфыхытцуаз
рбарбар бжьқәа ааоуан.

Аха иаалыркъаны Бжьоу ахабла ачаиртақәа
рыкәша-мыкәша итдысыз ахысрақәа ршьапы
иаакәнаргылеит аерманцәа. Аамтала атынчра иказ
ахатыпан акәыр-кәыр хәа зәаазырхаз ахысрақәа
убаскак рымчехак тбаахеит, ари акәша-мыкәша инхоз
рнафсангы, нахьхьи хәба-фба километра инахара-
ны зшьапы зкуа Ахәынаа инықәсын, ашьхара акалт
акынза иназеит. Ахқәа иткьоз кәеицеиуа ажәфан
ишалаз ифьцәаауан, фацхьа аеарфыцуан, нак-аак
аиҕахысрақәа цозшәа инеивык-ааивыкны урт кшон,
атдлақәа рыцәқәан иахууааны иахьцоз амфа ырлашо
икыдшәаз аетдәақәа реипш ицон ладака, ицон фадака.
Аиашазы, икатдәкьаз аилкаара уадафын харантәы.

Ахәынаакынтәи ицшуан харуаа, ахыкәеицеиқәа
иахьрыхәапшуаз иахырхәаара рыздыруамызт. Нак-
аак аиҕахысрақәа ирҕеуп хәа агәаанагара роуит. Аха
ишпәкалеи, изыхкьазеи аиҕахысра. Адсуаа рнеира
иазыпшызма, дызустада ҳапшыхәыфцәа знапхаз?
Уртқәа зегьы аилкаара мариамызт, уи аамта атахын,
иаапшыр акәхон уаха-уатдәынза.

Дара ҳапшыхәыфцәагьы ирыхьыз рзеилым-
каазеит, зынза ирзааигәазаны ихысуан ақыртцәа,
иказ-ианыз хәа акы уазхәыцыртә икамызт, ахы-
затдәқәа кәеицеиуа ирывыккьон, ирхыкны
ишәышәуан, хәахарта узыкәтдомызт. Акызатдәык
ирылшоз – адгьыл азағ рыҕекарыпсан хәахарак
камтдақәа атагылазаашьа аеапсахаанза ус иказар
акәхон. Аха атагылазаашьа затца аеампсахрыз,
ахысрақәа излагаз иаха-иаха аеарфыцуан, иаха-
иаха ишьтытцуан, иҕаастахон. Икалаз абри абри
ауп хәа дыршьа амазамызт, жәылар дуззак аныкоу
ишеиҕахысуа еипш, улымха итасуан тыхәаптдәара
змамыз автоматқәеи апулемиотқәеи рыткьабжьи.
Зны-зынла ажәфан ахь идыршәуаз агранатақәа

аныткѣацлак адыд-мацѣыс аныцжѣо иафызан,
ақѣаршафы иалыфуазшѣа иуахауан.

Ус ишыкз акырцх ахкѣа ианцо еипш ахысбыжкѣа
ааикѣтѣеит. Зхы шытацаланы ииаз ҳацшыхѣыѣѣа
реааитцырхит. Аха азѣгы изыгѣагѣуамызт ацѣа-
жѣара. Алиса илгѣагѣит.

– Абриазакѣын сара сзыгѣатцѣыгѣатцѣуаз: ачар-
хѣаѣы дхалоуп!..

– Абриала интѣеит ҳа ҳаибашьра! – ибжы аагеит
даѣазѣгы.

Ус атѣатцла аханы икнаҳаз арепродуктор абжы
ѣыткѣеит. Зегъ уи атѣатцла инатцапшит.

– Ахѣынааѣынтѣи иахѣааз «ҳасасцѣа» шѣаас-
зызырѣы! Сара иѣастѣо шѣықѣныкѣар шѣыпсы
еикѣсырхоит. Ижѣдыруазарц стахуп шѣара иаашѣы-
кѣыршаны шыѣѣацыпхѣаза иштѣоу хышѣѣык рѣынза
абѣьар зку акыртуа ир. Шѣара амацѣаз шѣыз-
тѣтѣоу цжѣаны шѣышзалаымтѣуа агѣра шѣсыргоит.
Ауаѣы данатцахо данаалароуп. Уи иаҳа иарман-
шѣалоит цхѣаѣатѣи иусқѣа, иѣеипш. Хара ашьа-
катѣара хѣахым азоуп абжьгара зыѣахѣтѣо. Хаала
шѣабѣьар кашѣыжъ, шѣыѣѣашѣѣта. Нас ианшалак
ҳаицѣажѣап, ишѣыдаагало шѣақѣшахѣтхар хусқѣа
шѣырманшѣалеит ауп. Хашѣзыпшуеит жѣа минутк.
Абри аамѣта аѣнутѣкала Рашьыт иашѣта шѣынѣталаны
азѣазѣала аишѣа ихаргылаз аѣы шѣабѣьарқѣа
шѣыххны шѣаатгылоит. Нас ихѣоу амашьына агѣа-
шѣаѣы ишѣзыпшу азѣазѣала шѣынѣталоит. Абри ала
ҳаилгоит. Хѣапшуп!

Ацсышѣала дѣѣажѣон адиктор. Хѣапшыхѣѣѣа
иаразнак ирдырит Анзор ибжы.

Арѣарацѣа рхы ааидыркылеит. Алиас даацѣа-
жѣеит:

– Иѣахѣцарызеи?

– Уара агэыц уацызоуп. Ишааухэо хныкэоит.
 – Ачархэафы дхалан. Ухы дырн ухалтц!... – җааитит Алиас. – Уабакоу Тариал?
 – Ара сыкоуп.
 – Ухалтц!
 – Сзыхшэыркэозеи?
 – Уи уара иудыруеит.
 – Сара шэсымтиизеит.
 – Нас хэзтиида?
 – Исыздыруам. Сара шэыстиизтгы мазала сиа-
 суан дара рахь. Аха ус кэсымтцеит.
 Иаатынчрахеит.
 – Ишпакахтцой? – дтцааит Алиас.
 – Игэра шэымган Тариал. Уи иауп хэзтииз. Абра
 иааигэыдтцаны дахшып. Нас ишышэтаху хныкэап.
 Хэзнапхэз дхаламзароуп!..
 – Шэмыццакын! – җааитит Алиас. – Бжынтэы
 ишэаны знык ипахкап. Тариал иакэымзар хэзнапхэз?
 Җэзэызар?..
 – Аамта хэмазам. Ақыртцэа ихэдыргалаз аульти-
 матум иазхэыцтэуп. Еибашьрала акгы хэлымшар
 калап!..
 – Ацэкэа хэфэшэеит!..
 – Хэерахтэп. Хыдарала хтахар ааста.
 – Аха мышкызны хэуаажэлар рахь хгыжежыр
 ишпахзырхэои? – дтцааит Алиас.
 – Ашэыргэындакэа! – хэа хлакта итажыцэоит! –
 лхэеит Алиса.
 – Ааи, ааи!..
 – Аамта хэмазам, ишпакахтцари? – дтцауеит
 җапхэа Алиас. – Изтахыда хэерахтэарц? Ус иаха
 еигьума?
 Атак акатцара рзыгэагыам, ирхэо иакэшэазом,
 илакжакуеит.

– Хаерахтар хшеикэхо жэдыруама? – дтцауеит Хьудар.

– Хаерахтап! – ихэоит азэы.

– Уи залшазом, уи махагъароуп! – ибжы ааха-реикит Тариал. – Ари иаанаго хшыбз аз ҳацсит ауп!..

– Дхалахэмаруеит ачархэафэ – дтцааит Алиса.

– Ихы иркыиарц азоуп ус зиҳэо! Нақ игэйдтаны дышьтэуп!

– Иазхоуп! – днатцахэхеит Алиас. – Сара ишысхэо иқахтоит. Иашаны иазгэеитеит Хьудар: хаерахтар хшеикэхо жэдыруама? Амфа ханықэлэз зегы иаадыруан ҳацсы таны ҳахнымхэыргы шалшоз. Ҳақэпап иахынзаҳалшо, ҳзалтцуазар аабап. Иамур хызла ҳтахап... Ахатца дзиуа ахатцаразыноуп!..

– Ацшыхэацэа ас рыбжы рдуны ишцацэажэо?

– Абри хатцароуп, Алиас иихэаз иашоуп! – днатцахэхеит Тариал. Алиса уи дахывагыло итах-зам, лцэа дтазызо шыақақэак аақалтцеит Алиас иахь.

– Шэнаскыа-ааскыақэа, иааҳакэыршаны ағацэа тэоуп, амца ргэыдахтап!.. – абас хэаны Алиас иавтомат рхианы инацэа днатцхоит. Ақәкәахэа ахымцақэа еишьтаргыланы рёынархоит, аамтала иқалаз атынчра ааиларган, агэгәахэа иааилалеит. Абри дазыцшызшэа ағагы атак қаитцеит, ладеи-фәдеи ахысрақэа дырёыцит. Аапынразы ақэаршафэ аёанаанахо адыд-мацёыс аныпжэо иафызаны, автоматқэеи апулемиотқэеи рытқара иналыфуан агранат зыршэуаз абцъар иаршэыз ахы хьамта ажә-фан ахь иантқәацлак. Алашыцара иахатэаз ааим-кыаны, ахызатқәкэеи ахыхьамтақэеи идырлашон дгылы жәфани. Аға иауишьтуаз ахымцақэа зегь жәфан ахь ихазтгы, ҳацшыхәфцэа тқа адгыл мацк инахыкны уаф ишэара шытнахыртэ еипш икшон идыршэуаз. Рапхьатэи анапы минутк инеиханы

ашьтыбжь ыкан, аха нас патронала автомат амгәа антацәы аеырмачуа-аеырмачуа иаатгылеит. Уи иазыцшызшәа ақыртцәа рганахьгы ахысрақәа мацхан, наҕ-ааҕ ирзааскьеит атынчра.

– Ацсуаа икашәтцо шәазхәыц, шәхы ташәырхеит ауп уи иаан... – «го» ихәаанза ҳарцарацәа руазәк аб-жы ахьгоз иарбаны данхыс, арепродуктор кыджәаны изықәгылаз инадпан, иацраҳәаз агупер иахьын-халаны икәалкәало иаанхеит. Ақыркы ахәызба натыршызышәа ианаатынчха Алиас адтца ҕаитцеит:

– Салуман уеиха узалтцуазар, ҳара ухааффеит!

Ғацхәа ахеишьтагылақәа тәәа-тәәауа итрысны рҕынархеит рышьтыбжь ааузымчхаратә игәгәаны. Салумангы артәаахәа дыхәхәаны, ацхәахә игаразы аеыф дақәтәаны дытрысызшәа, ихы ышьтыхны излаталаз агәашә ду шыҕаз деихеит. Аха дтытцаанза «Кыҕ!» – ихәан, ҕыцха адгьыл ахь дышнеиз гәартеит ифызцәа.

– Са-лу-маан!.. – знык-фынтә раҕара рыбжькәа дыргеит, аха егыи атак аныҕаимтцаза дшыршыз аҕара рдырын уха иқәҕырымтзеит. Алиса уи аныл-ба цхыраарак сызитозар хәа уахь дытрысит, аха Алиас дааникылеит.

– Баангыл, быршь-у-уеит! – ихәан, ивтомат иатцаз апатронақәа тацәаанза игәы пжәаны ахыс-ра ирыгәгәеит. Данаатгыла, егыртгы аангылт. Ғацхәа иаатынчрахеит. Алиса дхәазо лҕаныналха, атәа кәаханы уи дналышьталеит Алиасгы. Салуман ҕыцха дианы дыцәазшәа инапқәа рыфбаггы еитцыхны иацхәаҕа адгьыл иқәын, изнапык уажәы-ггы иавтомат амаҕа акын. Иханы даадырхәит. «Аа-а!» хәа, даагызын уха изымхәеит, аус зымуаз инапқәаггы наҕ-ааҕ иааивахаит. Урт иаарыханы игәы инықәртцеит.

– Баала шыта! – ихэеит Алиас.

– Дыпсит рыцха! – Алиса уи даарыцхашыаны даакэыпсычхэит.

Вапхыа ихэазаны рышытахыка иааит.

– Дыршыит алақеа! – Алиас ифызцеа иказ реихэеит. – Ахпатэи анапы халагап. Са сгэанала шытахыка цашыа хамазам. Харшыаанза хақедалап!

– Цашыа хамазам! – рхэеит егыртгы.

Уи аамтазы Рашыыт иашта атыхэаны аихатэ гэшэ аханы даеа репродукторк абжы харакзаны иоткэеит.

– Адсуаа аилагақеа, шэзыкэгэыгуа хэа ишэы-моузеи, хыдароуп икашэцо, хаала шэыехашэтар шэыпстазаара еикэхархоит, мап анакэха зегь шэнеикэантэа шэхашытэеит! Шэакэыт ахысрақеа!.. Иаарласны шэпатронақеа нтэоит, хара уаха шаанза ххысуазаргы ихазхаша хамоуп. Ишэылымшо зышэымдыруеи!..

– Амца, рыжэышэца амца! – Алиас ахысра иреыцит, ифызцеагы инеимда-аимдо уи иафын, аха уажэраанза ақыртцеа жэфанахь ахысра иафызтгы, ргэы аныптэаза даргы адца роузар акэхап, харцарацеа рган ахь ахымцақеа кэеицеиуа зфеазхаз улапш рыхызо икамызт. Атэатцла игылаз ақэцеа шыказ агранат идыршэыз ахы аныткэац, уи атцака, ааигэа-сигэа итэаз хапшыхэоцеи рыонутка иуахауа иалагеит ағыз быжықеа. Аха ус ишыказгы макъаназы уафы ихы дахашшаауамызт, изыниаз чханы, рхапыцкеа еихыргэгэаны атагылазаашыа ирыкэгэгэоз иаха-иаха ахы днардыруан, ирбон зынза ишааигэахахыаз ирзыпшыз ацеипшцэгыа. Жэа-гектарк зтазкуаз ачаирта ахи-атыхэеи амца хэыткэон, урт ирылыфны аарлақеа иуахауан згэы цтэаны ахысра иафыз рыцэха быжықеа, иубартэы

иҥкан урт ргәы тҥкапуа ишыҥказ, абри амца ашыҥкыра иалтҥны аҥсуаа знык рнапаҥы изыҥкалар, аҥәыцма млашьқәа ирҫызаны ирҥакон, рыҥсы штаз илба-ардон амат адаҥ анаклак аҥырҥыарала аонутҥка ишдәықәнатқоз аипш. Харпарацәа уи рзымдыруа иҥамызт, ирдыруан иара убасҥы Ахәынаакны ин-хаз рҫызцәа жәыланы идәықәларҥы урт рыхчара ишзахымзоз, аамтагаран изҥыз.

– Спатронақәа нтәеит! – ибжы геит азәы.

– Хпатронақәа нтәеит, иҥахтҥарызеи?

– Сарҥы спатронақәа нтәеит! – ҥааитит Алиас-ҥы. – Сызгылазом, сшыапы хәуп!

Изымцәажәозҥы дубарын.

Арт уаха имхысуашәа анырба, еҥырт хәычы-хәычла арахь ааскыара иаҥын. Аха аҥа иҥымтҥра узақәҥәығзом, ари ибзианы еилыркаауан ақырт-цәаҥы. Убас ишыҥказҥы ргәы иргәҥәон хадас иры-маз, Шевардназе итыҥ ритарашәа цхьаҥа дрыхон. Амацәаз зынза аитдалара иаҥын, Рашьыт иутраанда, имхырта хәа ган рацәала аибашьцәа ааскыон, аҥсуаа тәоуп хәа иахыырдыруаз аҥшәма иҫны ашьтахь.

– Цхьаҥа ахыырцар, цхьаҥа! – Анзор ибжы рылҥон, аҥсуаа уи иаразнак ирдырит. Алимонкақәа змаз идырхиан, ишрымчыз идыршәит абыжқәа ахьрахауаз шыҥказ. Иаразнак иааилаҫынтит, шытахьҥа идәықәлаз кәлеит.

– Хандырцәеит абнауаа!.. – ахәхәара даҥын еибашьҫык.

– Харшьит, хақәырхит!..

– Иухьзеи, уара? – еҥи дтцауан.

– Автандил дыршьит, сара сырхәит!..

– Умшәан, хаихабыра уи ахә дуны иршьап!..

– Сара сантахлак сыхә ршьеит хәа иабасыхәо, зегь хжъароуп изҥу!..

– Ссу, апаника ꙗаумтѡан!.. – Анзор диꙗѡхѡхѡеит уи аибашьѡы.

Ирзааигѡаны итꙗѡаѡт ѡаꙗꙗы. Зегь рыѡекарыꙗсеит. Аха уꙗꙗан иꙗалашаз ꙗалахьан.

– Ꙓхьаꙗа! – дрыѡхѡхѡеит Анзор. – Исзымхѡыꙗꙗы иааигѡыдѡаны дысьѡеит!

Ѣыꙗѡа-хѡы игьызуа ишьѡан. Асанитарꙗѡа аꙗаꙗа-ианѡаны ирыманы иѡеит урѡ. Атѡатѡла иана-зааигѡаха, Анзор аѡны аган днавагылан ируаа ирылеихѡеит:

– Ишѡшьыр ꙗалазом, рыꙗꙗы штоу агѡашѡаѡы инаганы амашьына иаꙗѡжьны Арагѡашьа аꙗкол аꙗны иѡашѡк!

VI

Ꙓѡамфер Ашьхаꙗбеи Сетрак Карбашьиани

Ꙓѡони Ꙓѡамфери рымаꙗара иааизынхеит. Ихѡаза-ны наꙗ иꙗаз рѡызꙗѡа рыꙗѡаара рымбо инаꙗꙗахьан, аха дара рылаꙗꙗꙗѡа уахь ихан, ргѡы тынчмыꙗт, уажѡы-ушьѡан аиѡахыꙗраꙗѡа ирꙗꙗꙗꙗыꙗꙗѡа ачаир-ѡа ахыꙗꙗꙗѡа иꙗꙗꙗꙗны наꙗ ахкаара аган ахь рылаꙗꙗ дыршьѡуан. Амѡа иꙗѡыз рхы шыѡырхуамыꙗт, рыб-ѡа еитꙗырхуамыꙗт аꙗнытѡ урѡ ахыꙗꙗаз, иахьнеи-хьаз арантѡи уꙗꙗны аилкаара уадаѡын. Ачаирѡа тыꙗꙗхыꙗѡеи ахы иаꙗѡитын, иѡыхмыꙗт, ирꙗꙗы-дымыꙗт, еихьымза-еиꙗымзо аꙗтараꙗѡа изыꙗꙗаз хꙗѡаꙗꙗаланы иахагылан, аꙗꙗꙗꙗѡеи амыꙗꙗꙗѡеи адгьыл ꙗꙗлараѡы рхы ианаꙗѡитхѡа иꙗрымѡꙗꙗан ахабырзакь араꙗѡаꙗѡа реиꙗꙗ, реиѡꙗꙗѡаны ачаи аꙗѡахѡа иꙗѡланы рымѡѡыжѡѡаꙗѡа еитꙗыхуа иа-разнаꙗ рымѡахꙗк дырѡѡаит, абꙗѡара уагѡылаланы уахьзымꙗꙗꙗꙗы ыꙗан, унадꙗыꙗлар аꙗѡыꙗꙗѡа

шулалара рыцқәа цхәфыруа иаапшуан. Убри аҕынтә ачаирта ахыцәқәақәа ркны аилачырақәа ирызхаз рыедыртбаан, уа иалыхәхәоз атырасқәеи ахаскын баапсқәеи анапшырта хырфон, ацәахәа антцәамтаҕы ауафы дгылазу дгыламзу арантәи аилкаара удафын.

Абри аамтаз арациааҕынтәи ицәажәеит:

«Кәыдырта», «Кәыдырта», сара «Ерцахә» соуп, исхәо уахауама, сузыпшуп!

Цьон атрубка аакәихит.

«Ерцахә», «Ерцахә», сара Кәыдырта соуп, иухәаз саҳаит, сузыпшуп!

«Кәыдырта», «Кәыдырта», амш баапсхеит, апстхәақәа хылеит, адыд-мацәыс калоит, амшын аҕы арадиация иазҳаит, шәтамлан!

«Ерцахә», «Ерцахә», иухәаз саҳаеит, аха сыпс-шыацәа амшын италахьеит, икастдарызеи?

Абри аамтаз ахысра иалагеит, уи еихсыҕрак амазамызт.

– Адыд-мацәыс рыхъзеит! – ҕитит уахъ.

– Итахеит ҳарпарацәа! – ҕааитит Цьамфер. – Икахтдарызеи?

– Арация хтцәахып! – ихәеит Цьон. – Иаарласзан ари атып ҳапсахроуп. Ҷаштаб аҕы еилыркаахьеит ақыртцәа ар рацәафны Бжьоу аҳаблаҕы ишдыртәаз. Арпарацәа рырхынхәра иахәоит, аха икалаз убоит, хусқәа шәартахеит. Итахоит ҳауаажәлар, аа, ҳааигәаратцәкәа аибашьра иалагеит. Сишь, уцши, ари амфала шыоукы аауеит, арация ныжьны хцароуп!

– Шьта хзахъзом, ачаирта ацәахәа ҳабжьалароуп!

– Сара сыфәуеит, – ихәеит Цьамфер. – Урт сышьталар, уара дара злааз амфала убжькьар улшоит.

Цъамфер ацѣажѣаштыбжъкѣа ахыахаз шыказ
еишьтаргыланы ахкѣа иршѣит. Накалагы атак
картеит. Уи инакѣырццакны ачаирта иакѣдыршахъаз
аруаа иаилартѣит. Аха зегы ажѣан ах ахысра
иафын, уи ихы иархѣаны дыфит Цъамфер.

Ақыртѣа зыбжы гоз ирыхыз седру, амѣа здыру-
аз дрыцымзу, ус ишѣаны арахъ ааира рзымгѣагызу,
макѣаназ кѣацара рымамызт. Адгыл иахапаз
алашьцара иднарбомызт акынтѣа ага иеихсуазу,
дара ртѣкѣа иреихсуазу рзеилкаазомызт. Хыхъ
ахысракѣа ирфын дтцаны ишрымаз еипш. Аха ахыс-
ра ишалагалак урт амацѣаз изтѣтѣаз еитцарцалар
акѣын. Уи азы ачаирта ацѣахѣакѣа ирхысны ацара
уадаѣхѣит, урт ацѣахѣакѣа аѣадакѣын рхы ахъхаз,
дара рѣеитцарцалар акѣын мрагыларахъ ишьтѣаз
Рашьыт ихкаара иамариашаны. Ақыртѣа рыштаб
афы ари аус анпыркѣоз, хѣтала знапы ианыз Анзор
Марголиани ихаштит ацѣахѣакѣа мрагыларахъ их-
зу, аѣадака ихазу. Убри акнытѣа аруаа ахътѣаз ртыц
изахымсуазшѣа анырба алашьцара рѣалакны иахъ-
гылаз атыц акынтѣаи акѣкѣахѣа ахысракѣа ирфын.

Цъон еилкааны имамызт Цъамфер ицашъа зеипш-
рахаз. Уи знык хѣрцарацѣа злацаз ала шѣкка метра
акгы имыхъкѣа дзынаскѣар, нас аладака ихы рханы
аерманцѣа рѣабла далалон. Усынтѣа амѣадуафы
дазкылсыр, уи еихтѣаны Царцука дыбжысуан, уахъ
амѣакѣа уажѣы ибазма, ѣацхъа абна иѣатаны Царцу
агѣафы дкылсуан.

«Саргы сцар акѣын уи сишьталаны, – дхѣыцуан
уажѣы Цъон. – Аха уахъгы амѣакѣа цыртѣахъазар?..
Саацшып мачзак, икало збап!»

Ахысракѣа ишырфыц иафын, уи еикѣтѣарц
иказамызт. Цъон дыцшын ицсы заны. Ус, еибы-
хѣаны иказшѣа, жѣа-минутк рышьтахъ иааикѣ-

тәеит ақәаршфы ахысны ицазшәа. Аамтала иаа-
тынчрахеит. Нахъхы мраташәарахъ, ачаирта абна
иахъадыз, иахъынцәоз ибжъгаз арахә рымџафы
ацәажәашътыбжъқәа иаҳаит. Ақыртцәа гәыпџык
ахъгылаз ахысрақәа ианырқәатц лафқәак еибырхәозу
седру иааибарыччеит. Цьон ибзианы идыруан урт
рыбызшәа, аха еибырхәоз аранза иуаҳартә икамызт.
Дшыпшыз, џыцъа-хџы еицны, арахъ иааиуаз амџа
анырба, рџаархеит. Цьон иавтомат еибытаны
дыпшын. џажәака шыаџа ианизааигәаха, иаатгылеит.
Ари адәхәыпшра иамаз атып еилачыра иацәшәан,
иааирызу-имааирызу рзымдыруа инхеит.

– Уцала, уцала! – ихәеит азәы.

– Ацсуаа тәазар?

– Ацсуаа нақ ицахъеит, урт шыта ирхәынцахъеит!

– Ххысып!

Абри хәаны дшалгаз еипш Цьон дхысит рап-
хъа. Жәаба-жәохә хы тирқъеит. Иаразнак итып
ипсахит. Аха нақ игыланы ицәажәақәоз рқыт
бжъы ыказамызт. Урт срылгеит, ааигәахәт Цьон,
Азгъы дымцәажәозшәа аниба исыхълакгъы сыхъа-
аит избан, рышқа иџынеихеит. Данырзааигәаха,
рыцәаара днахыпшит. Рыхџыкгъы џыцхә икажъын.

Арахә рымџақынтән абыжъқәа геит:

– Арцарацәа, икалеи?

– Хџык ацсацәа хгоит, арахъ шәааи ирласны! –
џитит қыртбызшәала Цьон.

– Қоҳ, афырхацәа шәара! – џаартит егъыртгъы. –
Уажәытцәкы хнеиуеит!..

«Шәааила, шәааила, уажәытцәкы шәсыргәртгәап!»
– ихәан, гәаныла амџахәаста инагаз дааныцын,
ихы ларқәны дааихәтқәыкәлеит. Ачаи ачықъра
ашъапаџытцәкы. Ақыртцәа алаф хәо еибарччо иа-
аиуан.

– Уара, абри Тенгиз деилагоуп – ихэеит еицэажэоз руазэк!.

– Избан? – дтцаит егы.

– Жэафык апсуаа ххэынцоит хэа, хэышэфык ар ааганы уахантэарак афаса халоуп. Анзор имч акэымхазоз? – Уи иаанаго узеилымкаазеи?

– Иаанагозеи?

– Иаанагозеи умбои жэафык дырбаны зыкьфык нхартцэеит хэа, ашэкэкэа шытырхуеит. Тенгиз Бенизе икайтцаз афырхатцара хэа, агазеткэеи телехэапшралеи рычехэара уаф дамыхэо убахра укоуп.

– Иабакоу ишэшъыз апсуаа! – ҕааитит азэы уи атыц ианазааигэаха.

Цьон инацэа днатцхеит. Иавтомат иафаз апат-ронатра таирцэаанза дхысуан. Уи анааикэтэа ҕапхъа иаатынчрахеит. Аҕадахъы, шэкка метра набжьаны шьюuky еикэҕыртит, аха ирхэоз аранза еилырганы изааиуамызт. Ахысбыжъкэа игаз агэтынчра рнатомызт уи аган ахь игылаз аруаа. Ари еиликааит Цьон. Иаарласны амҕа еихтэаны абна иееитар акэын. Аха заа игэататэын зэыр ицсы таны дынхоу днымхоу. Днеины икажъыз апсцэа днархагылан днарыха-аарыхеит. Рыцсы штамыз анеиликаа, рабцъар аархихын, ачаи абжьарахь иршэит, изышьтыхуаз апатрона тракэа ааизиган, иартмак интеитцан ивтомат аҕыц натцатцаны нахъхьи зыбжьы иахауаз инарыкэкны ҕапхъа инацэа днатцхеит. Уи таирцэаанза итыц аҕы дгылан. Дхысны даналга акыртуа иикыз втоматк аашьтихын шэыпсцэагъы-шэыбзацэагъы ихэан, дыцэханы абна днылалеит. Дызлацашаз, дышцашаз атэы ихэшъадуа дыкамызт. Аамтала ари ацэахэа ныжъны рыбжьы ахымахауаз дыказар итахын.

Цьамфер ицашьа маншәалахеит: ачаи ацәахәа дыбжьамлакәа дышиашаз ифызцәа злацаз амфала дыфны акәятәирта даназааигәаха, Рашьыт ихкаареи ачаиртеи ырыбжьгаз ауардын мфә ианиршәлеит ладака. Ицсы иапшәмахаз ақыртцәа макъаназы ари аган ахь реибашьцәа дмыртәазацызт, урт рымчкәа ахьдыргәгәаз фәдакоуп, арахь дара рызқәахь аға дырхыкәшаны дааип хәа пхыз ирбаргыи ихартцомызт. Убри акнытә Цьамфер дыфәа дахьнеиуаз аға амфә кны дтәазар шалшоз дазымхәыцзеит, ирлас урт икартаз амацәаз дтытцны дцар акәын иитахыз. Дышнеиуаз, дызныз амфә ааидытцит: акы арымарахь икәятәиуан, егыи арыгъарахь. Абра даатгыланы дзырфит. Нахьхьи ифыза дахьынижыыз ачаирта агәафы аамта-аамтала ахысрақәа ирфын. «Цьони ақыртцәеи нак-нак еиҫахысуеит, дызрыцәцандаз ианацәалымбеит!» – ихәеит гәаныла. Нас мрагылара шыказ иармарахь ишьтаз аерманцәа рхабла Арагәашьа шыказ иҫынеихеит. Аха шьта дыццакзомызт, апхзы илцыз иларбо иныкәашәа иаагырхан дышнеиуаз, амшын агәеипш иказ адәеиужьра ду дныҫпынгылеит. Еиладыркәахьаз аанда днахытцны адәы дныкәлеит. Итахын Арагәашь агәы дазааигәаны афәдахьы дкылсыр.

Ахаблаҫы атынчра ыкамызт. Харантәы иуахауан ақыртцәа руакъан-чакъан быжьқәа. Икалаз ахтыс аибашьцәа зегь ршьапы икәнаргылахьан, уажә апсуаа рхәынҫеит хәа рлымха иштаслак иааира дуззак згаз реипш ана-ара иахьааибабалак еибагәзуа, ицәхауа, атцыкь-атцыкь хәа рабцъарқәа тыркьо, ныхәа дук ианацыло еипш, дара ишыркәазшьо рыбжьқәа рхарззала ацута иахдыртцәап. Кааметк шыкалаз алақәатцәкыагы ирдырхьан: ахысбыжьқәа

ирыцэшэаны рааттракэа ркынтэи гəоу-гəоу хəа ишуа
 рышьтыбжь ґааихак амазамызт. Абарткэа зегы
 уажэы илымхəа иахьтасуаз иґаитцашаз дазхэыцуа,
 ахаскын баапскэа ицрыхо имґа дыкэын Цьамфер.
 Уахала ахабла ибыжыго амґааду еихтэаны наґ мра-
 гыларахь дтысны дзымцарашəа ибеит. Акыртцəа
 рышьтыбжь еикэтəарц иґазамызт, араантэи иуахауан
 атанккэеи БТР-кэеи чаразуа инхатцэи-аахатцэиуа
 амґаду иахьаныз, иґаауа-ицəхауа агəарабжьаракэа
 ишрыбжьаз, машəыршəа дышнеиуа дрылахар
 алшон, уи иахагы иарбаацсуан аґагылазаашьа.
 Ахтыс иґалаз ргəыреыннатон аґнытə аерманцəа
 рыґнқəа рґы имґапыргозар алшон аимдаракэа.
 Атыцантэи ауаацсыра рыцсеикəрхараз мазала
 акыртцəа аус рыцызуаз агентцəагы ыґан, уи илахь
 ианымызт дзакэыз, ушибаз еипш стаацэеи сареи
 хаикəнархап хəа, уеитеихəон иаразнак. Абарткэа
 зегы данрызхэыц уаха абра цьара ицсы ааитакны,
 нас ашамтазы амґа дыкəларц избан, наґ аґнқəа рахь
 дымнаскьакəа тəартак аґы иартмаґа нкаижьын, ив-
 томат амаґа инапы инакəыршаны днаиеит. Уи амла
 дакуан, аха иґызцəа ршьу ирымшьу изымдыруа
 ґатцак изылбаадомызт. Уи амцхəрас идхəалаз ар рба-
 клашка ахəа ааихын, азыбжаранза инеицахьаз ауат-
 ка цьбара днаґыхəан, цшьба-хəба кəырқь лбааидеит.
 Иижэыз ихəда ибыз-бызуа иаацралеит, аха хьаас
 иґамтца ґацхьа ахəа нахатцаны имаґа инадихəалеит.
 Нас иартмаґ хчыс ихы инатцеитцан игəы ґарханы
 мрагыларахь иґы ґаирхан, илацəа ааикəипсеит.

* * *

Данаацш амра абз ашьхара иавыхəхəан, иоу-
 нашьтыз ацпхькэа хааза ихы-иґы иқəхəмаруан.
 Иавтомат атыц аґы иґан. Иааигəа-сигəа уаґ ды-

камызт, аха ауаа рышьтыбжькэа гон Арагэашь агэафь. Игэоутартэ икан иахатэи ахтыс уажэыгы ишеикэымтэацыз. Ирхэынчаз агэып иалаз ифызцэа уахь икны инаргазар акэхап, дназхэыцит иара. Икоу еилыскаап хэа ерманык ифны днеирц избан, ашырхэа дынхыкэтэалан даанацш-аацшит.

Оба-хпа фамфа ауатка ндэыкэйтцан, иеааибытаны даагылеит. Аныкэара илымшо дыкан. Амыцхэгы даацсамызт, аха ифызцэа ирыхьыз даназхэыц даараза игэнигон, уи ишьамхкэа итцакэало дканатцон. Абас дшыказгы имч ааибытаны ишьафа ааихигеит, такэы дцахьан еипш, анхарта тыцкэа дырзааигэахо далагеит. Иаха иеааирхатцан, имчкэа фбеитэын, иеыриашаны ифынеихеит. Агэарабжьара дызнылаз амфа аафахитцэан, фадака игаз мфахэастак ицшаан, уи днанылеит. Уафцсы имфафь дцэыртцэомызт. Ишэакьаны реыртцэахыма ааигэахэт. Нас ииулак штэк дынталеит. Цхэыск лабак кны афны даа-цэыртцит. Иара иавтомат амака еитцыхны ихэда иахшьын.

– Шыжьбзиақэа! – ихэеит уи ерманы бызшэала.

Апхэыс аарлахэа лхы аалыртцысит.

– Иабацеи шэыуаажэлар? – дтцааит иара.

– Уара уацсыуома! – дтцааит лара.

– Ааи.

– Арахь уабацои?.. Ушьтахька угьежы, мамзар уршьуеит! – лхэеит лара. – Иахантэарак икаауа ихалан. Сетрак Карбашьян... ауафы халал, дыкны дыргеит ушпионуп хэа. Иахьа дыршьырц икоуп!..

– Сетрак Карбашьян?! – иаацьеишьеит Цьамфер.
– Дзыхдыркъозеи?

– Издыруеи дзыхдыркъо. Имацара иоума, апсуаа-гы рацэафны иркызаап. Уртгы аарган нахьхы хашкол афь итаркит...

Иааицэымыгхеит Цьамфер.

– Уца, ирласны уца, мамзар уаргыы уркуеит! – лхэеит ацхэыс.

Ашкол аштәы ағьалпал быжьқәа гон. Хатцак урысбызшәала еизаз ак реихәон. Датцәхәхәаны, псибзеи нижьуамызт шьоуки. Ишьтыбжь ианыцшуан уи имақарра, ицәхарақәа. Изызырџуаз ршыкьбыжьқәа «У-у-у» хәа, аранзагы иааџуан. Уи еикәымтәошәа аниба, ацәажәара иафыз ибжьи нтицан иихәоз аранзагы иааит.

– Иазшәырха акәымзар ишәылиааз ачархәаџы изааураны икоу шәаргыы ишәыхьуеит!..

Абрыгы ихәеит хынтә апкаџ-апкаџ-апкаџ аатгеит. Ари втоматмызт, тапанчала дхысит. Убри ашьтахь мацк игоз ахәхәабыжьқәа ааикәтәеит. Пытрак антцы, ажәлар еимытцны ишдәықәлаз удырратәы, рыбжьқәа цсақьаны анахь-арахь иааџуан, уи моу Цьамфер ифанынеиха иара ишқа иааскьозшәа иахауан. «Шьоуки абрахь иаауеит!» – ихәеит гәаныла. Иацхьақа даныцшы хатцак ишьтахькала инапқәа фәхәаны, хџык аибашьцәа рабцъарқәа иқәкны Цьамфер дызныларц иицахыз амџала иааиуан. Аруаа ирышьтагылан ихбыцыз ахәыцқәа, урт иркын абахақәа, атцыркантқәа. Аа, итабахьаз акәарацча иахьавала. Цьамфер днеитацан, аштә атдыхәан игылаз ацатцақаф иеитцәахит. Ацхьа игылаз абцъарзкыз абаандаџы днаихьзан ишилшоз шыаппықәла шытахьла данис, егыи дбырбыруа иацхьа игылаз амимозатцла ашьапы днадхәлеит.

– Абра уаангыл уара амидарас! – дхәааит ибжьи нахьхьи даазышьтыз иеихабацәа ирахартәы. – Абра уахшьуеит минутк ашьтахь!..

Абас хәаны ишьтахьқа даагьежьын егырт иџызцәа дырзааигәахан «Шәеибышәта» хәа аанаго ак

нареихэан даалацэкэит. Егьыртгы равтоматкэа аадырмазеит. Реихабы ибжыы җацаза абахақэа зкыз ахэыцкэа нарықэҗитит:

– Иаххэо шэахыцэ шэалагар шэаргы шэахшыуеит абас!.. Ақыртүа абри хэаны данаалгоз инацэа даатцхеит Цьамфер. Акэкэахэа дышхысыз еицш рацхэа икахаит еивагылаз җыцэа аруаа, егы ика-лаз еиликаарц арахь иаацшымтаз иааиуаз ахы игэытэкэа ианташэа, ахэыцхэа иоуаанза җыцхэа дле-ит. Ахэыцкэа шэаны рыштыахька иот. Цьамфер аца даатцытын ахэыцкэа ирызҗитит иаанкылараз, нас уи ашытахь инапы икьеит арахь иааиразы. Цьамфер урт дырцыланы иреихэеит хэбака минут рыштыахь, ицаны ақыртцэа ирархэарц абри аганахьала ацсуаа зкэала ижэылеит хэа. Иара иишыкэаз равтоматкэа аархихын иманы дааит Сетрак иҗы. Уи инапкэа аациртлан, җ-втоматк наиркны, иаргы уиакара аашьтыхны җадака иот. Саатбжак ашытахь урт амҗа ааихтэаны мрагыларахьтэи аган ахь ииасит. Иахыкэшаны ацсуаа рылацш зхыз акэакь ахь ианиас Цьамфер дцааит:

- Да, исахэишь, уара ушыркыз атэы?
- Ох, ускэатц цытраамтак, сыцсы сгэы итдачит!..
- Ааит, алеи ахэеи рықэчхэрааит, уршыырц ачык ауп иаарыгхаз!..
- Сыршыуан уара уакэымзар!..
- Егьырт хэызцэа?
- Урт ртэыхэа акгы сыздыруам, ашкол ахыбраҗы итакуп.
- Ишцакалеи, ишца?
- Узырҗла!..

* * *

Сетрак Карбашьян Амшентэи аерманцэа хэа изышытоу дрытцкаруп. Арагэашья инхо зегы

1915 шықәса рзы здыңнъ иахцаны абри ҳадгьыл ағы ацсуаа ирыдыркылаз ерманцәоуп. Атыркәа хәынтқар гәымбылцьбара уахыки җнаки рыла миллионка ауаа ныртцәаны, атәым дгьыл импытцеихалейт. Зшыапы зеазыргаз итцаа-цшаауа Ацсны ианааи, ацсуа жәлар агәәкра иақәшәаз рчеицьыка рнапы иқәыргылань ирцылейт, ирзыршейт адгьылқәа. Царцуаа урт иранаршьейт җ-хаблак: җадақа – аерманцәа рхәынаа хәа изышьтоу ахабла, ладақа – Арагәашья. Урт рыбжьарағы ишьтоуп Царцу ақыта. Ладақагы җадақагы инхаз аерманцәа иахья уаарытцашьыцратә еипш иҗеиет, аха урт ақыртцәа реипш /уртгы Ацсны иааганы Сталини Бериеи роуп инзырхаз/ ари адгьыл ацсуа итәзам аерманцәа рыдгьыл ауп хәа, рабцьар шытыхны иахҗамгылазейт. Ус шакәугы иазгәататәуп ақыртцәа ахалбинаа ирзааигәаны ириванхақәоз амшенәа рнырра роуны урт ргырак ақыртцәа ршьаҗа ишацныкәоз. Аха иқан ацсуаа ирывагылань ирыцеибашьяузгы.

Сетрак Карбашьян аибашья ишалагаз анеиликаа, мазала ацсуаа иерымеидан, цшихәдык иахасабала адырратара кәитцон. Уи ацсуаа ирзынеицхауан абцьар зку Арагәашья акәшамыкәша игылаз ақыртцәа рхыцхьазара, бцьарс ирымаз, ажәыларакәа ргәы иантәз арыцхәкәа. Ақыртцәа ирдаруан дара зхылацшуаз Арагәашья ахаблағы ацсуаа агентцәа шрымаз, аха рышьта рзырхомызт.

Сетрак Карбашьян Арагәашья ақыртцәа иртәыртәаанза итаацәа Гәдоутақа идәыкәитеит. Дыкан җынҗажәақа шықәса зхытцуаз ицхәыс, уи җыцьа атыпхацәа лыхшан ишеишеиуа ирызхәхьан. Жәохә шықәса зхытцуаз ица, Арагәашья итаацәараз иахәшья Ануш аазара длитәзшәа уи лкны дынижыт. Лара дынхон амҗаду нырцә мрагылара аган

ахь ала Бжьоуи Арагəашьа рхəаа мрагыларахь, адгьыл кылтəаны азы ахьхаргалоз абак ду икəгылаз азааигəаратəкьа. Ануш лхатə Сурен уи азы дахылапшуан, Сетрак ичкəын Ашотгьы уи дицхраауан, азы фымцала иахьигоз дидгылан уахгьы-еынгьы.

Ари аган ахь инхоз аерманцəа рхəычкəеи бжьоуаа рхəычкəеи нак-аак еитанеиааиуан, еицныкəон, еицыхəмаруан. Ашот дшыхəычз аз аччахəа апсышəала иаб иеипш дцəажəон. Дара бжьоуаа рычкəынцəагьы ари аган ахь инхакəоз аерманы бызшəа рдыруан.

Сетрак Гəдоутак аитацəа андəыкəитцоз ичкəын аитцбы апсраказы имуит иаб дныжьны уахь ацара. «Хгəылацəа апсуаа ашьа илагылоуп, хара хапсы еикəхандаз хəа урт харпыртцны ацара сакəшахəтым, ус акəзами саб?» – уи илакта дтапшуа даацəажəеит аца. «Ибзиоуп, сара скны указ, аха сахəшьа Ануш лəы уцхəлоит, ус зыстаххаз нас еазны иуасхəап унартəаны» – ихəеит Сетрак. Ашот дгəыргьатцəа даакалеит. Уи ашьтахь, иани иахəшьцəеи анына-скарга, аб имазакəа имзеит ица ифəпхьа. Апсуаа рахь акрызтазкуаз уск аныкалалак цхаражəхəафыс цшыхəфык иахасабала ица ддəыкəитцон. Иаба? Царцука. Апсышəала изеитеихəон ар рпызафцəа ирзицхауаз ажəеитахəакəа. Арагəашьеи Бжьоуи рхəаафь ақыртцəа машəыршəа дааныркыларгьы иреихəашаз идаруан. «Нахьхьи аерманцəа рхабла Ахəынаафь санду лхала дынхоит, цьара акы сна-лыцхрааны схынхəуеит!»

Иара Сетрак иакəзар итаацəа ара икамкəа ичкəыни иареи мазала аус ахьыруаз игəы азнархауан. Аибашьра анцə акəылафцəа ула шаапшуа уцхəыси уцхацəеи ркалт итапшуа, арахь уара акгьы узымхəо, убла акгьы амбошəа зымфəа уцшыхуа – ари еихау

рыцхара ыкам. Сгәаныла, ухшара ула шаацшуа рхатара ладыркәыр аткыс иааугәйдтаны уршыыр иаха еигъуп. Ыоукы уи рычхаеит, ахымзг захъзу рыздырзом. Шьала-дала серманызарггы, гәыла-цсыла сызлоу сыуаажәлар ацсуаа среипшзар стахуп!» – ихәон иара.

* * *

Уажәы ахьацара амтқан ақыртцәа ирцәыбналаз Сетраки Ыамфери тәаны рыцсы аныршьооз ауп урт рыгәтыхақәа цәырганы цқьа ианеибадырыз.

Сетрак иааркьағзаны ифыза иеихәеит:

– Иаалыркьаны Арагәашьа хышәфок инареиханы аруаа аналала урт цсшьара ишымааз аусымдырхуаз. Иаразнак ацкәын иґы снейны иасхәеит ушзахәо уцаны ацсуаа адырра рыт агәеанызаара рымазаарцаз, иахьа-уатцәы ижәылар алшоит хәа, арахь иказ иалыздраагәышьооз сара!..

– Ааи, анацхафы далан хгәыц, уи идыруан уара Сетрак ацсуаа цшыхәфыс ушрымаз, уеитеихәеит, убри азоуп упырырхырц, укны иахьа уршыырц зыртахыз. Аха машәыршәа са суниеит. Амала, абрахь ханалтцуаз Ашотггы даагар акәын.

– Ааи, аха иара имуит. – Азәы деитеихәар дыршьуеит.

– Устцәкьа шцаргәыгъри. Сара стәкәа роуп сызґу. Сымахә хатыр зкәу уафуп, хаґоу иацьал цәгьахеит. Изхысхәаауа, зегьакоуп, хтыск калар, уи адырра хаймтар залшазом. Убриазы игәыгъны даангылт.

– Анцәа дихылацшып, макьаназы дкәыцшуп.

– Сарггы убас сгәы иаанагоит.

– Уажәшьта хцалап, икоу адырра рахтап аштаб аґы!..

Абас ааибырхэан, пытк рыцсы аныршыа, Царцука
рхы рханы бнала мацара рфынархеит.

VII

Цьон Нартба

Цьон шьтрала дчеркъезын, иан дацсыуан. Иара
дшыхэычзаз иаб дыцсит, иан акыршықәса уи
дылцьабейт, аха атыхэтэаны ацсыуак диццан апқа
дырхылтцит. Цьон иабцса ифы даанымгелеит, уи
дзаазаз ианшыцэа роуп. Ианшыцэа Беиаа Царцу инхо-
ит, дацла-пашэла ифеианы икоуп. Рахэшыаца Цьон нап
игырмыжыит, абжыаратэи ашкол даналга ақалақь ахь
дцан аусура далагеит. Макъаназы ихы дахэо дықан,
аха игыз рацэан. Арра далганы данаа иаб иашыцэа
ахьынхоз Черкъеск дымџахытцын ихы дирдырит,
мызкы-фымз ракара уа дыртан, абра дидырбейт
имилат иеиуаз черкъез цхэызбак Нина захьзыз. Уи
лфызара игэапхейт, ларгы иугэамцхоз азэ лакэмызт,
лыхцэы шықыруа асаара иназон, цхэызба еинаалак,
лоура-лытбаара назаны, убла даахшэало дықан,
дыцшзан. Амцхэ ажэа шэасыршыуам, еикэшахатханы
хатцей-цхэысс еибагеит. Нина захьзыз амра качча
диманы Царцу ианшыцэа рфы дахьааиз ассир дхаз-
кылигеит рхэан игэыргьатцэа ачара ду изыруит.
Ачара ашьтахь ианшыцэа ааицэажэан иархэейт
Цьон Царцу дынхаразы, иаргы мап анимхэа, дара
иахьырзааигэаз Ахэынаа атқака адгьыл ахьыбзи-
аз атыц изалырхын, ачарафы изаанагаз ацарала
афны бзиа издыргылт, уи иакэнагоз афныматэа
изаархэейт, ашэыр-қэыр изейтархайт, хэычы-хэычла
дшыақэгылан уааиеигэыргьартэ дытбаахо далагеит.
Уиадагы дыфеиет: фыцэа ачкэынцэеи зғабки лых-
шеит ипцхэыс ахазына.

Аибашьра ианалагоз уи Акэантэи ихатэ машьы-
нала ихала дшааиуаз Агэзера иахьеибашьуаз
ақыртцэа даарылашэан имашьына дытганы
иааиграсуа, иааиграсуа мацара дыркэакэеит,
ихапыцқэа ытцжэаны ишьра ишафыз, гэпыцфык
ара итэаз апсуа баталион иатэыз аруаа шааиуаз
ихъзан акэкаэхэа ианрылартца, иршьыз ршьит,
егьырт ршьамхы реадыргеит. Ыон дыздыркэоз
ыкан, даашьтырхит. Амашьына агэхьаа зкыдаз,
ицыз адокументқэа аатырган, иара итцагыланы
амфа ааихыртцэан асовхоз амандаринатрала хыхь
реартеит. Мацфы ыкамызт дара аруааггы, абцъар
зкыз 35-фык иреитцамызт. Ари аамтазы 35-фык
абцъар зкыз қытак ауаа зыхьчашаз агэгэакэа хэа
ирыцхьазон. Еицыз аибашьцэа уахыки-енаки рыла
реыцхьакуа, атыцантэн аерманцэа ирызтцауа,
ирулакгы ахэы ихытын Кэыдры иныецынгылеит.
Ахэлара реалакны еицыз еицхырааны рабцъар
шрымаз наф изхытын Ахэынаа ахабла ашьапахы
ицэыртцит. Рацхьатэи амшқэа рзы 35-фык аруаа
зтааз ақыта баагэарак еипш иахэапшуан. Ашьтахь
урт зеггы реыршеит, икоуп Царцу иаангылаз-
ггы, икоуп егьырт ақытақэа рахь – досу ицьынцъ
иахьатцанакуаз имфахытыз. Уиазы азэггы гэыбган
ирымтеит. Икоуп Гэдоутакэа ипрызггы. Убарт рхыц-
хьазарафы дыкан Манча захьзыз арпыс заманак. Уи
уахь данцоз Ыон дааипцхьан ажэа аххэааны иавто-
мат изынижыт.

– Са сахьнеиуа даеак аасхэап, ма исыртап,
арантэи наф сахьцо абцъар згар сиашахом. Уара
хьзы алоугааит иуанасшьо сабцъар, агэра згоит уи
хьзи-пшеи шузаанаго, ага ихы ицэымыгханы уи
шуку итыфра дыштоуцало.

Цьон ииулакгы абнара иееитеит. Иаразнак, уада лашьцак дныфналазшәа, дахьцо дақәымшәо, ишьаҕа изеихымго даанхеит. Уи идыруан алашь-цара ула ашьцылаанза хамтакы утыц уахымсзакәа уаангылар шеигьыз. Аха анахь ишьтахьҕа иааиуаз дахьцаз анырымбалак, арахь ишәаны иламларгы жәларык еицыз аҕәҕәахәа иааилартцар, шәхык рахьынтәи хык иара иаахар изхон. Убри еилкааны урт абрахь дшааиз рхы ипнаҕаанза, ианамузах, шә-шьаҕак ракәзаргы абнара дагәылалар, шахмат хасабла игылоу атла ршьапқәа ахқәа рылыкьҕаны иара икынза инеирым хәа агәыҕра иман. Аха даҕа цынгылакгы изцәыртцуан дандәықәлалак: ахьацареи аҕьреи рымтцан икапсаз амахәтақәа ифаны иҕаз данрықәпалалак итцапыртцәтцәон, урт ирхылтцуаз абжы аҕа дааигәаны дгылазар агәеанызаара инаҕон. Ачаи ацәахәақәа ахьынтцәоз арахә мфәқәеи ауардан мфәқәеи аибашьцәа ишырыхьчоз еицш уи инахыкны абна агәахьгы зтыпқәа ҕатцаны идыртәахьаз агәыпқәагы ыҕан. Игәыиҕеанзамкәа дышнеиуаз урт даарылашәар уаҕеимшхаран. «Сара исхароуп, – дхәыцуан уажәы ирацәаны ацынгылақәа шиоуз ангәеита, – Цьамфер дызлацаз ала саргы сишьталар акәын. Аха ус схәеит хәа Цьамфер дзыниаз хәа ма-кьана издаруазеи?!»

Асҕак ахәыцха изтодаз, ирласны итыц ицсахыр акәын. Иҕало збап хәа шыаҕақәак ааҕаитеит. Уажәраанза ауада лашьцаҕы дгылазшәа ибозтгы, уажәы атцх ашареипцш мацк иааимыгган, дахьцоз еиликаартәны ибозшәа гәеитеит. Уи гәыҕрақәак инаҕан ишьаҕақәа ааихигеит. Аха рыцхарас иҕа-лаз, шыаҕацыпхьаза ахцыпқәа игылоз ауаа рса-хьақәа рымазшәа инарбон, урт цәытцагыланы изыпшуазшәа игәы иаанагон, ауаа рсахьақәеи

рывтомат апынтқақәеи агәылыҳәхәозшәа анибалак. Мачк даатгылан дзырџуан, аха иџапхәа ицәырцуаз асахьақәа қәацара рымазамкәа ианаанхалак: «Ҳаи, сышпашәыршәеи, ахәыџқәа роума исзымдырыз, амца шәаблааит!» – хәа гәаныла дагъуа имџа иациттон. Абжеихан, дзышыцылахьаз, абна мџақәа ибзианы иахьидыруаз азы гәаныла дныкәон, идыруан арымарахь ма арыгъарахь иахьытәйтәыз, гәаныла ишәон, изон шака дныкәахьаз. Ламыс ихаблакынза шака бжъаз, шака аамта ақәирзуаз уа днеиаанза. Нахьхьи абна дахьылалаз иазааигәазаны ачаиртақәа рџы уажәыгъы ихысуан аамта-аамтала, уажәыгъы иуахауан ақыртцәа рыбызшәала икартцоз ацәҳарақәеи рыкаабыжьқәеи. Арахь иара икынза иаазон уажәыгъы урт гә-тынчрак рымазамкәа агәәтеира ишафыз. Аамта наскьацыпхьаза затца атынчра камларыз, нак-аак ахысрақәа идыртцысыз, аа, абра абна агәтаны еиџагыланы еилартазшәа иааигәазаны ахысбыжьқәа ааџуан.

Ламыс ихабла даназааигәаха Адлер инхартахь дымџахымтқкәа «Цаса» хәа изышьтаз ахәыста ду аџадахьала дцәыртцит. Абна данаалтц, аиаша уасхәап, дунеи ҫыцк иапхәа ихтызшәа иаалашеит, икаххаа дныкәпшит царцуаа рколнхара иамаз адәеиужьра, апш барақьат ахьтыргоз амхурста. Аха уажәы аҳаскьын баапс ахьтцәан, ацәагәара анамба, узылсуамызт, иаразнак иџеиет амҫи ажци. Уиадагъы ари аган ахь аџиара иафын цырхагада хырхага зламьз атциаа баапс «Бухарест». Уи ақыртцәа реипш ижәыланы, гәтәылан амшын ихықәнажьлан, ашьапы анакы, шьхатәыланза еибаркны иахысырц атахын. «Удгьыл афы ауаџы баапс данықәнагалалак атциаа баапсгъы ҫеозаап, – даапышәарччеит Цьон. – Урт зегъы амца рыжәтцаны ибылтәуп, ичыгтәуп. Уаҳагъы цсыхәа ыказам!»

Апхзы илтцыз кәымпыл-кәымпылза ашыбыжтәи ахаскын иакәтәо азаза иакаран. Уи иблузала иааирбан, абна ахынтәоз ацътла игылаз амтцан днатәан хамтакты ицсы аавигеит. Нас илымха нкыдтцаны дзырфит. Ламыс ихабла иалсуаз амфаду акынза инейтамха ышәка метра набжъан. Даапсаны дыкамыз, игәеисра абжъакәын иахауаз, егырахь илымха «ашшыхәа» бжык тыфуан, нак амфадуахь иказ хәа акгы инархазомызт. Пытк сыцсы сшыап ихәан, ацътла ашыапык дынкыдиаалан, ишыапкәа ааитцыхны днаиеит. Ивтомат дышнатцхара еикәыршәаны ихәда ихшыын. Иааикәыршаны акәыкәымдракәеи атыраскәеи зхапаз ачыккәеи иказ реилачыра дыкәпшны ахәыстахы дыцшуан. Дшынатәаз еипш изыцшызшәа ацәа иблакәа ирхылан деимтцаа даманы ицеит. Игәалашәом зака аамта уи дамаз, аха зыцстазаара иалтцхыз иан лыбжы игәы иныкәфит: «Угыл, угыл!» – хәа. Илацәа аахитит. Икалаз хәа изеилымкааит. Ицәыхарамкәа быжжкәак илымха интасит. Иавтомат дышнатцхара дтәоуп. Иахауаз абжы иаха-иаха арахь ааскыара иафын. Урт кыртбызшәала аицәажәара иафын.

– Арахь хабаци? – дтцаит азәы.

– Ус игәапхейт хаихабы. Амфакәа шәкыроуп, ихәеит.

– Са сгәанала абыржәаны дызустада абри аган ахь иныкәо? Дызустада зхы зцәымгу?

– Аиашаткәа ухәеит. Ари амфала афстаагы аныкәара игәапхарым!..

– Икоу шәасхәап, – җааитит уажәраанза ифымтзакәа урт ирзызырфуаз ахпатәи. – Хаихабы арахь хашытны иара апшәма ифны ауадафы ашә аркны дныфнатәеит. Харгы абра ацътла амтцан адиала нкаршәны акы хнацхап. Литрак ауатка сымоуп.

– Егьырт хъызцәа?
– Урти хареи шә-метрак хабжьоуп. Ирзааузеи, ххала хатхацъып!.

«Ианакәым-тацкәым» – ааигәахәт Цьон. Дшыпшыз, арахь иаагаз амфәхәаста инанылан, еишьтагыланы рәаархеит. Акәкәахәа ахысбыжь игаз атынчра ааиланагеит. Рыхыкгы ишибоз инкахайт. Днеин днарыха-аархеит, аха ашьақәанда баа рылтцны ицон, ицәажәо дабаказ...

– Икалеи? – Қыртбызшәала дцааит азәы.

– Ацсуа дахшьит! – ҫааитит Цьон. Уи урт рыбызшәала данцәажәоз дацсыуоуп хәа угәы иаа-нагомызт.

– Ихала иакәызма иказ?

– Ааи, абра ацъ амцан дыцәан.

– Арахь даажәгома?

– Изахтахузеи уахь! Илымхақәа хтцәаны ишәыз-назгоит!

Уа итәақәаз аччара иалагеит.

– Иракле, уара узлазбо ала ачеченцәа урытцахом. Урт роуп алымхақәа ирызгаго!..

– Дчечензар калап иарггы ицатца иҫассы, деикәа-тцәаза!

Цьон ацхьа игылаз имакәан итаз афатәқәеи ау-аткеи аашьтихын иацхьака иҫынеихеит. Рыцәара ибартә данырзааигәаха уртггы иаарылеитцеит. Ипатронатра итаз зеггы таирцәит. Данаатагыла, нахьхьи ахаблахь уаналало агәашә ду ахьаҫоу ачапшьартаҫы ҫыртит.

– Икалазеи?

– Шәара шәшыкоу инеиуеит хык ацсуаа, шәгәы-шәеаныз!..

Иара даақәтәиаан Адлер дахьынхоз ионы ашь-тахьала иҫынеихеит. Аанда днахыцан арахь ианаа-уаз рыцсы ахьыршьоз абораҫы данааи даатгылеит.

Даныпшы дхыц-хыцуа арахь дааиуан азэы.

Цьон данизааигэаха дытрысны даатгылеит.

– Уарбану? – дцааит қырт бызшэала.

– Иракле! – атак каитцеит Цьон.

– Икалеи?

– Икалаз узымдерзои? – Цьон иахэызба аатицаан
ихэда инатцеикит. – Икада аоны?

– Уарбану? – дцааит егыи дқыцьқыцьуа.

– Уацхьа игылоу сацсыуоуп! – ихэеит Цьон.

– Уара уацсыуану?

– Агэра умгазои алахша!

– Ааи, ааи, угэра згоит, аха сухэоит, сумшьын!

– Усымшьырц утахызар исхэо катцала. Иабакоу
уабцъар?

– Аа, стапанча! – атра иаатыхны инеииркит.

– Ацхьа угыланы уёынаха! – ихэеит Цьон. –

Ишакэым ухы мѡацугар усшьуеит!

– Инаухэо зегыи кастцоит, сумшьын!

Ашта иаакэлеит.

– Сара истахуп ууаажэлар ахыгыло апосткэа
срефганы, амѡа еихтэаны, абнаракынза снаскьо-
угар.

– Ѡадака шыаѡацыпхьаза аруаа тэоуп.

– Арахь ладака?

– Ладака уцартэ икоуп. Аха зегьакоуп нахьхьи
Кэыдырхыкэ ахаблаѡы амѡақэа птэаны итэоуп.

– Уи сара исусуп. Уара иууалу абраатэи ацэахэа
салга. Аха идырны иумаз...

– Еилыскаауеит ухатцкы. Гэыпк машэыршэа
иаахэахаргыи ак сызбап!

– Идырны иумаз...

– Сара усықэгэыг, ианысхэа – исхэеит ауп.

– Ус анакэха уцала!

Ашта иаатысын, мацк а́кара ҫадала ицаны, Тандел Гоҫбуа дахьынхоз ианаавала, иаахтәаны ауардын мҫа инанылеит. Дырфегь абнара зхаҫаз амҫа лашьҫаза уахьҫо умбо иаа́калеит. Аха ҫытк инаскьахьан еипш, абна зхытәара иаҫыз, анкьа адәыпшза ахьы́каз инықәлеит. Амҫаҫ иназаанза ҫәажәабыжьқәак раҳаит. Аха дара шцац иҫон. Ус абжьы геит.

– Шәарбанқәоу?

– Алио Чачибаиа соуп.

– Батоно Алио, арахь шәабаци? Насгьы иуцу дызустада?

– Атагылазаашьа гәеитәит. Излеилкаахаз ала апсуаа амаҫәаз ҫжәаны абрахь ииасит. Ааигәа урт ҳаибашьҫәеи дарей еиҫахан ҳаруаа апхаста ыртеит. Иалшоит абри аган ахь иҫәыртҫыр.

– Исаҳауеит иухәо батоно Алио! Уажәы шәабаци?

– Ҳапхьака итәәқәо аруаа ргәреанахтцароуп. Шәус аабзиахааит!.. Рҫынархеит.

Ҫьон абас машәырда дырҫыртып ҳәа ды́камызт. Алио захьзыз иҫәгьамкәа ироль наигзеит. Ҫытк иа-нынаскьа Ҫьон иапхьа игылаз дааникылеит.

– Уара ашәикк ухата уаҫсыуаны апсуаа узҳа-башьуеи?

– Са сымацара сакәу ҫьушьо ус и́коу, Гал араион зегьы қыртҫәахеит, сара исхарагәышьои!..

– Уаб даҫсыуамыз? – Сабгьы сангьы апсаҫәан.

– Уара?

– Сара саазоуп дара ақыртҫәа ртәала. Иааҳа-кәыршаны дара ракәын инхоз. Аҫар зегьы қырт-бызшәала иҫәажәон. Иансызҳа, сара ҫхәысс изгаз дагыруоуп. Исхылҫыз схәыҫқәагьы қыртбызшәала иҫәажәоит. Схәыҫқәа шәапсаҫәоуп ҳәа роухәар иуабашьуеит. Абас ҳа́коуп!..

– Абас шәы́коуп, аха аамтақәа аахәыр алшоит.
– Угәы иаанагома ацсуаа шәаиааиуеит хәа?
– Хәаиааир?
– Агәра сызгом. Шәара маҕак шәы́казам, хара ххыцхьазара амиллионқәа рахь и́коуп. Арацәа еснагь диашамзаргы диашахоит. Даараза шәускәа шәартоуп!..

– Аурыс ишцеихәеи?.. Тагаланоуп акәчарақәа анырыцхьазо!

– Ааи, аха...

– Ушьта сара супыртцуеит. Амҕаҕы хәаит. Уажәы а́кәкәахәа схысуеит. Уара ушьтахька уфны уцоит. Уфызцәа ироухәоит исыцыз ацсуаа шасыс дыкны дыргеит хәа. Уара урыцәеит. Еилукаама?

– Еилыскааит. Уара имшәазо цшыхәоуп, ас шәы́казар зегьы шәаиааиргы калап! – ихәан а́кәкәахәа Цьон данхыс ашьтахь дыфны шытахька дцеит Алио Чачибаиа.

А́кәкәахәа дхысны Алио Чачибаиа данипытц, Царцу иадыз Доу ақытахь узгоз амҕаду аахитцәан ҕацхьа еижәхашьшы и́каз абнара днылалеит Цьон Нартба. Доу ақыта ахи-атцыхәеи ақыртцәа рнапаҕы иааргахьан, аха ари абнара ду хылапшра рзатомызт а́кнытә ус бжьаратә кәакьташәа и́кан, ацшыхәоцәа дара ртәкәагы хара хтәкәагы ны́кәартас ирыман. Егьа ус и́казаргы макьаназы ари атыпкәа шәартан, агәыгәгәа змаз аибашьцәа арахь уафы дылаломызт. Амала, и́кан даҕа мҕакгы, уи уажәы Цьон дызнысыз амҕаду ушану мрагыларахь ухы рханы Ламыс ихабла аҕадахьала ушнеиуа иаакҕатцәины Кәыдыртака ахы хон. Убри амҕа аҕадахьтәи аган зегьы царцуаа реибашьцәа ахылапшуан. Агәыц еицыз усынтәи ауп арахь ишааизгы. Цьон уажәы абнара дызлагылаз аны́кәара дарманшәалом акәымзар,

еынлазар саатбжак ала дылтны Кэыдыртака игоу амѡа аахитѡар, Царцу дгылазшѡа ихы иѡо даакалон. Аха ара даѡа рыцхаракгы изыкаланы дыкан: ари ахтыс калеижѡеи тѡа змамыз ар иаарышьтыз уи амѡаду рыхьчон, накынтѡеи абнала зѡыр дылтцуазар хѡа ипшны.

Цѡон агѡѡара иман амѡан ацынгылакѡа шиоуаз. Аха хатала иахыкѡыз издырамызт, амѡа аѡыкѡѡа рѡакѡзар, иара абна агѡахы итѡазу атх лашьцара иалкааны уи гѡаташьа амамызт. Убас ишыказгы, амѡа ааихтѡаны ари абна ишьапы шылаиргылаз, ох, гѡышьа хѡа, ипсы аавиган ахауа цкѡа лбааидеит гѡыртѡыла. Гѡаныла иидаруаз амѡакѡа рыла, мраташѡарахь иѡамтакѡа абжьаратѡла дныкѡо, шыѡацыпхьаза ажѡырт иѡыхоз иахѡызба цхафыр мѡантѡо ирыцкѡон ипынгылоз ажыцкѡа, амыгкѡа, амахѡѡа. Аха иара уи дызѡыз аусгы шѡартан: мѡахѡастак аѡыкѡан ага дкылатѡан дыпшызар димбазакѡа диѡахар алшон. Убри акнытѡ, пытк абна агѡахы данынаскѡа, уаха цхьака, цашьа шамамыз еилкааны, тлакы амтѡан днапыршьышьуа тыцк ипшаан, иартмака нкажьны тѡа днатѡеит. Ицѡыхарамкѡа ты ѡарѡарк абжьи иахауан. Иааикѡыршаны абна илаз апсаатѡ ана-ара рашѡахѡабжьи аѡѡуан. Уѡы ибартѡны икан иаарласны ашара адѡы ишыкѡлоз. Акыртѡѡа ирцѡеигаз амакѡан инапы нтишьзар, атушонка абанка изтаз инапы накѡшѡан иаатигеит. Иахѡызбала уи ахѡа ааихын, ицьиба итаз ачакы аѡы ааиртын амхатѡ иамаз атанакѡ банка интишьын ихѡаза зыѡѡы гоз акѡац чаѡа ѡатѡакѡак лбааидеит. Ачагы тан, аха уи даламкьицзеит. Ауатка ахѡа ааихын инеиѡытѡакны кѡыркѡѡак ноуишьтын, уи цахѡахѡауа иѡынтѡа иантала ишьа-идакѡа иртысын иоуразоуроу даа-

имнадеит. Пытк антцы ѿацхѡа акѡац-чаца афара далагеит. Уи атцанза днеиаанза даатгылан, ишьапкѡа ирыбжѡакыз ацатлика даахан иѣытымхзакѡа абжеихара таирцѡеит. Иаанхаз наганы иартмака инадиргылан иѡааитцыхны днықѡеит. Ацхзы илтцыз дарбаазан аматѡа ишѡыз идчабланы ицѡа иадын. Адгѡыл хъшѡашѡа дахѡықѡаиз ахѣта иланатцар алшон, аха уажѡы уи ибо дыкамызт, абымбыл дылаиазшѡа акѡын драхатны ихы шибоз. Иифази иижѡызи еилалан иқѡаф тазза дааканатцеит. Даацсаны дыкан, аха имч талазшѡа аниба, шѣта уатѡынза егъсымфаргѡы исычхауеит ааигѡахѡын татынк сахандаз ихѡо даакалеит. Чан шѣтахѡ ататынхара қѡафурууп, дназхѡыцит. Ах, шыри, абыржѡы иѡны днаганы ихѡычқѡеи ипхѡыс пшзеи рааигѡара дыказар изакѡ насыцыз иоураны иказ! Урт дрызхѡыцуанатцы ихы-игѡы дакѡгѡыргѡон. Шѡымшѡан, уахазны шѡшымгѡыгъзо хашта санталалак издыруеит шѡыѡны шѡшысцѡло. Накаака шѡаашѣтыхны азѡазѡала сшѡылахѡмаруа шѡан лышка сынхалап. Ларгѡы дыпхашѡаны, адунеи азна сбара деигѡыргѡаны, сеибга-сызѡыда сахѡылбо лгѡы арцшааны лылагырзқѡа лызгы инадлозар акѡаап... Ишеит ихѡан ихы ѡышьѣтыхын днацш-аацшит. Атцар чырчыруа ашѡахѡара иаѣын. Ашѡапыцѡап рыбгѡқѡа еипынчыланы, атцла рымахѡқѡа хѡамтаза цѡака реыларканѡы аетѡара рхѡыршаны икан. Амакѡан итан даѡа ѡ-кѡац чацаки литрабжак ауаткеи. Урт иартмака интеитцан иавтомат ааибитеит. Алитрабжа итахаз ауатка иѣы интеитѡан интаргѡежѡны цѡака инкеитѡеит. Дара зтаз амакѡангѡы алитрабжагѡы ыршѡны зымѡа инкаижѡын иаша иѣынеихеит. Шѣта уи ибон дахѣцашаз амѡа, егѡан ари абна ахѡы-атцыхѡеи далсхѡан. Иныкѡашѡа харамкыкѡа,

ишьтыбжь мыргацэакэа, дынкылыцш-аакылыцшуа дныкэон. Пытк данынаскыа мрагыларахь иеицеит, нак Кэыдырхыкэка дагар итахымызт. Днаскыа-цыпхыаза иаха-иаха иааигэахон иеихитцэарц иидахыз Кэыдырхыкэка узгоз амфаду. Абар атцла-кэа рыбжьара иааимкыаз илацш ахыакэшэа афым-ца шыакакэа ирыхьшыыз ателкэа. Даатгалеит. Имбазакэа дагыынбааи! Даанацш-аапшит. Атцар рышэахэабжыкэа цсы зхаз уаф дыкэыршэуп хэа игэы иаанагомызт. Анацалбеит, сааит сыфны! Знык егыи аган ахь сзиасыр уаха крыстахызма! – дгэыргьатцэа даакалеит.

Акэкаэхэа ихысит убаскан. Адгьыл ихэытцпыпыз ашхырцэагь ссакэа реипш атрышэ иасуа ахызатцэка наивыкыкыеит. Цьон дытрысны изааигэара игалаз атцла ашыапы иенаваижыит. Инакэырццакны, рацхыа ахысбыжь ахьгаз аладахьынтэи афадахьынтэи еилартцеит. Абна афнутцка уажэраанза иамаз атынчра ааиларган, акэкаэхэа ахысракэа икалаз ашэапыцьяц рымтэыжэоакэа ыцтыркэыкэааны, абжыи уагеимшхараны инытцфит. Цьон ибеит ара уаха даанхар шзалымшоз, иаргьы ахыаца ашыа-пы даавцын ахысбыжыкэа ахьгоз инамариашаны еишьтаргыланы ацэакэа ацэахэа еипш днанысит. Ипатронакэа абжа таирцэит. Инакэырццакны ишьтахыкэа дыфит мраташэара шыказ.

– Дхацэцеит алацынтца икылкыаз!.. – дыцэхаит азэы, аха уи иихэоз иахазомызт Цьон. Хэбака минут дыфуазар каларын, аха иаразнак даапцеит. Фацхыа тцлак ашыапы днадгаланы дзырфит.

– Шэихьза, ааигэа дыкоуп!.. – игеит абжыи.

Цьон дымхысзеит: дахьгылаз еилыркаар итахымызт. Аха амфаду акынтэи ишыапышьтыбжькэа рахауазар акэхап, ыртуан:

– Абра ааигәа дыкоуп, шәсыштал!..

Абыжьқәа ахьгоз иарбаны иавтомат днатҳеит. Ахызатқәа ақәкәахәа аккара инхәйтдалеит. Нақгы атак қартцеит, аха рхысшьала иубартә иқан дара рхыпхьазара шырацәаз.

Цьон итыц ипсахырцны ишьтахьқа дыот. Мра-ташәарахь ихы хан. Дцон даанымгылакәа. Ладақа ишьтыбжь рахау седру, уахьынтәи ахысрақәа дырғыцит. Иааицәымыгҳеит. Иамузозар Кәыдыр-хықә сылтцп хәа, збаны дыот җапхьа. Аха уахьгы амҗа кны итәан шьоукы, рҗызцәа ирымданы ана-ара ақәкәахәа иааиларыпсеит абгахәыцқәа реипш.

«Алио Чачибаиа ашьоура даҗуп, – дхәыцуан Цьон. – Ацсуа ишьа илоуп хәа, дрыцхашьаны дсымшьзеит. Уи идоуха сазхәыцыр акәын. Ипсы аниоу адыррақәа аныкайтца ладеи-җадеи еигәныот. Сымҗақәа зехьынцъара иҗахыртәеит. Аах, дзы-сымшьызеи, ицатца далаччо стархара даҗуп! Егьоурым, икастцазгы мацзам, жәларык нырцәықа идәыкәыстахьеит. Ғыцныхәак сыртартәны схы қасымтцеит!..»

Уажәшьта уаха дыҗзомызт, амала днапш-аапшуа днеиуан, ибзиа́з, иманшәалаз хығәгәартак ипшаар итахын. Дышнеиуаз, х-тцла дуқәак рышьатақәа еимҗапаны иахьгылаз дырзааигәахеит. Иартмақа ита́з иавтомат аатиган апатронақәа наҗеитцеит. Иартмақа итдегы апатронатрақәа ртан, урт тыхны ацъ ашьапаҗы инышьтеитцеит. Иикыз рхианы уи инапаҗы иааникылт. Иаарласзаны изыпшын аибашьра ду. Иаргы дшыршьуаз акара ицәа иалашәеит, аха цытҗык ишьтеигалар итахын. Иеырмазеины иус даналга ибанка ита́з икәац чапа акы аҗа хыртлан мхатқәк акара аахихын нақ иршәит. Иуатка чапагы ахы лаирхан иеишәа иргылошәа шә-

граммк акара нкейкан, ицъыба цыркъа дынтацшы
ацелофан итацсаны имаз ахэынацшыга мацк
ауатка иналеипсеит, мацк атушонка иналеипсан
еилаирфынтит. Урт хазы инаганы ацъ ашыапафы
икамхартэ инаиргылан даанацш-аацшит.

Абна илаланы иааиуаз ақыртцэа рышьтыбжъкэа
иахауа ианалага, абзыцуа цкэын хамтас иитаз иавто-
мат днагэзын «асасцэа» раара дназыпшит. Ақыртуа
еибашьцэа кэзшыас ишрымаз еипш ага датэамбазо,
абна тырцэажэауа, адунеи ду дара апшэымазшэа,
еикэфытуа, икаауа, ицэхауа, ааскъара иафын. Цьон
ататын катца ифьтцеикын, уажэы-уажэы алфа лбаадо,
иацхэа-ишьтахь дыцшуан.

– Еи, арпарацэа, Анзор Марголиани адтца кэитцеит
хзышьтоу апсуа ицсы штоу дахкразы – ажэа ааитит
аладантэ иааиуаз аруаа ирхыцхэазалаз азэы. –
Анзор ихэз-ипша Кырттэыла иахытцэахэит, уи
идтца наумыгзаргы итабуп хэа уархэазом!

– Хара хэишьуазар хихэацшуама?

– Агэеанызаара шэымаз, шэишьыртэ шэхы
кашэымтэан!

Ас зхэаз ахатца дауын, Кахьетынтэи иааз азэ
иакэхарын. Ашэанцэа раамышьтахь гэымбыл-
цъбараны ари аибашьрафы ирыцхэазор дара ракэын.

Цьон харантэыла дгэеитеит уи. Аха ишьапоукэа
еиххэаны дызланыкэоз ала имариа иитомызт, ма
тцлакы ицырхагахон, ма атцла рыбгы датцэахуан.
Рацхэаза уи ила аибашьра хиртларц итахын.

– Арпарацэа, шэаангылишь! – ихэан, ина-
пы ааитцыхны ишьтахька дынхэахэит. – Икалап
хара хаццакцэазар. Иабакоу егырт агэыцкэа,
харзыпшып!..

– Апсра зтахыда! – фэаитит азэы.

– Ацсра азбахә сышәмырхан, – даацәажәеит ақыртцәа рацхьагыла, – Ацсра азәгы итахзам. Аха хацсадгьыл, абри хзыкәгыло адгьыл хамазкыз апсуа дныртцәатәуп. Уаха цсыхәа хамазам!.. Уиязыхәа хацсуазар хацсааит, ахъзи-апшеи иахчацаз хашьтахь игыло абицаразы уи җырцшыгахап, нас ишца!..

– Ах, уара ацсцәеирымга, хадгьыл хазына ушьапхыцкәа алакшо уахьафрагыло игәынкьуеит, Қырттәыла уаха иусырбарым! – ихәан гәаныла, иабцар цкьа дынкылцшын, игәышцы иарбаны данхыс, ачандар тцла ицырказ еипш даазазан җыцха азақьахәа дынцәытцахаит. Идгылақәазгьы ацшыжә-леипш ахқәа ирылацсаз ршьапкәа ирықәкькьаны еиларыжьыз атцлақәа реипш инеиқәахаит. Иаанхаз гәара-пара шытахьла иѳт. Аха абри инақәырццакны мрагыларахь, җадақа, мраташәарахь ухәа иааиуаз аибашьцәа ахысбыжькәа анраха даргьы ахысра иа-лагеит, аха арахь ааскьара иахыццакзомызт.

Цьон ипатронатра ицсахын хамтакы даатгылеит днацш-аацшуа. Аха ала цхашьараха ицхашьомызт даргьы, ихьатыр ртахымызт, ауаа рацәа иаарышьтыз ишакәхалакгьы дыркыр акәын изышьтаз, уи ихәамц рымамкәа рышьтахька хынхәышья рымамызт. Цьон уи еиликаауан шыахәлатцәкьа, иаргьы дара реипш ихьатцуаз хатцамызт, абар шыта, җынҗажәа шықәса дыртан, ацәгьеи абзиеи еиликаахьеижьтеи акраатцуан, ақыртцәа ламысдақәа иртахьоу агәыпцжәарақәа ршьоура даҗын, ацсра абла дыштапшуазгьы игәы еитасуамызт, акызатцәык игәнигоз ихәыцкәа ееила раазара дахьахьымзаз ауп, ицхәыс цшза заа дахьылпыртцуаз ауп, абри аибашьра атыхәтәа ибаанза дахьыцсуаз ауп.

Аха ускан ахәыцха имазеит: адгьыл ихәытцыцшуа ашхырцәагькәа рецш, ирыцхны еилагылаз атцла

ашьапқәа иаарывсын, арахь ааскъара иафын ахәымткар еипш аибашьцәа. Ыон игәеитеит уажә-раанза ахысра дахьафыз аган ахьынтә аибашь-цәа рааира ааикәтәаргы, мраташәара шыказ еиштаргыланы автоматтыркъафцәа еикәфытуа, еибарқаауа ааира ишафыз. Иштахька днеитапан, уа заа еибытаны ахьацеи аңи рыбжьара амахәта икәкны ирхиахьаз афбатәи автомат, ашхәа арғыа-рахьтәи ижәфахыр инадыргәғәаланы данатца, ахызатцәкәа «аау-уаау» хәа фыртуашәа автомат апынтә ифткьаны, амцабз ахәлкьо инатрысит. Ихыц-хыпуа иааикәоз ргәыреанзамкәа ахы рацәа анрылапса ишыцәгыарахаз еилкааны атцла ашьапқәа рахь рыекарыпсеит. Ус шакәызгьы ахысрақәа еикәтәомызт, аамта-аамтала аибашьцәа ахфа-хаха рымтакәа ирывыкькьон, зны-зынлагьы адгьыл цәгәыхаа анышә инцәытцасуан. Хәычык ианааикәтәалак, даргы атак катцаны акәкәахәа инеилартцон, акырцх ахысны ицазшәа, аккара зегь тырцәажәауа ашьтыбжь нылахәаша инаскьон. Аха уи ицаз иапыфланы уахьынтәи ирфьцны ианхыслак ахымфасқәа азаакь хәа ихәауа арахь рфәархон. Абри иафзан. Иубартә икан хәычы-хәычла еитцыхны иказ амацәаз аитцалара ишафыз. Ыыарак ахысра ишалагалак, уи еикәтәаанза фәцъара аеарфьцуан. Ыон иблахатц гьежьуан, дшакьшакьо уажәы-уажәы итыц ипсахуан, аладеи афәдеи ицәеилагахьан, амра игылаз алакта дтанарпшзомызт, ашәапыцъац рымахәкәа еилышьны икази, ибзарибзаруа еипынчылаз абыгь-қәеи ихырфон ашьыжьтәи ашәахәақәа, ахаргь етәала ажәфәан хәазшәа ахафь утанарпшуамызт, хыхь иказ унарбомызт. Аскак инахә-аахәуаз, аскак зхасабуаз ихгьы ицәыхьамтахан сынкаханы сыпсыдаз хәа

дааҕанатҕеит. Аха иааикэыршаны ивагылаз атҕлақәа ҕызара изыруан, макъаназы итдырҕьоз ахызатҕәқәа шааиуаз дара ршьапқәа иналаҕаца ицон, уиалагыы дрыхьчон дзатҕәны ауаа хәымгақәа дахьрылашәаз, изатҕәра гәартон, иқьиара иадгылан. Атдыхәтәаны, ари нтҕәара анақәымлаза, анахьгыы-арахьгыы из-хара дхысны даналга, иеизнымкылакәа аңь ашьапы днадҳалан, дымчыдахан дааизҕәыҕеит. Ихы-иҕы уаркалеиуа дҕаңшыза деицрашәа дыҕан, аңхзы илтҕыз иблақәа ирхылан итҕааза ибызбызуан, ала-шара рцәызуа иалагеит. Хамтакы ахысрақәагыы ааикәтәан, анахьгыы-арахьгыы иҕәызгаза атынчра нахатәеит. Цьон ала еипш дҳашҳашуан, иҕы шабон, ҕамҕак азы дахәон, аха уи изтәоз дабаҕаз. Измахәарк хыхь иҕышьтыхын итҕааза иблақәа ирхылаз апх-зы ааирбан, даанаңш-ааңшит. Иааикэыршаны ицәтәымыз абызшәала ицәажәон, аха еибырхәоз цқьа изеилкаауамызт. Даатҕаззарц имч ааибитеит, аха иҕшьапыкгыы амца рыцран имыхәо. Инапы ндәықәитҕан ибыз-бызуа ахьаа ахьамаз ааишьы-шьит. Иҕәандаза ашьа иалтҕуаз иеикәа ашьапы арбаазахьан. Ашьтахь игәеитеит иҕшьапыкгыы шхәыз, уиазакәын агылара зылымшозгыы. «Абра интҕеит са сеибашьра... Азә схала акыр сылшоз-ма?! Абар, хәычы-хәычла ааскьара иаҕуп. Иҕалап, сыңсы штәу срымазар ртахызар!.. Хыхь, уи залшазом ахааназгыы!..» – идхәалаз, итапанча атра иаатыхын ирмазеит».

– Ахьырпар, аиааира ҳара иаагеит, уи аңәыршәага аңсуа ҳилгеит! – дгәыргьатҕәа азә ишьтыбжь игәы инықәфит. – Шәикәшаны шәаангыл, цқьа иҕоу гәахтап!..

– Дгәоутаргы, алахшажә, ацътцла амтцан деизкѣа дкажъуп!

– Ицсы тазар?

– Саб дгылараха шыта уи дызгыло хәа дыказам. Ицсы ахәынга тазаргы!..

– Аиаша шәасхәап дыцънышзар калап, ари ауаѳ дихымшазеит!..

– Ус угәы изаанагазеи?

– Азә ихала... зака хиргәакыз умбазои, ҳаибашыцәа ргырак ихымта иаиргеит. Ҳаихабыра уи еилыркаар иаххыччар калап.

– Да, шәнеишь, шәааихеи!..

– Зны шәаангыл, зны, икоу ееила игәахтап.

Убаскан ацкаѳхәа ахысбыжъ геит. Цьон инапқәа наиваҳаит, ахы ахьалкѣаз игәы шыанатцас игъежъза иаакәлеит ашыа ианарбааза. Мачк ихы кынааны ацъ ашыапы иаанахәахъаз агәаѳара иадын. Ицсы ишьарц ихы нықәйтцазшәа угәы иаанагарын уихәапшыр.

– Иеишьит! – ихәеит Алио Чачибаиа Цьон дана-аихагыла. – Аиаша шәасхәап, ари еицш аибашыѳ, ацшыхәѳы апсуаа ртоурых дамбазацт. Ҳара ҳага шиакәугъы!..

– Ҳох, ицсымтазы иеишәагъы иргылеит! – ихәеит еибашыѳык. – Аа, ауатка, аа, акәацчаца, аха афаха имазеит!..

Алио днеины ихтны иказ ацатлика аашьтихит.

– Ари ҳаибашыцәа иишьыз рхәы акәын, – ихәеит иара. – Азы ахышьтрахъ ихынхәуеит хәа, ҳара ҳафатәи ҳажәтәи изтәыз ҳахъ игъежъит. Ахъз-апша шәымазааит ахьырцар, абри ихәынчара ҳаикәнархеит, шәара ижәгаз аиааира ҳаикәнархеит, шәа шәныхәәҫа!.. – ѳбака кәырқъ ндәықәйтцеит. Нас еикәагта ивагылаз иеибашыцәа инарылеитцеит. – Ҫамѳак-ҫамѳак иадамзаргы иаанышәкыл!..

Иаразнак еикәагылаз аибашыцәа иаарылсит. Зегы агәырғара рәықәыхх икан.

– Адырра кастеит, уажәытәкәа амашына хзаа-рыштыуеит, ахәцәеи ацсәеи алгатәуп. Ари апсуа ... шахала ишыапкәа цыхны ифәхәаны, амашына дацрахәаны, дырхәазо, дыкәшыа Арагәашыынза даагоит!..

Абригы хәаны даалгеит, иааикәлашыцан, ионутқа амца нацралан, омашәакәа ихы ибо даакалеит. Ифызцәагы неихәацш-ааихәацшын рхы рзымдыруа иааилахеит. Ауатка зымжәыз икалаз еиликааит.

– Ахәынацшыга аман ижәжәыз ауатка, абар уи зтаз ацелофан хәычы ацә ашыапаны иахькажы!.. Ааит, рацәа даххыччеит уи апсуа, иара дахыцаз хара харуаагы ишытеигалеит. Усакәзами Батоно Алио?

Аха Алио уи иахауа дыкамызт, игәы ааиласын, дзыкәгылаз адгыл афыр-фыр хәа иаахәны, игежыуа тәка иантала, ишыамхкәа ааитәкәалан, җыцха ацә ашыапы хыла дасын днеизкәыҗеит.

Уи дышытызхуаз хәа уа уаф дгыламызт.

VIII

Атацаагарашәа

Еицыз агәып аҗы инханы иказ: Алиас Нануа, Алиса Баалоу-цха, Хьудар Апсанба, Алхас Хәцым, Аазиз Мирзаканов, Кьесоу Цыкрба, Тариал Шанаа атхыбжәон ихәаз амашына иакәжәны ирыма иааит арагәашыаа рышкол аҗы. Егъи ирывыршыааз рөыза Салуман Чамба изыруыз, дахыргаз хәа еилкаамызт. Еилкаамызт иара убас Цыамфер

Ашьхацбеи Цьон Нартбеи ирлахьынтцахаз. Уртқәа зегъы еилыркааратәы ахәыцхеи алшарақәеи рыманы иҕамызт быжьык итаркыз ацшыхәџцәа. Ашкол аҕапхьа урт аранза излааргаз амашьына анаатгыла ақыртуа еибашьцәа хәџык ағәғәақәа бцъарла еиқәных иаатытцын, ашьтахьтәи ашә анадырт, ибжьы ааузымчхаратә урт рахьынтә ахадара казтцоз дҕааит:

– Ирласны амашьына шәтытц!..

Агәыц аҕы иказ зегъы караха, рымчқәа рылзааны иаапсахьан, аха зегь реиҳа Алиас иакәын зусқәа цәгъаз, уи иарғарахьтәи иуатәа ахы-цәыха итнажәан Алиса бинтла аҕахәара дахьзеит. Зегьакоуп ашьа аангыломызт, иеиқәа ашьапы иалашәхьан, ицрыкәкәон. Арцарацәа џыцъа лбаацаны уи рнапы дантцаны дылбааргеит, аха ихала ишьапы дзыкәгыломызт, ихьыхьыууа ахьаа аман, амца ацран. Атцла иалкьаз амат ицҳаит хәа, дшылбааргаз еипш агәыц аҕы уи хадара шникылоз раҳахьазар акәхарын, ақыртцәа еицыз рахьынтә зегь рааста иғәғәаз, зоуреи зытбаареи назоз ахатца гәыжәла цәгъа знык-џынтә ракара батинка цынтцала дыкшан диғрасит, ивагылаз иџызцәагъы апкаџ-апкаџ хәа аҕачкәым иадырган, егырт илбаазгъы ран лхәы нариҕан, автомат ашьхәала иркаланы рысра далагеит. Уи дызҕы азмырхакәа егырт иџызцәагъы азаара рзааны адыжә-адыжә хәа, иаарысуа аҕачкәымқәа рзыршеит, аха Анзор данрыхьза изҕыз иаакәытцит ицәшәаны. Уи дшырбаз еипш алақәа реипш еимырыжәжәанза атзамц аҕы иааикәадыргылан Анзор рышкә иҕааихеит. Иапхьа игылақәаз апсуаа лапшыла иааимидеит. Изымдыруаз хәа уаџцс дгыламызт. Аха ахааназ имбазацызшәа аакаитцан, гәыла-цсыла агәахәара иманы даацәажәеит:

– Шәара шәускәа зегъы пхасташәтәит, – ихәеит уи иацхәа еикәадыргылаз ацсуаа дырзыпшуа. – Уатцәы ашыжьә ееила хәицәажәап, уажәы аамтә сывамам. Апатын Карло! – җитит ашытахь. – Уаха ишәымпкан, инаганы ауада тшәаҗы итәшәк, рыхь-чара шәыргәҗәа! – ихәеит уи.

– Ааи, ухатцкы Анзор, ишышәхәаз иҗалоит! – җааитит Карло захьзыз. Нас еицыз ацсуаа иманы аҗбатәи аихагылаҗы ианнеи, аҗныпссаҗ илзалхыз ауада хәычы ашә аадыртын ирыгәтасны шыацықәла иаарысуа наҗ интарцалеит.

* * *

Ашамтазы иаацса-икарака иҗаз арпарацәа хәычык рылацәа нтааит. Алиса Алиас иааигәара дахьтәаз ихы ааганы лгәы инадылтқан акыраамтә деипхьышышьаауа асаби дандыргәыбзыҗуа еипш ижьжәара даҗын. Заанатц ахәшәқәеи абинтқәеи шлы-мырхуаз еилкааны цыт-чытк лтәахит ләнутқатәи лцәаматәеи леилакы итатцаны. Нахьхы атцәатқәа иантәаз ақыртцәа рхалаанза ихәра җызәзәааны агәыр изыҗалтцеит, иуатәа җалхәеит. Аха уеизгы ахәа иман. Уи иаха-иаха иҗыхон агәыр илалтцаз аамтә ииасуа ианалага инаркны. Уажәы ара иантарк, лассы-лассы ашә аартны иҗнацшуан, аха уртгы аацсаны иҗамзи, ацәа аныриааи, ацәхарақәа иаарҗәатцны, угъы ашә аркуп, ацсуаа тытцны иабацари ааргәахәын инықәиа-аақәеит. Уи лхы иархәаны Алиса лбинтқәа аацәырылган җацхәа Алиас ихәра җылызәзәаан астрептоцит нақәлыпсан арпарацәа лыцырхырааны ахәы дҗархәеит, аналгин атаблеткақәа илыржәын иааигәара лҗырманшәаланы днатәеит. Егьырт ачкәынцәагы атзамц рхы нкыдтцашәа атагылазаашәа рҗақәыршәаны рылацәақәа аахырҗеит.

Ашара адэы иаакэлон еипш уи шэахаак ллымха итасызшэ лахэит. Иахьгоз лзеилкаауамызт. Адгьыл ихэытцызшэа цъара абжыы фныфун, уи убаскак ахы лнардыруан, дыцэахьазаргы дацшаарц, лгэы инталарц, лхьаакэа хнаеырц атахызшэа акэын абжыы шгоз. Алиасгы иблакэа хитырц итахын, уигыы зыбжыы иахаз ашэа дацшаан даахэыцы-мыцит, де-ихарц итахын, аха ихьаакэа злаказ ала далтыргыы алшон иижэыз ахэшэ илаены уи дааннакылон акэымзар.

Алиса уи дфыхар лтахымызт, фацхьа лнапы кэымшэышэкэа рыла Алиас ихцэы еимыртта-ауа дахьалаз «Шьишь-нан» анизырхэоз еипш уи деикэнахэалон, дартынчуан, асаби иеипш даргэыбзыгуан. «Уан разкыцэгьа цхыз улбозар акэхап, – лхэон гэаныла. – Умшэан сыхаара, сыпсы танаты уан абра дудтэаланы дцацшьозшэа уи лхьаа схьаатэны уара узы сгэырфалап. Уара уахь исымоу абзиабара ан лца иахь илымоу лыбзиабара еипшнысшьалап. Издыруада Ахэынаафкынтэи даапшны хазлакоу-хзыниаз лзырдыруа сахьақэак лфацхьа ицэыркьа-цэырасуазар?.. Сгэы иаанагоит анацэеи абацэеи, аишьцэеи аихэшьцэеи рыдагы, аскатэи имфапсыуаз аибашьрақэа царцуаа зегь ршьапы иқэыргылары иамоуп хэа!..»

Аха ари ашэа аерманцэа рхабла Арагэашьа иабанагеи, дхэыцуан лара. Лгэы иаанакон ари ашкола инацэыхараны ерманык ифната ифныфуазшэа. Аха цкьа лхы кыдтаны дазхэыццыпхьаза уи иаха-иаха арахь иааигэаны шьоукы лара илзырхэошэа лгэы иаанакон.

Даныхэычыз инаркны «Атацаагарашэа» бзиа ил-беит. Лан ашеишей Саида захьзу чарак афы ахэычы дахьналгаз атаца ашта дтаргалаанза харантэн

ахацәеи ахәсеи еицыз иаацәырыргеит ари ашәа. Уажә ҳаазқәылаз аҭаца машьынала дааргоит, аха ачара зуаз ацшәма ичқәын затцәы цхәыс дааиган ажәытә тасла абри аус мѳапигарц избит. Царцу ахи-атыхәеи дакәшаны аеыбҭақазацәа хәа иидыруаз ифны еизганы, ачараура жәамш ракара шыбжәыз ирабжыгеит игәтакы нарыгзарц. Агәылацәеи агәакьацәеи, нас ахацәа рхәатәы змахауаз амода хәсақәеи ачара зураны иказ ацшәма ихыччо иалагеит ухшыѳ цеит, алахтра ду аныкала уара ажәытәра ицахьоу уахьынхаланы иукит хәа. Аха ацшәма ихьатцуаз хатцамызт, иихәац ихәон, ант дзыпхьаз аеыбҭақазацәагьы уиакәын иртахыз, уртгьы абжы анарта ѳажәаѳык инареиханы тацаагара ицоз рыхьзи рыжәлақәеи шәкәык иантцаны ишьтырхын, аҭаца иааргоз лтаацәа рахь ауаа дәықәыртцан, адырра ыртеит иказ ажәабжь. Царцуаа ус ргәацхозар харгьы хатцахозар жәбап хәа аарыцхаит уахьтәи ацшәмацәагьы.

Ачара зуаз ацшәма дынхон Ахәынаа аладахьтәи алақәыраѳ. Аҭаца даазгоз ишрархәаз еицш, аҭацаагацәа Царцу ақыта ду ааиѳыршон еицш рашәа аацәырыргеит. Машьыналагьы ауаѳы дкылкьа дааит, уи адырра ритеит аҭацаагацәеи, аҭаца аѳызара лзызуаз амакарацәеи аҭацаѳызацәеи рыеқәа ирықәтәаны уажәытәкьа абра иаараны ишыказ. Ацшәмацәа усгьы адырра роухьан аҭацаагацәа ирхәоз ашәала урт иаха-иаха арахь ааскьара ишаѳыз. Иаразнак иеизахьаз ажәлар азеилаѳынтреипш иаа-тысит, ршьапы иныкәгылеит. Ѳбаны еихагылаз афны абартцаѳы анацәхыц еицш ауаа еилагылан. Ауаа еилзыргоз матцуѳык илабашьа нытцакшо амардуан днаҭалан уа игылақәаз инапы нарықәикын ус ҭааитит:

– Сшәыхәоит шәхатқы шәнаскыа-ааскыа, абар атаца дрыманы иааиуеит, амфа рышәт!..

Цабыргны, нахьхы архәара иаавтцит аеыуаа, уажәыгы урт рашәахәабжь аранза иаафуан ихааза. Алиса лан лган леадыргәгәала цхьака дытрыст, агәашәафынза днеины дыцшырц лтахын иааиуаз рахь. Аха ашта тыртәааны игылаз ажәлар узрылс-уамызт. Саида лызгаб лмахәар тарсны илкуп, иртахуп рфыцъегы иаша цхьака инаскыар, аха иалцуам. Ус атацаагацәа цсыуа матәала еилахәаны, ркәымжәкәеи ркабакәеи рхылцарчи ухәа, реышькылкәа ирыкәгыланы агәашәафынза ианааи иаатгыланы иаацәырыргеит атацаагарашәа. Нар Абатба иакәын ахкы зхәоз, уи имырдон царцуаа рыцкәынцәа. Ацъар еилзыргоз ани ахатца фәцхьа ибжы тырза инарылкәеит:

– Амфа рышәт атацаагацәа, ашта агәтаны агъежь кашәтцә!..

Алиса лани лареи агъежь икарцаз афадахьтәи ахахы, амардуан ашьапы ахьынцәатцәкьоз агы-лара рыкәшәеит. Ас еипштцәкы иманшәалахоит хәа иакәгәыгуамызт. Асынтәи ипшны иказ зегы рбартан. Атаца нак-аак аеыбгаказацәа дрыбжыакны дыркын, ларгы акы датцахарц лтахзамызт, лыфшьапыкгы нак ганха еихданы аеагәра афырхха илкын. Абырфынлых лыткы шкәакәа шыкыруа лыфшьапык атәахуан, леимаашкәакәа аацшуан. Лыхәда тхәаны, лылапыцъкәеи лыцъымшькәеи еикәатцәаза, лыхцәы қамызкәа ф-цъара ицаны, руак макатцас лзара па иакәыршан, егы лызкәа иахькы-дыз дзыкәтәаз аеамгәа иадхәазалон. Атацаагарашәа хааза ихәаны ианалга, анапеинкыара ианалга акәашарахь ииасит. Зымфа амырзакан шәахәон, игызуан, абарабан иасуан.

– Ҳарцарацәа шәабакәу акәашараф аказара ишәылоу ҳшәырба! – датәхәхәаны җааитит ани аҗар еилзыргоз ахатә. Уи иихәоз зегъы инаалон, длацәкәыс-шәацәкәысуан, данцәажәозгъы дангылазгъы ихафы ччон, дқьачақьын. Хәатхәат ихъын, царцуаа ркультура Ахан асахъаркыратә напхгафы Нар Абатба иешъара датәын.

Абри ахәара дазыпшызшәа адгъыл ааимкъаны даахәыткъазшәа шъамхыла ашъац етәара дыкәчаразаан длахъыхза агъежъыра даакәлеит Алиас Нануа. Уи убаскак дласын, уи убаскак ишъапкәа аффахәа аус руан, улацш захъзомызт, абра дышгылаз ана дназон, уа дшыказ еаҗара дцәыртцуан.

Уи жәеиза рфы дтәан, уи ашықәсаны далгон абжъаратәи ашкол. Уи иеилкъашъа, иццакышъа, настгъы зегъ зыршанхаз ибафхатәра убаскак анарха аман, дара асцена азказацәагъы гәахәарыла изыпшуан. Абра икалеит даеа ссиркгъы: соуп хәа зхы иазызшыоз атыцха уи иҗацхъа дыцхашъар хәа дацәшәаны, акәашара иазказазгъы илзыгәагъуамызт ацәыртцра. Илак-оакуа ишыпшыз, Алиса лан лнапы ааулышътын амацәыс еипш длаша-лашо агъежъыра икатцаз даакәлан, иара иатцкыс хәышықәса рыла дшеитцызгъы ажәлар лыршанхан Алиас имариашаны ажәтцыс чыр-чыр еипш днышътас-аашътасуа, лзара хәычы нхатыр-аахатыруа дааивалеит. Ари збаз анапеинкъацәа аапкзаны къашә-къашә хәа, реинкъашътыбжъкәа дырццакзеит. Азнаказы, Саида илыхъыз лзеилымкааит, лнапыитацәыз анылба ауп лызгаб аштафы Алиас дитцәраауа аффахәа дгъежъы-тәииуа акәашара дшафыз.

– Браво, браво! – ихәеит хатцакгъы уи иааигәара ацша инданы ишътхыссаа ианца. – Ацсынра шәагымзааит! – хәагъы нацитцеит.

Нас урт рышьтахьггы даеа шьоукггы ықәлеит, аха арт афыцъа ажәлар ргәы шырыткәаз еипш егырт азәггы илшомызт уанза ахалара. Саида лызғаб абафхатәра шлымаз лдыруан, аха иахъа абра абас лыецәырганы абас ахъз лчацап хәа дыкәмызт. Лызғаб данықәтц ашьтахь лхы-лҕы кәцшьза деиц-раланы лан лҕацхъа данаатгыла, илытдашьыцыз аблақәа арахь аацшра иалагеит. Ан лчабрала лыцхә хәычы лхы-лҕы иныкәшьуа апхзы илылтцыз аалыр-беит, ус хәычы-хәычла уи лшьараҕы дааиуа далагеит. Даанацш-аацшит, аха Алиас цьарггы лылацш дытцамшәеит, уиггы ауаа рыжәпара далазытхъан, нак ашта дтытцны ифызцәақәак рахь дгылазар акәхарын.

Атаца дрыманы арахь рҕаархеит. Уи дҕеыжәыр-хъан. Амардуан аҕы дааихъан еипш Алиса лгәы хыт-хытуа уи дналзыцшит. Егыггы ҕыц илзырзахыз лчара цкы датцаеырбо уажәраанза абра аштаҕы икәашоз Алиса дышгылаз анылба лныкәашә мацк иааглырхан азғаб лахь лылацш ндәықәылтцан даапышәырччеит. Иахъазыхәа итабуп хәа басхәоит исзымдыруа атыцхә хәычы. Мышкызны, ани ибыцкәашаз арцыс еилфаца бара дбыуамзар шәеинасыцхо, иахъатәи сара счара иамоу анасыц шәынасыцханы, Анцәа азҳара шәитааит. Сара хатала шәофыцъеггы шәказара аҕацхъа схырхәоит!

Абас хәаны гәаныла лацхъака лҕыналхеит. Лышь-тахь игыланы атацаагарашәа хәо иааиуан царцуаа, урт убаскак ирхәоз ашәа ахаара атцан, ускантәи аацынреипш иара цкъан, ацстазаара угәахәо уканатцон. Абри аены инаркны ари ашәа дахьца-лакггы илыцын, лара илфызан, илыцстазааран. Дшызғабзаз, уаха данышьталоз дматанеиуан, анцәа диҳәон ишлызхалак, дышқәыпшзаз ҕенактәи

акэашара ашьтахь лхы-лгэы зыткэаз уи арцыси лареи еинасыцханы рчарафэы игэыҕкаагаз уи атацаагарашэа ахэара дшазыцшыз. Уи аамта ааины лгэашэ ишылагылаз ауп аибашьра ишаллагаз.

Ицьюушьашаз, иара Алиасгыы убри ашьтахь ус еипш иказ ахэыцрақэа изцэыртцуа иалагеит. Аха уи цэырганы уафытэыфса изиахэомызт, уи хыдараны ипхъазеит, згаб хэчык длыцкэашазар митэ калама, иабатэи цэанырроу, макъаназы иаргыы дкэыпшзоуп, лара Алиса лакэзаргыы хэышықэса рыла деитбуп, хэ-класск дрылгоит сынтэа, дсабизоуп, апстазаара захьзу хэа иалылдраауазеи, дыказааит, сыказааит, хөеидасыр нас ҳахькылнаго уа иаабап. Ус шакэызгыы уи ашьтахь ашколафэоума, нтытц аума, ианааикэшэалак апсшэа ааибырхэон, аха аидытцшыа изакэшэомызт. Алиса лхы-лфэы капшьза цхашьарак анубаалон, дхэыцы-мыцуан, лыблақэа шакьшакьон, иара Алиасгыы игэы зырфыхоз мчык ааины игэатца инталон, лара леипштэқьа уи амч дарцыхцы-хуан, дгэыргъахэха уи лыблақэа дырхыцшылон, еибырхэоз, ирцэажэоз зынза ихазын, икалап уи тцакык амамзаргыы, аха ишакэхалак уи иаанна-кылон, аамта рнатон, ахэатэы рыман. Арахь ргэы итаз хаззан, уи цэыргашьа амамызт, уи ихьамтаз зтааран, уи азхэыцра шырнатахьызгыы еилкаамыз рацэан, шьхак уанхалоу имариоу мфакы шалухуа еипш, ишхалатэыз иазхэыцуан. Рыгэқэа рфэы ихьы-ухьыуа абри азтаара штаз иааидытцуан раамта анааилак. Икастцо закэызеи, азэы хгэеитаргыы цхашьарами, иахьантэарак асаби слыдгылоуп, иахырхэаауазеи ҳазбо?! – ицъашьаны ихы дазтаауан ихала данаанхалак. – Аха ус схэеит хэа, бзиа избо-ит уи санлыдгыло, санлацэажэо. Ҳанеипыртцлак иаразнак дыгэхъаазгоит, фапхъа ирлас лареи сареи

хаикәшәндәз хәа сгәы исанахәоит. Ари баша-маша усымзар калап, ари цхьакатәи цстазаара усзар хәа сгәы иаанагоит!

Апышәарақәа тины абжьаратәи ашкол даналгоз ифызцәа ааныжьны афныка сдәықәлап ихәоны дааицылеит Алиса. Иаразнак рфыцъеггы рхырықәа аалашеит. Ацсшәа ааибырхәеит.

– Арахь бабацоз? – дцааит иара.

– Амагазин афы аахәатәқәак сыман. Ашкол шәалгама?

– Ааи, атестатқәа хартоит иахьа.

– Агәыргьаратә хәылпазы кашәымтцазои?

– Мчыбжык ашьтахь хгәы ицоуп.

– Сынтәа уабацои?

– Хауниверситет ашқа. Истахуп атоурыхтә факультет сталар.

– Акәашара?

– Уахьггы сныкәалар стахуп.

– Шьыри, сарггы абжьаратәи ашкол салганы сыказар шцастаху! – длак-оакуа җаалтит.

– Иаарласны уи аамтаггы ааишт!

– Аха сара жәба сшалгалак амедицинатә ццараиурта сталар стахуп.

– Акәашара?

– Уахьггы уара уеицш сныкәалап.

– Уи ус бзиоуп, – ихәеит Алиас.

– Ирлас Акәака бнеи, сара сыбзыцшуп.

– Цабыргну?

– Ааи!.. Сыбзыцшуп!.. Есымчыбжьа Царцука санауа ашкол ахьггы сымфхытцлап... Бара?

– Сара?.. – лхы налыркәын акы дназхәыцит. – Сара ара сыкоуп, ес-хәаша автобус анааиуа сапылалап...

– Уи бзиоуп! – дгәыргьатцәа даакалеит Алиас.

Ашара адэы иаакэлект. Арпарацэа хыркэакэо атзамц рызкэа атаны икыдиалан. Арбагыкэа айкэ-фытра ианалага ацэа иалтцкэаз калейт. Ауада аф-нутцка акэыкффы фнышэшэон. Ашамтазы, алашара адэы ианаакэла, уахантэарак акафыхэа ицхауаз акэыбыркэа рызхара ашыа аныржэ хыхь цыара инкыдтэалан реыцхьаркит. Урт рхатыпан амтцкэа фыханы таха рыртомызт.

Алиас илацэа аахитит. Даанацш-аацшын, ифызцэа зегы ара ишыказ аниба, ахыаа изцэыртцхыаз таха шинамтозгы, фэаитит:

– Арт уажэыгы уафы дмааизацт, хархаштызар?
– Урт рыцсы танаты хархаштраны иказам! – ихэейт Хьудар Апсанба. – Уара ухы шцоубои уажэы, Алиас?

Егыртгы Алиас игэабзиара иазцааит.

– Ишэцэыззом, ахыаа сымоуп, – атак каитеит. – Сгэанала, ахыфыха суатэа ажыашэ тжэаны ишнеи-уаз абаф инадгылан, уа иаанхазар калап. Иаха-иаха уи ахыаа артэгэоит.

Алиса лтаблеткакэа аацэырылган Алиас иней-лырkit.

– Икаканы идэыкэтца! – лхэейт лара.

Алиас итаблеткакэа ифы интаиршэит.

Убри аамтаз фацхы атацаагарашэа хааза рлымха интасит. Уи абжы аарлахэа аранза иаазон. Зегы рхы ифаханы инхыацш-аахыацшит.

– Ишэахауоу? – дцаауейт Алиас.

– Ихахауейт.

– Шэгэаныла, иабантэ аафуйеи уи абжы?

– Исзеилкаауам! – ихэейт Алиас.

– Цкы шэзырфи?

– Ари хансамбль «Кэыдырта» инанагзо Атацаа-гарашэоуп! – фэаитит Хьудар.

– Саргы у сгэы иаанагоит! – лхэеит Алиса.
– Аха апплионка иантцаны измада ара? – дтцаауеит Алиас. – Сымфашьозар, абра ааигэантэ ауада ифны-фуазшэа сахауеит уи абжы.

Адэахы игеит ашьапышьтыбжыкэа. Ашэ азэ дадхон, ацапхакэа рыла аартра дафын уи знапы ианыртцаз. Дук мыртцыкэа ашэ анаат ахатца фызы ифеапшылара цэгъаза ибжы нарыкэиргеит:

– Абрахь шэдэылтцны акоридор афы шэааикэагыл. Шэласы!

Алиас Алисеи Хьудари итцагыланы даадэылырган аханы днадыргылеит. Егьырт: Алхас, Кьесоу, Тариал неины ацэахэа аакартцеит. Дук мыртцыкэа Тенгиз Бенизе Анзор дицны арахь рфеархеит. Рфеапшылара иуанахэон урт агэахэара ду шрымаз. Агэахэара ры-мамзаргы ирымазшэа рхы картцон.

Тенгиз дшааиуаз аханы игылаз Алиас ифеапхьа даатгылеит.

- Уара уоума агэыц ахада? – дтцааит уи.
- Ааи.
- Ухьз, ужэла?
- Алиас Арсана-ица Нанба!
- Нануа акэу, Нанба акэу?
- Нануа!
- Шакаф шэыкадаз агэыцаф?
- Жэафык.
- Егьырт абакоу?
- Урт хашьтахька инхеит.
- Бара быхьз, быжэла?
- Алиса Абзагэ-ипцха Баалоу!
- Уара?
- Хьудар Артур-ица Апсанба.
- Шэбаталион аштаб аихабы ичкэын?
- Ааи!

- Уара?
- Алхас Шьақыр-ица Ҳаџым.
- Уара?
- Аазиз Рамазан-ица Мирзаканов.
- Мирзаканов?
- Ааи.
- Узмилатда?
- Кабарда.
- Уароу?.. – хэыцра тцаулак дынтанагалеит
Тенгиз. – Ари уара уакэну?
- Ааи!
- Аџсныџа усс иумаз?
- Аџсуааи ҳареи шьтрала ҳаизааигэоуп, сашьцэа
агэаџра иантагыла сыцхыраарак рыдыстап ҳэа
сааит.
- Ухалоу?
- Мап, сара сашьцэа раџэаџуп!
- Апатын Анзор, ари ауаџ иахьа санџо наџ аш-
таб ахь схата дызгоит, нас Аџсныџа аара зеипшроу
исырбап!.. Уара? – Кьесоу днаидгылеит.
- Кьесоу Алмас-ица Љыкрба.
- Уаргьы Кабардантэи уаама, аџсуа џшра умазам!
- Сара саџсыуоуп, Љырқэтэылантэи сааит.
- Уароу?
- Ааи.
- Уара уагьаџсыуам, уагьатырқэам! Уџны узам-
кызеи?
- Аџсны сыџсадгьыл ауп, ара шэара шэатџкыс
сара саџшэымоуп!
- Иахьазы ара ақыртџэа ҳауп иаџшэымаџэоу,
аџсуа ҳэа амилаџ ыџазам, ари адгьыл ҳара иахтэуп!
- Уи ахааназгьы изалшазом! – ихэеит Алиас.
- Уи ахааназгьы изалшазом! – лхэеит Алиса.
- Уи ахааназгьы изалшазом!..

- Иазхоуп! – дѣаит Тенгиз.
- Иарбан иазхоу! – даатѣеит Хьудар. – Аамтала шэнапаѣы ѥаѣоуп ѥа ѥаламыс ѥтиизом. Ѧ ѥаѥаѣоуп, ари адѣыл аѣы ѥаѥшѣымаѣоуп, шѣара шѣымпытѣа-ѥалаѣѣоуп!..
- Пѣашѣароуп, ус шѣымѣан! – ѣааитит Анзор.
- Тенгиз пату зѣу ѥаѣоуп, уи Қыртѣыла деиѥыр-дыруеит!..
- Қыртѣыла деиѥырдыруазар уаѥ дѣаит, ара ѥа ѥѣны ус имазам! – ѣааитит Алиас.
- Сара шѣус ишазеигъыз сныѣар сѣахын!..
- Уара учарѣаѣоуп! – иѣеит Хьудар.
- Ашѣанѣа шѣтрала иаѣа аѣсуаа иаѣзааигѣан, аѥа жѣларык шѣшынеибакѣу зегъ ѥаѣыртѣоуп ѥа шѣы шѣтиит, шѣыламыс шѣтиит!..
- Иазхоуп! – дырѣегъ дѣаит Тенгиз.
- Иаатынѣраѣеит.
- Уара? – анеѣс игълаз иѣаѣѥа даатгылт Тенгиз.
- Тариал Ѧафиз-иѣа Шанаа.
- Шанаа акѣым, аѥа Шѣанава. Милатс узеиуада?
- Саѣсуоуп!
- Уара уагыруоуп! Ианбыкѣыз Шѣанава даѣсууаны даныѣаз.
- Абнауаа урыланѣан узѥылтѣыз уаѥтит.
- Тариал ѣимтѣеит.
- Аѣсуаа рѣы Шамаа ѥа ажѣла ыѣоуп. Иѣалап Шанаагъы Шамаагъы жѣлак акѣзар. Уи шыѣоу атѣы абызшѣадырыѣѣа шѣразѣаа! – иѣеит Алиас. – Аѣыртѣа роуп аѣсуа жѣлаѣа иреиѣакны иѣазѣа!..
- Уи ииѣаз имаѣазазшѣа Тенгиз Анзор иаѥ дын-ѥаѣшит.
- Даѣа жѣа минутѣ рышѣѣаѥ сара аштаб аѥ сан-ѣо Мирзоканов дызгоит. Уара иаанѣаз русѣа ѣеила итѣаа. Аѥылѣазы сѥы усырдыруеит!

Уи данцоз тѣа дицылбааит Анзоргы. Абѣар зкыз еибашьѣык Мирзоканов еилагылаз агѣыц да-арылиган дицѣхауа ѣааитит:

– Усаѣыза арахь Кабардантѣи иааиз аибашьѣы. Уа уахьнарго иудырбап «Где раки зимуют!» – ихѣеит уи.

* * *

Алиса амагазин дыѣнытѣын аѣныѣа сѣап хѣа, акультура Ахан аѣхьа дааихьан еипш, Анзор даал-ѣылеит. Урт рѣыѣьегы класск аѣы еицтѣан. Иаргы джыѣѣа изханы дыѣан. Ааѣынразы чмазarak сыхьит хѣа ѣымз-хымз ашкол ахь дныѣѣазомызт. Атѣараѣы уи дхѣыдангы дыѣазамызт, аха хѣымз данагха уи ашыѣѣсаны дахырымгазеит, ахѣбатѣи акласс аѣы даанрыжьит. Ашьѣахь иѣызѣѣаѣак иреихѣеит уи ѣырчмазаѣы ѣатѣаны акласс иѣшагирхоз, да-хахар шитѣахыз. Уара агаза уахахар зутѣаххеи хѣа ианиазтѣа, сара сакѣым, аха шѣара шѣоуп агазаѣа хѣа атѣак ритѣазаап. Избан хѣа ианиазтѣа, избанзар сгѣы иакѣшѣо зѣабк бѣиа дызбеит, уи класск ала деитѣаны дыѣан, дысхьысыгзар стахын хѣа атѣак ѣаитѣазаап. Уара агаза, бѣиа иубо хѣа зѣыр дудыру-ама, макьана жѣаѣа шыѣѣса раѣѣап иухытѣуа, ухы еикѣшѣамзар ѣалап хѣа ихыччара иалагазаап. Шѣара макьаназ шѣымѣыхазаѣт, аѣѣа шѣалоуп, абѣиабара закѣу хѣа акрыжѣдыруама, агазаѣѣатѣѣьа шѣара шѣоуп хѣа дрытѣѣьеит. Дызустада узѣынѣѣааз хѣа ианиазтѣа, шѣара уи ахааназгы дыжѣдырраѣы шѣыѣазам, уи мазоуп хѣа игѣы ѣызѣаахьаз лыхьз имхѣеит.

Уи игѣаѣы ахѣычтѣы ѣѣанырра ѣыхеит ааѣынтѣи аѣараѣы Алиас дицѣѣашо аниба нахыс. Убри инаѣыданы игѣаѣы иѣыхеит Алиас иѣѣымгхара. Аамтѣа ѣаѣыѣхьаза длышьѣлапшуан, аха уиала ак-

гъы шилымшоз аниба иеирчмазафын апрель мза алагамта инаркны ашкол ахь аныкэара дакэытцит. «Еааны лареи сареи класск афы хайдтэалоит, Алиас итцара иацитцарц ақалақ ахь дцар, хэычы-хэычла урт ирызкылкыаз агэыблрагы хышэашэап, аамта иаратэы канатцар лареи сареи иаха хаизааигэахар алшоит, уинахыс снапафы дышцакамлари хэа дазхэыцит. Ашықэсқэа цацыцхыаза харгы ихазхап, аамтақэа еитасып, ашкол халгаанза иудыруазеи афа лсырхэаргы. Мап анакэха ма дымтцарсны шэантэылака сықэтцып хэа, ипланқэа шыақэиргэгэон Анзор.

Уажэы ара цас хэа ихы лықэиршэеит. Акультура Ахан аkyнтэи даацшы, асаркы далцшы ибон Алиаси лареи ахьеидгылаз. Шыыцра баацсык дааимнадан ацыр-цыр хэа мцабызкгы наихкыеит. Алиас игэаг дакны дагон. Гэаныла уи дизымақаруан, аха ишыэ элеиушаз акгы изыцшаазомызт. Иаб Шыақро ивинтовка кыаф атэагэафа итакнаханы иахымаз идыруан, зынгы уи авинтовка апатрона нтатцаны сынкылатэаны сиеихсып ааигэахэт. Аха ушытан уи абцъар шикыз машэыршэа азэы ибаны игэы итеикыз аус ааитцырхыр аус баацс шахылфеаауаз идырит. Анафсан, уаха иазизбарыз хэа акгы анизымхэыц макъаназы ус даангылт хацхыаказы икало аамта иахнарбап хэа.

Алиса амагазин данаадэылтц, иара Ахан дыфнытцны лышка ифеааихахьан. Аевкалипт тцла ашыапы данаавтц ларгы амфаду лангылара ақэшэеит.

- Кох, ари Алиса боума? – дтцааит иара.
- Бзиала баабеит!
- Бзиара убааит! – атак калтцеит ларгы.
- Икоузеи, шэышцакақэо, быцсы бшыома?
- Ааи, сыцсы сшыоит!

– Уи бзиаи, саргы псшьара иаарласны азтэы-
тэы сцоит.

– Уи иаба?

– Хашьхақәа рымтан, Чхалта анафсшә.

– Уахь акәызма шәахьынхоз?

– Ааи, уахь ауп.

– Ихарами?

– Ихароуп, аха уманшәалахар мышкала унеиуеит.

– Ашьха ацара шцастаху! – лхәеит Алиса. – Уах-
гы-еынгы уи алакта стацшуеит, снапы скьоит, аха
иарахы сызнеиуам.

– Баала ибтахызар, саби сареи ханцо баргы ба-
агап. Уа хтынхацәа ыкоуп уажәыгы.

– Мап, мап, уи залшазом! – лцәа даатазызеит
Алиса. Ддәықәларц лфыналхеит.

– Быццакуама?

– Сыццакуеит!

– Бнаскъазгап.

– Иатахым!

Анзор шыафәқәак аакаитцеит лара лахь. Даанапш-
аацшит.

– Мшәан, иитахыз иацхьан ибацәажәоз? – дтцаит
агәтыха иманы.

– Узфәу дарбан?

– Алиас.

– Иитахызу?.. Акымзарак. Узызтааи?

– Еснагь быбла дыхгылоуп. Ақәыц илыҳәхәоит,
ибымбазаци?

– Изака қәыцузеи илыҳәхәо, акымзарак илыҳә-
хәазом. Дуцәымгума?

– Дысцәымгуп!

– Иузиухьозеи цәгыарас?

– Зны ампыл ҳасуан алада уааи, аҗада уааи.
Иара збафыс дхаман. Абар егыҳагзамызт ҳаиааирц,

шьапҕаршә кәутцеит хәа салицеит. Инакәырццакны егырт мпылк тадыршәит. Убриижьтеи дысцәымгуп!

– Абзиала! – Алиса лҕыналхеит ашацахәа.

«Бцала, бцала, ус ашәа хәо бызцозар ббалап!» – атцанза даакәыпсычхан ишьтахька дхынхәны игәы ейбакуа иҕынеихеит Анзор.

* * *

Ашкол адиректор икабинет дара ахьтаркыз иаза-аигәазан. Уажәы уи ауада Анзор иалхны иман, ацацха ицъыба итан, зны-зынла арахь данаакәлоз абра дныфналан, астол, асқамқәа, аматәа зтакнархауаз ашкаф, ақьаадқәа, ашәкәқәа. Изгылан иара убас асеиф, уи ацацхагъы ицъыба итан, уи асеиф аҕы еснагь итатцәахны иман еиуеипшымыз арыжәтә хкқәа, иара уи уиакара дазгагамызт, аха накынтәи аихабацәа аниҕауаз ирызцәыригон, ипатууан.

Аполковник Тенгиз Бенизе данымфацигоз Анзор игәеитеит иеихабы акы дшаргәамтцуаз, иаарласны ацара дшахыццакуаз. Имгәацәа хатхато, ихы апашра апхзы иалтцуаз уажәы-уажәы ичабрала ирбо, илахь еикәтцаны дыкан. «Исеимхәо мазас имоузеи?» – ааигәахәт, аха Анзор кәзшьас имазамызт ауаф итцаара, ус мазак акрыказар иара ихата иатахны ипхьазозар ихәааит хәа абас дазхәыцуан. Аха Тенгиз абри ахатцарпыс ихатәы чкәынак иеипш игәра игон, пату икәитцон, игәатца мазак тазаргъы ицәырганы ианиеихәоз ыкан.

– Шәома? – дтцааит Анзор егъи имашьына дталарц иеанеибита.

– Сыццакуеит! – ихәеит Тенгиз.

– Кыр калама?

– Ламыс ихаблахь ахысрақәа гәгәахеит! – ихәеит иара. – Ани Алио Чачибаиа уафы ҕарахак иауп,

ижәлазар хәа сшәоит. Намуси ихаблахь сцаны схәта иҗалаз еилыскаароуп!

– Иҗаларыз?

– Ахысбыжькәа гәгәоуп.

– Ааи, саргыи исахауеит. Аха ацсуаа игәағны ижәыларымызт.

– Рыгәрас иугои?

– Аиеи, шыта... Саргыи абра сускәа саарылганы ахыгәгәартахь сцоит, – ихәеит Анзор. – Ааи сеибашьцәа иршыыз ацсуа целофанк дылахәаны дыжәжы хәа рыдыстцеит. Ани ахаирплан ағы итадырхаз апыршы уажәыгы дхарымтазеит, итаацәа ибаф иахәоит. Ма арти уахь иахцәыршызы еитнахацсахлап.

– Уи аус знапы иану Мурман Гонгава дызбар абрахь даасышьтуеит, – ихәеит Тенгиз. – Иара схатгыи ашыбжышьтахь усзыцшыз.

Уи данца Анзор хыхь дынхалеит. Дышиашаз итакыз зыхьчоз айбашьшы днаидгылан җааитит:

– Ауафы ддәықәтцаны хбаандафцәа чак, зык зхәаз еипш акы рқышә иныкәшәк. Хәбака минут рышьтахь азәазәала скабинет ахь иаауцхьоит. Ани ацхәызба ирыцу медехәшьоуп, атцыхәтәанза улыцхьа!..

– Ааи ухатқы! – ихәеит абаандафцәа зыхьчоз.

Анзор цшыаала иуада ашә ааиртын уахь дныфналеит.

* * *

Ихы иқәжыны данынатәоз иааигәалашәеит атцыхәтәантәи реикәшәара шлытцшәадахаз атәы. Ашықәскәа цацыцхьаза уи игәаанагарақәа затца җада ихамларыз, изакәызаалак гәыграк лара лкынтәи ибомызт. Жә-класск дшалгалак ақалақь ахь ацара зтахыз, уажә даахәын абжьаратәи ашкол салгароуп

хәа лыгәтакы лыпсахт. Анзор уи лашарак изаанагоз
цѣишьон, аха абраагы длытцшәадан. Ртаацәара
иазааигәаз ауаа лнитцеит атцара-шықәса шынтәалак
еипш апстазаараґы еиґыызцәаны иґалар шитахыз.
Лара мапын илхәоз. Уи игәы цнажәон иахагы. Убри
амцхәрас, цас изылуазшәа, Алиаси лареи ақытаґны
еипш аґалакь аґынгы лассы-лассы еиқәшәало
ибахъан. Атцыхәтәаны, апышәарақәа ианрылга,
ахәылпазы анрымаз, ииулакгы ихы лықәиршәеит.

– Бысзызырґы Алиса! – дналагеит иара. – Ашьра
зқәу атцыхәтәантәи иажәа иазызырґуеит!..

– Азамана, сузызырґуеит!..

– Хәышықәса тцеит сґьатцәы-ґьатцәуа сбышь-
тоижьтеи. Аха уаґыс сбымпхъазеит!

– Исхароузеи сара!..

– Рыцхашьарак бымазами?

– Икастцари?

– Бзиа бызбоит, ибдыруеит, бара быда цстазаара
шсымам. Срыцхашьа!..

– Исылшом!

– Ибыхъзеи?

– Сара сґәы иткәахъеит даґәазы. Уи иауп сара
сыпстазаара змадоу...

– Уи биқәатц!

– Сара счархәаґым.

– Биқәатц Алиса, уи бара быхиртәалом!

– Уара ухымацара бзиа иубоит. Уареи сареи
хаимґалацәам. Умш аабзиахеит!..

– Бмыццакын, сыгәтакы сырхәа, бара бзын
сара еснагь абзиара стыхын, аха ибзааигәаз ауаґы
дбызгәамтәеит.

– Дгәастахъеит сара исзааигәазоу ауаґы. Уи сара
сдоуха датцанакуеит, сыламыс – иламысуп. Уара
узустада?

– Сара сшәануоуп!..

– Сара сапсыуоуп! Сара смилат иеиуоу ида җазы
схы сызидкылом. Иуахама?

– Зегь акоуп сара быстәхоит!..

– Уи залшазом ахаангы!..

– Ихатцаны быказ, сара быстәхоит мышкызны. О,
Анцәа сихәоит, сыда псыхәа бымамкәа барей сарей
хаикәыршәа!..

– Баша упаткалеиуеит: ауафы данатцахалак ихы
дырны дхьатроуп!..

Лҗыналхеит дытрысны. Аха лмахәар нтарсны
дааникылеит. Алиса ишлымчыз лнапы ркьякьаны
Анзор диҗасит. Аритцәкьа дакәгәыгуамызт. Даашакь-
шакеит. Ацкы кайтарц инапы аайтцихуан еипш нак
рфызцәа аңыңахәа еицәажәо иааиуан. Ихьамтаза
инапы наивахаит. Даакәтцәианы ишьтахька игаз
амфаду днаныланы афныка иҗынеихеит. Ахәылпаз
ахьгы дымнеизеит ауыха. Ауыха мою, уаха Царцу
агәахы дцәыртцомызт дыпхашьаны, ихьыз хьымз-
гыс ишьаны.

Мчыбжык мтыцкәан уи аурым тыпца дааигеит
хәа аарылафит царцуаа.

* * *

Ижәфахыр иатцагыланы даафнаргалеит Алиас. Уи
ихаңыцкәа еихырғәғәаны, ихьаа чханы даатгылеит.

– Егьырт шәдәылт! – ихәеит Анзор.

Урт анца Анзори Алиаси ааизынхеит.

– Са ишысхәаз шәныкәазтгыс ус ухьомызт, –
дналагеит Анзор. – Аха шәара апсуаа шәхьатцыр
шәтахзам. Утәа, утәа, хара хфашистцәоу цьумшьан,
хаибашьуеит, аха ауафрагы халоуп.

Алиас ас иахап хәа дыкамызт. Анзор ицәажәашьа
омашәа ибо днаихәапшит. Аха ихы иатәашьаны
дтәомызт.

– Сгылазааит, уареи сареи хайфызцэошэа устол
сшахатэоу азэы ибаргы духыччап. Хык сзывасит
хэа макъаназы сшыамхы сааннакылоит.

– Абраагы уара упринцип иаургар утахуп. Ишу-
таху – угылаз, сара сзы зегь акоуп!

– Сзутахыз? – Алиас дтцаауеит.

– Ус иацуп хэа сшэацэажэоит акэымзар ара
итаку ыыца рыда исзымдыруа хэа уаф шэыкам.
Ушьтаншэа зны ар рпрокурор дшэазтцаауазар
акэхап. Аха уаанза аитныцсахлара кастар стахуп.
Шэара шэганахь итахаз харуаа ртынхацэа таха
хартом. Мурман Гонгава дааираны дыкоуп. Уи
уатэы Царцука ддэыкэахтоит. Дахънеиуа цкыа
изеицэажэар шэеитнахапсахлоит. Убри азы шэыр-
фамгылан харуаа реихабыра аншэазтцаауа. Хэычык
агызмалра аашэырцшы. Уиада аускэа узыкатом.
Ажэакала, шэареи сареи хайгацэоуп, аха сеихабыра
ирзымдарзо сыцхыраара шэыстарц сахасабуп.
Зтцаара умоума?

– Мап! – ихэеит Алиас.

– Ушьтаншэа ахақым дааираны дыкоуп, ушыа-
пы дахэапшуеит, – ҕааитит Анзор. – Гэыркэакгы
узыкартар стахуп.

– Егьюурым, исычхап. Абаф афы ахыцеыха ала-
гылоуп. Игъар – абзиа, имгъар – ацэгъа!..

– Уца, уца!

Алиас дцыркыцо ашэ ааиртын дындэылтит.

Абас азэазэала дрыцхьо дышнеиуаз Тариал
даафналеит.

– Утэа! – ихэеит Анзор.

– Стэазом! – атак аакаитцеит Тариал.

– Уфызцэагы атэара ртахымызт, уаргы урт
урфыцшуама?

– Ус акэзааит!

– Ааи, уара ачатлах! – джааит Анзор. Агэақхэагы истол икэгылаз, атуць иалхыз ататын цыблааха зтарыцсоз нкыди́кеит. – Уара аччаижэ, укнаҳаны усшыуеит, иарбан дгылу узкэынхо!

– Ацсны!

– Ацсны ухаршт, аринахыс уи ахыз уахарц икам, икоуп иаку Кырттэыла, абри еилканы ишэымаз!..

Пытраамтак тынчран. Тариал изымчхаит.

– Сускэа шцакоу, дабакоу Кыето?

– Умыцкакын, уускэа зынза иманшэалоуп, иаарласны Кыето дубараны укоуп.

– Лара дабакоу?

– Аоны дыкоуп. Абрахь зтэан еиламгыло ауаа кыашькэа – асалдафонцэа дааганы дрылахтар утахызма?

– Мап, мап, ус шцастаху. Аха дызбандаз хэа сыкоуп.

– Иаарласны лареи уареи шэеикэхаршэоит. Уи ар рпрокуратурафы аус луеит. Арагуашьяа шэус тылтаарцы даараны дыкоуп.

– Цабыргну? – дгэыргьатцэа даакалеит Тариал.

– Ушгэыргьаз уфызцэа идумырбан. Урт угэра ргоу?

– Мап! – ихэеит Тариал. – Хзыпсахыз уара уоуп хэа сыршырц егыарыгымхеит.

– Уара хэа хзы аус шууа рзымдырыроуп. Ани акабардачкэын Тенгиз дигеит аштаб ахь илихуа сыздыруам. Уи данырымбалак ачархэара иара икаитцаз цыыршыоит. Уара уцкыаза уаалтцуеит. Амала, иаххэо укэныкэала!..

– Амла сакит, ххэы кашэтца! – ихэеит Тариал. – Амла сзычхазом!..

– Адтца рыстахьеит, иаарласны афатэ шэзааргоит. Иуахама?

– Исахаит.

– Ашаха ухәда ишахастцо удырузааит! – ҫаңхә дҕааит Анзор. – Аңсны ухаршт сымхәеи!..

– Уи ахаангы изалшазом. Нагзара ақәзааит Аңсны!

– Ахеилага, дыжәга итың ахь, уаҫыбызшәа шпашәмахауеи шәнеибеиңшы! Сара сгәыңжәа-ратқыс ухы шеиқәурхара уазхәыцлар иаха еиғьуп. Аламысда!...

Абас хәаны уи дҫагылан, Тариал имахцәа данкны ддәылиган дицәхасны иҫызцәа ахьтакыз ашә даадижылеит.

– Афашистцәа! – нхәеит Тариал, ихы цыстысуа даахьахәын, ихәда адашқәа алыхәхәо, деицрашәа ҕааитит: – Шәаангыл, аңцәа дықазар уртқәа зегьы дааңшыны игәеитап, хара хғанахьгы, аурысцәа ирхәалоит аиңш аныхәа калараны икоуп!

Ара ицаңшыоз ицаңхақәа ырхьархьаруа иңыба иаагиган ашә ацаңха анааирт, Тариал данигәтас, дбырбыруа дышнеиуаз ауада атзамц днадхәлеит.

– Амцхә ухәаңеиит амидараз, уғхәара аанза усырпсузаап! – ихәеит уи.

Тариал ҕымтзакәа ихы-иҕы кәңшыза атзамц дахьадхәлаз дааизкәаҕын цәка днатәеит. Иҫызцәа икалаз рзеилымкааит, егырт рылымкаа ари иааисуа дахьыҫнаргалаз иахырхәара рзымдырт. Аха игәра ргомызт аңнытә азәгы ҕимтит.

– Сара сакәызшәа шәңәажәон ачархәаҕы, уажә ишпәжәбои?! – дтәаит уи. – Бжынтәы ишәа, знык ипқа ахәеит ажәапқа. Убри шәазхәыцыр акәын ишакәымыз ала шәансыхцәажәоз!..

– Ус акәзами нас? – дтәаит Алиас.

– Сара сакәу, Мирзаканов иакәу ачархәаҕы!..
– ихы ҫышьтихын акәакәышь ахәда иакәңсоу

апаткәырқәа ирталаз ашыақапшы еипш, ихы-иңы уаркалеиуа даакалеит. – Дабакоу Кабардатәи шәеи-башы?

– Дабакоу? – дтааит Хьудар.

– Сара шәара сшәазтәауеит! – ихәеит уи. – Ақыртцәа рагент деибга-дызшыда иус нагзаны дша-аиз еипш, даахалцааны уи хадас имаз арезидент ди-маны дцеит. Сара баша сыфшы шәыргеит, шәылақәа тыркәаңы шәысзыпшуан. Аха, аиаша иахьцалак-гы ахы цәырнамгар залшазом. Анцәа сихәоит уи лабәаба шәара шәыла иахьабаз. Ушьтарнахыс сгәы рахатуп. Аха изхәартозеи, сгәы ахәра ианышәтцаз, уажәыгы ихьааны исыцроуп!.. – Сара уара угәра сызгом уажәыгы – җаалтит Алиса.

– Мирзаканов уи игәра бызгару?..

– Уи хааипцеипшып. Иаарласны даацәырттыргыи алшоит. Ускан?.. – Уи шыта арахь ицәыртцуа дреиу-ам. Уи иус нагзаны дцеит – дцазеит!

– Шәымгәамтын! – җааитит Алиас. – Хьызцәа еиб-газар хайтнырыпсахлап, мышкы-фымш иаашәычха. Знык хашьтахька хзыхынхәыр, нас ихәхьыз анализ азыкахтцап. Уажәы ара хәфнатәаны еибаххәо акгыи хнатом, макьаназы зымтцәыжәа цтцәо ацсаатә хәфызоуп.

Ашә аадыртит җапхьа. Ицапхақәа ырхьархьаруа дара зыхьчоз ихы аацәытцирхәхәан ауада тшәаңы итәаз абаандаҗцәа днарылапшыи Алиса ихы налықәикит.

– Хәтыр зқәу Анзор Марголиани дбыцхьоит! – ихәеит реихаб ихьз днақәыгәгәаны, амчра ду шимаз рдырратәы. Алиса Алиас иахь дынхьахәит, аха иара уи лыхьз азгәатаны аихаб иахь лнагара акрызтазкуаз уск акәны имыпхьазакәа тцакык аимтазшәа аакайтцаи, тынч дахьтәаз ицәа дтазызауа

мчы баапсык дааимнадан уи инимырцшырц итахны
пшаала җааитит:

– Азтаарақәа ибырто бацмытқьакәа ртак ка-
тала, акы бацәымшәан! – ихәеит иара. – Бгыл,
бзыцшузеи?!

– Ааи, сгылоит! – атак аакалтцеит.

– Лымаха-шьаха лцәыхьамтаны дҗагылеит. Ашә
илагылаз ақыртуа акәац иеҗазо цыгәтас иҗы азы
тыкәкәозшәа, дшеибго гәылшьаптас дылбааи-
дарашәа далзыцшуан. Иацхьа данылзааигәаха
ауп даназхәыц уи Анзор дшылзыцшыз, ак леихәа-
зашазтгыи уи иҗацхьа ус еипштәи ацәажәарақәа
шзаламшоз еилкааны иҗааникылан, ацхәызба
дшатаны амҗа налитан, лара дандәылтц җацхьа ашә
ныдижьлан ацацха наиркын, Анзор икабинет ахь
инапы наирххеит.

– Апатын Анзор дыбзыцшуп! – ихәеит лхаткы
камыршәуа.

Лгәы хытхытуа ашә анааирт, лшьаҗа ааихыл-
ган уахь дныҗналеит. Анзор иҗнапык ицламхәа
иатцыргәаны астал дахатәан. Алиса дышгәеитаз
еипш даагыланы ацсшәа леихәеит.

– Аиаша басхәап, барей сарей абас җаиниара
калап хәа сақәгәыҗуамызт! – ихәеит, лнапы лымхуа.
– Бара бгәы ишцаанагоз?

Алиса җылымтзеит, дгылан деихашәы.

– Бтәа, бтәа, җара арымзаа ахәатәқәа җамоуп! –
җааитит агәахәара иныцшуа. – Иахеижьтеи шәхар-
гәамтзар калап.

– Аибашьра – цсшьаразам, сара сахьаауаз закәыз
еилыскаахьан амҗа ханықәлоз!.. Җара җакәым, аха
шәара шәоуп җара ихаргәамтцыз, сымҗашьозар!..

– Бхәычы аахыс бара адуцәа реипш икәышыз
зҗабын, уи акәышра иахьагыи ибымоуп! – ихәеит
Анзор.

талан. Уи зегы зыкасто заманалаткыа ибдаруеит.
Бааи, иаажэып!

- Сара арыжэтэ бзиа избазом.
- Абриак ада уаха быдызгалазом..
- Цабыргны?
- Бара бымсит.

Анзор иаттэца аакэихит. Иаакэылхит Алисаггы.

- Аиааиразы! – ихэеит иара.
- Аиааиразы! – лхэеит ларггы.

Аиашазы, афы хааза икан, Алиса уи шылжэыз
еипш лшыа-лда ишынталаз дааимнадеит. Лхы-лфы
капшыза иаакалеит.

– Быпхамшыан! – ихэеит Анзор. – Икоу акы
бнацха!

– Мап, мап, истахым. Сфызцэа рылымкаа...

– Уртгы уажэыткыа рхэы катцаны ирызнаргоит.

Адта рыстахьеит! – ихэеит Анзор.

Алиса фатцак аакалцеит.

– Итабуп! – ихэеит иара.

– Изакаазы?

– Фатцак иадамзарггы иахыбфаз азы. Итцеггы
бфозарггы сазыразуп!..

– Мап, мап, уи сызхоит!.. шыта аус ахь хаиасып.
Исоухэарц иутахыз?

– Ифыцу хэа акымзарак сызбахэазом. Ажэытэ
тоурыхкэа бара усгы бгэы цыртэахьеит.

– Узфэу сзеилкаауам!

– Бгэы иаанамгааит сара сыбзиабара фыцэаахьеит
хэа. Уаха амца фэхэаны ушыталар, ашыжь ихэы-
тушышыаар, апыргкэа шахэшахэуа рхы ааидукуылар,
амца агэыркыхэа ифагылоит. Убри иафызоуп сара
сгэы.

– Уара цхэыс дааугахьеит.

– Даазгеит бара мап анысцэыбк сшыа зуп хэа. Уи лахь изакэызаалак цэанырра хэа егысымамызт. Аибашыра ианалага сгэаг змаз ацсуаа реибашыцэа неины амш лыларгон. Лареи сареи ушытарнахыс акгы хзеилам!

– Садамзааит, аха саргы сахьухэо хэа егыкам. Уааи, уи аткыс, җакахы ииаагап хайцэажэара!..

– Ари иеихау еицэажэатэыс сара егысымам. Базхэыц, Алиса, җеила: «Ааи» аныбхэа, абри аибашыра сапыртны бсыманы Урыстэылака сцон. Бара боуп аус злоу...

– Уи залшазом, – җаалтит лара. – Сара хатала уката саҗашэазаргы, уара суццарц азакэзам арахь сзааиз. Ускак слакэзаны сгылазшэа сумцхэазан!

– Аха уи аус бфызцэагы баргы шэеикэхархоит!..

– Са сеикэзырхо аус азы суаажэлар сзынапхом.

– Беилыскаауеит. Аха ауафы шынтэ ацстазаара иоузом, убригы еилкаа!

– Иатахханы икалозар ацсрагы сапырлоит!..

– Дырфегых ибхэац бхэоит. Сара излазбо ала, бара бфызцэа еикэбырхар бтахзам!

– Ара уаха цсыхэа амазам. Дара рхатакэа уразтааргы атак уртоит сара сышиашоу ала. Уаха икастцарызеи!..

– Нас бақашахатхом ссызара акэу? Снапкэа ибсыркуа нак бнахоит, усома?

– Садамзааит, аха урт анапкэа исуркуа шыала икыашуп, иумбазои?

Анзор дытрысны даагылеит. Асеипштцэкы дакэгыгуамызт. Днеины, инапкэа рыфбагы ааргэафаны ихы-иҗы хааны астал днахатэеит. Шакаамта ус дыказ ихата игэалашэом, аха нас артэаахэа дыхэхэаны астал инапы ныкэикшеит аҗеф-аҗеф

хәа, дфатцкѣангы Алиса лацхѣа даатгалан, ифна-
пык ндѣықѣтцаны лыжѣахырқѣа нтарс икын
дааирхыцхыцит.

– Дарбану бара ацхамшьа амш злабго! – ихѣан
днalityқѣааит. – Ара бара ибхѣо цазом, ара сара
соуп амчра змоу, иаастаху зегъ калоит. Хаала иа-
мур мчыла сара стѣы насыгзоит! Ибдыруоу бара
бызустоу абыржѣы?

Алиса фылымтзеит.

– Бара ибыхъзуп атѣы. Ибзымдыруазар ибсыр-
дыруеит. Уи иаанаго сара быстѣуп ауп. Анкѣа зны
Царцу бсыдгыланы сзамѣа анбыркацшьыз аамтақѣа
цахѣеит. Аибашьра цоит. Уажѣазы бара батцаханы
быкоуп. Сара иаастаху быласыгзоит!..

Уи ишѣыз иблуза ааишѣихын астол инықѣижыт.
Афатѣ зықѣгылаз наѣ днахан акѣакъ афѣы иргыле-
ит. Адиуан ааитцихын иеиқѣа амаѣа аапиртлеит.
Ажѣжѣахѣа уи ишъихын наѣ шыапыла днацѣхасны
Алиса дааигѣыдихѣхѣалеит. Артѣаа аатлыргеит лара.

– Бызѣу бакѣытц! – дналытѣахѣеит. – Хаала иаѣа
ибзеигъуп, зегъакоуп быхѣхѣеит хѣа, акымзарак
шалымтцуа бдырузааит!..

– Мап, мап, мап! – дыфнытѣааит Алиса.

Анзор инапыгѣгѣақѣа рыла хыхъ илшѣыз лыблуза
етѣа данаха ахѣынтѣерақѣа абжак цыртланы, абжак
ѣжѣаны иаалшѣигѣыцѣааит. Леилақъ злеибаркыз
ахѣынтѣера дахеит, аха иѣжѣомызт, итшѣомызт.
Лнапқѣа рыла лгѣыцхѣқѣа хылѣарц лтахын лара,
аха Анзор изнапык ала иааникылаз лнапы ыртѣины
лышьѣахъѣа ииаиган, имшѣ напқѣа рыла леилақъ
данаха ахѣынтѣера ааѣжѣан илхытѣераан ашѣаза
еицш изѣаз атра иантытц иѣѣашза лгѣышцы
икѣхѣмаруа итцыс-тцысан. Уи даналга дытрысны

леипка ахэынтэра цыртлани тјака данаха мчыла
илыххэаны данлыгэтас ихьамтара даманы адиуан
дныкэхаит. Артэаа аатлыргеит лара.

– Уафытэыѿса, дбыхэазом! – ихэеит Анзор.

– Сшы! Сшы!.. Сшы!.. – дтэаауан лара.

Адиуан аёы айкэцара иаёын. Алиса ала еипш
дицхарц Анзор имариа дашьтан, аха лаапсара иаха-
иаха лымч агон, лыкэцара анарха ацёызуан, Анзор
уи ихы иархэаны иаха-иаха дазааигэахон игэтакы.
Рфыцёегы ахёеибарххоз апхзы ирылтцыз рцёеи-
ржьи тэыртэёыруа икалан, иара деиханы лгёы
ѿарханы дшышьтеитцалак, апсыз еипш дитцтэрааны
дгыларцы дѿаткёон, аха ѿапхёа инапыхьамтакёа
рыла даанкыланы даниршёлак, адиуан дныкэхауан,
иаргы деиханы ихьамтара лыкёыйжыны, ианамуза
лыхэырра далагеит. Алиса дхёаёын, апсыц лзым-
хо даныкала лыѿнапыкгы аалывахаит. Уи ихы
иархэаны лкышё, лзамѿа, лыхёда аткёашаара
дагёзуа иёырманшёаланы инапкёа аалыкёиршан,
лыхцёеикэатцёа цытланы илѿапсаз днаханы, ѿапхёа
лкышё пшааны изышоз икышё накёижыын
ишимчыз дытрысит. Алиса Анзор инапкёа дна-
рыханы дтэааит. Аха лытэаабжы хёаёын, ари
ауада идёылыѿны хара изцомызт. Арахь ахьамтара
илыкэхаз дзатцыцуамызт, уи алу еипш икан,
дыгёжэажёон, дгызуан, дтэаа-тэаауан, лгёынкыра
иаха-иаха ипсыехон, лымч зынза акапсара ишаёыз
лыблахатц аагыёжыын, лыпсы мацханы дгёыгырц
егьаалыгымхеит.

Анзор дылхыцуамызт, уи иаха-иаха имч талон,
иаха-иаха лыхаара икуан имтцаршёыз, лапхёа-
лышьтахь днархё-аархёуа лыгэзра даёын, лѿытцра
дытцалон, ибз ахышьуан лгёыхёцы, лымгёацёа

шы́каз ихы адитцеит, игэы адитцеит, ичҳара иаҳагьы
ихыцуан, лчапан а́кынза иқьышә неигеит, иоура-
зоуроу атцысра далагеит, асеипш ацәеижьы бзиа
имбазацыт, длыҕахаахон, аңырқьхәа амцабз
ижәлоз изыркьаҭомызт, деихеигәон, хыхьынтә
цақа дталон, цақантә ибз лыхьшыуа хыхь дхалон,
нас җацхьа имч еибытаны дытрыст, дшыхәхәоз,
дшы́каауаз, имч мацҳаны дналываҳаит.

За́ка аамта ус ды́каз игәалашәом. Илақәа анхит,
Алиса дтәаны лыхцәы лықәжьны атцәыуара даҕын.
Иара днеины дналхагылан лыжьжьара далагеит,
астол иқәгылаз аирыз итаз азы лҕаҭәо импахьшыала
дирыцқьеит, аха ашәытақәа тиетцәааза ана-ара ил-
нын, ашыанақәа реипш урт лыжәҗахыр, лымгәацәа
ухәа ирықәпсан.

Анзор ацша лындо такәаамта ус дгылан. Алиса
лыхдырра лцәызны ды́кан, уажәыгьы илыхьыз лзе-
илыргомызт, лдунеи аахәын, зны-зынлагьы лқьышә
лнапы напыракны даапышәарччон, ацҳашьара
захьзыз лхаштын лҕыхтны дшы́каз дҗагылеит.
Даанапш-аапшит.

– Алиас! – лхәеит лара даапышәырччан. –
Иахьарнахыс уареи сареи хатцеи пхәысси ҳаибагеит.
Иуаҳауама исхәо?

– Исаҳауеит! – җааитит Анзор.

– Ари уара убжьома?

– Ааи!

– Уааи сышқа, уааи! – лхәеит лара. – Итцегьы
устахуп!

Анзор днеин лацхьа даагылеит. Инапы аанылкы-
лан адиуан ахь дихеит.

– Усыцышьталарц утахзами?

– Җаицышьтамзи! – җааитит Анзор. – Уажәазы
иазҳархап!..

– Сара устакхуп!..
– Уаха атцх, ду хара иахтәуп.
– Уахынлазами?
– Аакъыскьоуп ианша.
– Ибзиоуп, нас, хәлаанза сузыцшуеит. Уара уа-
бацои?

– Сара уск сымоуп, ирласны схынхәуеит! –
җааитит Анзор. – Бара бееилахәа, бкъантазуп, азәы
бибар пхашьароуп!..

– Сызбарыда?

– Ачара матәа бзаасхәеит, ибышәтца ибтахызар!
– Иабакоу? – дгәырғьатцәа даакалеит Алиса.

Анзор гәаныла игәы дтацәажәон. «Деилагеит.
Лыхшыф атыц аҗы изышыақәгылом. Нақ ирласны
сылпыртцоуп.»

Уиднеины ашкафашәааиртит. Ларадымтцаирсырц
анитахыз илзизаххьан ачара атцкы шкәакәа. Уи дахь-
цалакгы исактан чамадан итатцаны иман. Абри
лышәтцаны лчараҗы атацаагарашәа хәо аҗны дан-
бахаргалои хәа дазхәыцуан. Уажәы уи аацәырганы
лацхәа инықәитцеит.

– Итабуп Алиас! – лхәеит лара. Цақатәи лцәаматәа
еикәжәжәа ишьтаз лышәхалырцан ачара-тцкы
налшәылтцеит.

– Ахы, ицәырыжәга атацаагарашәа! – днеины
Анзор ихәда днахынхәлеит. – Ицәырыжәга ашәа,
шәабакоу ахьырпар?

– Уажәытцәкәа! – ихәан Анзор днеины истол
днахатәеит. Абраагы заанатц ирхианы имаз амаг-
нитафон акнопка днақәыгәгәеит. Абар Алиас ибжы,
иара иакәын «Атацаагарашәа» ахапа цәырызгоз.
«О, хо-хо-ррераа, о, хо-хоу!» – абжы шхәытцкәыз
еицш егырт иаадырғызит. Ашәа ахьырхәоз аилка-
ара уадаҗын, ашамтазы абжы шгоз еицш харантә

иуахауазшәа иҕан, иааигәазаны цъара итыфуан,
аха уи еилкаашъа узатомызт. Алиса ари ашәабжьы
лгәы ишықәфыз еипш даршанхан, цқъа илзеилмыр-
гоз гәалашәарак ахь дашьтын, сахьақәак лҕацхьа
иаацәырқъа-цәырсит.

* * *

Царцу еиҕекааз ахапшьгаратә ансамбль «Кәыдыр-
та» ахьз-апша шытытуан. Арахь атәылаҕы атагы-
лазаашъа иаха-иаха аибарххара иаҕын. Амитинг-
қәеи аилафынтрақәеи рхәаа иахысны абар шыта
егьагзамызт ажәлар рычхара хытцны ақәпарахь
еихарцны. Ақыртцәа ажәылара ргәы итакны ес-
ҕены иҕыцыз акака апшьыргон, аха аҕарпа рзыц-
шаауамызт. Уеизгьи уафы ибаратәы иҕан апсуааи
дареи дук хара имгакәа еилалараны ишықаз. Цар-
цутәи Акультура Ахан адиректор Артур Апсанбеи
асахьаркыратә напхгафы Нар Абатбеи рхы ааилар-
кит.

– Ашәа ҕыцқәа апцатәуп! – ихәеит Артур ифыза
илакта дынтацшын.

– Изаку ашәақәозеи? – егьи дцааит.

– Аполитикатә ашәақәа, – ихәеит Артур.

– Иахьатәи ҳаамта иақәшәо ами узҕу? – дцааит
Нар.

– Ааи.

– Ажәақәа фны иумоума?

– Ааи! – ихәан иацхьа инықәйтцеит жәеин-
раалақәак. – Уаха афны уаннеилак улапш рыхга.

Адырфәены арепетициа рыман. Нар Абатба иип-
шааз амелодиа рацхьаза акәны Ахан иаадәылфит.

Ахрақәа ушьтыбжь рыгәныфует,
Урылтцәраан уахьлеиуа упры.

Угəрымүеит, угəрымүеит, угəрымүеит
Ацсуа изиас Кəыдры.

Ахор ирхəоз ажəақəа Нар иазипшааит:

Кəыдры, Кəыдры!
Уалсны уахьлеиуа Ацсны,
Ацсуаа рыдгьыл иахызбааз
Амшын ахь ирбры!..

Шықəсык ашьтахь царцуаа иддырбеит, иддырхаит
рашəа ғыцқəа. Ажəлар иргəацханы ирыдыркылеит.
Аполитика анаџсангы азызырџцəа ирыдырга-
леит абзиабаара иазкыз ашəақəа, ацсреи абза-
реи, нас агəаkreи ириаины ашəақəа ирныпшит
агəышьтыхра, ацəгыей абзиен рышьхəа еивтџоуп,
аха абзиа анарха ишамоу еипш уи ацстазаарахь иухо
икан, уи иацын анасып, аџиара. Убри азоуп рашəақəа
рынтəамтəџы изаларгалаз «Атацаагарашəа».
Абарт ашəақəа рыуаажəлар ианыргəацха ацсуа
телехəацшраџы ицəыртцырц рызбеит. Абри аусхк
анагзараџы аколнхара «Царцу» анацхықəтцара ацара
иазоунашьтыз ала ақəтцара азышьтырхит. Убри
иазкны ацсуа телехəацшра адирекциеи рколнхара
«Царцу» анапхгареи аикəшахəтра рыбжьартцеит,
уака иазгəартеит саатбжак ансамбль «Кəыдарта»
рықəгылараџ рашəақəа рантцаразы х-нызқь маат
ацара шазыршəо ала.

Атыхрақəа мызкы инарықəгəгыцуа ицон Кəыдырта
акəша-мыкəшеи Царцу атып хазынақəеи, Ахəынаа
атыпқəеи рџы. Атцыхəтəаны итыхтəны ирзынхеит
«Атацаагарашəа». Уи асценари шыказ усакаын:
гəыпџык аеыуаа атаца дрыманы Ахəынаа илбаауе-
ит, Кəыдры абаа интыс-аатысуеит, Кəыдры азиаси

уи аахақәеи рсахъа ақәыпшылара шубо, ашәа ахапа аацәыригоит Алиас Нануа. Атоурых тыпқәеи атып цшзарақәеи ирылсны аеыуаа нталоит ачара зуа имзырха.

Абра убасқан аймак цәыртцит. Дызустадаз атаца, уи лроль азәыр инаигзоу, ачара зураны иказ рчара иақәыршәаны атыхрақәа анатуракынтәи икататәызу. Артур Ацсанба анатура дақәшахатымхеит, ансамбль иалаз акәашаф Алиса Баалоу-цха лыхъз рхәеит. Алиас гәаныла дгәыргъеит, асеипш атагылазаашъа аахәып хәа дақәгәыгуамызт. Ажәакала, Алиса лыхъз анырхәа атаца лыткы ацшаара ианашьтала, уи змаз Анзор Марголиани ансамбль иалаз ифызак ила уи аматәа ааганы Алиса ианылшәыртца, лцәа инадшәало илзыб-зиахеит. Ицьоушьаратә, атаца дахьнаргоз атыпс иалырхыз Алиас ифны акәын. Атцыхәтәантәи атыхрақәа рышьтахь, ацбабаа рзызбаз ателехәапшра аусзуоцәа, абра ачеицъыка рзыкарцараны икан.

Атаца дрыманы ашта иаакәлеит. Агъежь аакартцан, зны аацынраказ ачара зуаз иаштафы агәыргъара шыказ еипш ишәахәеит, икәашеит, нас атаца дрыманы хыхь инхалеит.

– Дад, Алиса, иахьарнахыс абри афната бахы-цхъазалоуп, Алиас ифызара бацсахааит! хәа, даахыхәмаршәа алаф ихәазаап хатцак. Алиса уи лгәы ишахәазгъы дацәыпхашьан, лыткы дфәахәа аакалцан, зегь гачамкны ишлыхәапшуаз дыоуа ашта дныткьаны лфыналхеит. Ари ахтыс царцуаа иахьанзагъы иргәалашәон. Абри ачара тцоуп Анзор ицәырганы Алиса илшәеитцаз уажәы. Царцуаа рхор инанагзоз ашәақәа антәрфы ашьтахь Анзор «Атацаагарашәа» хифаалан иахьанзагъы иман. Уи ашәа Алиса данигәалашәоз иаирхәон. Аибашьрафы иеиґацәаз уажә ианеиқәшәа, Анзор уиала ишьа

иурашәа рацхьаза иртеислымыз апшыхәәцәа уи ашәа дирхәит, уиашьтахь апхәызба лцәа цены апсуаа рхатара лаиркәзарц игәтакы анагзара дафын.

Ашә анааирт, Алиса лчара тцкы шылшәыз акоридор даныбжьала иаацьеишьеит абаандаәцәа зыхьчоз ақыртуа еибашьфы. Уи заманалатцәкыа идыруан Анзор апхәызба гыгшәыгтцас дшылпылаз, аха уажәы икаитцоз змааназ хәа акгы изеилкаазомызт.

Анзор арахь дгыланы дыцшуан Алиса арцарацәа ахьтакыз дыфналаанза. Уи лшьапы ааихганы нак даныфнашыла ашә ныдхәлеит. Нахьхьи хаа-хаа ихәытцкьоз ашәаггы ацсы ахытцызшәа агәеисра ааикәтәеит. Ари збаз арцарацәа, игазазма, икалаз еилыркааит. Ицсны, акыт бжы рыхәлымшәо, рыхкәа рыкәәе иштәаз анылба лыбжы аафылцеит.

– Ишәыхъзеи абаакәа, иахьа анасыц сацылеит, шәылахь ааитцыхны шәасыхәацшыр зышәтахымзеи, Алиас, улахь еитцых, шәгыл арцарацәа, ицәырыжәга сыцсы зығәхәараз «Атацаагарашәа».

Арцарацәа акгы камлазшәа ифәгылан инеи-хәацш-ааихәацшит. «О, хо-хо-рера, о, хо-хоу!» – Алиас имч ааибытаны иаацәыригеит. Егьырт иаадыргызит. Ашә анасыци афәиареи ишазкызгы уи гәынкьуан, хәычы-хәычла ишьтытцуан, агәкаҳара гәгәа шатцазгы, антцәамтахь инеицыцхьаза агәра унаргон апстазаара иаиааиуа уаф дшыкамыз. Аха ус шакәызгы ашәа хәаны ианалга зегы игәартеит Алиас изгы иадланы ишнеиуаз илагырзкәа...

IX

Ламыс ихабла

Ахәынаа аштаб афы ирдыруан цшыхура идәы-кәртцаз арцарацәа ага икафа иштәашәаз. Иаакәымтц-

закәа ахысбыжькәа уахьынтәи иаафуаз, нас-
гьы рационала изыхьзаны икартаз адырратара
агәра днаргеит хиыр шыкамыз. Аруаа ракәым,
атынчуаагьы ақыта азыбжафык иалымтыцкәа
рыхшара ирхылапшуа зёынаскьашәа игылақәазгьы
лымхатасла жәабжькәак раҳазар акәхап, ршьапы
икәгылеит, зегьы еилыркаарц ртахын цшыхәра ицаз
рлахьынтца. Нар Абатбеи Артур Апсанбеи гәыцфык
агәыццәа рхадацәа иаарыцхьан атцхыбжьон
аилацәажәара мфәпыргеит.

Артур еизаз днарылапшын фәаитит:

– Атагылазаашьа фееизам, – ихәеит уи. – Хар-
царацәа рнеира иазыцшызшәа рымфәкәа кны
икылатәан ақыртцәа. Ахысрақәа икоу агәра
хдыргоит зхыцхьазара рацәаз ар кылатәаны
ишырзыцшыз. Иаарласны ацхыраара рытатәуп!

– Ажәыларә катцатәума?

– Хара ххала ажәыларә кәхцар хлытцшәадахоит,
– ихәеит Артур. – Аибашьра цоижьтәи итшуа
жәдыруеит, акырцъара ххала ажәыларәкәа мфәпаа-
гахьеит. Рацхьатәи аидысларафы апыжәара хара
иаанахкылоит, хнапафы иаагоит акрызтазкуа
ахыгәгәартақәа, аха нас дара анеигәныфлалак,
зыпсы шьаны резерв хасабла ар ирымоуи, фә ганк
афы ирызтәоу ари анхажәыртцалак хамхьатцыр ада
цсыхәа хмоуа хқалоит. Абри аан имацфымкәа дара
рыкнеипш хара хқынгы апхаста ихәуа мацзам.

– Аха ижәылатәуп, еикәырхатәуп харцарацәа! –
ирымчны фәаитит еибашьфык.

– Мрагыларахьтәи афронт адтцакатцафы адырра
истеит. Ажәыларә атахым хәа сеихәеит. Ацхыраара
кәзтцаша фажәафык аруаа саатбжак ала амфә хәкә-
лоит. Сара избоит азәгы шәхы шәшаеиғзәо, аха
уажәазы хжәыланы зегь хәздәықәлом.

– Җажәәҗык ирылшарызеи, иҗахоит ҳарцарацәә!..

– Са сыцкәынғы дрылоуп уа, аха уаха цсыхәа амамзар акәһап. Акыртцәа зхыцхәазара рацәәҗыз реибашьцәа ари аганахь икәрыжыит. Уртгы га-зам, еилиркаауеит ҳҗызцәа ацхыраара рытаразы ҳжәылара шалшо, убри акынтә итцегы ацхырааҗцәа рзаарышьтуеит. Иага ус акәзаргы ҳара ҳар реиха-бырагы акы иазхәыцуеит, акы иазыцшуп. Адыр-ратара зласоухьоу ала мчыбжьык-җымчыбжьа рыҗнутцкала имҗацгахоит зымәхак тбаау ажәылара.

– Икалаша аныкалалак...

– Аибашьра иамоуп иара ацкарақәа, уи ҳара иахзыцсахуам! – ихәеит Артур.

– Шәара шәеизаанза ара пытҗык ххы аайдкы-ланы ари азтәара ҳалацәажәеит, – даацәажәеит Нар Абатба. – Артур ишихәаз ауп, уаха цсыхәа ыказам. Даҗа саатбжак рыҗнутцкала иара хадас дшәыманы амҗа шәықәлоит. Егьырт иаанхаз ар зегы ршьапы икәгылахьеит. Ианатаху аамтазы адырра шхашәталак тцака ҳалбааны ҳәешәымаадоит. Шәымҗа хирхааит!

Арцарацәа атцх агәазы амҗа иқәлеит. Уажәы Кәыдры ахықәала иахыкәшаны имцакәа Царцу агәа-җынтә Ламыс ихаблахь игоу амҗаду җеижәихәбака шыаҗа иацәыхараны, бнала аҗадахьтәи аган рәа-таны рәынархеит. Урт ирдыруан акыртүа еибашь-цәа абна еикәызшоз аладахьтәи аганахьала рацәак рыбжьамтцакәа хҗык-цшьҗык зхыцхәазара назоз рыруаа ахыгәғәартә хәыцқәа катцаны ишкыла-тәаз. Уажәы уахь амҗа иқәлаз Ламыс ихаблахь иагәылаланы анаскьара ргәы итазамызт, ус картар икылатәаны ицшыз аибашьцәа ирылашәар ееи шахылымәиаауаз рдыруан акнытә, ацәылашара рыхьзаанза еицыз ацсуаа амҗақәа ахьейдытцуаз иан-

неилак, Ламыс ихаблахъ имфахымтцкәа иаахатәины
Кәыдыртака узгоз амфаду аґықәан цытк нарыбжъа-
ны, ґыцъа-ґыцъа, ма хґы-хґы ртыцкәа ныркылар
ртахын. Харпарацәа шытахъка изыгъежъуа иґалар,
Ламыс ихабла изалтыр бнала ишаакәаз ари амфаду
еихыртцәар акәхон. Ақыртцәагъы урт ирзыцшны
абри атыц акәша-мыкәша икылатәар рылшон.

Иахънеишаз ианнеи Артур дызцыз агәыц аанкы-
лан хәыт-хәытла иґызцәа днарацәажәеит:

– Амфаду ҳазааигәаны хғылоуп. Кәыдыртака узго
амфаду ауп сызґеу. Шамахамзар, ара еицу ари атыцкәа
ззымдыруа ҳәа уаф шәыґам. Ғыцъа-ґыцъала
шәеышәша, жәохә-жәохә шыаґа шәыбжъатцаны
амфа аґықә аанышәкыл. Уажәытәґъа ашара иа-
лагоит, шәгәышәеаныз, шытыбжъык шәахар цқъа
еилышәкаа иґоу, ахысра шәахымыццакын, ақыртуа
дахшыеит шышәхәо, ҳара ҳтәқәа цәыртцыр алшоит.
Еилышәкаама?

– Еилахқааит!

– Ус акәзар, досу шәтыцкәа рахъ!..

Асаат хәба рыбжазы уацхъа игылоу деилукаартә
иґалахъан. Аха абнара ахъахатәаз макъаназы ихәытц-
лашыцаан. Атцарақәа ґааихак рымазамызт, ишәа-
хәон. Ашара адәы ишаакәлаз еипш, амфа нырцә
шытыбжъқәак ааґуа иалагеит. Ақыртцәа ари аган ахъ
дара рыда уаф дыґоуп ҳәа иґамызт. Ацсуаа аины
итәахъеит ҳәа роухәаргъы агәра ргарц ртахзамызт.
Рыґазшыала, абри аус аґгъы атәамбара рылан.

– Ацсуаау?.. Иабаґоу ацсуаа, иабатәи ацсыуаау
шәызлацәажәо!.. – хамацагъак ибжъы гәоу-гәоу
иааґицеит.

– Угәаныла иабацарыз ацсуаа? – дтцааит азәы.

– Урт ахәахъы ихаланы ртыґрақәа иртәтәаны
иаацшуеит!..

– Ус угэы изаанагозеи?

– Сгэы изаанаго умбои, ускак игэгэақәандаз, шьта ҳақәырцахьазаарын!.. Ргәартә акәаш анкылала ашьхарахь ихалт!..

Аччара иалагеит. Рыбжыы еитцыхны.

Артур адырра иртеит икаҳтцарызеи ҳәа. Макъана ахысра атахзам ҳәа рзицхаит. Ицшын ус. Аха җеила ианша ртут бжыы мгазо реааныркылеит. Инытцаба ицазшәа рцәажәашьтыбжьқәа ааиқәтәеит. Иубартә икан акы иацәшәаны рцәа ишталаз.

– Измаанозеи? – Артур изтцааит.

– Акы рбеит. Икалап ҳацкәынцәа бнала иааиуазар. Агәеанызаара атахуп!..

Ишыңшыз уажәраанза еицәажәақәоз цытк абна иагәылаланы ахысра иалагеит. Ицәхауа, иан лхәы иртон азәы. Нақ ала дхысын атак каитцеит егъи. Еишьтаргыланы ахызатцәқәа азаақь ҳәа иолабгон абнарахь. Егъирахь ала ахысра анцоз арахьынтәи атак картқомызт. Уахь ианааиқәтәалак, арахь иалагон.

Артур иазтцааит:

– Икаҳтцарызеи?

– Рхыңхьазара сыздаруам, аха нақ игылоу ҳара хтәқәа роуп. Ахысра ҳалагар иашам. Ҳаарцеипшып. Уаанза жәафык ҳашьтахьқала шәцаны Ламыс иҳаблахь шәызго абнахь шәзиасыр, амфә ағықәан хцә-цшыба тзы иқоу анхартақәа еимданы фнык ағы шәтыц аанышәкыл. Машьынак ашьтыбжь гоит, шәзахьзар бзиоуп, шәзахьымзар ианыгъежьюа уи атыц иқәшәтцап! Ҳара инхаз амфә еихтәаны арт хрышьталоит.

Инеицыртит. Нахьхьи абна агәахьы ахысра аҗарфыцит. Нақ Кәыдырта аганахьгъы еилартцеит. Инақәырццакны ладеи фәдеи абнара адыд-мацәыс хәйтқьозшәа итқәацуан агранат идыршәуаз ахы

хьамтақәа. Аңсуааи ақыртцәеи рееџшаны гәыц-
гәыц иахьтәаз еилурго икамызт.

Артур иџызцәа амџа еихтцәаны гәыцџык наӳ ии-
асит. Уажәраанза ара зыбжы рахауаз ари атыцқәа
нрыжхьан. Даргы рееитцыхны ахьаца ашьапқәа
рыґерывакуа анаскьара иаґын. Аха ргәыреанзамкәа
акырцх анауа еипш, ахқәа рылацсо ианалага рыґе-
карыпсеит. Шәкы-џышәка метра набжьаны акаамет
хәытцкьон абна. Уахь игоз ахысбыжьқәа ирыцым-
лозар ирыгхомызт. Уи анбеикәтәои хәа ишыпшыз
аладантәи абна реатан аңсуаа ахьтәаз шықаз даеа
гәыцк ааиуан. Артур ргәыреанитцеит иџызцәа
ақыртцәа ааигәахаанза ахысра шаґахымыз. џажәака
метра ианырзааигәаха ахысра иалагеит. Егьыртгы
рыґекарыпсан атцла ашьапқәа рґы реыртцәахит.
Аилачыраґ иаапшуаз ацъ ашьапаґы ицжәеит аңсуаа
идыршәыз ахы хьамта. Ахысбыжьқәа ирылыџуан
ацәґабыжьқәагьы. Акраамта наӳ-ааӳ еиґахысуан,
аха ақыртцәа апыжәара анырмоу Кәыдырта аган
ахь ихьатцит. Аңсуаагьы рышьталеит, аха шыаґа-
цыпхьаза ахәажә еилачырақәа ахьамаз ианалала
реааныркылеит: ақыртцәа цәытатәазар алшон.
Урт рышьтамта дырзит. Зыбжы гоз ахысрақәагьы
ааикәтәеит.

Артур игәы, иманы хәычык аџада реартеит. Дук
хара иназаанза агәыц иалаз арцыск ґааитит:

– Шәыпшы арахь!..

Ахьаца еимґапақәеи ацъқәеи рымтцан гәыцџык
ауаа шыны ишьтан. Инархагылеит. Ихәда ырнааны
ацъ агәаџа ихы адтцаны диан Цьон Нартба. Егьырт
настхашәа еиважьын. Ахьаца еимґапаґы икыдгылан
автомат. Цьон иавтомат иганаґы ишьтан, атапанча
иарґьарахь ала абґыжәра илажьын.

– Имч андмырха ихала иеишыит! – ихәеит Артур.

– Ақыртцәа кыс рымазам, изшыыда?

Апатлика ауатка зтаз рылапш ақәшәеит. Цьон инеицәыхараны икажын уи.

– Ахәынапшыыга ицъыба итан еснагъ, арыжәтә цъара имцыхъашәан ахәшә атаны ирзынижыит. Абар акәац чапагы ахәа ахыхны иахышытоу!

Амашына ааигәазаны иаанфасит. Инақәырц-цакны Артур игәып иатәыз чкәынак ибжыи геит:

– Ақыртцәа ҳакәшара иафуп!..

Харантәи идыршәыз ахы ацсуаа ракәыз цъшыа, мраташәарахь ала иааиуаз ақыртцәа ирылапжәеит. Иаразнак рыкаабыжықәа игаз агәра унаргартә икан гәыцфок арахь иааиуаз ршыапы ишықәкыаз. Иаанхазгы шәаны ацсуаа жәыланы иааиуеит хәа ршыамхы реадыргеит. Уи рхы иархәаны Артур ифызцәеи иареи хьатцны ладака итрысит. Жәпафок ақыртцәа акәкәахәа ихысуа арахь ааира иафын. Ацсуаа хара изымцакәа ахәажәра афәпхьа игылаз хьаца дук афы реыцхьаркит.

– Дабакоу ишәшыыз ацсуа? – дтәаит ақыртуа.

Фыц машынала иааргаз агәып цызара шеитоз акара удырратәи икан.

– Аа, атцла дахьаважью! – ихәеит егыи.

– Арт? – егырт аццәа днарзыпшит.

– Арт сфызцәа роуп. Ауатка ахәшә алатцаны игылазаарын ихтны. Хиааира иакәныхәаны фамфак-фамфак ахыржәыз уи акәхеит...

– Уара?

– Сара сфы иаазаанза абри апатца зфәу Вахо ихызуп, дгәыхәны дыкан, сыхәтаагы иамхажәит.

– Ацсуа чичи маанала дышәиааит. Егырт наганы амашына иакәшәтца, ари ацсуа ишыапкәа шахала

иҫахәаны, амашына дацрашәхәоит. Дыкәырхәазо нахьхьи аиланхартакынза днажәг!.. Ирлас!..

Ацсуаа ахысра кәмтцәкәа иааицәажәан аладахьы рфызцәа тәоуп хәа иахьеибырхәаз шыказ иот. Арт рус иалганы иахыкәшаны уахь иназаанза, дара бнала иааихтәаны Ламыс ихабла рацхьатәи аиланхартаҫ икылсит. Рфызцәеи дарей анеиниа иказ рархәеит.

Дук мыртцкәа амашына азна ар ақәтәаны иша-аиуаз, архәара иаавтцны арахь ианааскьа, «ЗИС» шатаны автомат мца анрылартца, ақыртцәа абна драазшәа инеилахәит. Уи азмырхакәа акәкәахәа иш-хысуаз амашына инакәшан иаангылт. Зыцсы тазгыы калакәеит, уртгыы рхәынцәеит рхада дналацаны.

Артур уи днаидгылан ус ихәеит:

– Шәыуаажәлар инхазгыы уаргыы шәыпсы еикә-хархоит. Хара иаадыруеит шәеибашыцәа хамфәҫы иштәоу. Адырра рутәит хысрада хамфә аадыртразы.

– Ки батано, ус икалоит! – ихәеит уи.

Ашьтахь Артур рациона адырра кәитцәеит:

– «Ахьча-Манча», «Ахьча-Манча!» – дналагеит. – Сыбжыы уахауазар исыкәҫыт!..

– «Манча-ахьча», «Манча-ахьча!» – убжыы саҳа-уеит. Исыкәҫыт!..

– «Ахьча-Манча», «Ахьча-Манча!» Иаарласны асасцәа неираны икоуп, астал шәырхиа!..

– Итабуп «Манча-ахьча», «Манча-ахьча!», «Манча-ахьча». Астал ҳархиахьеит, акәац тахххьеит, абыста акныхра ҳаҫуп!..

Амашына нқәдыртцәиааит. Ақыртцәа зыпсы таз пшьфык равтоматкәа еитцыхны, апатронатракәа тарцәны хыхь аханы инакәгылеит. Ацсәа хазы ишьтарцан, егырт аафык урт инарыватәан раб-цьаркәа ишнатцхара ирмазеины иркын. Арныкәаф

дацсыуан, аха уи дшацсыуаз илахь ианымызт, ипатцеикэатцэа ифарчны дацсыуазу дақыртүазу узеилкаауамызт. Даанкыланы иацэажэаргы урт рыбызшэа аччахэа ихэон. Дхэычы аахыс Ахалбина индырхаз ақыртцэа дыргэылан, Доу ақыта датэын. Доу ақыта инхо зегы ақыртцэа рыбызшэа ззымды-руа дмачуп. Аха аибашьра аныкала хэычы-хэычла доуаа гѣацало такэы инаскьарцеит, атыхэтэаны урт ркыта хлацшра арто иалагеит ампытцахалащцэа. Аибашьра зылшоз ргырак Царцу еифыркааз абаталион калеит. Урт рхыпхьазараѣ ышэоык аибашьцэа зыкамыз!..

Уажэ уи амфан дааныркыларгы бжбыла гѣоарақэак карымтцозар, хаѣсахьала иудыруаз хэа уао дыкамызт: рпатқақеи ржакьақеи иоурышьтыз рхы-рѣы аеапсахит, иара рыбжьгы агэамтра бжы иазааигэан, иағын, иѣаастан.

Амфан ихадараз ақыртцэа рхыгэгэарта агаз мѣа цытк иазааигэан, амѣаду ахьейдытцуаз – ламыс ихаблеи Кэыдырхықеи реахьейфыршоз уахьнаѣсуаз аѣапхьатцэкьа инхоз Леуарсан Ацанба икэша-мыкэша акэын. Шьапыла иказтгы, бнала мацара ацартақэа аман, аха арскаѣык апсцэеи аткэацэеи уи аганахьала иузгомызт, иуадаѣын. Арпарацэа убас ишыказгы иргэагыт ицэгьаз амѣала ибыжькьарц.

Ѧ-хаблак реахьейкэыршоз амашьыша анаавшэа нахыс ахыгэгэартаѣ итэақэаз ыцъа-хѣы анышэ иаатцытызшэа рацхьа иаатгылт.

– Арахь шэабацои? – итцаит дара.

Ақыртцэа ибзианы дырдыруан Алио Чачибаиа ихатыцуаѣ. Уи амашьына ихы нтирхэхэан ақыртцэа салам ритеит.

– Икалаз шэмаҳазаци? – ихэеит уи.

– Икалеи?

– Хъзи-цшеи змоу ҳаруаа ламыс ихаблаё иахъа ицоз аибашъраёи аиааира ду аадырцшит. Ацсуаа кәәкәаса ишьтартцеит. Абри аан дтахеит апатын Чачибаиа.

– «Коҳ! – иаарцёмыгхеит изаҳаз. – Аха араҳъ мѡа ыказамеи?!

– Иаанхаз ацсуаа нақ инаскьеит. Царцуи Арагәа-шьеи ирыбжьгоу амѡадуала царцу агәахъы ааскъара иаёуп апатын Анзор Марголиани иеибашъцәа. Абри амѡала сицыло адта сыртеит. Сышьтахъка иааиуеит сара сбаталион. Шәара макъана шәтыц шәахымсын. Ушьтан аитакра калар адырра шәахтоит.

– Ухатқы ҳцааит, ажәабжь бзиа ҳзааугеит! – апкаѡ-апкаѡ ҳәа ажәѡан ахъ ахы рханы дхысит уи аибашъфы.

Амашъына цхъака инатрыст.

Убри аамтаз Чачибаиа ихатыцуафы дзацәажәоз ишқа днеит урт ирзызырѡуаз Ахалбина инхоз еибашъфык. Уи дзыдгылаз иѡыза илымҳа акы нтеи-хәеит.

– Ус уара умсит! – днышьтыцеит уи. – Арныкәаѡ дышпацсыуаз?

– Арныкәаѡ Доу дынхон сара дыздырит. Уи иакәым, ацсцәа ириватәоугъы ацсацәоуп!..

– Угәаныла, Чачибаиа ихатыцуаѡ, абаталион апызагъы апатын Гиа Маисуразе дацсыуоума? – дтааит.

– Иткәаны иргозар акрыудыруама?

Амашъына акәатцәиртаёи инеиуан еипш, агранат зыршәуаз абцъар хыст. Акы рәацхъатцәкъа иткәацит. Егъыртгъы втоматла акәкәахәа араҳъ амца рыжәырцеит. Атабақәа иртатәаз рыда адәахъы

игылақәаз зыцсы еикәхаз хәа уаф дыҕамызт.
Иаанхаз еигәныҕоны ианеихоз амашына агаз мөа
иахысын Царцу агәы азааигәахара иаҕын.

Уа ирзыцшын рөызцәа аибашыцәа.

Х

Аазиз Мирзаканов

Ашкол ашта интытны амҕаду ианаангыла Аазиз
дтааит Тенгиз иахь, – Арахь сабоугои апатын апол-
ковник? Тенгиз имашына аныкәашәа иаагирхеит.
Исас иблақәа днырхыцшылан агызмалра шитцаз
иныцшуа даацәажәеит:

– Аурысцәа ишырхәо умахахъеи, уара акрызтазкуа
цсаатәуп, убри аҕнытә, ахьтәы телла ичапоу, ицаны
еиларсу аҕарса утаҳкуеит уа утыпрааны узымцо!..

– Ус шыкаутцоз агәра згон. Аха аказы суазтаахуеит
eita: сөызцәа ратцкыс сара иаҳа сзалукааи?

– Иуасымхәеи, мшәан, сара сзыхәа уара акры-
зтазкуа цсаатәуп!..

– Амашына аанкыл, – ихәеит Аазиз. – Сара
сашыцәа рәы сыказар стахуп, урт рлахьынтца саргы
ислахьынтцаааит, чархәафык иаҳасабала сахьуго
стахым!..

– Ара уара иутаху акәым ицо, ара сара схәатәы
икәныкәоит жәларык. Убри еилкааны иумаз!..

Аазиз ҕимтзеит, егәа иургыы, егәа ихәаргыы иара
итәы шымцоз еилкаан. Исыхьлакгыы сыхьааит хәа
избан уаҳа ҕимтзеит.

Амашына Арагәашыа ишалтцыз еипш Акәаҕа уз-
гоз амҕаду инанылеит. Аруаа рыда иныкәоз ҕазы
улацш икәшәомызт. Атанкқәа, а-БТР-қәа, а-БМп-қәа
амҕаду ианын, Акәаҕа зхы хаз убарын, уахьынтәи
арахь иаауаз убарын. Шыаҕацыцхьаза амашынақәа

ирпылоз рыбжьы тцаны уиала апсшәа иархәон Тенгиз. «Зегъы деицырдыруеит, ар Ракадемия далгахъеит Москва!» – дхәыцуан Аазиз. Ахалбина ианазааигәаха Тенгиз имашьына аартцәины фнык днадгылеит. Агәашә аkyнтәи имашьына амаа иамаз ахылпа данақәыгәгәа, ахәлымшәы птцәаны иказшәа, бжьы табаак аатнацеит. Афбатәи аихагылаkyнтәи пцхәызба пшзакы, мицхәы дауцәамкәа тцәгакы, ачкәынцәа реипш лыхцәы тырффаны, илнаало изахыз ар рформеи ар рыблузеи лышәтцаны, зышхәа ҳаракымыз шыататәы еиқәатцәак лышыатцаны, амардуан дналбаан арахь дааскьеит.

– Иутахузеи, папа? – лхәеит лара.

– Амашьына бтал, афнынза ҳцаны хаауеит! – ихәеит Тенгиз.

Апцхәызба дааин Тенгиз днаиватәеит. Ашытахь итатәаз уиақара хырфа илымтазеит, аха идәықәлаанза лара дтцааит:

– Дыбзымдырзеи?

– Мап! – даахьахәын, дырфегьых лактала дааимылдеит. – Цъара дызбахьоушәа сыкоуп. Уажәы зегъы рёырыпсахит, рцатцәкәа рфәрчны, уашьатцәкәа иакәзаргы дузымдыруа рёыкартцеит. – Па-а-па, дызустоу сахәа, сумыргәаkyн! – лыерыцхашьатәны Тенгиз днеифацшит.

Аазиз аkyт ихәлымшәо, ифнапык игәыдыпсаланы, ахтыс афиашьа дазыпшуа, аби апцхаи дырзыпшын. Аиаша ххәатцәкьозар, уи инижьыз ифызцәа игәырфон, ирыхьрызеи хәа дрызхәыцуан. Иаҳаразак Алиса игәы дытцхон, знапафы днанагаз Анзор избахәқәа изеитархәахьан, инықәырфоны акәзаргы уи идыруан дшыхәычзас инаркны Алиса бзиа дшибоз, аха лара уи абзиабара дшагәтасхьаз, Алиас шиакәыз

лгэы иалнаххъаз, аха атцыхэтэаны еиґацэаны ианы-
кала, рейкэшэашъа шыкалаз уаргэыргъаратэы ахы
унарбомызт. «Анзор ари аган ахь дшеибашъуаз
лымха тасқэак рыман, даарымгар акэын азґаб арахь!
– дхэыцуан уажэы. – Аха гэыбґан зутода, айбашъ-
ра цоит, досу иуалцшъа дадгылазароуп, Алиса
дымхъатит!» – атцанза даакэыцсычхаит.

– Аазиз!.. – артэаа лырган амашъына дынткьеит
Қыето, иаразнак ашытахъка дниасын ашэ аартны
уажэраанза илзымдыруаз ахатца иеынаигэыд-
лыжълан, лыфнапык ааикэыршаны даанылкылеит.
Атцэах-атцэах хэа даалыгэзын лыбла кэазқэа рыла
днаитцапшит. – Сашъа, Аазиз, ушцакоу, уабаказ?.. –
урт рейкэшэара иахылхэаара лыздырамызт.

Аазизгыы Қыето лхы-лфеы ааипхъишышъаан даа-
гэыдикылеит, дааигэыдихэхэалеит. Қыето зны лаб
иахь дхъахэуан, еазны Аазиз иахь.

– Зфешыэмтуазеи уара, дабоупшааи папа сашъа?
– дтцааит Қыето.

– Иара биазтцаар ибеихэап.

– Аазиз, икалеи?

– Баб биазтцаар ибеихэап...

– Ассир сахауеит! – Аазиз инапқэа лгэы инадыр-
гэгэалан ашышыра далагеит Қыето. – Сыхаара
сашъа, ихэа, иуаашъахазеи арахь? Ацсуаа урыланы
уеибашъуазма? Ихэа, сашъа, ацсуаа урыдгыланы
ухабашъуазма?

– Ааи!..

– Нас?

– Нас закэыхзеи, баб иеибашъцэа амацэаз хтар-
кын хрыткьеит.

– Шэрацэафызма?

– Жэафык хақан.

- Иахатәи аибашьра закәыз уиакәызма?
- Ааи!
- Сыңсы танатцы сара азәгы уистом! – җаалтит Қыето. – Папа, иуахауама?
- Тенгиз деихашәы дтәан.
- Папа, исхәаз умаһазеи?
- Исаһаит сыхазына.
- Нас зәумтуазеи?
- Уи ихьамто зтәароуп!..
- Избан?
- Ииашоуп, сара сполк иатәу аибашьцәа роуп урт зхәынчаз, аха абаталион хадара айтән апатын Анзор Марголиани. Уи ишыбдыруа есены ишьтытцуеит ивторитет, аиҳабыра деицырдыруеит. Иара хатала иихәынчаз, апсуаа ирыдгылаз Аазиз Мирзаканов са доусышьтит хәа ажәак илымҳа иантас, уаҳагы сыббараны быкәзам, ачархәафы сыхьзтаны сынкыдтаны сыршьуеит!..
- Анзор сара сияцәажәоит! – лхәеит Қыето. – Иатаххар айтныцсахлара кәхтәп.
- Ари аганахьала айтныцсахлара хзыкәтцом, ианамух Гәдоутә аганахьала иаҳа еигьызшәа збоит.
- Сфызцәа? – дтәаит Аазиз. – Урт ишцарыцсыхәо? Сара сыңсы таны, дара ршьуа, уи ахааназгы сзакәшахәтхом. Иамузозар иахьатцәкьа сыбнашәтә!..
- Изла? – дтәаит Тенгиз.
- Кәыдры афхаала.
- Уахь амфәкәа кны итәоуп ҳаруаа.
- Шьафәацыцхьазоу?
- Шьафәацыцхьаза!
- Амра антәшәалак?
- Даара ишәартәоуп. Аха, бара ибуам шьта, аказаҳазбап. Уажәы шәаала Уарчака, какалк кны сара сгыжьыроуп.

Амашына шытахыла иаакэтцәиан амфадуахь
ианкылс Уарчака ахы рханы рфынархеит.

* * *

Алымфанык Қыето ажәтыс еипш дчырчыруа
ацәажәара дафын, Аазиз дзырыфуан, дзырфуан, аха
ихәыцрақәа еафьара икан, илахь еикәын. Ацхәызба
уи ангәалта пытк лцәажәара аалырмачит. Уи
дгазасма, еилылкааит сашьа хәа зыхәда дахьынхалаз
ахатца паса илбахьаз, илдыруаз шиакәмыз, уи зынза
акалашәакәа иеыцсахны дыкан.

– Угәы еикарами? – дтцааит лара.

– Саапсаны сыкоуп! – ихәеит Аазиз.

Кәыдры ацха икәсны акәатцәиртафьы ианнеи,
иаша амфаду иандыршәлан рацәак имназацкәа
иаахатцәины Уарчака ибжьалеит. Дук хара инас-
кьаанза итбаатыцәза иказ штак инадгылеит. Ама-
шына аусура иаакәихит.

– Абра сынхоит! – ихәеит Тенгиз.

Уи даанацш-аапшит. Ифашьомызт ицыз ауафы
алацш икәшәар шитахымыз. Уеизгьы уи дахьынхоз
ицәытцахаларашәа икан, фбаны еихагылаз афны,
хазы аматцурта аваргыланы икатцан. Иааикәыршаны
ашәырқәыр еитахан, ишьтахька мандаринатран.
Иара арра аматц ахьиуаз анхара иман, аха ус
ишыказгьы ахәара аныкаитца адгьыл изалырхын
афны издыргылеит. Итынхацәак ара иванхон, урт
иара даныкамьз анхара иахылацшуан.

Уи арахь иаара зыхкьаз иахәшыа лоуп. Инхон дара
Қарт. Иахәшьеихаб Тамара зыхьыыз Ахалбинатәык
Сосо Цьацаризе захьыыз данига, лассы-лассы Тенгиз
арахь дыртаауа даналага, Ацсны агәбылра икит. Аха
иара абжьаратәи атцара дшалгаз еипш, ар ручилишь-
че даанахәеит. Уи аурыс цхәыс дааигеит, аха ахшара

дрымазамызт. Абри хьаас ишимаз Ахалбинантәи адырратара иоуит, иахәшьагы имахәгы изтатәаз амашына хышәтын иштәхаз. Ускантәи аамтазы урт Қыето дрыхшахьан, шықәсык цқьагы илхытцзомызт. Уи агәылацәа рґы дныжьны цсрак ахь рмашьынала ишцоз афы ыжәны иказ рныкәафык дрысын рмашьынагы даргы цкьашәкьа инықәйтцеит, ихатә деикәхеит. Тенгиз адырратара иоуз ар реиҳабыра идирбан, аамтала доурышьтит. Дахьааиз, ҳағоу иибара далацшит: атариал иафызаз имахә, иахәшьа цшза, ухәа еитцыхәхәа, нак-аак рыхқәа еилатцаны икґоуп. Дтґыуеит, дхьит, дцьабейт зхәаз еицш, аха икалашаз калахьан, хнырхәышьа амамызт. Ацсцәа анышә ианарта, аонра асаби лыхьзала икайтцан, ипхәыси иарейи Қыето захьзыз даашьтыхны, арра матцура дахьахысуаз Кабарда аруаа реиланхартаґ ирзалхыз ауадақәа рґы инейт.

* * *

Агәашә ишынталаз Аазиз илацш ақәшәейт афны ашьтахька зеиуа рыхкы утахыз амашьынақәа шгылаз. Ацсуаа ирцәыргаз ауп... «– ааигәахәт асас-теислым, аха ақәғимтзеит. Уи аха имамызт уажәы, абри дызлаҳаз апылхатра дшалцышаз акәын хәыцыртас имаз. Нахьхьи Ахәынаа аштаб аґы еиґкааны ирымамызт икалатцәкьаз, издыруада абарт рыцхыраарак ихы иархәаны уахатцәкьа иалыршаны егы аган ахь дзиасыр, иицахыз уиакәын. Знык уа дызнеир ма икалаз аиаша рызнеигарын.

Ашә аартны тцакатәи аихагылаґ иныфналон еицш, ицьыба итаз арациа дырратарак инатан акы ааибырхәейт. Инапы қәацқәацо, цсы ихазамкәа Қыето дналзыцшит.

– Икалей, папа? – дтцаит лара.

– Сара сцароуп абыржэйтцэҕа! – ҕааитит. – Ах, Алио аеада, сышцоушы!.. – дцэажэон уи. – Сара издыруан ухатыцуаҕы уаргы ар русаҕ акы шэшапсамыз... Аха шыта иҕоуттараны иҕоузеи?

Уи адэыкэлара иеазикит.

– Сара ишцакастцой? – дцааит Қыето.

– Схынхэаанза ишэычхар?

– Чхашыа ыказам! – ихэеит Аазиз.

– Уаханза иузычхар сыцхагы уаргы ҕбала шэдэыкэстцон Шэачанза, нас усынтэи сыҕныка шэцарын... Сара истэхуижьтеи акраатцуеит Қыетои уареи... – иажэа далгаанза:

– Па-па-а! – лхэеит азҕаб. – Уажэы уи аха ха-моума?

– Сара истэхуп сөзцэа рахь сиасыр, – ихэеит Аазиз. – Иулшома?

– Ҧацхыа Анзор икаҕа шэаҕашэар?.. Иудыруаз, шэыцсык ухазаргы узеикэхом ускан!..

– Хацхыака икало ахэара уадаууп!..

– Қыето иултап цхыраарак, – ихэеит уи. Нас ла лышка ихы ирхан: – Бмашынала шэцар иаха еиҕуп. Иеитцэахааит!..

Қыето гэыҕрак лзаанагеит лаб иажэақэа. Уи данцоз агэшэ аҕынза дицнаскьеит, уаагы еид-гыланы цытк еибырхэеит, аха рцэажэара иара дазызырҕомызт.

Даныхынхэы, асас аҕныка длыцхыан ашытахьтэи ауадаҕы днаганы, адиуанаҕ длыртэеит,

– Цытк уцсы шыа, уықэиа, – лхэеит Қыето. – Сара уаанза ухэы сырхиоит, нас тынч акрахҕап!..

– Ааи, ааи, ацэа сакуеит, цытк сыцсы сыршыа!.., – ихэан ахчы анизаалга иеимаақэа ааишыихын ишыапқэа ааитцыхны итатаза иказ адиуан дныла-иеит.

Аха, иара ишитахыз еипш, ацәа деимтцәа дагомызт. Сылацәа ааикәысыпсап ихәон еипш ифызцәа инижьыз ибла иаахгылон. Рылақәа таа изыпшуазшәа игәы иабон. Алиса уажәыггы тацара уа ауада тшәа атцыхәан дыгҕагылан лхы ларкәны лхала ацәажәара даҕын, Алиас иакәзар ихәаа даеа хәаак ацланы ҫнутккала дзытны дцон дтцыкәкәа. Зегы иреитцбыз Хьудар иблақәа аапсара шхызггы гәагла деитцапапа Тариел ацәыршәага дизыпшуан. Анзор ашә дахылагылоу Алиас иахь ихы рханы: «Зегякоуп, уара уапхәа сара дыстәхеит упшза, уи лыхаареи игәылцыз лышәти сара иҕысхит, уара иузынсыжыт уи ашәт аканзара, уафыҕла, иара убриггы уцәымыцхәуп!» – ақыркырхәа уи иччабжы игәы иқәыҕуеит Аазиз, нас ашырхәа дҕаткҕоит.

– Икалазеи, иухъзеи? – дтцааит Қыето.

– Аа, ари бара боума?.. – ҕапхәа дынхынааны ахчы-тата ихы нылеитцоит. Даакәыпсычхауеит.

Иапхәа дааины днатәоит Қыето. Лнапы хәхәақәа наганы ихы-иҕы иқәхәмаруа деипхылышышәауеит. Уи лыпшзарей лычапашьей акраатцуан дыткәаны дамеижьтей, аха «Сашьа» хәа знык илҕыткҕаз ажәа дацәыпхашьаны уи дазхәыцыр итахзамызт. Тенгиз уи ажәа хәаас имкыкәа инапала ииаазаз иахәшьяцхәа Аазиз димазар итахижьтей акраатцуан, аха макъаназы уи аус иахылҕеиаауаз хәа акгы ибомызт. Қыето лакәзар «сашьа» анылхәоз «сыхаара» лхәозшәа лгәы илнатон, убасқан уи ибзиабара нас игәыбылра лылаехьан. Тенгиз ицамтаз, аҕба шәатаны шәдәықәыстцоит хәа иихәаз баша имхәазеит, Қыето абра лыказаара зынзаск итахзамызт, мзыск цшааны нак ипшәма дахыказ дишьтыр итахын. Уажә Мирзаканов абра данацла

рфыцъагы машэырда ифеиоз акаамет иалганы имазар, нас иара дтахаргы усс икымызт.

– Уцэ, уцэ! – лхэеит Қыето уажэы-уажэы Аазиз дизааигэахо. Ани дзыкэтэаз акэардэ даакэтцын, цкъа еибаркымыз лытцкыркъа хьарчеуа лацхьа икэиаз ахатца иблуза ааишэылхын, игэы ахэы лнапы налылшыын, шацхьа лнапкъа ааикэыршаны лхы налыркэит. Лгэыпцхэ хэычкъа аатцыс-цысын инеихьысит, леилакъ лшэыхны дыкан. Амца икит апыркъ хэа.

– Иатахым!.. – ихэеит иара аарлахэа.

– Избан? – дцааит лара. – Ушэома?

– Сшэом, аха... – даалак-шакит.

– Нас иухьы?.. Сара акраатцуеит уара бзиа узбоижьтеи. Иузеилымкаазоз?..

– Еилыскаауан! – ихэеит Аазиз.

– Еилукаауазар, сызургэакуаз уажэраанза?..

– Сеидру, – ихэеит иара. – Иашьак иахасабала шызара бзызулар стахын. Баргы сашьа хэа бсышьтамыз!..

– Уи збон сара, саргы еихэшьяк иахасабала сухэапшуан, аха нас игэастеит уи зегы шбаша усыз.

– Икалазеи, ус акэзаргы, аха уажэы уи азхэыцха аамта хамазам. Сара исылшом швызцаа чархэара рзызур» – Бара уахатцэка иалыршаны Ацсны балтц. Аибашьра еилгар бахьыказаалакгы бсыцшаауеит.

– Уршыр хэа шшэоит, – лхэеит Қыето. – Утахеит хэа сахар исызхымгар калап. О, сыхаара!.. – даалгэйдлыхэхэалеит.

Пытраамтак ус икан. Ашьтахь лара дшагылеит. Лзара тырфаца, лыла агэқэа кэаз-кэазза, лыцьымшь еикэатцэақэа маганатцас итархэаланы лылахь иахьадыз даршеишеиуан, Аазиз шыцбарах дибазшэа дгачамкны длыхэапшуан. Зны-зынлагы ицэа дтазызон

лара илыжэлантэыз дахьрабашьуаз, Урт рцэымгхара игәәфы иханы иман. «Ақыртцәа срабашьуеит, арахь дара рахәшьа бзиа дызбоит, иаххәап, мышкызны сеикәханы уи хатә пхәысс даазгар сашьцәа апсуаа сышпарәапшуеи?» Аха даәа хәыцракгы изааиуан. Дара ақыртцәаггы, – сара издыруеит, – аибашьра ианалага, апсуаа ирыдгыланы азәырфы ақыртцәа ирәагылеит. Қыето илхароузеи афашизм ацәа итытзар!..

– Уааи, акрахфәп! – лхәеит лара. – Ххәы рхианы астал икәгылоуп, угыл, сыхаара, угыл!..

Аазиз дфәагылеит. Арыжәтә дашьны дыказшәа ихы тууа дзеиуоу издырамызт. «Сфызцәа амла ишакуа сара астал ахь снейуеит. Аха амфәа сймоуп уаха, сымч тәмкәа Кәдры азиас сзеихтәарыма!.. Сатәшәымтан сеибашьцәа, шәылымкаа...» – ихәан, гәаныла Қыето длышьтагыланы анапызәзәартәфы днеин, иғи инапи изәзәеит, иеирбеит, нас ишьапы хтны дшыказ астал днахатәеит.

Азал тбаафы ауархалхәбаба каршәын, акыршықәса ашьха дгьыл афы икәиаауа атцытәеипш унылашьшы уцон. Астал ашьапкәа ырхәаны, ипшзаза, алак иахышьыз тәыртцәыруа ицырцыруан. Иарггы дук акәын, аха Аазизи Қыетои еизааигәаны еиәәпшуа инейдтәалеит. Астал рхиан иаарласны еиәырцааз фатәыла. Апыжәара аман апхынразы ауааи иаха игәы иаго аутратыхла: апамидор, анаша, аңымшыы, убас атиаакәа рацәаны. Ихыхны асаан ианын атубар хкы бзиа. Икан ауатка, икан афы.

Уажәшьта апхәан, уарггы угәы итцхо азтәарахьы хнейуеит, астолафы еидтәалоугьамала акрырфонатцы хара халацәажәап урт реиниара шыкалаз атоурых.

Қыето илызхәит, дтыпхәхеит, абжәаратәи ашкол даналга лаб ицхыраара лхы иархәаны Краснодартәи

ауниверситет даанахәеит иурфак азанаат ала. Қәғиарала уи даналга ашықәсазы лаб арра матура дахьахысуаз ар хәтәғи аусура далагеит аус ттцаафьыс. Қьето лыбызшәала ағәахәа дызцәажәомызт цыт-чытқәак лахауан умхәозар. Дхәычы аахыс уи илахауаз аурыс бызшәа акәын хатәы бызшәала илыпхязоз. Лаб длыцны Апсныка данаалак Қьето ақыртшәа шылзымдыруаз анеилыркаа: «Аах, рацәа хурпхашьеит Тенгиз, уахәшьапха ишпыкәу ақыртшәа шлумыртцаз!» хәа, иаеңнырхәо ианалага иаразнак иашьталан ирыпшааит аурыс-ақыртуатә жәар. «Еааны шәанаауа аччахәа дацхьо-дыфәуа да-абароуп ақыртуа тыцха Цьацаризе» – анырхәа: «Ки, батано, ус икалоит!» хәа, реихәеит Тенгиз.

Апхынразы аңшәма итаацәа: ипхәыс Лиудмила, ипха Қьето еиманы ар реиланхартә иазааигәаны ииасуаз азиас ағы зталара хәа ицон. Рыцхарас икалаз, рыхыкгы уиакара азсашьа рыздырамызт, азыцгарағ ианыртахыз иналагыланы азы еикәтәо рыҗедырхьшәашәон, акәапеи мамзаргыы аведра ртәны ирықәыртәон, абас аамта рхыргон иаацсаанза, ихәлаанза. Ахәылпазы, ампахьшь хәбабақәа рыла реырбаны, рееилахәаны рынхартәхь рхы дырхон.

Апсшьара мшқәа рзы дара абрахь ианаауаз аамта иакәыршәаны азиас ағы дара рацхьа дааины егы ақәарағы итыц никылон Қьето латцкыс хәба-фба шықәса рыла еихабыз арцыс назаазак. Уи баша зталара хәа арахь даауамызт, еснагь итцәгәыр алаба еитцытуаз рыхианы, дызхықәтәалаз азмыжьрағы итцәгәыр иршәны азы иналаиршәуан, нас уи азгы ишьтыхны нақ иагаанза илацш уахь ирханы дшыпшуа, атцәгәыр адырга иацрахәаз апробка лацәкәыс-шьацәкәысуа изаакәкәала ианцалак,

ихалацыпхъаза иаха-иаха уи иахылтцуаз ацыпхъкәа
ааузымчхаратәы амца ужәнатон. Аазиз ахаргъ ду
икатцаны имаз ааитихын иара дахътәаз азхыкәәф
инаиргылан фапхъа илапш ндәыкәйтцeit урт аараны
излаказ амфахъ.

Иара ахаргъ айбытара дшафыз, дара ааины ртып
ныркылахъазаарын. Рааигәа-сигәа атәартақәа
тыртәааны еизахъаз ацсшьацәа ртыпқәа ныркыла-
хъан. Қбетә лзара па лыфнапык адкыланы, хылца
шкәакәак лхатцаны азығарра дтагылан, нырцә
лапхъа иааихъаз ацсызкфы дизыпшуан. Рылапшкәа
анааикәшәа лхы-лфы агәырғъара ыкәырхәмаруа
даапышәырччан «Шьыжьбзиақәа» хәа аанаго лнаны
лкьeit. Иаргы атак аакайтцан, итәгәыр ихарштны
даакәымтцзакәа лышка ацшра далагеит. Ацхәызба
арцыс сзашьтоузеи хәа игәы цылжәараз, длыр-
цыхцыхраз, уинахыс иара иахь ацшра дакәытцны,
амра лызқәа атаны мраташәарахь лфы лырхан,
лшьапы пшзақәа дрыкәгыланы, лызталага костиум
датәеырбо, цтраамтак ус даанхеит. Уи аамтазы,
Аазиз итәгәыр иафалаз ацсыз трысны егъаг-
замызт илабеипшь аманы ицарц, илапш анакәшәа
днамтцасны иааникылан, арахь даханы иантихәа,
ипатпатуаз ацсыз амра ашәахәа анакәыпха аразны
еипш ифацхеит. Нас инапала иааникылан итәыр-
тәыруа ишыказгы иоумышьтыкәа ақышә иафаз
атәгәыр аамихын иршәны аведра интаижьит.
Фапхъа уа иаапатпатын ифамкәо азы ианзаала,
атыхәа ныршә-ааршәуа азсара иалагеит.

Дызфыз иус даалганы нак илапш андәыкәйтцаз
ацхәызба дыказамызт. Убри инакәырццакны
артәаахәа дыхәхәeit уи лан Лиудмила. Тенгиз игәы
фарханы дшыкәиаз ипхәыс лыбжы гәыфкаагаха
илымха иантас, уигы дынхыкәтәалан изтаб да-

нимба адыжэ-адыжэхэа игэы дыштасуа акэара днавалейт. Аазиз изы зегь еилкаан: Қыето даахэны шыамханынза илзааиуаз азы дталаны лапхьака шыафақаак аныкалта, накгы ус мацара ицоз цышыаны иаша азы дыштаз ацсызкфы иахь дырырц лызбейт. Аха шыафақаак калтахьан еипш, дынзаакэкэалейт, нас фапхьа хыхь дынханагалан «Ои» хэа илхэаз лан ллымха иантас ауп ахэхэара даналага. Аазиз мачк цхьака дцаны хыла азы дасит. Фаба метра атцулараман, уажэ ибазма, дааизар нахыс уи атэы итахьан, ааигэа дынхон иарггы. Илақэа хтны дышнеиуаз лхэамц днахьыпшит, азы лхытцэаны дшыказгы уи лнапқэа лкьон, хыхь дхаларц лтахын. Ари атыц афы азы кфатцэиуан, рапхьа атцыхахь днаганы нас фапхьа дейкэнаршон. Аазиз апхэызба данылзааигэаха хыхь длыхейт, дук мыртцкэа рфыцагы рыхқэа аакылдырхэхэейт. Уи нахыс дабаишьтуаз, дышлыгэтасуаз мацара акэарахы днейгейт.

Иаразнакажэлариыдизалейт, Қыетолан уажэыгы ахэхэара дафын, Тенгиз иакэзар илацэақэа капшьза инапқэа игэытцапсаны уажэыгы ишьарафы дза-аиуамызт. Еизаз еицхырааны Қыето азы лфырхит така лхы ларханы. Лпульс гэартан аус ауан, ахалары ипсыз лейпш, псеивгарак лымазамкэа дейтцыхэхэа дыкэын. Фапхьа дышьтырхын азы лфырхит, нас данықэдыриа лфы еихыхны дтатэхэейт Аазиз, лымаха-шьаха иртысуан акыраамта. Фапхьа лфы аартны дтатэхэон. Лгэы амассаж азыкайтцейт.

Ус ишыпшыз лылақэа аатит.

– Шэымшэан! – ихэейт Аазиз ани аби дрыхэапшуа.
– Амала, иаарласны машынак ала ахэышэтэыртахь дгазар цэгьамызт.

Инацш-аацшит, аха амашына змаз хәа уаф дыҕамызт.

– Ара ааигәа сынхоит, уажәытцәкыа сааиуеит машынала! – ихәеит Аазиз. – Хәминутк рыла са-аиуеит!..

Азы дырын иеикәа ааишьатцаны дыфт. Ишихәаз еицш хәминутк рыла амашына иманы, атыхәахь ацха цъара ихын, дахыкәшаны дааит. Ускан Қыето лшьарафы дааихъан, лани лаби лхагыежыуа илхан. Иааицхырааны амашына дынтадыртәеит.

Мчыбжык убри ашьтахь, Тенгиз, ицха деикәзырхаз ауаа адгаланы ачара хбыцк изиуит. Аазиз иеикәирхаз ахьтәы кулон ипатрет татцаны Қыето хамтас илтеит, ларгыы убри иафызаз акулон лпатрет тасаны Аазиз хамтас илтеит. Урт заа ус еикәшахатханы, еицәажәаны икартцаз усын. Тенгиз ауаа ирахауа ажәа ихәеит:

– Иахъарнахыс хәфната агәырғъара азааз-газ Аазиз Мирзаканов итахызар ешьак иеицш дхацхъазоит, итахны хәцха лнапы дахәозар махәыс мап ицәахкуам. Сара сажәа ахааназгы сахьхәуам, изахауа ажәлар шәшахатуп.

Икан ус, ицазар калап шықәсык акара. Тенгиз Қыето даашьтихын Ацсныка дахьцаз дызхнымхәзеит, уа дшыказ аибашьра иалагеит. Аазиз Ацсны аибашь-ра ишалагаз аниаха иани иаби рфы дкылкыа дааины ажәабжь реихәеит.

– Сашьцәа ацсуаа, ирцеицшхарызеи, хса! – даағьатцәығьатцәит ан.

– Саб, сан! – даацәажәеит Аазиз. – Шәгәы сасыр стахым, аха са исызбит сыцхыраарак рыдыстцар сан лыуаажәлар. Уатцәытцәкыа амфәа сықәшәтцә!..

Ан даагылан лца даалгәыдлыхәхәалеит.

– Уан уара дукәыхшоуп, уи уара ухала иахьеилу-
кааз сара сеигьыргьоит!

Адырѡаены иани иаби, нас ѡыѡа иахәшьѡеи
ааныжъны, игәыдкыла-хыдкыланы амѡа дықәлеит
Аазиз.

* * *

Акрыфа-крыжәны ианалга астал ааиллыргеит
Қьето. Аазиз днеины ѡаѡхә адиуан днықәеит.
Дааѡса-дкараха дықамзи, маѡк арыжәтә иижәыз
ихы-иѡы иқәлан, мѡабзк ихқьаны иѡазшә дқәпшьза
дааиѡралеит. Аѡхзы иқәнаѡѡз кәаз-кәазза иқан,
уажәы-уажәы Қьето илѡаз ампахъшь хәбаба иѡшьуа
арбара даѡын. Иаѡхәқа астал иқәгылаз аѡшандага
анаѡеик, уи аѡѡахәа агъежъра ианалага арахъ
иаанашъѡуаз аѡшалас ихы-иѡы ианықәхәмар, иѡсы
ааивигеит, аѡша индози убасқак иѡсыршьагаха
изықәлеит, дышнықәиаз еипш, еимаѡабуаз ибләқәа
изхымѡзакәа аѡәа дынѡанагалеит.

Данааѡш, иган аѡы змағра ѡахѡәаз аѡкырқьа
ахәынѡәрақәа еибартны, игәы леадѡаны дышьѡан
Қьето. Уи деитѡыхәхәа, ишшәыр-шшәырза иқаз
лшьапы ѡшзақәа ҳаракны еихъны, ахчы-бымбыл
ҳаракны лхы иатѡѡаны диан.

– Уааѡшыма – дѡааит Қьето.

– Ааи, сааѡшит. Акыр ѡуама сыѡәеижътеи?

– ѡ-саатқ рақара.

– Макъана сдәықәлома?

– Макъана!

– Тенгиз даазар?

– Уи дмаар қалап. Аабықьа аѡел дысзасуан.

Аѡсуаа жәылар хәа ашәартара ықоуп.

Аазиз дѡагылан даалеиѡеит. Қьето имахәар аа-
нылкылеит.

– Сара уааигәа сааины саниа уара усцәыбналоит.
Сышқа уааи, иушых уеикәа, утаблит.

– Иатахым!..

– Уара уцсы схоуп сара, уара узын схы сеигзом,
уааи арахь!..

Имақа аапиртлеит. Икаҳаз иеикәа ашьапқәа
дрыҕрагыло иааишьихит. Днеины Қьето дналыва-
иеит.

– Сыхаара! – лхәеит лара. – Хамцсыкәа абри
аибашьра хзалтцыр азәгы уистом, сара устәхоит!..

– Цсраенынза бара бзы сыкоуп!.. – уи дааигәы-
диргәгәалан лқышә даназааигәаха, ахарт хааза
иҕы интәитцазшәа дналатцәаны лыгәзра дналагеит.
Дышнеи-шнеиуаз лқышә ауишьтыр итаххеит,
аха лара илуамызт. Атцарбел ашьа анажәуа еипш,
лқышә илтаз цахәцахәуа, иаха-иаха игәыҕекаагаз
агәацхара рзаанагон рҕыцъегы. Ахәынцәрақәа
цыртланы илшәыз атқы лытыртцәрааны данаха,
нак адашьма инықәхәит. Лыҕнапык икәлыршан
цъара дицәцар хәа дшәозшәа ирыгәгәаны дылкын.
Ахәы зқәыз игәышцы лгәыпхә хәычқәа иахьрыдыз
дадыгәгәалон, уи затцаaira ишьтнахуан лцәанырра,
лқәыпсычхара иацнатон, лшьеисра харанакуан. Аус
дуахь икылсаанза ари ҕазыкатцаран, гәышьтыхган,
иаахжәаны азнеира агәахәара арзыр алшон,
убриаҕнытә, уаха шыта царта змамыз ахәааҕы ианнеи
хәычы-хәычла дшәто дытрысит. Ус каитцацыпхьаза
есаaira длыргәгәон, аха атдыхәтәаны иаха-иаха
лымч мацханы лнапқәа цсыҕо иалагеит, ари
ацсыҕера илзаанагон абыржәада дзышьцыламыз
мазак, ахатцеи пхәыси рус аҕы гәаныла илдыру-
ан ус еипш иҕаз мазак шыҕаз, аха уи закә мчыз
лзеилымкаацызт, астәҕкьа ацстазаара зырцшзоз,
цакыла изырбеиоз адгьыл иқәу зегь еибаркны из-

моу акыкоуп хәа дакамызт. Уртқәа зегы рызхәыщха илымамызгы амца шоура дазтаз шылзымдыруаз-гы, ус гәынхәтыстала еилылкаауан абри еиғыз адунеиаф хәмарра шыкамыз. Абри ашоура дыштаз ауп уи артәаа хәа дыхәхәо лыбжы штылцаз.

– Ибыхъеи, сыхаара? – дтәаит иара. – Ишакәым ала схы мөаңызгазар?

– Мап, мап!.. – аарлахәа лыбжы нтылцеит. – Акымзарак смыхъеит!..

– Артәаахәа быхәхәеит... седру!..

– Сыцхыз иаламшәацыз лабәба избеит!.. – даапышәырчеит Қьето.

– Аа, ус акәзар сгәы тынчуп: сара скынтәи гәалак боуыр стахзам.

– Мап, мап, агәала зсоурызеи! – даацәажәеит Қьето. – Уажәраанза сызгабын, иахьарнахыс сыпхәысхеит!..

– Иахьарнахыс бсыпхәысхеит! – иааириашеит Аазиз.

– Ус акәзааит. Аибашьра шеилгалак уара уоныка хаиццоит.

– Ааи, ааи! Саби сани, сахәшыцәеи гәырғьатцәа иахпылап!..

– Акыр бжьома уи аамта ааиаанза?

– Сгәы иаанагоит дук хара имгакәа уи аамта халапшуеит хәа.

– Угәы ишцаанагои, ақыртцәа аиааира рызгару?..

– Ацәанырра акынтә агәхыршәагахь хаиасит. Аибашьра хәапхәа ишышьтаз схаштит. Сбыхәоит уи атәы халамцәажәап. Аибашьра зырфеио агәы бзиа изтазам!..

– Угәаныла изырфеиада аибашьра?

– Уи сара сатцкыс бара еилыбкаауеит!..

– Шевардназе адунеиафы еицырдыруа политикуп!

– Аполитикгы длашэхар алшоит!..

– Шевардназе... длашэу?.. Агэра сызгом. Уи адунеи ирхыцхыцит.

– Гитлергы адунеи ирхыцхыцит. Аха атыхэтэа... Атдыхэтэоуп аус злоу!.. Сбыхэоит уаха халамцэажэап аполитика. Барей сарей хайпыртцуеит иаарласзаны!..

– Уаха указ, уахак устаз, уахак хатцей пхэыси реипш цыарак хайцыказ, хайцышьтаз!..

– Мап, мап! – даагылеит Аазиз. – Хеейбахтап, амѡа сымоуп!..

Ишылтахымыз дѡагылеит Қыето. Дкьантазза дшыказ уажэ игэалтазшэа лышьтахь арахь иаарцшуа дѡагылеит. Нак-аак лыгэчамакэа ттэаза ишыкамызгы, аганкэа рахь интапалон. Лзара мыцхэы ипаза икан. Аазиз уи лытцкыркыа лышэхалырпаанза гэхэас икатцаны иахьарнахыс пхэысс иишьоз леифартэышьа дзыпшуан.

Жэабака минут рышьтахь рфыцъегы ашта иныкэлеит. Қыето агэшэ аалыртын лмашынахь лфыналхеит. Аазиз дахьтатэашаз илырбеит. Ашьтахьтэи атэартафы ирлашьцаз асаркыа дадтэалан. Еикэатэаз абласаркыа изылыпшаан, зыбз хэхэаза иказ хылца ласык ихалцеит. Қартынтэи иааз хылапшфык шиакэыз ахэон изыкалтцаз апропуск. Уи лаб илзынижыт данцоз.

Ибзиатцэкыаз иаанырымкылар акэын. Апосткэа рфы егыараан диасны дцахьан, ар рпрокуратурафы аус шылуаз зхэоз лышэкэы, знык иахэапшхыаз ихырхэаны апсшэа лархэон уи нахыс уск лыманы арахь данныкэоз. Агэыгра лыман иахыагы уафы дшаанимкылоз.

Амфадуаф ианкылс илырласит. Иаарласзаны амра ташәон шыта. Ахызатцә еипш дышнеиуаз Дранда дназаанза Кәыдры афхаахь узгоз амфа иандыр-шәлеит. Лпосткәа рфы цыаргыы дааныркыломызт, ус дышнеиуаз, Кәыдры абаа ахахыы цыара инахатцәиан апшахәафы даатгылеит.

– Уара ара указ, сара икоу гәастоит! – лхәеит Қыето. – Амашыына утымцын.

Рладахыы, агаз мфа атруба ҳаракны азиас иа-хыргыз аган ахь шытыбжьқәак уахауан. Уи рыхь-чон аруаа. Арахь ахахыы алфаррақәа зхапаны иказ абардрақәа уерывакуа азы уталаны урратәы икан. Қыето лышьтахька дхынхәит.

– Алфаррақәа уерывакуа афада уеатаны, иааилахәлар, азы утал, – лхәеит лара. – Заанатц, алацш-ҕацшы шыкоу ақәарахыы унеины узлацаша атыцқәа гәат. Амфа бзиа! – лхәеит лара.

Аазиз амашыына даатытцит. Қыето лылағырзқәа рыцқьо лмашыына дынталан, Макаров тапанча аатылган инеилыркит.

– Чархәароуп сара сызфәу, аха уара ула сыцсы тоуп иахьанза. – Умфа хирыз!..

– Абзиараз! – ихәан, атапанча аалымхны имака инавтцеитцеит. – Сыцсы таны сыказар адунеи атқан бгылазаргыы бсыцшаауеит!

Цытрак ашьтахь алфарақәа днарылалан ицәаара лцәызит. Ларгыы лмашыына дынтатәан аус аалыруит. Ажывхәа дытрысны шытахьла лфыналхан амфадуахь дкылсит. Фадака усқан еиштаргыланы втоматла ихысит. Лцәа даатазызеит Қыето, аха даанымфаскәа цхьака дцон. «Сара дсынасыцзар акымзарак ихьзом!» – лхәеит уи гәаныла. Уажәыгы лылағырзқәа лызгы иадланы илеиуан.

ХІ

Адамыҭ

Амѡа дшаныз даанымгылазакѡа Арагѡашъанза дааит Қъѡѡ. Амашъына ашкол апхъа игылаз апсақѡа рымтѡан иналыргылан, лара амардуан дааѡалеит. Рацхъаза илцылаз аруаѡ днаизтѡааит:

– Тѡнгиз итыц аѡы дыкоума?

– Ааи, бхатцкы!

Ашацахѡа уи дышиашаз тѡкатѡи аихагыла ибыжъгаз акоридор дныбжъалеит. Лаб изалхыз ауа-даѡы ацѡажѡабжъқѡа гон. Қъѡѡ ашѡ дамысзакѡа дныѡналеит. Ауада аѡнутцка алашара каххаа иаркын, апенцърқѡагы аартын.

– Хѡлыбзиақѡа! – лхѡеит уи дшааѡналаз.

Уажѡада илымбацыз аруаа еикѡшаны итѡан. Қъѡѡ дшырбаз еипш иналхатцгылеит, дыздырқѡозгы ыкан.

– Бзиара ббааит, иаарласынгы аиааира аагааит! – рхѡеит итѡақѡаз.

Урт реихараѡык Ламыс ихаблаѡ итѡаз ар ргѡыпқѡа рхадацѡа ракѡын. Тѡнгиз итѡахази ирхѡынцази рхатыцан дзықѡгѡыгуаз, ар ртѡы иаха издыруаз ауаа ықѡиргылеит. Урт адтѡақѡа анрита ашьтахъ иѡагылан индѡылтѡит. Русқѡа рахъ рыѡешаны индѡықѡлеит.

– Папа, уареи сареи хѡицѡажѡарц стахуп! – лхѡеит Қъѡѡ.

Тѡнгиз егырт инханы итѡақѡаз дѡылтцразы дрыхѡеит. Аби апхѡаи рхала ианеизынха ллакѡа дын-тацшит.

– Атѡыуара баѡызма? – дтѡааит иара.

– Ааи, папа!

– Ддѡықѡыбтѡама?

- Ддэыкэыстцеит саатбжак уажэапхъа.
 - Еибышэхэеи?
 - Аибашьра шейлгалак сахьыкѳазаалак сицшаауеит.
- Ицсы еикѳэханы дзалтцыр.
- Анцѳа ихѳааит! – ѳааитит Тенгиз даакѳыпсычхан.
 - Хѳаиниара акалѳашѳақѳа иѳкалеит. Зегь ратцкыс ауа-атынхацѳа сызхѳапшуаз, сзықѳэгѳыгуаз дѳаѳахеит. Аринахыс хшыѳкалѳаша седру. Бгѳы иаанагома апсуаа аиааиуеит хѳа. Урт ркѳыкѳыл ахықѳѳазауа иаргьы далѳашѳоит. Мрагыларахьтѳеи афронт иалахѳу зегь царта рымазам. Дрымшьыкѳа деикѳэханы ѳазнык данырытѳѳа сара уаѳа дысзыхьчагѳышьом.
 - Угѳы ишцѳаанагои, папа, уи дрымбакѳа азиас дырны дызцарызу? Дныжьны сышьѳахьѳа амѳа санықѳелоз ахысбыжьқѳа геит втоматла.
 - Уи ишыбхѳо еипш иѳынагѳыджьланы амѳа збеит хѳа иахѳабалак иѳеитѳарымызт. Апшыхѳы еснагь ауаѳ дахѳақѳымгѳыгуа атыцқѳа рыла дны-ѳѳоит. Аазиз ақыртцѳа иѳеритѳарымызт хѳа сгѳы иаанагоит.
 - Анцѳа ихѳааит! – даакѳыпсычѳаит Қѳето. – Анзор дубахѳома?
 - Анзор дызбахьѳеит, ааи!
 - Иихѳазеи?
 - Шѳыуа-шѳтынха Аазиз Мирзаканов – дабажѳегеи хѳа дсѳазѳааит.
 - Уара?
 - Дранда дтаскит хѳа иасхѳеит.
 - Иахихѳаазеи?
 - Даапышьѳырччан, ихы ааиртцысит. Агызмал, амц шысхѳаз идьруеит.
 - Аазизи ѳареи хѳоурыхқѳа иазхѳада?
 - Ас хѳаиниара кѳалоит хѳа, цхыз избаргьы ихас-ѳомызт. Бара бѳызара дахѳаны бѳапы анитахха иасхѳеит иѳалахьаз хѳоурыхқѳа. «Қѳето леипш иѳоу

ақыртуа тыпқа хазына Кабардатәи арцыс дигар чархәароуп, – ихәеит уи. – Қыто сара сеипш икоу апатриот динасыпхароуп!» Дыпхамшыазакәа убас сеихәеит ашәануа афәыгаражә.

– Аринахысгы уи дыпхашьараны дыказам! – ҫаалтит Қыто. – Саб, убри арцыс хамацагыашәа икоу уеицәыхьчала, ҳыцъеггы ҳтаирхар алшоит. Иуахауоу?..

– Ааи, соупшәыл, исахауеит! – ихәеит Тенгиз. – Иаарласны нақ бан дахыкоу аурысцәа рахь бдәы-қәыстар стахуп. Аха макьбаназы уи: аиҫкаашьа сақәшәом.

– Саргы пытраамтак сыказар стахуп, – ҫаалтит Қыто. – Ас шәыргәындатас ҳалтңны ҳеахтәахыр, мышкызны аиааира этәхо ақыртцәа рлакта ҳаш-патапшуеи!.. Пытраамтак ихачхап!..

– Ихачхап бара ианыбгәапқа! – ихәеит Тенгиз.

Нас реицәажәара ииаргеит итакны ирымоу абаандафцәа рахь.

– Русқәа шпәкоу? – дтааит Қыто.

– Ацсуаа иахцәыргаз, иткәаны ирымоу хауаажә-лари нас ҳапсцәеи дарей еитнахампсахлар цыххәа хамам. Убри ақнытә ацсуаа адырра рахтахьеит уи аус иаарласзаны ишеиҫахқауа. Уатцәы ашыжь ара дааираны дыкоуп Мурман Гонгава. Уи иауп аитныпсахларазы аицәажәарақәа мәапызго.

– Сара сатахума уи аус?

– Быказар цәгьазам, бара ҳар рпрокуратура бад-хәалоуп.

– Ус акәзар, азәазәала абаандафцәа срацәажәар стахуп. Тариал ачархәаф дсазтаахьома?

– Ааи, дбазтаахьеит.

– Убриггы снаиациәажәап. Арныг, бзиа дызбо цьишьоит. Ихы таирхеит, иуаажәларггы ниртцәеит.

– Аха ҳара ҳус дахәеит. Деиҗаҳәазар, фырхатцак
иаҳасабала ихы мѡаѡигеит. Зорге диѡызоуп!..

– Уаха брацәажәарцу?

– Абыржәытқәа, урт рус сшалгалак аѡныҗа сѡо-
ит, сааѡсеит. Уара уаха ара уҗоума?

– Сыҗазароуп, арт аѡымштәи ахтысқәа еиқә-
тәаанза счаѡшьалароуп. Уаха цыхәа ыҗазам. Бара
тынч Уарчаҗа бца!

– Аиеи, папа, ишуҳәаз иҗастѡит. Хазы наҗ иҗоу
сангы дыгәхәазгеит. Иаатынчрахар, мышкы-
ѡымш сцаны дбаны саауан.

– Аиеи, мчыбжык ашьтахь иҗало аабап.

– Сабарызтцауеи абаандаѡцәа?

– Ара сара суадаҗы.

– Уара ушыҗоу сразтцаарцу?

– Сара сыбцырхагазам. Даеа хәминутк рышьтахь
Ламыс иҳабла сцаны аусқәа рцашәа гәастароуп.
Уахынтәи схынхәаанза баргы бусқәа җатцаны
брылгоит!..

– Исыцхраауада?

– Уажәытқәа сипхьаны бымтц иуырц идыстѡит
абаандаѡцәа ирхылапшуа рхада. Еи, Гиги! – җитит
Ңенгиз.

Ашә аартны ихы аалеикит Гиги захьзыз. – Сышә-
зызырѡеит апатын Ңенгиз!

– Ари сыпҗа лоуп, Ңето лыхьзуп, – ихәеит иа-
ра. – Ар рпрокуратураҗы аус луеит. Абаандаѡцәа
азәазәала иааганы драцәажәартәы аусқәа сзеиҗкаа.
Иуахау?

– Ааи ухатцкы!

– Уцаны даага рхада.

– Ааи ухатцкы! – дындәылтцит.

Ңето лаб данца, днеины астал аханы днатәан,
қәадқәак лапхәа инықәылтцан, лыѡнапыкгы аал-

ратцәан, лмышьхәылтц астал инықәкны, еидлыртцәа-
тцәалаз лнапқәа лыцламхәа инатцыргәаны даапшит.

Даафнаргалейт Алиас Нануа, икьафыз, «Г» асахьа
змаз лабак итцшыа астал апхьа даатгылейт.

– Сышәзызырфуйейт ақкәажә шәхатцкы! – ихәейт
уи. – Сара сахкәажәзам, Қьето сыхьзуп, Цьацаризе.
Ар рпрокуратурафь аус зуйейт.

– Шәара шәақыртүами?

– Ааи!

– Аурысшәа цқьаны ишәхәойт, настгы ақыртүа
акцент шәымазам.

– Сара схата Ахалбинатәуп, сшыхәычзас саби
сани автомобилтә катастрофафь иантәха, саншьа
Тенгиз Бенизе сияазейт. Ускан уи Урыстәыла арра
матцзура дахысуан, уахь сиган ауафра сылыр-
хит, атцара стцейт, уахи-ени заштә стаз аурысцәа
рыбызшәала сцәажәон. Уи уажәы қазлацәажәараны
иқоу аус иатцанакзом. Утәа!..

– Итәбуп! – атак қайтцейт Алиас. – Сара сгылазар
ейгьысшьойт. Сбаандафуп!..

– Утәа, утәа, ушьапы хәны иқоуп, иухьуйейт.

– Исычхап.

– Ухьз, ужәла?

– Алиас Арсана-ица Нануа!

– Алиас, шәахьтаку ишцашәызнықәои?

– Макьаназы алабақәа ҳаахазом.

– Абрахь шәаара хьқәкыс иамаз?

– Бжьоу аҳаблафь иалаханы иқоу ажәытә еи-
башьра аветеран Рашьыт Машьыхә-ица Цанба
иалгаракәын.

– Ишәцырхагахей?

– Қгәып афь дхалоуп ачархәаф!

– Ихьзи ижәлеи жәдыруама?

– Ааи!

– Дарбану?

– Уи аус иахэома?

– Иахэоит хымпада! Сара, ишысхэаз еипш, суштцаафуп, Краснодар салгеит иурфак. Аусгы зу-еит ар рпрокуратурафы.

– Ахазына. Ус анакэха, исоуыз азтцаара атак кастцоит. Хара иахынзаадыруа гөфарас дхамоуп Тариал Шанаа. Изхылфеиааз хаздыруам, аха уи жөларык инапхан ақыртцэа рхы дадырхэеит цшыхэфык иахасабала.

– Еилкаауп! – лхэеит Қыето. – Уаха уи избахэ ала шөтыстцаауам азэггы. Сызлауыхэо, уи ишиахауа абра еибакхэаз амаза еиташөымхэан.

Алиасгы уи дшақөшахатыз ала ихы ааиртцысит. Қыето лажэа налыгзон:

– Сара истакуп иаарласны шөеитныхапсахлар. Уатцэы инаркны уи аус еифахкаауеит.

Алиас даагачамкит ас аниаха. Қыето лцэажэа-шыақэа омашэа ибеит. Аха иахихэаара издыруамызт.

– Шөгэыц афы шакаф шөыкадаз?

– Жөафык.

– Шакаф шөынхада?

– Арахөфык хакоуп. Салуман Чамбадхавыршыааит.

– Хөфык шөышцакоу, фөфык шөыказ цысымшьоз!..

– Тариал хара дахьахтөым азы ххыпхьазара дахзалатцом.

– Аа, – лхэеит Қыето. – Анапхафы зөыр дитахума! Уаха ишөыцдаз?

– Фыцба хашьтахь инхажыт. Урт алцу изалымтцу хаздыруам.

– Уаха ишөыцдаз:

– Дхацын даеазэггы. Аазиз Мирзаканов. Аха уи дхамхны дыргеит. Дыршыу Драндака дганы дтарку хаздыруам.

– Дзеипшра уафыз Аазиз! Уигы шөинапхазар?

– Уи, мап, уи ус еипш иказ уафымызт. Аазиз Мирзаканов хгэыц афы дыкоижьтеи акраатцуеит. Уаха назтахым еибашьфын.

– Уи ихэда иахазу абри еипш ахтэы кулон? – Қыето лыхэдахатца дааханы Алиас илырбеит.

– Ааи. Иахьынзаздыруа уи акулон афы итатцэахны иман бзиа иибоз пхэызбак лпатрет.

– Уара иуирбахьазма?

– Мап, сара исимырбазацызт. Ус сфызцэак ирхэо сахахьан.

– Аазиз азы сшашьуаз салигахьан. Убри нахыс уи хтаацэарафы ихазгэакьаз азэ иакэны дхапхьазон. Аибашьра иалагеит хара Ацсны цсшьара хааны хшыказ. Уахагьы иареи сареи хаикэымшэазацызт. Аха иахьа ашьыжь саб хэа исшьо сзаазаз саншьа диманы сфыны даннеи ицьасшьеит, илакэысшьеит. Игэра умгазои?

– Игэра шцасымгои!

Қыето акулон аалыртит.

– Аазиз иами.

– Иара иоуп. Нас дабакоу уажэы?

– Дыбнахтцеит, Кэыдры апшахэафы днаганы амфа дыкэстцеит.

– Бызустада нас бара? Бсагоу, бысфызоу?

– Сагьуагоуп, сагьуфызоуп. Иаарласны сара истахуп сышьтахька схынхэыр. Уи сылшоит, аха Аазиз ихьыз сзымдаруа уи ипсадгьыл Кабардака сзыхынхэуам.

– Убас бзиа шэеибабома?

– Ааи, уи ида са сыцстазаара цстазаарам. Убри акнытэ, шэара шэышьтахька шэзыгьежьыр, ицсы таны дыжэбозар исызиашэхэа абра хшеиниаз. Уажэазыхэа, абри ауп иуасхэо. Шэызтииз Тариал сияцэажэар стахуп уажэы. Арахь санипхьалак,

уа икоу шәхы аайдкыланы еибышәхәа даараза
ишәартоу, ашхам змоу амаҗ аҗш шәыгәта дыштәоу!..
Абзиала!.. – лхәеит Қыто. – Ги-гоо! – җылтит.

Даафналеит а-Лабахәуа еиҗш дхаракза Гиго
захьыз.

– Ари думаны уцаны Тариал Шанаа арахь уиҗхь.

– Уажәытәкьа, сахкәажә! – ихәан, Алиас даа-
дәылиган диманы хыхь дынхалеит.

* * *

«Икасто закәызеи? – урт андәылт, Қыто лхы еим-
лагәа иаанылкылан, така лыстол днатәцшуазшәа
уахь лыблақәа лыршәын, хәыцрак дынтанагалеит.
– Саға днасыртәан иасхәеит сгәаанагарақәа, стоу-
рыхкәа. Ус анакәха уи Алиас захьзу иакәымкәа сара
сыуаажәлар сраҗахеит. Мшәан, уазхәыцтытәкьар,
ирхарахеи аҗсуаа?.. Аакьыскьа наҗ саныказ газетк
садырҗхәеит. Уа излахәоз ала, аҗсуаа аҗоурых дузза
змоу жәларуп. Изкәынхо адгьылгьы дара ирҗьын-
цьуп. Ажәытәза зны Анапа инаркны нахьхьи Лазстан
хәа, иказ ахра дгьыл ахәаа аҗынза дара ахылаҗшуа
иҗан. Иара Лазстан ахрагьы аҗсуаа ирхьыҗшын. Аха
нас хлантцы италеит, атыхәтәаны амхаҗьырра иҗалаз
итанарцәит рыуаажәлар. Аха иҗьоушьаша, кьоу-
шәоуқәак инхаз рыла рыдгьыл иахылаҗшуан, иш-
неи-шнеиуаз ареволиуция иҗалаз ишьяқәнаргылеит
рреспублика. ССР Аҗсны захьыз жәашықәса антцыра
аиоуит. Нас Сталин уи иамаз астатус иҗсахын, агазет
излахәоз ала, мчыла Қырттәыла иадыргәагәаланы
иара иамаз ахатә зинқәа ланаркәит. Автономия
рызныжьны... Ари зхы иалнаркьоз аҗсуаа, атла
иалкьаз амаҗ иҗхаит шырхәо еиҗш, рыбызшәала
атцара рҗар амуа, рҗахәы рзымхәо, рҗоурых рҗаҗкәо

иалагеит иныхтәу милатк иаҳасабала. Ари аймак ашәышықәса антәамтазынза еиғыхарыла ишдыр-былгьоз Шевардназе избит СССР анеилаҳа бцъар мцала избарц. Абар, аибашьра иаҳа-иаҳа анарха ашьтыттра иағуп. Адунеи ачапан сара скноуп ацапха ахьағоу, Сталин ашәикка изымызбаз ауспшьа сара хымш рыла избаны сымчра закәу дсырбап, адунеи аҳцәа хәа, иеура дасны абрахь джәылеит. Иабакоу хымш, дзарблакьазеи иеы уарчан? Ҷаттак икамыз апсуаа итырхыз раҳәакәа роума изыцәшәаз?.. Аиааира сыздыруам, аха шьтахька афра рыкәшәар?.. Ас еибырхәо иалагахьейт ар рхадацәа анааикәшәало. Ақыртцәа ироухьо ацәызкәа хьпцхьазара рымазам. Изтахкәо маҷоым ршьамхы реадыргар. Саб Тенгиз итахуп нақ сышьтахька сдәықәйтцар... Избан? Уигьы ибозар акатастрофа ааигәахара ишағу?.. Иааткааны изхәом, аха игәы стапшуеит... Аазиз акы имыхьындаз, уи ара ахы дшағагыло сара дныжьны сцарыма?.. Абас изыкалазеи ҳаикәшәара?.. Аазиз!..»

Лхы даноаха лапхьа дааины дгылан Тариал.

Дытрысны лыблақәа аалыркәычит. Иара иакәзар, дышьхныцсылазшәа дшанханы дыцшуан.

– Қьето!.. – ааиғьытқьейт нас.

Лара даапышәырччашәа аақалтцейт, аха дагьихамтгылеит. Иара уи еакала ипхьазаны, ус иахәтаны иқалтцейт хәа идикылеит. Итахын Қьето доагыланы ләынеигәйдлыжьлар. Аха убригьы абри атыцағьы ишымыцхәыз, ишбаша усыз еиликаауан. Анс иамуазар, арс иамуазар, нас абыскак ацбабаа ззызбаз закәызеи ҳәангьы дназхәыцит. Иара изы адунеи дуззағьы Қьето лыда уаф дыкамызт, Қьето лакәын ипстазаара хьтхьыртас иамаз. Уи лзыхәа, илшоны дықазар, имч днанагозар, адунеи дузза мпылтас

дасны, җа планетак ахь иршәтәуп хәа иархәаргъы, хәаас икымызт, дагәтасуан, иршәуан, ихата дпыххаа дышщоз шидыруазгъы.

Дышхәычзас ишьтихит аказшьа баапс. Иара игәацхаз калар итахын. Уи анагзара алымшозаргъы инасыгзароуп хәа даакәгылон. Зегъы дреигъны дыказар итахын. Уск ашьапы аниклак иңынгылоз дкалар, ицырхра дашьталон. Иашьа иакәзаргъы диеигзазомызт, дигәтасуан. Азә иргәакра иара анасың шизааназ идыруазар, уаха шаанза егы атцаа дыцәгыланы мақҗахәара азы дтагылазаргъы хәаас икуамызт. Иара дкәацза, дтәы-дыцха дыказаит, егы ихы дахәааит, иара дабеицырхаго. Адунеи ағы иара ида уаф дибомызт, иара ихәаша калаанза егырт зегъы азы икәызәзәаа иагаргъы. Иара иңыбақәа тәындаз, егырт зегъы еикәантәаргъы.

Цъара дышнеиуа бзиақ ибла игәанатар, даатгыланы иңыашьо дазыңшуан. Шыри, сара исымандаз хәа, убри азхәыцра далагон, убри инапағы ишааигара дашьталон. Ус каумтцан, уи абзиа уара иутәым, уи җазәы инапағы иааигахьейт, җазәы итәуп, уахь неишьа амазам хәа иоухәаргъы иахауамызт, убри а-б-з-и-а дашьталон, изтәу дыхнартәозаргъы уи имхны иара инапағы ишааигашаз дазхәыцуан. Изтәу дымшьыкәа уи абзиа унапағы ахааназгъы изыкалашам хәа иоухәар, убри дышьны, абзиа имхны игәашә иштәеигалашаз аплан азышьтихуан.

Абас дгәыптәаганы, джыыфаоны, ихы нкыдкьо адәы дшықәыз, җенақ, ақалақ далаланы дышнеиуаз дааипылейт Қыето. Лара амшын ағы лызхара азы дталаны автобусқәа ахәаанҗасуаз ашка дыццакыццакуа длеиуан. Дшибаз еипш ипсы налылахеит. Лара итцағаз тцкык лшәын, хыхь амаграқәа җахтәан, агәы тыхны икан. Лыонапыкгъы кәашза иаапшуан,

сумка хэыгчык лыжэфа иахшыын, еимаа тцарчалақэак лышьян?

«Абри сара дыстэхароуп!» – ааихэыцит дшибаз еипш. Хатцак длымоума, фызак длымоума, лхы дақэйтума, дырхэахьома, уи дазхэыцзомызт. «Абри сара дыстэхароуп, ґазэы – мап, абри лоуп сынасың!» – ааигэахэын, ишьяфа дукэа ааиххэаны, ақыртүа сахьа шлымаз ангэеита, иқыртүа бызшэа жьакцаза иаацэыриган, ґааитит:

– Ҷаибадырыр калома?

– Ишпоухэеи? – Қьето уажэада илымбацыз арцыс лактала дааимылдан ицьяшьо дтцауеит.

– Саґамыз, шэақыртүаз цьысшьян!.. – урысбыз-шэала даацэажэеит.

– Сара сақыртүоуп, ишэґахыз?

– Ҷаибадырыр сґахуп!

– Ишцашэхэеи?

Дсылахэмаруама, ааигэахэт Тариал.

– Ҷаибадырырц сґахуп! – ихэеит фәцхьа урыс-бызшэала.

– Уи залшазом!..

– Иалшароуп! – ихэеит Тариал.

«Ихы иагума?» – аалгэахэт Қьето. Автобусқәа раанґасыртахь деихеит. Иара длышьтоуп.

– Шэаанґасыр камлари?

– Икалозарускәәтц!.. – ушьґаларгьылеаарыцэґьаны лакта аалырлашьцеит. – Усыздыруам, суздырам, усыдызцалазеи?

– Бысгәәцхеит! – даацышәарччеит Тариал.

– Сара усгәәпхазом! – ґаалтит лара.

– Аус злоу сара бысгәәпхозароуп! – иц хырцацаьа даацышәырччеит.

– Сара афьиза дсымоуп, иаарласны хатцеи цхэысси хәйбагоит! – ґаалтит лара.

– Иара дабакоу!
– Аоны дыцшуп!
– Зегякоуп, сара бысгэапхеит!.. Дыбхаршт уи
бшыза, аа, ихатыцаи сара сахьыкоу!..
– Сара уи иауп бзиа избо!
– Нақ дыбхаршт, сара соуп абзиа, уи дциоуп!..
– Икоу удыруама? – леаалырцэгъеит Қыето. –
Ускэатц акэымзар, амилиция сицхьоит!..

– Избан?

– Таха шсумто иасхэоит.

– Сара бара бзиа бшызбаз иасхэоит!..

Қыето лғыналхеит. Уи аамтэзы, ажэицшьтэи
аномер автобус аины иаатгылеит. Ауаа рацэафын.
Илулакгы лара дынталеит. Егы адэахы дышгылаз
ашэ акит.

Лара лнапы лкьеит абзиала хэа. Илулакгы
дипыртцит. Ох, гышыа, лхэан лыцсы ааивылгеит.
Дзакэытэ хеилагозеи сымға иангылаз, дцалшьон
уи. Слымха саркыада избараха, уаха анцэа усимыр-
бахын!..

Ахалбина автобус анаатгыла дынтытит.
Дышиашаз аоныка лғыналхеит. Агэашэ аалыр-
тын лашта дынталаны амардуан днафалон еипш,
бжык лгэы иныкэфит. Даахыапшзар, абар Тариал.
Лшьамхкэа аалытцакэалеит Қыето.

– Незванний гость хуже татарина! – ихэеит иара
арахь ишимыцхызгы. Уажэыгы акыркырхэа дыччо
ашта данаакэла, аганахышэа игылаз атаматцла кэазк
аафихын апырэхэа днацхаит. – Сыцэгыа-сыбзиа,
ссасны сыбтааит, бысцыл икалозар! – ихэеит иара.
– Сара Тариал сыхызуп!.. Қыето даанацш-аапшит, аха
лаб длымбеит цыаргы. Агэылацэагы уаф дыкамеи,
иабацеи, счас ируазшэа, аалгэхэт.

Ишылтахымыз цэка дылбааит Қыето.

– Ибыхъзузеи, соуцшәыл?

– Қыето сыхъзуп!..

«Асеипш икоу ауафы, хымапада, синымиацт. Дабастаху ухәараузеи, дсыдызцалазеи. Акәукәухәа сыхәхәоит абыржәытәкьа!»

Атама иҗиһыз артын, ақырҗәа данацха, иһацыц жьакцақәа налашьшьын азы иалцыз иқьышә икәтәрааны тәка инкәтәеит.

– Даара иһаауп, аиаша басхәап! – ихәеит, апхәызба дылзыцшуа. – Еихазхада?

– Саб! – лхәеит Қыето.

– Дабакоу иара?

– Дтахахъеит.

– Кох, ихъзеи рыцха?

– Сангы дтахеит усқан. Амашьынақәа еиҗасит. Уиижьтеи акыр шықәса цахъеит, аһа атама ажәла хмырззеит, еихаххауеит ирҗыцны!..

– Хәи, хәи, хәи! – даақәыпсычхәит Тариал. – Рах-рат бзиахааит!..

Ишаххәазеипш, атама еитазхаз афны иахылацшуаз ргәыла иакәын, Қырттәылантәи Қыето лаб иааигеит, даныпсы ашьтахъ ажәла ркит еидынхалоз зегьы, аһа итаһаз лаб итамажәла хәа иашьтан.

– Нас ибымада тынхас?

– Саншьа.

– Дабакоу?

– Абра ааигәа дыказар акәһап.

Ишыпшыз, Тенгаз агәашә аартны ашта дааталеит. Уажәада иимбацыз арпыс дангәеита даацъеишьеит. Арахъ дшааиз еипш апсшәа ихәеит.

– Сара Тариал сыхъзуп, Шьанава сьжәлоуп! – ихәеит апшәма игәы сахәап хәа. – Ауафы ицрымтцуа алеипш, Қыето слышьталаны сааит!

– Ааи, аһа изакәазы?

– Дысгәацхеит! – ихәеит Тариал Қыето лахь дыпшуа.

– Уара уафы қыачақызаап! – ақырқырхәа даачеит Тенгиз. – Уара, избо, гәышпыла ижәыло урфызцәоуп!

– Аиаша ухәеит ухатқы!

– Уааи, нас, уасны уахтааит! – афныка инапы ирххеит Тенгиз.

– Абри сахаит, абри уафроуп, абри хатцароуп! – днатцахәхәаны Қыртбызшәала даацәажәеит Тариал.

– Уара уапсуоума? – дцаауеит Тенгиз.

– Сара сапсуоуп, аха шьюукгы уақыртуоуп хәа сархәалоит шәара шәыжәлантәқәа. Сара шьюук-шьюук реипш, уиазы сгәаазом. Аиаша касымтцой?

– Папа, нақ уара уахь хцойт хәа ейбахамхәахыз? Тенгиз Қыето блала дааимидеит.

– Асас пату иқәахцап, нас хеыжәлап!..

– Уара усгәацхойт! – ихәеит Тариал Тенгиз ихы найкәикын. – Хәиуацәахароуп уареи сареи, аа? – дыччон ибжы харакзаны.

Цақа аматцуртахь иныфналеит. Тариал идырбаз атахтафы днеизкәыфит.

Цхыбжьонынза ицон атәанчара. Аа, уажәы дгылап, ушытан дгылап хәа ипшуан апшәмацәа, аха Тариал фацхәа иеирфыцуан, фацхәа дыштрақәлон, абас аамта рацәаны ианырга, иаргы шыта ауыха дабацоз, данашы уа даанхеит. Адарфаены ирулакгы дырпырыргеит, аха ицамтаз ижәны дшыказгы иихәац ихәон:

– Иаарласны сышәтаараны сыкоуп. Убри аипы-ларафы избахароуп Қыетой сареи хлахьынтца!.. – дшыччоз агәашә дынтысны, нақ амфадуахь ифы-неихеит Тариал.

Қыто лылахъ еикъын, аацсара лныцшуан, иа-арласны лѣацхъа игылаз ажѣақѣак наиахѣаны, нақ дырпыртцны дцаны дыцѣар лтахын. Лыблақѣа чабуан, аха мчыла лѣыѣажаны, ичханы дыцшын. Тариал итахын уи лкынтѣи ажѣақѣак иахар, дхааза лыблақѣа аалырцшыр, настгы ирласны дызцыз агѣыц дѣықѣтцаны, нас лареи иареи цъарак реи-цынхара зыкалар. Лара лзыхѣа иатахханы икалозар даѣа дтцакгы анагзара дадгылон, аха убраанза енак иадамзаргы цъарак рхала изыкалар... Нас уи нахыс иамузакѣа дыршыргы, иара дшазхѣыцуаз ала, ацъанат дцон.

– Қыто ! – ѣааитит иара ѣылымтуашѣа аниба. – Ибыхъзеи, Қыто, ибымбазои сара сааит. Инасыгзеит исышѣтаз адтц!..

– Аа, исахауеит, исахауеит, анцѣа ицъшьоуп, уеибга-узѣыда ухынхѣны уааит.

– Аха былахъ зеикѣузеи бара?

– Саацсеит, Тариал, саацсеит, уахынла-ѣынла хацѣазам, аус аауеит!

– Избоит, избоит, – ѣааитит иара. – Иаарласны аибашъра еилгап хѣа сақѣгѣыгуеит.

– Ус угѣы изаанагозеи?!

– Сгѣы иаанагазом, избоит. Адсуаа иааныркылап хѣа сыкам шѣара шѣымч!

– Дара рхыцхъазара мацѣума?

– Хѣарада!

– Нас хара ақыртцѣа апхаста ихауа иаха-иаха изацлои?

– Апхаста иара апсуаагы ирымоуп. Ақыртцѣа рыцхаста уиакара ианыцшзом хыцхъазарала иахы-рацѣоу азы. Адсуаа азѣ дырцѣызыргы ирныцшуеит.

– Уа уиашоуп, – лхәеит Қыето. – Уеизгы, уара нақ икоугы удыруеит, арахь икоугы. Ишухәара, аиааира згарыда?

– Хәаратахым ақыртцәа! – ихәеит Тариал. – Атигри ацгәи еиқәпар иаиааирыда?.. Убри иафызоуп абри аибашьрагы алытцшәа. Бара бгәы рыгәгәа: Иаарласны аиааира ҳаңылараны ҳакоуп. Барей сарей убасқан ҳайнасыцымхой?

– Хәаратахума! – даақәыцсычхаит Қыето. – Сара ажәа усымтахьей!..

– Уаха акымзарақ сахәом, убри амш збандаз хәа сыкоуп. Анзор ахатцара ду иаасырцшыз азы, ақыртүа хәынтқар икынтәи ахамта ду уоуа икастцоит ихәеит. Бара бышцахуацшуеи?

– Анзор ихәазар акгы уацәымшәан, – җаалтит Қыето. – Уара Қырттәыла ахьынзаназаазо уадыруа укалоит. Сутцашьыцуеит!.. Ас еицш ахьз-ацша зчапаз!..

– Итәбуп Қыето! – дгәыргьатцәа даакалеит Тариал. – Сара избоит гәык-цсыкала бшысзыкоу. Саргы суафуп, агәы сызтоуп, истахуп иаарласны Ахалбина быонаҗы хчара калар. Убри амш ирласны ҳашта италандаз хәа анцәа сихәоит. Баргы Қыето, анцәа бихәала!..

– Ааи, ааи, есены анцәа сихәоит уарей сарей ханасың каларазы. Абзиараз, уаха аамта сымазам, сара сцалароуп!.. Егьырт иаанхаз җазны сразтцаауеит.

– Абзиараз сыхаара, ацстазаара сгәы ахәо скабцеит. Шьта ханбеибабои?

– Аитныцсахлара ашьтахь.

– Уи ирласны икалома?

– Уатцәы инаркны шәыцшыз. Мурман Гонгава дашьталоит уи аус!..

– Гиго! – ғылтит Қыето.

Абахәуа иргылазшә даафналеит Гиго захъыз. Атуан датташуан. Дымцәажәакәа лнапы лкәеит наҕ дигаразы лҕацхәа игылаз абаандафы.

– Усацыз аирласны! – гәагла деиттапата ирымчны даацәажәеит Гиго. – Мамзар ухацыцқәа узымпхъазо уҕы итасыцсоит!.. Урыцхасшәо цумшәан!

Тариал уи ижы имазар ифон, убаскак игәы изыцжәаны дихәацшуан. Егъи хәаас дикзомызт, иааигәацхар иркаланы дыкшаргы цәгыагы ибo-мызт.

– Уца ацсуа чичиа! – ианизымчхәза, ашә индәылтуан еицш знык акарагы шәапцықәла дицәхасит.

– Уан! – ихәан дыцәхаит Тариал. Гиго ицсахы еикәыччо даеазныкгы автомат ашхәа мфанитцеит. Убасканоуп ацәа даналтц Қыето. Даагылан, ашә аа-дыртын Гиго наикәғылтит:

– Анзор иахар цсышәацәгы уиҕоит! – лхәеит лара. – Узәу иаанагозеи?

– Еицәоугы инаалоит – ихәеит Гиго.

* * *

Қыето лтыц ахь дхынхәит. Фацхәа астал дна-хатәеит. Дабакоу, мшәан, Тенгиз, ирласны саауеит имхәаз?

Лхы лықәыжыны дахьтәоу хәыцрақәак лзааиуеит.

Аибашьра иалагеижьтеи рацәакгы цуамызт. Тенгиз ицсшәара мшқәа нтәахәан, аха ас акаамет аныкала дыфны дахьынтәиааз Краснодартәи ад-гыл ҕацә ахь сцоит хәа далагар иуаажәлар иши-цъырымшәоз идыруан. Акыс, хәыда-цсада аф-ны чыгәза издыргылахәан. Уигы дназхәыцит. Саацшып, еикәтәар еикәтәеит, еикәымтәар нас

иҕало аҕагылазаашыа иахнарбап хэа дахэапшны даанҕасит. Аибашыра рапхьатэи амшкэа иднарбеит хымыш рыла уи еилгашыа шамамыз. Аееитднахуа ианалага зшыапы икэгылаз ашхырцэагьтра ахалбинаа дыртаххеит имфақэызтцоз ар рцыза; Ақыртцэа рлидерцэа гэыпфык уи изнеит абцъар нызкылашаз арпарацэа рхыпхьазара анырацэаха ар рполк аиҕекаара ргэы иштэз, насгыы аполк хадара аитар шыртаху хатыр зкэыртцо Тенгиз Бенизе.

Зшыапы икэгылаз ажэлар иара далкааны даныртахха Тенгиз мап кышыа имазамызт, Қырттэыла алахьынтца абыржэакэын ианызбахоз, уи аңеипш лашарц азы, амилат иаха наҕ-наҕ азы абҕа еитцыхны, ахэаакэа тбааны, игэҕэуу хэынтқарра дуны акалараз наҕ ирҕьацтэын, маҕак иҕамкэа ағламкэа ирҕагылаз аңсуаа, урт рцэа итацалатэын, апатын Тенгиз Сигэуа ишазгэеитаз еипш, акалапот итацаланы ахааназгыы уаха хышьтыхшыак рымазамкэа, рықэнага иақэыршэаны, зеипш ҕамлаңыз аиаша шыақэыргылатэын. Абасала, хэычы-хэычла аполк еиҕыркааз бцъарла еибытаны ашыақэыргылара иаҕын. Қьето лаб данаанха, ларгыы патриотк иахасабала, лаб дивагыланы лыуаажэлар рыгэта даацэыртцит.

Ажэыларақэеи аибашыра гэҕэақэеи макьаназы Мрагыларахьтэи афронт аҕы анарха амоуцызт. Гэымста акэша-мыкэша акэын аибашырақэа ахьцоз, уахь акэын иааҕэымтцзакэа ақыртуа иартиллериа ҕааихак амазамкэа, ахы хьантақэа мфақэтцо аус ахьауаз, уахгыы-ҕынгыы уахьынтэи иаафуан атҕэац шытыбжықэеи ахысрақэеи.

Абасеипштэи аамтазы ақалақь аҕы иалаханы иҕаз аңсацэа, наҕ-ааҕ аибашыра гэҕэақэа зынза

ишаанза, изылшоз аурысцәа рыцхыраара рхы иархәаны, цара-шьарак шәаны, досу рцьынцькәа рахь ахынхәра иафын. Иқан иааныркылозгы, урт наганы Дранда абахтафы итаркуан. Иқан уиакара цьа мбазакәа, ажәипшьтәи аномер автобус инталаны ацсуа қытақәа рахь имѡахытцауаз. Ари ишаххәаз еипш, шьоукы ирықәманшәалахон, даеа шьоукгы ақыртуа иката ианафашәалак, иаакыланы иржыагуан, нас иоурышьтуаз ықан, иргәампхақәоз наганы итарклон.

Тариал Шанаа машьынак дтамлазакәа шыапыла амѡа данылеит. Ақыртцәа иара идыруан, дзыцныкәоз арцарацәа мацмызт, цьара дааныркыларгы ақыртцәа рфы авторитет змаз, еицырдыруаз, абри сиѡызоуп хәа анихәалак доурышьтуан. Ашьыж амѡа иқәлаз, дкылцш-кылзырѡуа дшааиуаз, есымша иара итәы иагозма, еикәных игылаз ауаѡ ижыѡаѡцәа даарылашәеит.

– Уарбану? – итцааит дара.

– Тариели Шьанава! – инатцшыны сақыртуоуп хәа аанаго даацәажәеит.

– Удокумент ҳарба! – ихәаз агәра ргомызт.

Тариал ицьыба дынталан ипаспорт аатигеит. Инаганы итцаауаз инеииркит.

– Тариал Шанава, ацсуа! – ихәеит ақыртуа.

– Ари иаанагозеи?

– Сара исхароузеи ианызтаз ус каитцазар. Сара еснагь ақыртуа хәа схы сшьоит.

Уи ицәажәашьақәа ргәацхеит. Ацсуа сапсыуазам хәа даақәгылт. Ари цьоушьбаратәы иқан.

– Уабанхой?

– Акәа.

– Арахь уабаци?

– Ихаткы Тенгиз Бенизе иахь. Уи ипха Қыето захьзуи сареи бзиа хаибабоит!..

– Хатамыз, бодишь! – рхәеит изтаақәоз. – Умға хирзааит. Хгәы иаанагоит уара уеипш икоу апатриот ақыртцәа рҕы ахьзи-аңшеи иманы дкалап хәа.

– Идуззаны итабуп! – атак кайцеит Тариалгы.

Амға анирта дшәышәуа иҕынеихеит. Аха жәабака шыаға кайтаанза ажывхәа машынак ааивалеит. Иаатгылан ашә аадыртит.

– Утал арахь! – рхәеит ыцъа уа итатәақәаз. – Ахалбинака хцоит харгы, амашына шхамоу шыапыла ухашьтуама!..

– Уи зынза ибзиоуп, сеикәшәыршәеит! – ихәан, дгәырҕатцәа амашына дынталт.

* * *

Адәахы машынак ашьтыбжь анга Қыето лхы шытылхын аценцъыр дынкылцшит. Астол дахытңны уи адиуан тата дкыдиаалан. Тенгиз дшааиз анылба леааибылтеит. Дук мыртыкәа даафналеит иаргы. Иаразнак лара дтцааит:

– Икоузеи, бзиароума?

– Абзиа убар иумдыруеи! – ихәеит иара. – Хцома афныка?

– Папа, саапсаны сыкоуп, хцап! – дааҕатцәы-ҕатцәит Қыето.

– Амғақәагы шәартоуп, – ихәеит иара агәы-намзара иныпшуа. – Апсуаа маң аңхаста хартахьома, аминақәа ытатцаны иреиҕыз харцарацәа азәырфы ахапжәаны нырцәыка идәықәыртцахьеит. Урт уахын-ла ицәазам, аус руеит. Хара хаибашьцәа аҕарахәцәа, рхыргәғәарта хәыцқәа рҕы иахьцәытцәтәоу уаха иаашаанза ахысра иаҕуп. Апсуаа уиала еилырка-ауеит ртәартақәа, ирхыкәшаны хамғадуқәа рҕы

ишыртаху инеи-феиуа хшыыгақәа нытцатцаны абнахь
реыртцәахуеит. Абри иафуп!..

– Папа, аказы суазцаашан, – ҫаалтит Қыето.

– Изақәызеи, соуцшәыл? – уи днеин адиуан
днықәтәеит.

– Угәы ишцаанагои, абри аибашьрафәы иаиааи-
рыда?

Тенгиз цәалашәара баапсык изцәыртцны дықан,
ипца ас анылхәа, ихы дфахан, илақәа тызза даанхе-
ит. Егьи дыцшын исаҳарызеи хәа.

– Ақәылаф еснагь датцахоит! – ҫааитит иара.

– Хара ақыртцәа ҳаума ақәылафцәа?

– Ааи!

– Ацсны адгьыл тоурыхла изцьынцьда?

– Ацсуаа!

– Нас ҳазрабашьуеи ацсуаа, ирымаҳкузеи?

– Мчы змоу иатцкыс мчызмам имоуп аара! –
ибгәаларшәа Крылов иажәамаана. – Ацсуаа анкьаза
идууз ахәынтқарра рыман. Аха нас хәычы-хәычла
еилаҳаит рхәынтқарра. Ацсуа хәынтқар атцеи да-
хьимамыз азы икәша-мыкәша игылаз итынхацәа
дреифсны ақыртца хәынтқар пхәысс имаз иахәшьаца
дааганы ахра иитеит. Убри нахыс хлантцы италеит
амфа иркыз, уи ааныркылеит ақыртцәа, нас ишнеи-
шнеиуаз аурысцәеи атырқәцәеи ртаххарала, ацсуаа
рцьынць иахцаны Тырқәтәылақа иахыргеит. Иаанхаз
кьоу-шәоуқәак ирылдыршоз? Абри рхы иархәаны
ақыртцәа ари адгьыл рымпытцархало иалагеит,
Сталин ихаан урт рыбызшәа рфыхны қыртбызшәала
атцара ддыртцон, Гал араион ассимилиация азырун,
ацсуаа инхоз зегьы ақыртцәаны ашәкәы итаргалеит.
Шевардназе СССР анеилаҳа ачархәара икайтцаз ихы
иархәаны ацсуаа хымш рыла иркьацны сырхысып
хәа, аибашьра далагеит. Данаиааилак ацсуа жәлар

реихарафзак ныртцэаны, нас наунагза апшэмара аанкыланы, ари адгьыл ақыртуа идгьыл акэын хэа, адунеи икэынхо ирылеихэарц итахын!..

– Ари рыцхароуп, ари еилизкаауа хэа азэгьы дыказами?

– Дыказам. Дыказаргьы җитзом. Акапитализм ақьиареи аиашареи захьзу аздырзом. Апарархарада акгьы хьаас иркым. Иацхьан Крылов иажэеинраала сызлацэажэоз ишахэоу еипш, мчыла иеихау иатцкыс, иеитцоу диркьацуеит.

– Нас абри аума изахьзу адемократиа?

– Бызлацэажэо закэызеи? – игэы пжэжэо дѳагы-леит Тенгиз. – Адемократиа хэа ус ажэаны ирхэоит акэымзар, адунеи аґы уи цьаргьы иказам!

– Ассир сахауеит! – даалеи-ѳеит Қьето. – Нас хазґу иахьзузеи, иарбан гбоу хазтеицалаз апатын Шевардназе?

– Шевардназе иуаажэлар рныртцэара даґуп. Сталингьы ус дықан. Урт еиѳырго егьыкам, чархэаѳ-цэоуп аѳыцьегьы!.. Абасоуп сара ишеилыскаауа!.. Хдэыкэтца!..

– Ааи, ааи, хцалап, атцх акыр инеихьеит! Адэахьы индэылтцит. Ахауа зѳыда лахґыхза иааимнадеит. Илашыцан, амзаґа игылаз ташэахьан.

Рѳыцьегьы рмашьынақэа инартатэан аус аа-дыруит. Рапхьа дгыланы ашкол агэашэ дынтысит Тенгиз, уи дишьтагыланы лґыналхеит Қьето. Ацэа лиааины дықан, дамхацэар хэа дшэон, аха ус анлы-хьуаз лхапыцқэа еихыргэгэаны, лқьышэ дацхауан уажэы-уажэы. Дышнеиуаз, ѳапхьа лгэалашэараґы дґыцххараза даацэыртцит Тариал.

Аены мґеышан, Қьето лыѳны асасцэа атан. Анзор царцуаа дрықэланы, ацэгьарақэа мѳапганы

даныхынхэыз акэын. Иаарласзаны, аибашьра
рацхьатэи амшқәа ирылагзаны зәалызкааз гьео
хатцаны ихъз рхәо даныкала, Тенгиз ашәануа фыр-
хатца диманы Қьето ләы дымҭахьтцит. Уи лызбахәкәа
иаҳахьан, аха астцәкәа дыкоуп хәа дыкамызт. Уажәы-
уажәы ашьауардын еипш, арцыс илацш-хаа Қьето
лахь ирхон, ларгыи уи лымбо дыкамызт, аха ҭыргаз
катцаны уи иблақәа иҭырцәыхьчо, иаалыркьаны
изцәыртцыз агәыбылра Тенгиз илымхакынза инеигарц
игәы иштәз ауп, лыпштәхәы лхыгга асасцәа ахьтәаз
Қьето даафналан Тенгиз илымха дыштахәытхәытцыз.

– Азәы иабымхәан! – днеилууаа дцеит Тенгиз. –
Ааи, папа, ҭыцәа хайбашьцәа ицны иаины хгәашә
илагылоуп!

– Хайбашьцәоу? – иааңьейшьеит Тенгиз.

– Ааи!

Тенгиз атамзаара шьтатцаны адәахьы дын-
дәылтцит.

Агәашә аҭы даннеи аибашьцәа руазәк ацшәма
днеипылан днаиеихьрхәеит.

– Сара шәара шәыздыруеит хәтыр зқәу Тенгиз, –
ҭааитит ицылаз. – Ари ихәцу ацсуа Дранда даанахь-
кылеит. Шәара шәахь дшаауаз анхәихәа хәаиеичахәит
акәымзар, мшымыжда дтахаргылон. Аха, тынха дук
иеипш шәыхъз анихәа, ус хзымгәагыт. Дызустада,
дыжәдыруама?

Тенгиз атак каитцаанза Тариал ихәҭы еихаччо
арахь рышка дааихьан. Тенгиз иҭацхьа данаатгыла
атцәах хәа даагәыдыкылан икәакәа днаснасит.

– Ушпакоу хәтыр зқәу Тенгиз стынха ду! –
ихәеит қыртбызшәала. – уажәраанзагыи сааины
снашәыдтцаларц стахын, аха мышкы-ҭымш рыла
зегь ртыц аҭы икалоз цысшьон. Сгәыгра санажәа
иахьа амҭа сықәлеит. Ацсуаа зәу сақәзбоит. Зегь

Арзынба ихароуп. Ани актѣи амазаныкѣгаѣ Тышба данхамаз акѣындаз, айбашьра иалагозар жѣбарын. Уара ухаѣа угѣабзиара шѣакоу, дабакоу ацшза Къѣто, иацхъан абрахъ даацѣытцпхан, нас дахъца-дахъааиз сымбазеит.

Арт шеицѣажѣоз Анзор даарыдгылеит.

– Икалазеи? – дѣааит Анзор.

– Ари Тариал ихъзуп, дацсыуоуп, аха хара дхад-гылоуп, дахѣааит! – ѣааитит Тенгиз.

– Уацсыуоума? – дѣааит Анзор ацсышѣала Тариал илакта дѣацшуа.

– Ааи, аха...

– Икалеи, улакѣакуеит.

– Ацсуаа икарѣо сеиланагоит. Иахъакѣым ршьапы кыддыргылеит. Уара аччахѣа ацсышѣала ацѣажѣашъа узырѣада?

– Сара ацсуаа срыланхон, сшѣануоуп, – ѣааитит Анзор.

– Ашѣанцѣа хашъцѣа рами, – даацѣажѣеит Тариал. – Аха урт хара хацхъа еилыркааит ақыртѣа ида дара рзы цѣстазаара шыкамыз. Афьрхацѣа ашѣанкѣа! – днеины Анзор ихы днагѣзит. Нас даахъахѣын: – Уара Тенгиз, дабакоу Къѣто? – ѣааитит.

Тенгиз Къѣто налыкѣѣитит:

– Къѣто?

– Ааи, папа, ара сыками! – даадѣылѣтит арахъ.

– Ари дыбзымдырзеи?

Иихѣаз лмахазшѣа арахъ лѣаалхеит. Тариал днал-пыланы лзамѣа днагѣзит.

– Къѣто, сыхаара, бышѣакоу? – дѣааит уи дычча-ччо.

Къѣто дыцхашъаны атак калѣдомызт.

– Ара хазгылоузеи, шѣааи аѣныка! – ихѣеит Тенгиз ѣыцъа агѣашѣ илагылаз ақыртѣа рахъ.

Урт мап ркын идэықеларцы рфанынархоз Тариал днарыхъзан, рмахэарқәа нтарсны иааникылан аоныка дрыхейт. Анзор дгачамкны уи днеизыпшит.

«Узтытыз уан лдына утасчалап сара сеибга-зар, – ихэейт уи гәаныла асас ихымџацгашықәа икаркы итагыло ианалага. – Иацхъан уааит, зегы ргәйдкылар уалагеит. Сыпсы танатцы Қыето лааигәа узымнеиуа укастап уара ахымдыр!..» – игәалакара бжысын Тенгиз ишытахъ дгыланы аоныка ифынеихейт иаргы.

Ғыц иртааз асасцәа рыманы аматурта ианыныџнала, Қыето даақәгьежыаны рыматц луит, ғыц астал лырхиейт, ауатка цырылгеит, айрызқәа афы ртатәаны астал иқәлыргылейт. Акы-џба ракара аныржә, аамта еимкыарак иалагзаны ацхалаб илимха дынтахәйтхәытын, акы иалхэарцы шылтахыз илырдырит. Лара заа адәахы дандәылтц, Тенгиз итәаз рахъ џацхәа атамзаара шытатцаны иаргы дналыцдәылтцит. Ға удак ахъ иныџналан нак-аак еиџацшуа иаатгылейт.

– Папа, ари еипш ахлымзаах сара исзычхауам! – лхэейт Қыето агәтынчра шлымамыз ирдыруа. – Аибашыра цоит, Тариал уи иатцанакуа издыруам, дынкыдхало дахтааит џацхәа. Сара сгәаныла уи ахәаақәа зегы дыртысит. Акы изызбатәуп!..

– Сара еилыскаауейт сыхазына, иахыатқәкыа уи иахытыпу ддәықәтцахойт! – ихэейт Тенгиз. – Жәабака минут харзыпшып хасасцәа, нас хара хамцар калом хәа рылаххәап!..

– Ааи, ааи, аибашыра цоит, хара хәџната хәга да-аганы пату иқәтцара хәџуп, ари гәыбган хнамтазои?

– Хәаратахым, иахыакәым хкылнагар алшойт. Анзор сияцәажәойт уи атыц дықәйтцартә. Акыс, излагәастаз ала уи қәыцьматцас дизыпшуан иза-

хэамкэа хашта итанагалаз хасас. Бара бымшэан, уи атыц дыкхэацтоит иаарласзаны.

– Папа, иара Анзор хэа узфэу дукгы дысгэацхазом, – фэалтит Қыто. – Даакэымтцзакэа сшыафэакэа еи-хызго ипхызоит, акалэшэакэа дсышыклацшуеит. Излазбо ала уи арцысгы игэы сыткэеит хэа сыкоуп!

– Усшэакэа збоит саргы.

– Икахцари?

– Бара бызгабуп, сара ибсыртцом, абри аус афэу баргы хэычык агызмалрагы бытцазароуп, – фэаитит Тенгиз. Нас ипха дылзыпшуа инацитцеит: – Бкэаратцала, бнахэ-аахэла, амала ирбаацсны, ихжэаны бимацэажэалан.

– Уи идыруама, иоухэахызма Аазизи сареи хтоу-рыхкэа?

– Ааи, соуцшэыл хэычы. Анзор иасхэахэеит бара акабардатэи арцыс быцстазаара шеикэирхахыоу, уи хигэтасыр шзалымшо, аибашыра ханалтцлак, иаххэап, бара фэзэ иахь цэаныррак бызцэыртцыргы, Аазиз иамхэакэа фэацара бшыафа шейхыбымго.

– Ииашаны иоухэеит. Сара сгэаныла, уи арцыс ахааназгы сгэы ицэыхышэашэом. Иара иахь сара исызцэыртцхыоу агэыбылра шиасымхэацгы, уи еиликаахэеит ида цстазаара шсымам. Аамталатэи хаипыртцра исанахэоит иаха-иаха ишысцэыхыамтоу уи иныжыра, дахысымбо. Убри акнытэ, дарбан-заалак сфызара иеилахаз иасхэарц сыхэтоуп заа сышытахь дышгылоу ауафэу.

– Ааи, соуцшэыл, ааи, дарбан нас барей сареи харшэаны мчыла бымтцазырсуа. Уи аамтагы хтагылазам: аибашыра цоит. Шыта хнеип хасасцэа рахь.

Урт иахыецэажэоз ауада хэычы иныфнытцын, асасцэа зыфнатэаз ауада тбаа иныфналеит. Зегь рааста Тариал ибжыы рылкэон ара. Анзор деихашэы

ионапык ицламхэа иатцыргэаны уажэы-уажэы уи
дизыцшуан. Аха Тенгиз данаафонала мацк даанфасын
ацшэма илакта дынтацшит. Тариал даапышэарччан
уи ишытахь лэыпхьалкуазшэа игылаз Кьето ихы
налыкэикит.

– Амреи амзеи ирапызо Кьето анцэа биныхэааит!
Иатцэа аакэихын аныхэара дналагеит. – Руставели
дузза иацитцаз ацхэыс-лаша лхафсахьа Нестан-
Дарецъан блыдыскылоит. Тариал иахь уи илыз-
цэыртцны илымаз абзиабара иафызоу бгэатца ита-
ланы барфыхоит. Сара рыцха есыуаха сматанеиуа
барей сарей ханинара каларцаз ханцэа ду сыхэон.

Ө-мцакы ифеаз сагэылкьаны башта сталеит иа-
хьа. О, Анцэа ду сыхэоит, сара сымшьта бзиоуп, абра
саара иахзаанагааит Аиааира, Атынчра, Анасыц ду!
– иатцэа днахеит.

«Зака дламысдоузеи» – гэаныла даацэажэеит
Анзор. – О, ари иеипш агэымха сара синымиацт.
Уаангыл, уаангыл, аурыс ихэашьала, акэчарақэа
тагалан ауп ианырыпхьазо. Убыжэла зака утаху,
ацхьахэ зго дхамбари!..»

– Асасцэа шэхатцкы! – даацэажэеит Тенгиз. –
Мацк шэсырццакуеит, аха уаха псыхэа хамазам.
Адырратара соуит аштаб ахь хамцар шыкамло. Асас
иахтааз Тариал ара дшыкоу рдырхьеит. Иацэажэар
ртахуп!..

Зегь адрухэа ифагылеит.

Тенгиз Анзор ифапхьа даатгылеит.

– Абра астал иахатэоу ыцъа хайбашьцэа уманы
аштаб ахь уеиха:

– Арагэашьакоу?

– Ааи!

– Уажэытэкьа апатын Тенгиз!

Анзор еиликааит Тенгиз имаана. Тариал ихы
ирдыртэын. Ахэаа дахысуа далагеит. Дааузымчха-

ратэы ихы мѡацигеит. Тенгиз уртқәа зфоз дреиуа-
мызт.

Анзор дтцааит:

– Шәара, апатын Тенгиз, ирласны шәнеиуама
уахъ?

– Ааи!

Анзор днеины Тариал иапхъа даатгылеит.

– Хдәықәтца! – ихәеит уи.

– Иаба? – дтцааит Тариал.

– Азтарақәа зтииуа сара соуп! – днақәыгәгәан
даацәажәеит Анзор.

– Уахъыкоу ухаштма?

– Сара ссасуп!

– Уара убаандаѡуп! – Анзор уа игылақәаз асол-
датцәа ихы нарықәыкны: – Хаала смашынахъ
дтажәгал!

Тариал даапышәарччан Қыетә лахъ дынхъахәит.

– Зегъакоуп, бахъықәзаалакгыи бсыпшаауеит,
сара быстәхоит! – ихәан, тәыцак аашьтицаан: –
Атынчразы! – днаханы ижәит. Уи тарцәны даналга
иҕытқыкәкәоз аѡзы ичабрала иааирыцқъан, адәахъы
дындәылтцит.

Тенгиз Анзор иахъ дхъахәны «аштаб ахъ дга» хәа,
иихәаз иаразнак еиликааит измааназ. Рапхъаза дара
ҕыц еиҕыркааз аполк аштаб Арагәашъа игылан, аш-
таб дуахъ Тариал инагара дук иапсамызшәа рбеит,
уажәазы дара рахъ днаганы алыхәда дкылырхырц
рызбеит.

Тариал ус шихъуаз акараггыи ицәа иалашәахъан,
аха дызхъынхалаз аус каижъырггыи итахымызт.
Дырпкарггыи-дыржаггыи иара уи саиааип
хәа игәы итан. Ахъатра илшомызт. Иара итәала
иапшыгаз аус хатцарас ицхъазеит, насггыи ага
ихъымзг дууп хәа, «цхъақа» ада «шьтахъқа» деихар

итахымызт. Ари зегы газаран, дызфыз аус аибашьра анарха аеанейтнахуаз акэын, иахьакэым дкылна-гар алшон, дтанархаргы иахьирхэуаз хэа икадаз. Абас ишыказ ауп уи инаигэтасны, Арагэашь ашкол аеацхьа рмашьына анаатгыла, зегы ддырбо, нак-аак имахэаркэа ишытахька иртэины хыхь инхалан Анзор иалхны имаз зуада ишыныфналаз.

Анзор фнутцкала агэыргыара дафын, ишырхэо еицш, ихылца атцыс тан. Ант шыца аибашьца рабцаркэа кны нак-аак изааигэаны ианаатгыла, Анзор Тариал иеацхьатцэка даатгылан, апкацаф хэа дифасит. Егьи шытахька даабалыбафейт, аха дкамхакэа иеааникылейт.

– Избан, икастцазеи цэгьарас?! – ибызбызуаз ицламхэа инапы адкыланы ишыкыз дцааит Тариал.

– Дарбан уара узлахэмаруаз! – итачкэым ратцэаны даныкша, Тариал ицынтца ашьа нтытцэрааит. Тенгиз Бенизе дузза Кырттэыла еицырдаруа ауаф дыр ифнатафы уахьидикылаз ахатыр мшыакэа, апшэ-мара аанукыларц уалагейт. Дарбан уара ахымдыр узлахэмаруаз!.. – икыаф ишэыз ааникылан игэышцы инапы адыргэгэала дааиртцысит. – Уаниз амш угэаласыршэап уара агмыг!

– Итабуп! – ихэейт Тариал.

– Ихэа ирласны: уаазышьтыда арахь?

– Сара схала сааит!..

– Дарбан цшыхэфу уаазышьтыз?

– Сара аибашьра иалагаанзагы апатын Тенгиз Бенизе ифны саахьан, – фэааитит Тариал. – Кыето бзиа дызбон, дызбоит иахьагы!..

– Лара ултахума? – дцааит Анзор.

– Сылтахы-сылтахым сара дыстахын азы аибашь-ра шцозгы сааит. Скидыргыланы сышэшьюазаргы мап аеыскырц сыкам абыржэы исымоу агэаа-нагара!..

– Аеада!.. – джааит Анзор ацсышәала. – Уара убзи-абара иашытада аибашыра цоит умбазои? Абыржәы адта кастар абарт хаибашыцаа ундәылганы жрак унхықәыргыланы уршыуеит. Газарала ухы зтаурхои?

– Қыто лзы стахеит хәа, усс иским, цыанат сцоит, уи баша ишысымхәо жәдыруаз.

– Қыто лзы уани уаби узшырызу?

– Ани аби сымазам!..

– Иумада?

– Азәгы!.

– Узфыз?

– Стакын!

– Икаутцазеи цәгыарас?

– Амла сакуа саналага, сгәыла икәытцара сыштәз, снышытагәа сыркит.

– Шака шықәса уртеи?

– Хышықәса.

– Уанбатытци?

– Аакыскәа.

– Узфыз? – Агычра.

– Тенгиз ифы ушцаанагеи?

– Қыто данызба сыцсы лылахеит. Лышыта схы-ланы лыфны сааит.

– Лыла ушынтацшыз бзиа дубама?

– Ааи!

– Лара лзы уеыушыроуп рхәаргыи уеушыуама?

– Сәысшыуеит лара илыхәозар.

– Уцсадгыл утима уи лзы?

– Агыч изыхәа ацсадгыл ыказам. Сара сыцсад-гыл – Қыто лоуп.

– Уи агәра злаагари?

– Спышәшәарц шәтахума?

Анзор хәыцрак изаан мацк даатгылеит. «Агентк иахасабала ацсуаа рахь ддәықәахтар?.. Адта итаны. Ицәгыоу дтак итаны. Тенгиз иацәажәатәуп...

Иудыруазеи ххы дахархээр!.. Аха, иаххэап, адтца нагзаны дхынхэыр?.. Ғацхьа Қыето дылхынхаларц далагоит. Қыето илазтаатәуп... Иахылхәарызеи?.. Апсадгьыл аґацхьа илхәараны иґоузеи?.. Зны Тенгизи сареи хәицәажәроуп. Ааи, ааи, бжынтәы ишәаны знык ицкәтәуп!..»

Анзор уаха азтаарақәа камтақәа исолдатцәа ирыдитцеит абаандаґы ауада тшәаґы днаганы дтаркразы. Уахь дыргаанза даахьахын Анзор ихы наикәикит.

– Ишәтахызар ихьамтазоу адтца сышәт. Схы сеигзараны сыказам Қыето лзы!..

– Уца, уца! – ихәеит Анзор. – Хара икахтцә-иаауа ура уус алам!..

Исолдатцәа «дыжәга» хәа, аанаго ихы аниртцысы, наґ-ааґ иааивагылан дрыманы ауада тшәахьы рґынархеит.

* * *

Адырґаґены, Тариал ицхьеит Тенгиз иалхны имаз ауадаґы. Дшааґналаз еипш, ґацхьа Қыето илацш даатцашәеит. Ар рформа лышәтцаны дықан. Адиуан аханшәа дтәан, аха лылахь еикәызшәа гәеитеит. Дахьтәаз лыбласаркьақәа амхны ус иркәтцымытцуа илкын. Астол аханы дтәан Тенгиз. Уигьы илахь еитцыхны дыцшзомызт, қьаадқәак дыргәылацшуан, Анзор Қыето лґылзааигәатәны дгылан, уигьы ар рымәтәала деилахәан.

Абаандаґы дшааґнаргалаз еипш, уи дымґапызгоз ишьтахьґа даакәтәиаан дындәылтцит. Тариал изла-гәеитаз ала иацы икақәаз дреиуамызт, хаккалақ, харақык иакәын.

Тенгиз ари дшааґнаргалаз еипш аус ахь диасит.

– Ара ххы ааидахьылан, ура ихәхәо уаґызар, Қырттәыла иарґажәґаны хатца цқьазар, упахшәарц хтахуп. Уи еипш апышәара уакәшахәтзар! – Қырт-

тәыла иахәо азы схы сеигзом! – җааитит Тариал. – Ажәала зегы хпатриотцәоуп, аха аус ахь ханиаслак акапеи кылтцәа ҳацсамкәа ххы ааҳарпшуеит. Ушца-зхәыцуеи уара?

– Исыдышәтцәо анагзараз схы сеигзом. Аха абри аан саргы гәыграқәак сымазароуп!..

– Иарбан гәыграқәо? – Қьето лахь гәыграқәа кыр сымоума?

Қьето лыцымшықәа аатцысит. Лыбла шеишеикәа аакәеицеит, аха җымтзакәа ус дахьтәаз ахтыс иҗеиоз дазызырфуа дыпшын.

– Қьето сара лгәы статәам, уи уара уахь цәаныррак лызцәыртцны дыказар дузыпшып, ара уажәы ухәда ләахьылшыр утахымзар.

Арт ажәакәа игәы кәандаза иаакартцан мацк даа-пышәырччеит Тариал. Қьето лахьгы дынхьапшит. Лара уажәыгы ләапшылара аеамцсахзо, лыбласаркьа еикәатцәа далахәмаруазшәа, зны ганха иргәежьуа, нас җапхьа арахь дешьтрақәланы ирхынхәуа лаамта уиала ахгара даҗын.

Тариал даацәажәеит:

– Иарбан дцоу исышәтараны икоу?

– Адтца утаны апсуаа рахь удәықәахцәоит. Зегы рыла уеикәыршәаны. Аинформация ҳауталоит уантәи. Ицома?

– Ицоит!

– Идырны иумаз, амц дырратара анааушьт, ҳара агентцәа итцегы уахь аус зуқәо ҳамоуп, уцшааны иааугәыдцаны уршьуеит. Ускан Қьето ахааназгы дубараны указам, апстазаара назаза ҳәа уапыртцуеит. Еилукаауама?

– Еилыскаауеит, сгазо цышәымшьан

– Еилукаазар ахазына!

– Ус анакәха шьтатәи аус анагзараз Анзор инапы уануп! – инапы рыххо Анзор диирбеит.

– Қыето ажәәқәак ласхәарц стахуп! – ихәеит Тариал.

– Мап зхәада, аа дахьтәоу!..

– Лареи сареи ххала хәизыншәыжь!

– Идырны иумаз, уи бцъарла деибытоуп, иакәым ала уанлацәажәа иааугәыдтцаны улшьуеит!

– Ааи, ааи, еилыскаауеит!

Тенгиз Қыето лахь дынхьахәит. Уи дтәан дтынчза. Анзор шәарак ихы-иґы иқәланы дықан.

Ахацәа рфыцъеггы ндәылтцит. Қыето дыштәац дтәан. Тариал игәы хытхытуа уи дналзыпшит.

– Ажәак иадамзарггы исахәа – ихәеит иара.

– Иуасхәарызеи? – дтәаит Қыето.

– Иббоит бара бзы икастцақәо, – ґааитит. – Бзиа бызбоит. Сгәы бзыбылуеит. Бысхыччозар?

– Мап! – атак калтцеит.

– Зегь сцәеилататеит. Икасто сақәшәом хәа сыз-хәом, аха бара схы еилабгеит. Гәыграс исымоузеи?

– Аибашьра цоит, иуасхәараны икоузеи?

– Еилгар, хәибганы хзалтыр?

– Ускан хәхәапшып, ари ус еипш икоу зтәаароуп, иаразнак унадыххылан атак узыкамтцар алшоит. Аамта атахуп. Насггы, аурысцәа ирхәо умаҳаци: ахәылпазы атқыс ашьыжь акәышра аапшуеит.

– Итабуп бгәы аартны ус ахьсабхәоггы. Бсацә-харггы былшон.

– Сызуацәхарыз?

– Седру, ус исхәеит. Абзиараз!

– Амґа бзиа! – атак калтцеит Қыето. Дґагылеит, мацк даапышшәырччеит. Даныччоз мыцхәы илнаа-лон, лзамґақәа нтапалон. Илымаз ахаара, – ахаара ацнатон. Тариал уи иаҳаггы ипсы илнаршәшәон. Ңнутқала дшыгәатеиуаз даақәтцәиан адәахьы дындәылтцит.

Уи инакэырццакны Къетогъы ашэ иаадыртыз ыдыртцаанза лхы аакыллырхэхэеит наӕ. Тенгиз игэы хытхытуа даныналхыпш даатынчхеит, изгаб машэырк лзиуыр хэа дгэатеиуан. Абаандафы дры-маны тцака илбаахъан.

– Ибеихэазеи? – дтцааит Тенгиз.

– Исеихэарыз? – агэынамзара лныпшуа даацэа-жэеит Къето. – Папа, абри иацшыжэгаз зегъ са сахъаларсу мыцхэызшэа избоит.

– Ус бгэы изаанагазеи?

– Тариал гэыграк итаны доусышьтыр шэтахын.

– Мамзар уи бзиа дшыбымбо изеилымкааци?

– Еиликаарц итахзам. Сара шэара шэыхэмарра салтцуеит.

– Уи бацэымшэан, – ихэеит Тенгиз. – Тариал абри аибашьра деибганы далцып хэа бгэы иаанагома? Уи ма ацсуаа, ма ақыртцэа рнапафы дтахоит. Амала ианакэу сызбахэом.

– Уи седру! – агэынамзара лныпшуан уи уажэыггы.

– Иаххэап, аибашьра еилгеит, дрымшьыкэа деикэ-хеит. Хшымгэыгзо ҕенак хашэ даалагылар? Аазиз иахихэаарызеи?

– Бара бышхэыцуа еипш аускэа царым. Бымшэан соуцшэыл, уи наӕ дыбхаршт ирласны. Сара аха-аназггы уи аеада бымша дапырагыло икастом. Ани ацсуаа ирыланхоз ашэануаггы бшьаҕақэа ипхъазоит, аха убриггы Тариал дызлаиеигъу хэа еггыказам. Рфыцъеггы хэа хқыртуара иацэыхароуп. Ғакала иухэозар Анзорггы дчархэафуп!..

– Мап, папа, ашэанцэа зегъ ақыртуа хэа ашэкэы иануп.

– Аха урт рбызшэа, рқабз хазуп. Рмачра гэатаны ақыртцэа рыерыларызэеит.

– Ацсуаа? Урт шцакоу?

– Ацсуаау? Урт дара рхатэ зинқәа шыақәдыргыларц ртаххеит. Амала, рмачра гәатаны ақыртцәа иах-
ҕамгылар акәын.

– Ашәанцәа реицш ҳақыртцәоуп ҳәа ихьатцыр акәызма?

– Ус кәрцазтгыи ари аибашьра иалагомызт.

– Папа, уажәазы ҳаицәажәара абра иҕахахцәап. Макьаназы исзеилымкаакәо шырацәо здыруеит. Аамта ҳзылцхар уи мышкызны еилхаргап.

– Аиеи, соуцшәыл, аиеи, аоныка ҳашьты! – ихәеит Тенгиз. – Баацсаны быкоуп, быцсы бшьап.

Адәахыи иандәылтц Анзор дыказамызт. Уи Тариал диманы Ахалбинака дцахьан.

* * *

Амҕаду ишаныз Ахалбина ианлеи, амашьына аатцәин ақыртцәа реиланхарта иналалеит. Ақалақь ацшра атаны икатцан ари аиланхарта. Нақ-аақ еиҕацшуаз аонқәа ирыбжьган акатран зқәыртәаз амҕақәа. Анкьаза зны аибашьра ду шцозгыи аҕыцынхацәа рыхьзцаны Қырттәылантәи ихыртцәаны иааганы мчыла индырхаз ақыртцәа ахәынтқарра ахарцъала Сталини Бериеи рыбзоурала ирзыкартаз аонқәа рҕы индырхеит рыуаажәлар. Ускан зыхьз ххәаз авожди уи игәтакқәа назыгзоз ихәуҕи Ацсны зехьынцъара иреиҕыиз адгьылқәа рҕы цәа змамыз ақыртцәа рнырхара иаҕын. Хәычы-хәычла ацсуаа ақыртцәа ирылазҕаны амилаҭ ахаҕера, иреицакны иақыртүартәырц раҳасабын. Азныказы, индырхаз ирзеилкаауамызт урт хыртцәаны арахь раагара зызкыз, ихынхәқәазгыи калақәеит. Ускантәи аамтазы, амлашьрақәа атып рыман, аныкәгара ма-риаамызт. Убри ақнытә, аҕыцынхацәа ҕатцак амгьал

азы, реагакәа разкәынтца апсуа қытақәа ирылан арашәараз. Апсуаа рчеицъыка рнапы икәыргылань ирпылон ақыртцәа, идрашәоз ахәпса еиханы раатцәакәа цыкәреила иртәны, акыррәатцаны, акырдыржәны рыфныкакәа рахь иоурышьтуан.

Аамта цацыцхьаза итышәынтәалон ақыртцәа, рхыцхьазара халон, мрагыларахь Гал аган ахь заа индырхахьаз ақыртцәа рхыцхьазара рацәан азы, апсуаа рылазытын, апсуа бызшәа ақәзаара иалагәит. Уи афкы Очамчыреи уи акәша-мыкәша ишьтаз ақытақәеи рдацкәа ашьтын еилацатаны апсуа милат ахьыказ узымдыруа ахафь ацәызырц егьагзамызт. Ишнеишнеиуаз Ахалбинатәи афьыцынхацәа ахәынт-қар ирызиргылаз афнқәа ратәарымшьакәа ирбганы абетони ақырмыти ирылхны аханқәа рыргыларанап адыркит. Фнатацыцхьаза амашьынакәа рытцпраауа, акьышәкьышәрахь афазара иафьын. Апсуаау?.. Апсуаа хәа азәыр дыкоума, урт аакьыскьашәа ашьхарантәи илбааны ихаланхеит, ақыртца, дгьыл ауп ари!..» хәа, рлабақәа мфантца, зны имлашьуа апсуаа рчеицъыка ишеикәнархаз рхарштны, уи ахәынтцәа илакәаханы, апсуа идац-ипашә ытцыржәарц рахасабны, ихабашьырц ихәкәлеит.

Тариал дрыманы казартак инадгылеит. Анзор имашьына дынтытцит ихала, абаандафь дзыхчоз иавтомат еибытаны уа утатәаз макьана хәа наиахәаны, иаргьы дынтытцын ишьапы ааитцихит.

Анзор иитахыз ауафь дипшаан адамыг иафәеитцахьаз днахәапшит. Аказа изеитахәара дафьын икаитцаз наганы афымца мчы инафәеикыр, минутқәак рыла аспираль кацшьза ианшлак, ф-кәымпылк рсахьа шанылоз, урт афкәымпылк рыбжьара аикәатцәара шынхоз.

– Тәырғәык афь асахьа, шаныло гәахтар камлари? – дтцааит Анзор.

– Изыкамлозеи, аа, уцшла! – ихэан афымца мчы инафеикит икаттамта. Иаразнак аспираль капшьза иаабакит, хэычы-хэычла игэгэаны наншы, акэымпылқәа рсахъа аныцшуа иуаркалеиуа иаакалеит адамыг. Уи наганы атэаргэы ианақәйтца, иитахыз адырга аннатцеит.

– Даараза ибзианы икаутцеит, халагап! – ихэеит Анзор.

– Халагап! – днақәшахатхеит егыгы.

Анзор адэахы дындылтцит. Днеины амашына ихы нтеикын, Тариал днеифеацит.

– Уара уцышэара халагоит. Мачк ачхара умам-зар заанатцы иуасхэоит, иудаагало мап ацэукразы. Иахухэаауазеи?

– Сара сажэа ажэоуп, сақәшахатуп!

– Уахънеиуа иухъзеи хэа иузымтцаар залшазом. Уара иухэароуп: мчыла ақыртцэа уфеахэаны, иушэыз уцэаматэа ушэыхны, аиха ршны адамыг шуныртцаз. Ускан угэра рымгарц залшазом. Ари еипш ачхара уафытэыфса илшазом. Еилукаама?

– Еилыскааит!

Тариал амашына дынтырган, аказарта иныфналеит. Фыцъа-хфык рыда уаф дыкамызт. Иказ рус рдыруан, уи иафын. Анзор ифызцэа ишааиз аниба, иапхъан дзацэажэоз ари аказарта аихабы арахъ шэааи хэа аанаго, инапы еитдыхны ианидырба, цыдала иалхны аказарта иафыкатцаз ишаанагара иказ уадак ахъ дрыпхъан, иахътэашаз атыпқәа надирбеит. Иара днеины рацэак идумыз астол хэычы днахатэеит.

– Уажэытцэкъа дааиуеит амедехэшьа, – ихэеит уи. – Атэл сылзасит иапхъаншэа, шэысзыцшыз хэа салхэеит. Абар, лара лхатагы!

Лхалата шкэакэа лышэтцаны даафналеит, фөижэи-хэбака шықәса зхытцаз қыртуа цхэызбак. Тариал уи данлыхэацш дааигэалашэеит Қыето.

«Шака истахыз уи уажэы абра дысхагылазар, – даалызхэыцит. – Лабѣаба илсырбарын сара сзыцсоу, лара лзы схы сшамегзоз. Исхэарауаз абрахь санаауаз уи дхацааразы!..»

– Халагома? – дтцааит Анзор.

– Ааи, халагап, аха зназы аказы стцаар стахын: – ихэеит Тариал.

– Ихэа, сзырџеуеит.

– Қыто даххагылазар стахуп.

– Қыто – иааџьейшьеит Анзор.

– Ааи!

Анзор илацш иршэит аказарта ейхабыз ахатца иахь.

– Ателефон аус ауама?

– Ааи ухатцкы!

Анзор днеины номерқәак нтеипсеит. Нақ атрубка аашьтихит ацшәма.

– Апатын Тенгиз?

– Ааи.

– Анзор соуп ицәажәо.

– Сузызырџеуеит.

– Қыто дықоума?

– Абыржэы хааит.

– Дшэыманы шәахзааирц хтахуп.

– Икалеи?

– Апышәара ахықахтцо даххагылазарц итахуп.

– Иласхәап!.. Қыто!.. – ибжыы иахауан. Нас ейбырхәаз цқя иахартә икамызт. – Алло! – ґааитит пытрак ашытахь. – Уажэытцәкы хнеиуеит!

– Итабуп! – атрубка нышьтеитцеит Анзор. – Апатын Тенгиз ицқа дицны дааиуеит уажэытцәкы!

Иаатынчрахеит.

Тариал иблақәа аалашеит. «Ишыстахыз икалеит аусқәа. Схәаақәа зегыы уи искәылкып. Исыбаргәызеи,

апышәара санахысуа лара дысхагылан икарто зегь
лыблала илбап. Рыцхашьарак лылазар... сзапсоу еи-
лылкаар, иудыруазеи лгәәҗы цәаныррак тдысыргы.
Лареи сареи хабжьара акымзарак камларгы, лыпсы
танатды иахьа дызлацшраны икоу ахааназгы
илхаштраны иказам. Сара сзыхәа уи еихау насып
ыказам!..»

Абри дшазхәыцуаз адәахьы машьынак аанҗасын
аусура иакәырхит. Амашьына ашәкәа ахькыдык-
шалаз ала иудырратә икан җыца штытыз. Анзор
дырпылеит. Ацхзы икәнатәаз рыцкьо даафналеит
Тенгиз. Уи дицын ицхагы.

– Бзиала шәабеит апатын Тенгиз! – аказарта
аихабы даагылан Тенгиз днаиеихырхәеит.
Ацшәакәа анааибырхәа уи днеины днатәеит. Қыто
ус дгылан.

– Хатамзааит шәхараапсеит! – ихәеит Анзор. –
Аха Тариал ус итахеит. Усами?

– Ааи! – атак каицеит дгәыргьатәа.

– Нас шәалага! – җааитит Тенгиз.

– Халагап! – ихәеит Анзоргы.

Аказарта аихабы Тариал дааидгылеит.

– Абни атахта укәиароуп! – ихәеит уи. –
Амедехәшья агәыр узыкалтоит ахьаа зхәәеуа. Нас
ушыапкәеи унапкәеи җахәатәуп!

– Сара уи мап ацәыскуеит! – җааитит Тариал. –
Агәыргы кастом, сшыапгы-снапгы җашәымхәан!..

– Ус ачхара узыцәгьахап!..

– Сара Тариели Шьанава сакәзар исычхауеит! –
адыжә хәа игәы дынтасит.

Зегь гачамкны инеихәацш-ааихәацшит.

– Цкья уазхәыц!

– Цкья сазхәыцит.

– Абра укәиа! – ихәеит аказарта аихабы. – Ёыцца укәиа, ублуза, умаика ушәыхны.

Тариал иблуза ишәихит, амаика хәа дызґыз ишәзамызт. Ижәфахырқәа кьақыза, ицәа кәпшьза иаапшит. Днейны ґыцца атахта дныкәиеит.

Кьето шыаґақәак аакәлтеит. Лшыара дықәкьаны дықан, дызлапшуаз зегьы оумашәа илбон. Ас кәлоит хәа икадаз, цхыз илбаргьы илызхатомызт. «Ари зегьы Анзор иоуп иапшьызгаз. Афашист!..» – лхәеит гәаныла. Гәагла лгәы пейпейуа итәын. Аха ичханы дгылан.

– Шәалага! – ихәеит Тариал.

Аказарта аихабы имыруга аашьтихын, афымца ааирта инаґеикит. «Др-ду-ду!» – хәа иаауазырын иаразнак ихәыцкьейт, апхара аспиралькәа куеицейуа ианшы, фбаны икатцаз агьежькәа зегь рыла ишабоз, икапшьза иуаркалеиуа иаакәлейт. Ус ишыказ иаґымхзакәа акырта изнапык ала иааникылан, иманы Тариал днейагылан, ижәфахыр ақыакьара амхәыр ааирхозшәа инақәиргәґейт. Иаразнак ауаф ижьашәра амца гәґәа анахыс, абылра иалагеит. Аффы баапс ааузымчхаратә игылаз рпынтца интаст. Секундқәак рышьтахь иаакәихын афымца мчы ааґихит.

Кьето лцәа даатазызеит. Амедехәшыа днейны иахьблыз азыхьшәашәа нақәылтәан, акыраамта акәмаан апынтца тәака ирханы анашьтра даґын. Уи даналга литрабжак азет ахфа аахылхын иахьблыз инақәылтәан бамбала иаалшьышьит.

Аказарта аихабы ицырцыруа иказ хәызбак ипшаан, фацхьа Тариал днейагылейт.

– Ухы шцоубои? – дтәаит уи.

– Ах иеипш! – атак кәитцеит егы.

– Атцыхәтәантәи апышәара! – ґааитит аказарта аихабы. – Уазыхиоума?

Аены ашыбжышытахъ уи Драндатәи абахтахъ
ддәыкәырцеит. Уа дыкан пытраамтак. Нас айт-
ныцсахлара аныкарта Гәдоутака диасит...

ХІІ

Аитныцсахлара

Ақыртцәа рганахъ ари акәакьтаф аитныцсахлара
знапы иантцаз Мурман Гонгава иакәын. Арцыс
цшзакы, иоуреи-итбаареи назаны, феижәихәба
шыкәса днархыхәхәо дыкан. Иара икәлацәа ракәын
абцъар шьтыхны ахы иафагылаз. Аибашьра иа-
налага, патриоттас ихы шицхъазозгы, абцъар
изнымкылеит, зны машынала дышнеиуаз ава-
риа икаитцаз иабзоураны ымыз инарыкәгәыгуа
ахәшәтәыртафы дыштан, иватцаракәа феи иаргъа
шьапи цтәаны. Дангыла уи дцыркъзомызт, аха
данныкәоз мацк акара ишьапы итишьуан. Абри
фарцас икатцаны абцъар шьтимхзеит. Аха ус
ишыказгы иуаажәлар дрылтны хара дымгылеит,
илшартә иказ аускәа наигзон. Наф-ааф имфапысуаз
аибашьракәа рышытахъ, ицсызи ибжъаззи реилка-
аразы ауафы датахын. Мурман ухатцы, аибашьра
шулымшо аадыруеит, аха ма абри аус азы уахзаапса,
акыс уанду дацсыуан, Царцутәын, уи лыпха
илхылтцыз уоуп, ацсуаа рахъ аиуара ишәыбжьоу ухы
иархәаны хәпсцәеи хәбзацәеи рхырхарта аилкаара
унапы ианахтоит!» – анырхәа, деигәыргъаны иди-
кылеит иархәаз аус.

Аибашьра калаанза уи Царцу дыззымдыру-
аз дмачын. Иахаразак уи дырбон ачаракәа рфы.
Иахьиархәозгы иахьиарымхәозгы днеиуан, ацара
ахьыршәоз днеины атаца ләапшразыхәа шә-маатк
чапшьза иантцаны тәыцак аакәхны ижәуан уи

лыхъзала. Нас кэтыжь саки ачашэи днарыцхауа адэахы дындэылтцны амацасцэа ахыкэз дна-рылалон. Ахааназгы Мурман датцахеит хэа уафы имахацыт. Цоуп рацхьатэи анапкэа рэы уи нак ицаракэа ритон, аха ахэмарра иалашокны абанк – астал ыкэырчакэны ианеизнагалак, закэ маа-наз ирыцеигалоз уафы изеилкаауамызт, зегы рцыбакэа тарцэны цара гэартак еизыхэхэаны иманы даагылон. Уинахыс, апшэма ирхиаз астал ах дымтэазакэа, ус аишэа днахагыланы тэыцак афы днахныхэаны, ифызцэеи иареи рмашыына инталаны иныкэпрааны ицон.

* * *

Ашыжь шаанза Арагэашьатэи ашкол афы ма-шыынала дкылкэа днеит Мурман. Тенгизи Анзори изыцшын. Уи дшырбаз еипш инеипыланы апшэа иархэеит. Нас рыхыкгы еиманы Тенгиз иуада иныфналеит.

– Тенгиз, Анзор, шэхаткы, сахънеиуа апсуаа ирасхэозеи?

– Иакэшахатны икалозар уатцэы асаат жэафэ рзы имфадгатэуп аитныцсахлара.

– Цсгы-бзагы!

– Ааи!

– Хыцхьазарала хара хтэкэа закаф ыкада?

– Фынфажэи жэаафык иреитцам. Аха урт зегы апсуаа рнапафы икоу икаму хаздыруам. Хадсцэа макъаназы азэырфы абна илаханы иказар алшоит. Иахцэызны икоу зегы рсиакэа катцаны ихамоуп.

– Ус, анакэха аитныцсахлара мфадгатэуп зегы-зегыхэа.

– Ааи, убри ауп харгы иахтаху, – фэаитит Тенгиз.

– Иакэшахатымхар?

– Иақәшахатхоит! – ҫааитит Анзор.

– Ус угәы изаанагои?

– Ара итакны ихамақәо рыхә дууп, уи еилырка-
ауеит даргыы. Убри адаггы, апатын Мурман, уара
артистк иахасабала ухамарроуп, иткәаны иры-
моу зынзаск рыгәхьаа укымызшәа, ижәмузозар
сышътахька сгьежьуеит хәа уаакәтәиар, унапаҫы
иааугоит. Мшәан, иахьа иумбеит уи аус!..

– Агаз мѡаҫы акәхоит айтныцсахлара ахьыкало?

– Мап! – атак каитцеит Анзор.

– Нас иаба?

– Ахәынаа атқака Кәыдры аѡхааҫы!

– Избан? – иааҫьеишьеит Мурман.

– Царцука иаауа амѡаду еихызтәо агаз мѡаҫы
айтныцсахлара шәартоуп хара хзы! – ихәеит Анзор.

– Аштаб аҫы ари азтәара ханалацәажәа Кәыдры
асахьаҫы Ахәынаа атқака ишьтоу ақыртцәа рхабла
ацхаҫы еигьыршьеит. Харгыы уи мап хзахымхәааит.

– Азамана!.. – Мурмангы иихәараны иказ, ар
рхадацәа ирызбаз иара дзахыцдомызт. – Азин сышә-
тозар снейны аткәацәа снарацәажәап!

– Азин уахтоит, аха уахьнеиуа урт рыхьзала акым-
зарак рахәара азин ыказам. Еилукаама? – ҫааитит
Анзор.

– Ааи, ухатцкы, еилыскаауеит!

Мурман хыхь дынхалеит. Гиго захьзыз ауаѡ аза
ашә анааирт, ауада тшәа ихы нылаикын: – Шьыжь-
бзиақәа! – ихәеит ацсышәала. Аха дарбанзаалак
азәгы атак каимтцәзеит. Итәкыз рахьынтә, аибашь-
ра калаанза изымдыруаз хәа уаѡ дыкамызт. Аха зегь
рааста илацш даатцашәеит Хьудар.

– Уаргыы ара укоума? – дтәаит ицъашьашәа.

Хьудар ила тьыркәыҫы уи днеизыцшит. Мурман
уажә дибазма, амацасѡы, аҫгычкәыр. Чарак аҫы

ишыкаитцалац еипш, уи имашыынала ыцыа ицны дааит. Иразнак амаца иахьасуаз днарылалан итып ипшааит. Ифыцххараза иказ амаца пшза астал иныкөйтцит.

– Шөахөапш, ишөыпхьаза! – ихөеит уи амацасцөа дрылапшуа. – Ёыц иаасхөеит, макьаназы напы иам-кыцт! – даапышөарччеит.

Амацасра иалагеит. Ифызцөа хөмарзомызт, нак-аак ивагылан, дрыхьчошөа, уажөы-уажөы ивагөгөон. Ацха иакөпапаз ашьхыц реипш, астал гьежь ахь неирта амамкөа, ахөмарцөеи анапшцөеи акөшаны ирзыпшуан. Хьудар Мурман ишьтахьшөа дгыланы, астал афы еикөырчакөа икөыз ацаракөа дшырзыпшуаз, изахөаамыз арцарацөа руазөк, излахөмаруаз амацакөа иреипшыз тузкөа өба ихөы-тагөаны ишииркуаз илапш акөшөеит.

– О, уара, арт өа мацакөакгы рymoуп, сыла иша-боз ө-тузк идырkit! – Хьудар датхөхөаны өааитит. Зегь Мурман иахь инхьахөит. Иара даапышөарччан, имацакөа аархөны астал иныкөипсан, ацаракөа ааизихөхөеит.

– Абанкир иситаз ауп! – Мурман егырт иртахьаз амацакөа итөаххьан. – Санду Мрамза илымаөуп уи ус шакөу!..

Абанкир ихөда адашкөа капшьза, арскатөи ацара икөыз ицөцар хөа дшөаны ицсахы еикөыччо, Хьудар ас анихөа, ацаракөа ицьыбахь ишьтаанза инапышөпакөа накөижьит. Егыртгы ари рзым-батөбарахан «Аууы» дырган иааилалеит. Ацаракөа цыткгы тцака икацсеит, абжак Мурман инапы иакын, абжак абанкир инапы акөыжьны уафы иитомызт.

– Абри ауаа уаха хкыта даламлааит хөа хамхөа-хьаз, иазхөада иахьатөи хчара? – дагыны даацөа-

жәеит имыхәмаруаз хатцак. – Ари дфериступ, ишәзымдырзоз?..

Мурман ишыцәгъарахоз аниба, инапы иакыз апарақәа аауишьтын, ажәлар днарылкъан, дзагә-загәуа имашьынахь ифөинеихеит. Ифөызцәагъы аҭаҭ-кәымқәа иадыргаанза ихәасқъеит. Егьырт ахәмарцәа астал иакәшаны ишеилыхоз, арт рмашьына аус адырун ашта интқъеит.

Ари ахтыс ааигәалашәеит Хьудар даниҭаҭшы. «Уара уакәымзар уашьцәа зегъы кәтәаны, ицәырхәны сырпыртцуан!» – ааигәахәт уажәы, аха иикыз, уи аамта цахьан, уажәы ҭа ҭоурыхын аҭиара иафөыз.

– Уатцәы шәцәит зегъы шәыфәныкәкәа рахь! – нарылеихәеит азәгъы ҭимтүазшәа аниба. – Аитны-псахлара кәлоит!..

– Аитныпсахлара! – Алиса ацәа даалтцызшәа лхы ҭышьтылхын, Алиас илакта дынтаҭшит. – Аитныпсахлара, – илхәеит лыбжыы харакуа.

Уи уажәыгъы лхы атып аҭы имааицызт, данцәа-жәоз уажәы илхәоз лхарштны ҭакахыы днаагон. Лфөызцәа ирулакгъы Анзор илшәитцаз аҭаҭатқы лшәыхны лцъынс еикәа лышьартцеит, змаҭра ҭах-тәаз лкәафта тәага лшәыртцеит. Ишылымуаз, мчыла. Алиас ихәра гъомызт, ашоура инаҭон, имчкәа кәпсаны дықан. Шамахамзар, Тариал ида азәгъы акрифазомызт. Азы ижәуан, уаха – акымзарак.

Мурман данцәоз ирылеихәеит:

– Абыржәы сышиашоу Царцука амҭа сықәлоит, абзиараз! – ашә ныдижьлан ихы икәжьны тәка амардуан дынтәлеит.

«Кәыдры аҭхааҭтәи аитныпсахлара, иаанаго-зеи ари? – дхәыцуан уи дахьылбаауаз, – Анзор ҭыцк ихәыцит: аҭсуа еибашьцәа рызқәахь диасны аитныпсахлара мҭапыргоит!..»

Арагәашъа инаркны Царцу агәафынза цшъ-километрак бжбан. Аха Мурман дахьынзацоз агаз мѡафынза акәын. Уи арахъ иааскыаган иаха.

Аерманцәа рхабла ааныжъны Бжьоу дналалеит. Уи азыбжак ақыртцәа ахылацшуан, аха иапуп хәа абирак шкәакәа хәыч иикыз ҳаракны, иапхъака еибашьфык абна даалцаны дааифагыларгы, айкәшахатра иказ, ирыбжъаз, ахысра азин инатомызт.

Амѡа афыкәкәа рфы игылаз анхарта ѡнкәа зегъ былны икан, шамахамзар, матцурта хәычык еикәханы икамзар, еибгаз ѡнык улацш итцашѡомызт. Аѡны атзамцкәеи ауацъаккәеи рылыхәхәо, рхыбкәа зегъы былны еилацыххаа еилажъын. Аштакәа ахәира рхытцәаны, аҳаскын баабскәа изызҳаз хынааны тцака адгъыл рхылакын. Уи зрыцкьоз, рахәы затцәыкгы кьаланы улацш акәшѡомызт. Аибашьцәа ирцәынханы хәак абна иаалтны ауафы дгәанатар, ишәаны ѡацхъа афасара иасуан, убаскак ибнеикхъан. Уахъыцшлакгы, ахабла ууаза уи агәышьтыбжъ уаҳазомызт. Иахъа аамтала иаанкылаз ахысрагы аныкамла ара инхоз зегъы ыкәзаахъеит хәа азухәаратәны икан.

Цъара-цъара ар рмашъынакәеи атанккәеи былны, ачышә иаганы амѡа аганаф, мамзаргы амѡа нымѡахытц еилацыххаа еилажъын. 1992 шыкәса декабр мза 3, нас 26 рзы имѡацысыз аибашъра гәгәакәа ирылтцшәан убарткәа зегъы. Амца зхысхъаз ар ртехника шътарнахыс хәартара хәа егърыламызт, хәартара зланы икакәаз акы иацраҳәаны, ма ақыртцәа, ма ацсуаа иргахъан. Аибашъракәа еснагъ еипшымызт: зны ацыжәара ныркылон ақыртцәа, даеазных ацсуаа. Аха ацсуаа ртехника зламачыз ала арт ицены, ибылны еилажъыз зегъ ақыртцәа ишыртәыз иара Мурман ихатагы еиликаауан.

Аха Мурман уи хыс имазамызт. Уи дзыргәакуаз айтныцсахлара җеила имҗапысыр акәын. Иахьатәи реипылара алтцшәа аиоуны ианыҗала имаҗымкәа амал игәйдхалар алшон. Ламыс ихаблаҗ зхабар ыҗамкәа изыз Алио Чачибаи изы иашыҗәа ибаҗ роур аҗара ду ршәон. «...Абри хгәакра ухаҗы иа-аганы хазлаухәаз узынагзар, цсраҗенынза иашыак иахасабала уҗақәгәыгуаз: Аҗара, ахы, ихамоу зегы уара узы җаигзо җаҗам!» – абас, дымҗақәыртҗеит иаха ахәылҗаз уи Царцуҗа амҗа дшықәлоз анеи-лыркаа. Урт рымаҗара роума!.. Иҗахази ибжыаззи рыхьзқәеи рыжәлақәеи ашәкәы ианҗаны шаҗаҗы ртәы шыҗихыз рхыцхыазара иҗәеилагар җалозма!..

* * *

Абартқәа дышрызхыҗуаз зыҗны рыблыз ацхәыс-еиба Мадожна Ладариа-цхәа лынхартәа данаҗс, архәара данаахшәа харантәыла игәеитеит ацсуаа рхатарнакцәа ааны агаз мҗа амҗаду ахьеихнатцәоз ишыцшыз. Уртгы рбираҗ шкәакәа ыҗарсын ад-гыл ахәыгәраҗы. Убри аҗыҗаҗы декабр мза 3 рзы ақыртцәа жәыланы Царцу аагоит хәа рҗанаархоз, ргәыреынзамкәа абри агаз мҗаҗы ацсуаа кылатәаны раҗацәа ирзыцшын. Зыбжы гәаҗаз апулемиот убра иқәыргыланы җааихаҗ җамтцә, абжы уаҗеимшхараны иааиуаз ақыртцәа рырхра иаҗын. Шә-метрак ина-хараны: аибашыҗәа рыҗараҗаны аҗа ижәыртцәоз ахымцақәа азәырҗы рыцстазаара рымнахит. Хы-шәҗык зхыцхыазара назоз ақыртцәа ахәлара иана-лагоз шыҗахьҗа зшыамхкәа зәазыргаз рхыцхыазара аҗахит. Аибашыра иалагеиҗыҗеи абри еицш ацхаста рзыҗамлацызт. Ахалбинаа рзы ари уаҗеимшхаран. Ирыҗәтахаз реибашыҗәа рзы җымш алахьеиқәҗара җартҗеит. Ргәылацәа аерманцәа ацсуаа адырра

зларыртаз ала, ахәхәабыжькәә җнатацыцхьаза
иахьумахауаз ыкамызт. Тенгизи Анзори хьша руеит
хәа, уаха иахьнышьталоз анцәа ихәон. Анцәа ихәон
иаарласны уи амш лабҗаба ирбарцы. Ашоура гәгәа
шыказгы иззыцшыз уи амш рбаанза изтабылхьаз
ршәыматәагы ршәырхырц ргәы итазамызт.

Ускангы Мурман ицъыбақәа иркәанчеит.

Апхзы иҗыкәкәа урт амшеикәатцәақәа дышрыз-
хәыцуаз ацсуаа даарыдгылеит.

Мурман изы аибашьра иказамшәа аитныцсахлара
иалацәажәрц иааиз ацсуаа гәыдыкыларц цәгәа имбо
дҗацха-җаччо днарцылеит, аха Царцутәи абатали-
он аштаб аихабы Артур Ацсанба илакта лашьцаза
даницыла ус дипломатиа хасабла, рнапқәа ааи-
мырхит. Артур дицын даҗа еибашьфык. Абжәапны
ишыкартцоз еицш, асеицштәи аицыларақәа раан
аҗганкгы абцъар ныкәыргомызт. Амала, ари аган
ацсуаа иаха иахьырзааигәази дара ахьахылацшуази
рзы агаз мҗа акәша-мыкәша шәыкка метра инар-
цәыхараны, абцъар зкыз агәыцқәа гылан. Дара
ақыртцәагы ацхәысеиба Мадожьна лынхара акәша-
мыкәша рхыгәгәартә хәыцқәа рҗы рҗырхианы
икылатәаны ицшуан.

Ихьшәашәаза иказ ацсшәақәа анааибьрхәа
ашьтахь Мурмани Артури амҗа аҗықәан еижә-
хашьшыы игылаз хьацак амтцан атәартә иазыкатцаны
ирымаз ашка имҗахытцны, нак-аак еиҗацшуа
инатәеит. Рҗыцҗеггы ирцәызны иказ рыр рхыц-
хьазара зныз ақәад бгъыцқәа аацәырырган иааи-
мырдеит.

– Ибзиоуп, даараза ибзиоуп! – ихәеит Мурман.

– Иарбан ибзиоу? – дтәаит Артур.

– Шәара шәтәкәа рхыцхьазара мацуп. Ара жәфык
ақәад аҗы иарбоу акарагы ыказам.

- Уи шпеилкаатәу?
- Сара исархәаз ауп ишәасхәо. Лымхатасла излаздыруала шәара шәыруаа еицыз рхыпхьазара жәафык ыкан. Урт рахьынтәи ырыткәаз аафык ыкан. Руазәк Драндака дшиаргоз дыбналеит. Иаанхеит быжьфык. Урт рахьынтәи дшьуп азәы. Сиашома?
- Цьамфер Ашьхацбеи Аазиз Мирзаканови рышьтахька ихынхәхьан, аха сзашьтозеи хәа ус баша дтаауан Артур.
- Ус анакәха фыцья рхырхарта еилкаам. Ус акәзаait. Икоу рхыпхьазара хакәшахатуп! – ихәеит Артур. – Шәара шәтәкәа рхыпхьазара еикәшәома?
- Хара хтәкәа рхыпхьазара уажәазы абгьыцафы иарбоу хадахкылоит. Аха ара еилкаам акыкоуп: абарт зегьы – жәохәфык зхыпхьазара арбоу зегьшума?
- Мап! – атак кайтеит Артур. – Рыцсы тоуп хәфык.
- Изустцәада? – Мурман иблакәа аакәеицеит.
- Алио Чачибаиа, уи ихатыцуаф, даеа хфык айбашьцәа!..
- О, уи сеигәыргьоит!..
- Аха урт зегьы Алио ихатыцуаф ида Ткәарчал ахәшәтәыртафы ишьтоуп.
- Уи шца?
- Алио ипсы ахәынга тан, цәгьала деикәхархеит. Егырт хәуп!..
- Нас уатцәы аитныпсахларафы изыкамлазои?
- Шәара ишәтахызар уахаткәкьа ахәышәтәырта итганы иаагоит. Убри азы иахьей уатцәи Ткәарчал инаркны Царцунза ахысракәа аанкылатәуп.
- Уи ааныркылартә икахтоит!
- Ус анакәха, нак-аак ихадахкылоит айкәшахатра.
- Ааи, ааи!

– Асаат жәаға рзы. Кәыдры аҫхаағы, Анаара
аблағы, Ахәынаа атқа.

– Аштаб аҕы иахьеицэажэз уи атып алырхит.

– Азамана, уи атыпгыы ҥадаҥкылоит. Асаат жәафа
ы Анаара ҥалбаауеит.

* * *

217

Хеҥе Чагэба. Уи ихьзытэҥба Хэажэарпыс акэын, аха амцхэ доуцэамкэа, деилаҥаца, иааиланы дахьыҥаз азы, Хеҥе хэа иархэон. Уи акрызтцазкуаз уск ианалацэажэоз бзиа ибазомызт рационал аицэажэарақэа, имашына хэычы днақэтэаны саатбжак афнутҥкала дкылҥа даауан. Уажэгы ус ҕаитцеит.

– Шэгэанала, ақыртцэа изыргэапхеи Кэыдры афхаала аитныцсахлара амфадгара? – дтцаит Хеҥе дшааиз еипштэҥба.

– Маанак атцахарушь? – ҕааитит Нар Абатбагы.

– Маанак атцоуп! – ихэеит Хеҥе. – Убри халацэа-жэап хэа саарышьтит Мрагыларахьтэи афронт ар реихабыра. Шэгэаанарақэа шыташэтала!

Нар Абатба даацэажэеит:

– Сара сгэанала ари Анзор Марголиани анефс-тэи ивантиуроуп. Уи ар реихабыра иршанхар итахуп. Абаталион апызара акэымкэа, иреихау афазарахь ахалара игэы ицоуп. Ицэгьамкэагы ихы ааирпшхьеит. Апатын Шевардназе ихатцарақэа идырхахьеит. Ицэажэарақэа руак ағгы уи ҕырпшыс дҕатцаны дихцэажэахьеит. Ари мац ханахэазом. Хатала царцуаа хцэымҥхара ихы иархэаны хэхэда ашаха ахаиршэырц игэы итеикит.

– Аха изла? – дтцаит Хеҥе.

– Шэазхэыц, седру!.. – ихэеит уи. – Сара уаха акгы сзацтом.

– Уара Артур?

Артур дфагылан даахэыц-хэыцит.

– Сара сгэанала Анзор иапшыгаз авантюра-ла зегь хиртцэарц итахуп. Аитныцсахлара ихы иархэаны, хазқэымгэыҥзо тышак ахь хтаижьырц иахасабуп. – Уи иапшыгаз хара хакэым ақыртцэагы

еилкааны ишрымам анцәа иныс. Хатала абри абри ауп хәа, сызшәамхәаргы Анзор иихәаз, акаҭа хала шаапшуа ихәқәжны хтаиртәарц итахуп. Даараза агәеанызаара хтахуп уатцәы: Анзор Кәыдры аохаа-хы харцшны айтныцсахлара шынцәаз еипш, Бжьоу ахаблала джәыланы Царцу ақыҭа инапаҭы иааигарц дазышәарыцоит.

– Иҕалап ус акәзаргы! – ихәеит Хҭыҭ. – Уара Аазиз?

– Сара сәызцәа уахь инхаз рыцстазаара сах-зызаауеит.

– Ус угәы изаанагои?

– Анзор рыцхашьара злам гәымбылцьбароуп. Иара ида ҭазәы адәы дықәуп хәа дықазам. Излаздыруала царцуаа зегь агаз рықәтәаны ирыблыргы «ҕых» ихәом.

– Уатцәтәи айтныцсахлара уи иадхәалома?

– Хәарада, царцуаа зегь ргәы ҭызблаауа уск ҕатцаны ишья иурц итахуп.

– Ашья иуртә еипш уи царцуаа баапс изырымү-цызт.

– Уи атәы сызшәахәом!

– Иҕабуп Аазиз, уара ихәухәазгы хазхәыцып!.. Цьамфер, ихәухәозеи уара?

– Иахья царцуаа зегь гәырҭоит рыхшара иаан-кыланы ирымоу рзы. Сара сгәанала, Анзоргы уи еиликаауеит. Хара агәырҭа анхамоу иара ицатца далаччоит. Ус анакәха уатцәтәи амш иалагзаны уи итахуп ицегьы ихьантоу даҭа гәырҭак хашҭа италар. Мыҭахы атбаала ажәылара иазхәазар абри?

– Иҕабуп Цьамфер, ихәухәаз хазхәыцып. Анзор ицатца далаччо, хара хгәы хтасуа анцәа икаумтцан. Царцуаа зегь рхы хыссоит шихәо игәиҭеанзамкәа хара хәцәҕа даҭашәар. Ишәсырдырырц стахуп

Мрагыларахьтәи афронт аруаа зегъы уатцәы ршьапы ишықәгылоу. Абри айтныпсахлара нтәаанза саргъы абра сшәыдгылоуп. Аихабыра ркынтәи адтца шәоуаанза хатәхәыцрала азәгъы ишьафә еихигар калом. Бжьоу ацәахәахы, хымпада, ирыгәгәатәуп амчқәа. Арахь Анаара ахәадахы агәыпқәа фба азхарашәа сыкоуп. Айтныпсахлара мфацигоит Артур Апсанба. Убри иихәо ҳацныкәоит уатцәы. Зәыр азтцаара шәымазар?

Азәгъы фимтзәит.

* * *

Тенгиз икабинет дыццакы-ццакуа дныфналеит Анзор Марголиани. Уи дызхылапшуаз абаталион ахыгәгәартақәа гәатаны, иеибашыцәа адтца рытаны дхынхәит. Анзор дшыфналаз еипш, Тенгиз иусқәа дыркәатцын ихы фышьтихит.

– Иахьарнахыс, са схатупуафс ушьақәдыргәгәеит, ар рыдтца ашәкәы сзааит, – ихәеит уи Анзор дахы-хараркыз дазыгәдуны. – Уаанзагъы уара уакәын угъы сусқәа назыгзоз!

– Итабуп апатын Тенгиз! – фәаитит уи, акәардә даахан аполк апыза ифәпхәа днатәеит. – Иахьак зынза ишоурахеит!..

– Ааи, шыта апхынра агәы ҳтагылоуп, ашоура иаха-иаха ахы ҳнардыруеит.

Анзор Тенгиз ифәпхәа иахиркьацәар итахымызт, аха иахьатәи аамта злаказ ала мацзак ахара здыз аибашыфы уатцәы игәтасны дамырхыр алшон. Апсадгьыл ашәартара иантагылаз Ар рхадарафы игылаз уаф дишато иказамызт. Уи ибзианы еиликаауан Тенгиз иеипш Анзоргъы.

– Убаталион акынтәи закаф тахада? – дтцааит Тенгиз.

Анзор шыта «апатын» хэа иацэажэалар цэгъагы ибомызт. Ифыза Тенгиз макъаназ аполк аңызара аитон, аха иара Анзоргы шыта ичын хараркит, аполк афыза ихатыпуаф иакэын, дподполковникын, уатцэи деитаманшэалахар, Тенгиз итыц хэыц акэым, Ацсны аибашыра ицоз адтцакатцаф итыц иртаргы дацэыпхашыомызт.

– Хатала сбаталион иахыпхызалаз азэызатцэыкгы дтамхазеит! – атак каитеит Анзор.

– Цабыргу? – иаацъеишыеит Тенгиз. – Ант ачаирта аганкэа рфеи ишыны еилажыз рхыпхызара феижэафык ыкан, урт зтэыдаз?

Анзор ихы ааиртысит.

– Урт зегы ацхыраафцэас иахзаарышытыз ракэын. Аха хадас ирымакэаз зегы фабырхацэқан, анемеццэа реипш, рмахэаркэа тыркэакэаны ахысра ишафыз рыетхэаны иангыла, ацсуаа азэык-фыцбак шытахыка идыргылаз ахыцахэцахэкэа рыларыпсан, ишыны инкарыжыт.

– Уа уара уиашоуп! – ихэеит Тенгиз. – Ламыс ихаблаф итахази нак иткэаны иргазы рхыпхызара фынфажэафык иреитам. Ари азы итабуп хэа хархэазом!..

– Ламыс ихаблафы игылаз Алио Чачибаи ибаталион зынза изаакэрылеит, – фааитит Анзор. – Рхада дыршыу ус дыргоу еилкаам. Ихатыпуаф Гиа Маисуразе уигы дыказам. Ари ар реихабыра ианеилыркаа...

– Апатын Анзор! – фааитит Тенгиз. – Аибашыра еснагъ иацуп амыкэмабаракэа. Урт зегы рееины аиааира злаагаша анахзымхэыц, абри уаргы саргы ар рпызара хзахагылои?

– Уи еилкаауп! – днакэшахатхеит Анзоргы. – Сара хатала уахгы-еынгы сазхэыцуеит иахыа солдатк

– Дзутахузеи?
– Дзыстахузеи, ишца?.. Слазтаарц стахын Аазиз Мирзаканов итцыхәала.

– Уи Дранда дыштакыз! – даалак-факит Тенгиз.
– Уи Дранда дтакзамызт! – җааитит Анзор ибжы аахаракны.

– Нас дабаказ?

– Сара сумыргазан апатын Тенгиз! – җааитит Анзор. – Аазиз уцха Қыто азы данашьуаз деикә-зырхаз иоуп. Уи итәурыхқәа соухәахьан ара хайкәшәанза. Аазиз жәафык ацсуаа иаарышьтыз дрылан. Дшубаз еипш, дудырын аштаб ахь дугозшәа Кәыдры ацха дықәганы, уцха доулышьтит. Ус акәзами?

Тенгиз иааицәымыгхеит. Ари ачырпагь деитеи-хәар иусқәа уашәшәырахон.

– Ус акәзами апатын Тенгиз? – инапы астал ины-қәикшеит.

– Икоу удыруама? – җааитит Тенгиз. – Уи Аазиз хәа узәу ицсы тазам. Дыбналаны Кәыдры азиас шеихитцәоз ацшахәафы итәаз ақыртцәа иеихсны дыршьит. Уи азымхазои аус азы?..

– Мап! – иаахжәаны атак кәитцеит Анзор. – Уи азхазом!..

– Уара ишпоутахыз?

– Қыто бзиа дшызбо уацәымфашьо иудыруан апатын Тенгиз, – җааитит инапқәа рыххо Анзор. – Аха сара стацшуан уара угәы! Қыто дсынасыцхар утахзамызт.

– Қыто Аазиз бзиа дылбон!..

– Уи дчархәфын, ақыртуа жәлар ирабашьуаз уцха диутарц азы ухата дыбноутцеит!..

– Иазхоуп!.. – инапы нықәикшеит Тенгиз. – Иуцәажәашьозеи?!

– Сара сақәшахатуп! – ихәеит Анзор. – Иаарласны Царцу шаагалак, уа игыло сыџнаҕы ачара аауеит. Убри сызлоухәоит лара лхата иахьатцәкьа!..

* * *

Ткәарчалынтәи адырра кәртцеит иаарласзаны дрыманы инеирцы Алио Чачибаиа ихатыцуаџ Гиа Маисуразе. Уи Ахәынаа дтакны дрыман. Измаанозеи, изызхәозеи хәа ар рыдтца атцаара атахымызт. Ирхәаз нагзатәын. Абылтәы ишеичахауазгы, Хәыҕе Чагәба имашыына дынтатәан, џыцъа аибашыцәа аашытыхын Гиа дрыманы амџа икәлеит. Саатк аџнутцкала Алио дахышыштаз ахәышәтәыртаҕы илеит.

Ашытахь излеилкаахаз ала, Алио мап ацәикит ишытахька ақыртцәа рахь ахынхәра. Аха уи аршахатраз зшыапы икәгылаз Гиа днаганы дирбатәын. Аицәажәараҕы урт рыбызшәа ибзианы издыруаз Хәыҕе дырзызырџуан. Ачымазаџ дахышыштаз иџаналеит. Егьырт ақыртцәа ишытақәаз ацхыраара рыртан, дубарын зхы ҕахәаз, знапы ҕахәаз, зшыапы хәыз, лабала иныкәоз. Урт зегы шытахька рыхынхәра иакәшахатын. Алио мап ацәикит.

– Икалазеи, иухъзеи? – дтцааит Гиа дшыныџналаз, ачымазаџы иҕацхьа днатәан.

– Ацара сылшом, цәгъала сыкоуп! – ихәеит Алио.

Уи ичымазара шыгәгәаз лыртцабыргит ахақым-пхәыс Манана Чагәаа-пха.

– Ачымазаџы иижәыз ауатка ахәшә иалаз гәгәала ирхәарах аблит. Иахаразак иуашәшәыроуп ирыпхақәа. Дтагә-тасуа амџа днықәлар икьатеикәа пжәар алшоит. Даеа мчыбжык иртцысра калом. Мчыбжык ашытахь, мацк деиҕхар Гәдоутака ддәықәахтцит.

– Уахънеиуа стагылазашъа сызрахъа, – аарлахъа даацэажэеит Алио. – Сара сымнеира иахъаны айтныцсахлара мап ацэырымкааит. Иуахама?

– Еилыскааит! – ихэеит Гиа.

Алио, хымпада, ичымазара гэгэан. Ёеила дан-хэыц, дызфыз зегъы шымцураз еиликаауа далагеит. Уиадагъы хатала, ибеит ақыртъа милат еиуаз азэырфы, апсуаа ирыдгыланы аибашъра ишафыз. «Шевардназе иуаажэлар жъаны рныртцэара дафуп, атыша ихыкэыргыланы имоуп, атэым дгъыл импытцеихаларц шитаху иара итэгъы ицэызыр алшоит, – рхэеит дзацэажэаз ақыртцэа. – Хэоны ыка, хгэара ыка, иреигъыз адгъыл тыцкэа рфы хкэапца ханхон, нас хзабашъуа зустцэада? хэа, акыраамта ихы итаргалон икатцэкъаз аиаша, дымфохъаны дшыказ. – Хара ақыртцэа уи еилахкааит, уара тоурыхла иапсыуоу, анкъа Чачба зыжэлаз, апсхацэа ршъа иалтцыз, шыта иаамтоуп уфыхар!..» – иабжъон хэыцтас.

Абас иазхэаз гэыцфык ақыртцэа, ихэны иказ рфызцэа баны, апсуаа ирывагыланы ахыгэгэартахъ ицеит ауха. Ашамтазы, урт руазэк гэгэала дыхэны дааргеит ахэышэтэыртафы. Ари аниба зынза дархэыцит, мапгъы ацэикит убри аены айтныцсахларахъ ацара.

Абри ашьтахъ, Алио дааныжъны егырт ақыртцэа ихэкэаз рыманы Царцука амфа икэлеит. Ахэылпазы Ахэынаа инеит.

* * *

Анацэа гэатеиуеит, абацэа фымт-цсымшъа икэыпсычхауеит, аишыцэеи аихэшъцэеи ргэаг шытытцуеит. Зегъ азыцшуп уатцэтэи амш, Кэыдры афхаафы икалараны икоу айтныцсахлара. Царцуааи, Доу ақытантэи арахъ иааны икоу ажэлар зегъы

ргәы тынчым, еизтцаауеит, бжбынтәы иршәоит, бжбынтәы ирзоит, аха акаҕы изкылсуам. Аштаб ахыыкоу Ахәынаа аган ахь уаҕ шәықәымлан хәа рархәахьеит рыуаажәлар. Ар рус рарцарацәа рнапы иануп , урт ицырказ, ирызбаз ала иныкәоит, атынч уаа шәнаскьаны хашьтахька шәгылаз, шәах-цырхагамхан хәа рархәахьеит. Аибашьра цоит, иахьа азәы дырхәуеит, ҕазә дтахоит, ахымцакәа еигәыдыртцоит, шьоукуы наскьоит, шьоукуы ааскьоит, абри иаҕзоуп. Ахы иаҕагылоу аибашьцәа реипш, рыгәкәа тынчым дара ар рхадацәагы, агенштаб, иара убас ахәынтқарцәагы. Зегьы хәыцуеит, аус ицырко еимтцаркуеит, алытцшәа ркапануеит. Абри зегьы анбантәои, атцыхәтәа зеипшрахозеи, уи иахьоума, уи уатцәоума, издыруада алгартәа ахыыкоу. Анкьа ажәларкәа зегь рыла таа иазыпшуан Кремль абааш, аетцәа кәпшь уаркалеиуа хә-тцарыртәк ахьамаз ашкә. Уи уажәшьта аурыс имацара изынхеит, уахь гәыгра узтоу, хәа икоузеи, амилацкәа зегьы хаз-хазы ианеилытц ашьтахь, Кремль агәра рзымго икалеит. Аха издыруада, Арзынба цьара акала уахь гәыграк изто напшыртәк имазар? Уи ихшыҕ тцари хара инацшреи аамтәа кьаҕла алапш дукәа деицгәартеит. Иихәо иазызырҕуеит, рыгәтакы аахтны иарымхәозаргы. Жәларык рыла таа рлахьынтца чышәхар хәа иацәшәаны, амилацкәа хаз-хазы ишеилытцызгы, апсуаа аурысцәа рыгәра ргоит урт рхәынтқар Ельцин иахь агәыҕбара рымазаргы. Шевардназе ибла кәбаркәа иркәыс-кәысуа, иускәа еиламхарц азы «Борис Никольаевич» хәа ихатцкы камыршәуа цьара дсызжьозар хәа, арбаҕь бжбытабаа еипш, уахьгы найкәҕитлоит. Егьыгы арыжәтә ажәра изааны дыказар, «Сгәы шпапутцәеи уара бызтабылгьа, цшь-миллионфык хәкоуп хәа, абадақь

уасуеит, арахь, җаттак иҗам апсуаа рыдгьыл агашья
уақәшәом» хәа, инапқәа ааратцәаны, ихапццқәа
еихырғәғә дмақарны даатцыззоит идачахь дцаразы,
нагьы ихатыпуаа ирыдитцоит бызтабылгья дасуазар
дшыҗам иархәаразы, акрызтцазкуа ахәынтқарра аус
ахь аилатәара шимоу. «Ыых, укәыкәыл ыкәырхааит,
дзакә хәынтқар җаастоузеи Урыстәыла дузза знапаҗы
иҗартцаз» хәа, цсы-бза дынижьюам бызшәаки бжаки
рыда ззымтцаз ақыртуа хәынтқаргы. «Иаасгәапхар,
уара уатцкыс деицәазам адунеи зегь амаа зкырц
зтаху Америкатәи Апрезидент. Уи хатыр сықәитцоит,
лапшы хаала сидикылоит ианыстаху. Сахәар,
абцъаргы сзоуишьтуеит хәдацәаҗынза, зыбла цару
аснаиперцәагы аокан иахыжьны схәынтқарраҗгы
исызиртәап. Нас Апсынтәыла акәым, Краснодар
снеи-ааиуа сшамоу убахра уҗоуп !...»

Аха Шевардназе макъана Қарт дзахымсыцт, уи
Апсноуп дзеиҗазо, Краснодар захьзу ахааназгы
инапаҗы изыҗалом. Ахәажә җ-каканк шаҗытцамзо
еицш, уи Апсынгы алабарта имоуа дҗаларц иусқәа
цхастеитәхьеит. Аурыс хәынтқар илабарта шиимыр-
бо еицш, мышкызны Америкатәи Апрезидентгы:
«Ари ауаа газас хшьаны, абна қъаадк аҗы цъара
ихәхәоз документк инапы аницан, иахтахьюу адол-
ларқәа измырхакәа, еснагь дхәыркыиуа дхампы-
тахеит, ее, гиди, акы даржагьуеит!...» – ишьтахь
иеиарханы дҗагылар алшоит.

Аха уаанза җ-жәларык рыбжьара ашьаартцәыратә
еибашьяра мҗапысуеит. Наҗ-ааҗ еиҗагылоу аргы
еинышәашья рымазам. Аибашьцә антцәара иаҗуп.
Иаха-иаха ақыртцәа рыпхаста иазхауеит. Еицынхоз,
таацәакны дгьылк аҗы апшәымара зуаз, дара-дара
еиҗарыжыт атдыхәтәаны. Иааиуа амшқәа рыла
иаапшып уи алытшәагы.

* * *

Доуааи царцуааи рбаталионқәа гәыпц-гәыпцла
рыгешаны Ахәынаа аладеи аҟадеи рҟамаданы иахь-
гылаз рхыгәгәартақәа нрыжын тҟақәа илбааны агаз
мҟа акәша-мыкәша рҟеыпцхьакны ахәлара шааиз
еипцш уахь итәеит. Аҳаракыраҟеи иаанрыжыит артил-
лериа. Нахьхьи Анаара ахәаҟы агәыпцқәа игылаз даҟа
ҟ-гәыпцк аццаны иадыртәаан, царцуааи доуааи
декабр мза 3 рзы аҟа ицәыргаз атанк наганы ацынтҟа
ҟызза лбаа Кәыдры аҟахаахь ирханы, ахаҟы ал-
маҳәтақәак аваркьакьаны ихырҟан идырҟашьеит.
Ахәынаа ладеи аҟадеи рҟамардеит Ткәарчалынтәи,
егьырт агәыларантәи ирзааны икәз агәыпцқәа.
Теориала, ишырхәо еипцш, уахәацшуазар, Ахалбинаа
ирымаз аполк наза жәыланы Ахәынаа ахыгәгәарта
ааныркылартә икәмызт. Мрагыларахьтәи афронт
адтҟақатҟаҟәа азҟлымхан уатцәтәи аитныпсакхара
алытцшәа, адтҟақатцаратә аштаб акынтәи уажәы-
уажәы рацияла адырра кәртцон актәи аполк аштаб ахь.
Ахәынаа акынтәи Хҟыҟ Чәгәба айтәкрақәеи ахтыс
аҟиашьеи зеилкаара мазаз ажәала драцәажәаны
аҟагылазаашьа дирдыруан ар реиҳабыра. Ахалбинаа
ирҟагылаз ар рымацара ракәымкәа Мрагыларахьтәи
афронт аибашьцәа зегьы ҟаамтанык иеипцшымкәа,
ргәыреантцаны икән.

* * *

Тенгиз Бенизе игәы тынчзамызт. Атдыхәтәантәи
реицәажәараҟы Анзор икәитцаз ақәыгәгәарақәа
агәеанызаара инаҟеит. Анзор икәзшьақәа иархәеит
уи ацсуаа рахь имаз агәаҟқәа шатарак шрымамыз
еипцш, ақыртцәагьы шеилимхуаз, аиааира еитцазкьоз
имҟаҟеи ицынгылоз ичын ҳаракызаргьы. Иахьа
ихагыпцауаҟс дшыкәлаз еипцш, шыапҟаршә кәтцаны,

уатцэы иара ишыапы дыкэкьаны, итып никылар илшон. Ахэычы мзышэаа ззырхэоз иеипш дицэшэо далагеит. Уи азырхакэа ар рускэа рфы икалоз ахтыскэа Тенгиз ихаратэны апшза Кыето инапэы дшааигарагы дашьталеит. Ари зынза агэыхь инатон Тенгиз. Кыето ахааназгы уи агыгшэыг инапэы дкалар итахзамызт, лхатагы шыта дхэычымызт, ацэгьей абзиеи ахыказ еилылкаауан. Аха убас шакэызгы, абри реицэажэара ашьтахь, Кыето гэаартыла длацэажэарц збаны, ар рускэа рфы дшаатацэыз еипш, Ахалбинака Тенгиз имашына ахы ирхеит.

Кыето аматцуртаф лаб иаара дазыпшны ихэы архиара дафын. Тенгиз имашына ашта итамгалазакэа агэшэ афы иргылеит. Уи данаатытц ар рыблуза ишэыз ахэынцэракэа аапиртлан ашта аган афы азы ахьааиуаз атруба амца ахьамаз шыказ ифааихеит. Уи алымха аартэины азы ауишьтын, ибга аархэаны днатцагылан, акраамта азы икэтэо иеирхышэашэеит. Нас ихы ышытьхны даатытцуан еипш, Кыето леимаа тарцалакэа лышьатцаны змагра фактэаз тцыгра тбаак лшыамхы иахысуа ылышэтцаны ампахьшы хэбаба лыманы лаб дааипылеит. Тенгиз уажэыгы ишыара дзыкэымлацызт.

– Иухъзей, папа? – дцааит лара.

Уи ампахьшы лымыхын, рапхьа ихы-ифы ааир-беит, нас азыбжак изкэахь иршэын, ицэа капшыза икалаанза имафэахэаранза ихьшыуа, ашлара иа-фыз игэы ахэы ухэа ацэа ахыхны иааирбан, ихы апашра инапы ныкэишыын, «ох, гэышыаза» хэа даакэыпсчхан, аматцуртахь ифынеихеит. Кыето уи иикыз импахьшы ааимылхын, аматэакэа ахьдыр-боз иахдаз ател инахылшыын, лаб днаишьталеит.

– Ауатка бымазар фырцъанк акара сызтатэа, – ихэеит уи астал данахатэа.

Қыето ауатқа аалған афырцъан инталтэан, Тенгиз иацхъа инықалыргылеит. Уи аақәихын кәырқьк ала ижәит иара.

– Икалеи, папа? – дтцааит лара ҫацхъа.

– Анзор дсабашьырц ақәикит.

– Уи шпеилкаатәу?

– Ани акабарда чкәын дшыбнахтәз еиликааит. Аиҳабыра рлымҳақынза иназгоит узғаб дсумтар хәа дысҫагылт.

– Уара, папа?

– Сара иасхәеит бара хатқа бцахъеит хәа.

– Иара?

– Дцахъазаргы дызбоит бзиа, дызгоит ихәеит.

– Ахатқа дышсымоугъу?

– Уи дыбналаны дышцоз ақыртцәа дгәартан, Кәыдры азиас дтаршыит хәа иасхәеит.

– Иара?

– Агәра изгом. Аха бара быда цстазаара имамшәа дцәажәоит.

– Зақа длахшоузеи?! – лгәы цыжәжәо даацәажәеит Қыето. Икахтцарызеи?.. Ацсуаа ирыдгыланы еибашьуаз, ирыткәаз акабарда чкәын дшоухашьтыз анхатцырх хәыцъегъы цеипшцәгъа хзыцшуп!..

– Ааи, сызғаб!..

– Ак хәыцтәуп! – лхәеит Қыето.

– Иаххәыцрызеи?..

– Ақыртцәа аз иамырхыз Аазиз иматәакәа абакоу?

– Аштаб аҫы еимырхха ишыркыз анызба ирымысхын аҫны исымоуп.

– Уи агәра рымгар?

– Амадәакәа азы иамызхыз тоуба шытарцоит ацсуа диверсант иеихсны дшыршыыз ала. Уи дара рахатыр шытнахып хәа ирхәоит. Ицәгъарахар ашахатцәа ҳамоуп.

- Дара зустцәоу удыруама?
- Ааи. Уарчатәи аполк иатәуп.
- Уахатцәкыа сцаны исыпшаароуп, – лхәеит Қыето.
- Уи дақәшахатхеит Тенгизгы.
- Ара даеа рыцхарак ыкоуп! – җааиттәи Тенгиз. – Шәкәыла-быгъшәыла ишьтаххыргы, ацсуаа ирыд-гыланы иеибашьуаз дыбнартцеит хәа, дахзашшыр хәгәрагара рцәызуеит. Убри азын, ус калаанза Анзор даанкылатәуп.
- Изла?
- Бара была. Иахьа-уатцәыхәа дырпшла, джәа-жыо днагала. Иара аңыныш, иаарласзаны Царцу игар итахуп. Уи аплан – аоперация аус адиуло-ит. Дшалгалак, аштаб аҗы ишьақәдыргәгәарц иахасабуп. Иаххәап, уи иақәшахатханы, ажәыларә катцаны Царцу изгар, нас уи изгыло аҗыны аҗы, ацсуаа зегы рыхкәа хыссаны, иареи барей шәчара убра икаларц иахасабуп!..
- Уи ихатара шшәартәу еипш, ифантазиягы шәартәуп! – лхәеит Қыето. – Ибзиоуп, уаанза цытк набжьоуп!..
- Уаанза, ар рхадараҗы саргы суафызатцәым, сықәгәыгуа шыоуы сымоуп, бан цәгәала дыказшәа жәамш Урыстәылака бсышьтуеит. Нас уаха арахь быхнымхәуа, ус иаха иахзеигьуп. Мамзар, хәцхәака аускәа цәгәахар алшоит, ари аибашьра ақыртцәа ргырак агәыфбара рнәтә иалагахьеит.
- Папа, знык сара сцартә изыкалар иаарласзаны уаргы уахь иупхьартә аускәа кәстәоит. Саргы исгәапхом аибашьра аҗиашьақәа. Ацсуаа иаха-иаха рымчкәа шытытцәеит. Ақыртцәа уи гәатаны абналаракәа ирәуп. Уи арцабыргуеит ацыхәтәантәи ахтысқәа.
- Ааи, ааи, усоуп сыпха. Ар рҗы, иаахтны ир-хәом акәымзар агәкаҳарақәа цәыртцәа иалагахье-

ит. Аурысцәа җырдагәа катцаны, арахь адәныҕа «Целостности Грузии» хәа җыртуеит, наҕ ахәа ржуеит. Ари еипш адгьыл хазына ақыртуа хамтас иртап хәа уҕоума, дара ирымгои!.. Убри азы, мазала апсуаа ирыцхраауеит. Уи зегьы зхароу Шевардназе иауп: аурысцәа рахь даапшуазшәа Америка дцаны ацхыраара дахәоит. Аурыс ари еиликаахьеит, Ельцин Шевардназе ихымҗапгашьа игәапхом. Убри аҕнытә уатцәы хшымгәыгзо ақыртцәа хаилапыххаа хныкәтцаны, хшьяҕьаны иаххысыр рылшоит. Ари гәеитар итахзам ахтыцшша ақыртцәа хлидер. Насгьы, шьюuky издыруаз рҕынтәи исаҳаит, апсуаа шьтрала ирзааигәо ашьхаруа жәларқәа: аедыҕақәа, аҕабардаа, ачерқьесқәа, абазақәа, ачеченцәа, адагьыстанаа ухәа апсуаа ирыдгыланы ацхыраара рыртоит, ирхәоит, Гәдоутә аган ахь урт узрылсуам хәа. Дара апсуаа реибашьышья ахә дуззаны иршьоит ахәынтқарра дукәа рхатарнакцәа. Аиааира хә иаагоит шаххәо ихамоугьы хцәызуеит. Иахцәызуеит абри аан зегь ратцкыс хзыхзызаауа хапстазаа-рагьы!..

– Папа-а! – Қьето дшәаны лаб дахьтәаз даалгәйдлыхәхәалеит. – Сара истахуп сан лахь ацара!..

– Аиеи, сыхазына, бцартә икастцоит иаарласны. Абыржәы хашгылалак бара бцаны, нахьхьи Кәыдырхықәан итәоу абаталион аҕы ибыцшаароуп Гиви Чхеизе, Автандил Руруа, Шьяқро Бенделиани. Урт роуп ибналаны азы ируаз иматәақәа амызхыз. Еиыбкаама?

– Ааи, папа!..

– Уи бшалгалак асаат жәба рзы бышьтахьҕа бгьежьи апатын Анзор дахзыцшуп. Иаргьы дыцьнышуп, аха баргьы хәмарҕык иахасабала бгызмалха. Ишца-кахцари, аамта убас икоуп!..

– Ибзиоуп, папа, асаат жәба рзы Арагәашья сҕалоит.

Дача саатбжак ашьтахь аби апхай агэашэ интытцит.
Қыет лмашына ашта иаатылган лаб дишьтагыланы
амфаду ақынза данней, мраташэарахь иаалыртэин
ажывхэа днатрысит.

* * *

Аитакрақэа икалаз аус ғыцқэа аадырцшит. Иаха-
разак змилат ықэзаахьаз апсуаа хзы. Асоветқэа рим-
периа злағэгэаз, излапахыз азынцбыр шэпақэа ану-
зыртла, маң-мачла айтаниааирақэа кало иалагеит.
Апсуаа азэырфы изылшоз Тыркэтэылака ицаны иказ
рбеит, рашыцэеи рахэшцэеи еицэажэеит, еибады-
рит. Ахара ихэыцуаз иртахын урт зегьы хыртэаны
арахь Апсныка раагара. Қытацыцхьаза, иаххэап ус
икалазаргы, ари азтцаара шьтыхны иалацэажэеит:
қытак зака тзы аднакылар алшоз, чыдала урт ирза-
лырхуаз адгьыл зеипцшраз, нас анхарта тыцқэа рыр-
гылара иалагар, досу ирылшоз паралеи матэахэылеи
ацхыраара шыкартцоз ухэа убасгы. Амалуаа ари
аитанеиааира еакала иазхэыцуан, тыркэтэылака
ицозар уантэи дхэаахэтны абрахь атауар ааганы
иатнихшаз ихэшьядуан. Хазы еа шьюуки, ақыта
иаланхоз адгьыл азы зыцсы цэгьаз шыапфаршэ
картар ртахын. Нақынтэи ихыртэаны раагаразы,
ақытақэа реихабацэеи афорум аусзуоцэеи алархэны
ари азтцаара анырызбоз, ағыццшыгаоцэа иреагалоз
азэык-фыцьяк усгы икалеит. «Иашоуп, Тыркэтэыла
инхо хашыцэа раагара, рыхнырхэра ипшьоу усуп,
аха шэа шэызымхэыцыз ускгы ыкоуп ара: шэы-
тзык ааганы, иаххэап, иншэырхар, нас уатцэы
игыло хабицара нхарта тыцс ирзышэыцшаарц
шэгэы итоузеи?» хэа. Амал уаа, зегь ракэымзаргы,
рмал, ртыхэтэа, еижэхашышы еснагь рыказаара
иазхэыцуан, рыцсадгьыл уиакара хыс ирымамызт,

ақыртцәа зҕыз рбар ртахымызт, абар-абар аибашыра ахықә ҳақәгылахъан, ҳацсуа патриотцәа ақыртцәа иахыырҕагылаз рыбҕа цнатцәон. «Хат, абаакәа, ишәцәажәашьозеи, Тырқәтәыла инхо ацсуаа зегы арахъ аара ргәахәо икалозар, уи ами ахазына, ххы иахзамырхәо ишьтоу адгьылқәа ҳамкәкәааны ақыртцәа рытара иафуп, ҳара ҕыцъа ацсуаа ааганы иҳаванхархар хтахзам, шәышпахәыцуеи, уара, цюуки икоу шәымбазои?!» – афорум аусзуоцәеи активистцәеи гыланы ианрықәхәхәа, егыыртгыы зығә-зығәза иаанҕасит ишәаны.

Кьесоу Цыкырба иабду иаб Царцутәын, аита-неиааирақәа аныкала иахәшыа Гәлышыа даашытихын Ацсны дааит. Дтәа-цшаауа Царцу дааит, аиҳабыра драцәажәан имзакәа иреихәеит ипсадгьыл ахь дхынхәыр шитахыз. Цыкырбақәа ахынхоз адгьыл аҕы ҕа шыуки ықәынхон, иааз асасцәа иддырбеит урт рцъынцъ. Ацшәмацәа гәырҕатцәа ирпылеит иртааз, ачеицъыка рзыкартеит, рыгәтыхақәа еибырхәеит. «Шәара шәхынхәны шәзаауазар, рхәеит, ацшәмацәа, ҳара ишәзалаххуеит шәаанза атызтыпқәа, адгьыл ҕыцқәа хтны аужәра цәагәаны ишәзышьтахтоит...» Цабыргны, адырҕашықәсан адгьыл хтны, қала-чацакгы таргыланы ишыцшыз Кьесоу иаб, иан, иашыцәа, иахәшыцәа иманы дааит. Ирбаз еигәыргәеит егыыртгыы. Агәылацәеи царцуаа ауастацәеи ааизан, напеилацса аакартқан ирыздыргылеит абетон иалхыз аҕны бзиа. Ари ҕырцшы бзиан. Кьесоу иаб, иан, иахәшыцәа, иашыцәа ара иныжъны ҕацхъа дхынхәит ишьтахъка дызланхоз иуаажәлар ирылеихәарц Ацсны дахънеиз дышрыдыркылаз. Мышкы-ҕымш рышьтахъ адырра иртеит Ацсны аибашыра ишалагаз. Хәҕык аибашыцәа ицны ипсадгьыл ахь дхынхәит. Убарт рхыцхъазараҕы

иҕан Бытэаа, зегыи шгэыпцыз абцъар аахэаны Царцу
еиҕеааз абаталион иалалеит. Абра дшеибашьуаз
ауп уи апсуаа иашыцэа дрыцны пшыхэра амѡа
дшықэлаз...

* * *

Алиса Баалоу-цха иаха-иаха деицэахон, дызлаз
лѡызцэа лѡызцэа ракэмызшэа лнарбон, макъа-
назы лхы атыц иқэҕыаны дзеиуаз лыздыруамызт.
Илыхқэаз зегыи лзеилыргомызт, уажэы-ушьтан
атацаагацэа рыеқэа ирықэтэаны иааирашэа
дырзыпшын. Атцкы шкэакэа мчыла ианылшэырх,
уи наганы лара иалылхыз акэакъ аҕы Гиго дихэан
тэымгк алатцаны ацэаха еицш, инаганы ажэѡаҕе
лабак иахарцаны инкнархаит. Лара уи лызхара ил-
зымбо днатцапшит. Ауаѡ аза ахаккала Гиго Алиса
дылхыччон ихапыц жьакца кьаҕьақэа аарпшуа. Иара
аччара данаҕэымтца лышьтахь иеиарханы ацашэ
хэа данас «Тфу, алапс!» – ихэан, дынкажыцэаны ашэ
ныдижьлеит.

Хьудар Алиса ллакта дынтацшит.

- Уаха бимацэажэан уи ақыртуа, ибахау!
- Ақыртуа ара дабаҕоу?
- Нас иҕада?
- Шэара шэыҕоуп, сара сыҕоуп...
- Уаха?
- Атацаагацэа аараны иҕоуп!..
- Быцшыз!..
- Улҕэатц!.. – ихэеит Алиас. – Уи шыта ус дымѡас-
роуп. Икалап, ахақымцэа лыцхраар, далтыргыи.
Аха исыздырцэом!..
- Ухьаа шцаҕоу? – дтцаауеит Алхас.
- Хэычзак иаха сеигьуп.

- Иахантэарак угэынкьуан.
- Цхыз баапсык збазар акэхап.
- Акэхап!.. – днақэшахатхеит егыггы.

Ашэ дадхон азэы. Гито ихы аакылирхэхэеит. Тариал джэыланы уахь дытрыст.

– Уцсэаггы-убзаэаггы!.. – дыцэхаит уи. – Амла хакит, амла, иабакоу уеихабацэа, урыцхь арахь!..

– Уцшыз!.. – ихэеит егыи ихацыц кьақьақэа аарцшуа. – Акэац жэны иузааргап!.. Ацэагь акэтагь иацрахэоу умдыруеи!..

– Уи уан лдына итатца!.. – шыапыла дыкшарц итахын Тариал, аха Гито дытрысны ашэ ныдижылеит. Уантэи Алиса лықэфитит:

– Царцу анцэахша, бдэылтц арахь, аихабыра быцхьоит!..

Алиса дгэыргьатцэа даакалеит. Аткы шкэакэа кнылхырц лнапы неитцылхит, аха Артур имуит.

– Избан, изумуазеи, ушыцуама?.. Иумбазои, иумахазои, стацаагацэа ааит!..

– Бца! – ихэеит уи игэапсахы еикэыччо. – Бца, анахь ибыцхьоит!..

Лсумка итаз асаркьа аатылган днаныцшылеит.

– Унан!.. – лхэан, дытрысны лфызцэа днарылапшит. – Ари закэызеи?!.

Ишлаз лыхцэ-хэыц аатцылхит, арахэыц шкэакэа иафызан уи. Акыраамта дахэапшуан. Нас даатцкьан эакггы кны даахеит.

– Нақ итысхит! – лхэеит лара. – Мамзар, тацас сахьнарго, ани схатца ишабалак бзиа сбара дақэытцыр? Алиас бзиа симбар?..

– Алиас баныцслакггы бзиа бибоит! – ихэеит Алиас.

- Цабыргну?
- Ааи!

– Уара иалудыраауеи?
– Издыруеит!
– Уара, цьым-цьым, уабатәида?
– Сара с-Царцутәуп!
– Ус уара умсааит. Уара умцхәәфуп, уара ушпи-
онуп!

– Бца, бца ! – ихәеит Алиас . – Анахь ибыцхьоит...
– Уара ушьыцуеит хатца сахьцо!..
– Бца, бца!..
– Сцоит, нас ишца!.. Бзиа ҳаибабоит иареи сареи,
уи иеигьышьо сыпзтазаараҕе уаф дсымам!.. – лхәан
дындәылтцит.

Амыстхәага игракызшәа дәафаза дгылан Гиго.
Лмахәар ааникылан диманы дышнеиуаз, Анзор
икабинет ашә днагәтасит. Уи ааиртын ихы нкылир-
хәхәеит.

– Апринцесса дааины дыкоуп, апатын Анзор!..

Алиса дшыфналаз еипш, Анзор дәагылан ауада
афнутцкала ашә аиркит.

– Бышпакоу иахьа?– дтцаауеит иара.

– Сароу?.. – Алиса дыпхашьапхатцоит. – Сыкоуп
ус...

– Бааи сара сышка! – ихәоит иара. – Акрыфара
бтахызар?

Лара ҕылтзом. Ачеи атубари архьшәашәага
иаатиган лапхьа инықәиргылеит. Лара уи ахапы-
хапыхәа афара далагоит. Цәыцак азна афы лиҕоит.

– Ижә, ижә!

Иаақәылхын лыпсы мшьазакәа инталыркәкәеит.

– Сыфатәкәа Тариал захьзу исымхны ифоит. Ауаа
баапсқәа срылахеит. Абра сааныжь уаха схала!..

– Акрыф, акрыф!..

– Шьта исызхоит исфаз!..

– Бмыццакын!..

Лкѡафта амагра ґахтѡа аалшѡихит. Аилақъ лышѡ-
замызт. Лгѡыпхѡқѡа тѡыс-тѡысуа лгѡышцы иқѡхѡ-
маруан.

– Ари сышыысхуама? – тѡақа лнапы лырххеит.

– Ааи, ибышх!..

Ахѡынтѡрақѡа цыртло азмеика днахеит тѡақа.
Анзор дтѡыстѡысуа иѡнапык аалыкѡиршеит. Иара
адиуан аѡы дтѡан, лара дихагылан. Илышыаз тѡақа
ианлеи, лшыапқѡа рыла иаалышхлыршѡеит. Ичыу
ампыл еипшыз лымгѡацѡа иқъышѡ надитѡеит. Ацсып
изхомызт, дхѡаеырц егыгмызт.

– Иутахызар сияп, – лхѡеит лара.

– Баангыл!.. – ацѡажѡара илшомызт, ибз ацѡаа-
кырала ажѡ атѡша анарбзо еипш, ибз лыхышыуа ле-
имдара даѡын. Ус иѡнапык рыла лцѡа-лжыы хызѡоз
днахан лыпхашѡара ааирцшит. Лара ихахѡы лнапы
алшыуа дгылан. Ус даатрысит.

– Ус истахым!.. – лхѡеит лара. – Еснагъ ус
аныкаутѡ сеилыпсаауеит, счыхѡчыхѡуеит!..

Ишимуаз днаихан адиуан ахѡ длыршѡеит. Анзор
хыхѡ дыпшуа ахчы ихы нылеитѡеит. Лара игѡахыы
ааскъара даѡын. Лыѡнапык лытцыргѡаны диха-
тѡан. Иеыркѡантазны, иеырманшѡалан дықан.
Лыхѡантара уажѡыггы инапы акѡыршаны икын.
Итыртыруа имтѡакнахаз лгѡыпхѡқѡа аанкыланы ибз
атѡатѡаны ирыгѡгѡон. Уи лыпцы армачуан лара, аха
иахѡагы лгѡы иахѡаны лус даѡын. Атѡыхѡтѡаны ипсы
мачхѡ даналага, ишимчыз иара иахѡ длыхан, игѡы
днадиргѡгѡалеит. Ларггы уи иеилтан дааивахаит.
Уи ашытахѡ акыраамтѡ рѡыцъеггы ґыртзомызт.
Аха Анзор дыцѡар хѡа дшѡаны, дыттрысны агылара
иеазикит.

– Уабацѡи, Алиас? – дтѡааит лара.

– Ишѡа, ишѡа?..

– Уабацой схәеит...
– Аус сымоуп, сымцар калом!
– Сара?
– Бара бфызцәа рахь бнеи!
– Уа Анзор дыкоуп, уа Тариал дык...
– Иазхоуп!.. – дҕааит Анзор. – Цас исзыбуама,
ари сара соуп Анзор!

– Мамоу! – лхәеит лара. Лгәыпцхәкәа лнапы
рыдыргәгәала илкын. – Алиас захьзу уара уоуп. Сара
сумжбан!..

– Ирласны бееилахәа!.. – длытцхәхәеит Анзор,
ахәажә еипш дфыжын. – Алиас сакәу, Анзор сакәу
бсырбап сара. Бласы бара акахды!..

Леанеилалхәа Гиго изфитит. Егьи даафналеит
иаразнак.

– Ирлас лтыцахь наҕ дысцырга. Мамзар дысшь-
уеит!..

Уи иҕалаз хәа акгы изымдыруа Алиса днал-
ҕапшит.

– Бца, бца! – ихәеит дыхшәааны. Уи ддәылганы
даннеигоз длыцәхасын дбырбыруа дышнеиуаз
акәакь аҕы дныкҕахит.

Арцарацәа неины даашьтырхит.

* * *

Ицо-иаауа амфасцәа ргәатарта атып дазааигәахо
даналага, лмашьына аныкәашәа иааглырхеит Қыето.
Нас аанкылага лшьапы анакәлыргәгәа ажывхәа
даанфасит. Лыбласаркыа еикәатцәаза иаамылхын
лызнапык ала иаанылкылеит.

Ашлагбаум аханы ар рыматәала еилахәаз арцыс
лышҕа дмыццакзо, ифынеихеит. Уажә дибазма
Қыето, дхырхәаны аңсшәа леихәеит.

– Бзиала баабейт ахкәажә Қыето! – ихәеит уи.

– Бзиара убааит!

– Шәймә абахоу?

Арцыс имаграқәа тыркәакәаны дықан. Ахы тәка иларханы АКМ автомат ижәә иахшыын, ифызцәа хәык ақьала хәыч ирызгылаз аварағы ашәшыра амтқан итәаны акы иалацәажәон. Аңхәызба цшза амашына дыштәтәаз анырба ажәеицш рлым-хацәкәа аакьатрацәхан уахь инхәацшит. Аха рхада уи дышлацәажәоз анырба, гәаныла итцашыцуа иаалахәыхеит.

– Абра ааигәа Кәыдры мраташәарахьтәи аган зыхьчо Уарчатәи аполк гылоуп, – җаалтит Қьетә. – Актәи абаталион иалоу хәык аруаа сҗахын.

– Рыхьз, рыжәла? – дтҗааит арцыс.

Қьетә лыблокнот иааҗылхит лсумка еикәатцәа.

– Гиви Чхеизе, Автандил Руруа, Шьақро Бенделиани.

– Рыхәыкгы Уарчатәкәоуп, сара издыруеит, – ихәеит арцыс.

– Ртың абакоу? – дтҗааит Қьетә.

– Ишәартәу хәа кыҗкоума?

– Мап, мап, срацәажәарц сҗахын.

– Амәанызаә дышәтахуп! – җааиттит арцыс. – Урт ахьтәоу амәа шәақәымшәар аҗеит.

– Ихароума? – дтҗааит аңхәызба.

Уи илхәаз имахәазшәа ақьала иаватәаз арцарацәа рахь дынхәхәын, җиттит:

– Бики!

Бики хәа зархәоз ихьз анырхәа ашырхәа ихы ышьтйхын арахь иҗааихеит. Мәабжара дааскьа-хьан еицш ибжы иргеит.

– Сызҗахыда?

– Ари Қьетә лыхьзуп, ар рпрокуратурағы аус луеит, – ихәеит арцыс. – Уарчатәи хәрцарацәа Гиви Чхеизе, Автандил Руруа, Шьақро Бенделиани ахьтәоу аҗың лырба.

- Уажэйтцэ́кья! – ихэеит Бики захьзыз.
- Қьето лмашына ашэ аалыртит.
- Итабуп! – лхэеит Қьето лхы-лҕы аалырлашан.
- Ирласны ххынхэуеит.
- Бики иавтомат изнапык ала иааникылан амашына дынталеит. Уи дшынтатэаз еипш, Қьето агаз днақэыгэҕеит. Амашына натрысит.
- Бики аума ура ухьз? – дтцааит Қьето урт андэықэла.
- Мап, Бесики сыхьзуп Гелашьвили, – ихэеит уи дыпхашья-пхатцо. – Сфызцэа хьызшьарашэа...
- Еилкаауп. Уфызцэа хьызчыданы Бики хэа уархэоит! – даапышэарччеит.
- Бики дкэыпшзан, уи зежэ шықэса дреихамызт. Ихы-иҕы икэыз апхашьяра уажэгьы иныруан. Дтынчза амашына дахьтатэаз игэагыны апхэызба лышкэ дзынапшзомызт. Уи гэалтэит Қьето.
- Уаргы Уарчатэума? – дтцааит лара.
- Сахэшьа Уарча дынхоит, – ҕааитит иара. – Псшьара хэа тьпх апхын сахьяаиз аибашьяра иалаган...
- Аҕныка уоурмышьтзеи?
- Аратэи сгэылацэа-сфызцэа абцъар анышьтырх саргы исдырkit. Уаха ҕеа жэак ыкамызт, хапсадгьыл еикэырхатэын!.. – Қьето лгэы иахэап хэа, патриотизм бызшэала ацэажэара далагеит.
- Нас ишца, ус атахын!.. – амца атцалтэит Қьетогы. – Аҕар шэрацэами?
- Храцэоуп! – ихэеит Бики.
- Уеибашьхьоу?
- Аакыскэа Ламыс ихабла хаибашьяуан, – ҕааитит Бики.
- Нас?
- Сфызцэа абжафык рышьтахька изыхнымхэзеит.
- Уара?

– Сара шеикѣхаз аилкаара уадаѣуп!.. Амацѣаз статѣан. Ианыхѣла бнала мацара Доу ақыта сааит. Уантѣи – арахь!..

– Уажѣ уахьгыло шѣоубои?

– Аибашьраѣы тыц бзиа ыказам. Иахьа сман-шѣаланы сыкоуп шухѣо, уатѣы ашьаартѣыра ула-гылар алшоит!..

– Уаби уани ирхѣои?

– Игѣырѣоит, амшкѣа рыцхьазоит.

– Умшѣан, зегьы ртыцкѣа рѣы илеиуеит иаар-ласны. Шѣа шѣфырхатцара Апсадгьыл ахааназгьы иахаштѣом!..

– Абни архѣараѣы шѣтѣиуеит, – ихѣеит Бики. – Нас шѣышиашоу Кѣыдры апшахѣа шѣавалоит.

Кѣѣто урт амѣакѣа лдыруан. Даакѣтѣиааны наѣ ибжѣагалаз амѣа тшѣа дшанылаз еипш асаба ныкѣ-чит. Апшахѣаѣы, агаз мѣа ианазааигѣаха рмашьына ааныркылеит.

Аѣѣара иазааигѣаны игылаз ѣнык аѣы аруаа рацѣаѣны еилаѣеиласуан. Аполк аштаб ара ишыказ ѣашьомызт. Аѣны иазааигѣаны адгьылкѣа жны иѣатѣан, хыхь Дранда иѣырѣкоз аѣн тѣзамцѣѣеи абѣ-тон шыѣѣакѣѣеи еиѣѣыжьны ихѣан. Бики дышнеиуаз зчын дуз фицарк дааникылан ак иеихѣеит, арахь амашьына итѣатѣаз Кѣѣто лахь инапы рыххо. Лара Кѣѣтогьы амашьына даатьтѣын уахь лѣыналхеит. Афицар дытрысны апѣѣызба дналѣылеит.

– Сымѣашьѣозар апатын Тѣнгиз Бенизе иѣѣа шѣоуп! – ѣааитѣт уи ихѣѣы еихачѣо.

– Ааи, сара Кѣѣто Цѣаѣаризе сауп, аматѣ зуеит ар рпрокуратураѣы.

– Издыруеит, издыр. Сара Гѣла сыхьзуп, Мѣлазе сыжѣлоуп. Хаштаб еихѣабыс самоуп. Сышѣзызырѣ-уеит.

Қыето дыззаиз аус шыказ иалхәеит Гела.

– Ацсуа партизан азиас дшыруз еихсны дызшыз реилкаара стахуп, даргы срацәажәароуп хатала, – лхәеит Қыето.

– Уи мариоуп, уажәытдәкы абра шәрацәажәартәы икахтдоит! – ихәеит Гела. – Харцарацәа агәымшәара ду аадырцшит.

– Цабыргну? – иаацъашъашәа җаалтит Қыето.

– Ихашәымтцазои?

– Даеа шыоуы ацсуа партизан зынзаскгы дрым-базакәа дрыцәеит хәа азгәартәит.

– Дарбан ус икам-ианым гәарацто!

– Анзор Марголиани. Дыжәдыруама уи?

Гела ицштәхәы ааицсахит Анзор ихъз аниаха.

– Шәаала стыц ахыкатто аблиндаж ахь!.. – ихәеит иара. – Мамзар ара адәыхты хакәгыланы...

– Ааи, ааи, урт ахыкгы адырра рышәт! – лхәеит Қыето.

Аподполковник Гела чкәынак дипхъан иаарласзаны зыхъз рхәаз арцарацәа аштаб аҗы икаларазы адта каитәит. Уи ашытахъ адгыл инхәытәлеит урт.

Астол игылаз нак-аак инахатәеит. Гела изымч-хакәа дналагеит.

– Харцарацәа ахатцареи агәымшәареи аадырцшит. Ацсуа партизан иматәакәа җахәаны азы дшыруз ангәартә икәҗыртит арахъ дызхытырц. Иара уи мап ацәикит. Атдыхәтәаны дышрыцәцоз анырба имхысыр амуит. Уи дыршыит, аха ихәамц азы иатцәахит, дырцәагеит. Анзор иара ида фырхатца дыкам цыишыоит, аха ари аус дзапырхагоу сзеилкаауам.

Абри аус аилкаара снапы ианыртәит, – җаалтит Қыето. – Ацсуа партизан ахәымгара катцаны азиас дырсны дрыцәеит хәа анышыақәгыла, ашыауыс иаанахәоит пытфык!

– Еилкаауп! – ицсы ихазамкәа даацәажәеит Гела.
– Убри а́кнытә арцарацәа срацәажәоит зны нас
шәареи сареи хнеидтәаланы алкаа ҕахтәп!..

– Ааи, бхатқы. Агәаанагара сымоуп Анзор
Марголиани агәрамгара и́каитцә антцыра аурым хәа,
ус акәзами? – Қьето дналҕапшит Гела.

– Аус злоу сзацәажәараны сы́коу арцарацәа ирхәо
ауп, – даацәажәеит Қьето.

– Абар даргы!.. – ихәеит Гела.

Аруаа хөык ашә иаалагылеит.

Ахәара ҕастцәоит азәазәала иааиразы. Гела даа-
гылеит.

– Җыңа шәдәылтц, – ихәеит иара. – Уара Гиви
Чхеизе ара у́каз! Егырт арцарацәа дрыхәапшуа
инапы ирххеит адәахы. – Хара арт еицәажәонатцы
цшак аахәахарсып! – ихәан, рыгәта днагыланы ад-
гыл инхәытцытцит адәахы.

* * *

Шәыжәла, шәыхыз, шәаб ихыз?

– Чхеизе Гиви Уарлам-ица.

– Шәахыз атыц.

– Қырттәыла, Уарча ақыта!..

– Уарча ақыта зтазкуеи?

– Гәылрыцшь араион.

– Республикас изтазкуеи?

– Ацсны. Уи атахума?

– Упаспорт ағы ишцану?

– Ацсны хәа.

– Нас шәзацәыцхашьои уи ахыз!

– Акраадыруама, айбашья цоит иара убри иах-
ҕаны.

– Уа шәиашоуп. Шьта иааркыаҕзаны иахзеи та шәхәа
ахтыс шы́калаз.

– 1993 шықаса ииун мза 28 рзы сара Гиви Чхеизе, Автандил Руоуа, Шьакро Бенделиани аматц аауан Кэыдры азиас еихызтцэо агаз мѡа мраташѡарахьтѡи ахѡаа шѡ-метрак ѡадаќа, абри ацѡахѡа хѡцѡыхараны. Ахѡылпазы асаат жѡаба рыбжа инахыхѡхѡоны хѡнцшы, хѡадахьќала хѡлапш аќѡшѡеит ѡ-ќдык еид-ѡахѡаланы иќаз, атцыхѡахь, азѡы ихы кылыхѡхѡо, наќтѡи аќѡарахьы арра дшаѡыз. Атрышѡ хѡсны изѡахьтит, хѡнапгьы хьќеит уи иаарласны арахь хара хѡхь дызхьытцырц. Аха иахьхѡаз хьрѡ аитѡу иаимтѡу аилкаара уадаѡуп, аќды атцыхѡахь зхы кылыхѡхѡо ахатца иус даѡын – наќ нырцѡтѡи аќѡарахьы арра. Знык-ѡынтѡ раќара игѡеаннатцартѡ хыхь ихыкны хьхьсит, аха ѡацхьа хьсра хѡмтаќѡа дышзахѡо азгьыра далтцѡраа егьи агѡн иѡатѡны арра даѡын. Хѡхѡыкгьы, адтца аныќастца, уи ирбаны еишьтаргыланы идѡыќѡахьтцаз ахьызатцѡќѡа рус ќартѡеит: зхы тьхѡхѡо ахатца азы датцѡахьн, уахѡгьи ицѡаара хѡмбаѡеит. Азы сѡеалажьны, сѡызцѡа аансыжьн, сызсо сапылеит иааиуаз аќды. Акѡша-мыкѡша шыпыла-напыла игѡатѡны уѡ дшыќамыз агѡра анызга, азы ируаз иматѡаќѡа ѡахѡаны аќды иќѡын, сызнапык ала иаашьтьхны имьырбаазакѡа, арахь сырит. Сѡызцѡа рѡы сахьааиз, аматѡаќѡа ааитцыхны иныќѡахьтцѡн ацьыбаќѡа еимаадеит. Ар рыблуза ацьыбаѡы итѡн хьхѡак, нас «Профсѡиузнны билет» хѡа зныз. Уи аахартын хѡнапцхьа аматѡаќѡа зтѡыз ихѡтара ахѡон.

- Ижѡла, ихьз, иабхьз, шѡгѡалашѡозар?
- Мирзаканѡв Аазиз Рамазан-ипѡ.
- Уахѡ итѡз ицьыбаќѡа рѡы?
- Иеиќѡа ацьыбаѡы чабраќ тѡн, уахѡ акгьи.
- Аќьдќѡа ртцыхѡа зкьз дышуѡыз удьыратѡы иќазма?

– Ааи, иааилахәлон, аха ауафы деилургартә алацш-җацшы ыкан.

– Уи бзиоуп. Ақәареи шәзеихсыз ауафи ирыб-жъаз?

– 60 метра иреихамызт. Уи ушәар ауеит иахьагы.

– Адырра зышәтада?

– Схата сцаны аштаб ағы ирасхәеит икалаз. Гела ихата адырра анирта дкылкьа дааит. Икалаз шыкалаз ашәкәы ианыртцеит. Хәхыкгы хнапқәа рнуп уи ашәкәағы.

– Даға вариантк ыказам.

– Изалшома! Иказ шыказ схәеит.

– Ибзиоуп. Амала ишәасхәо убри ауп, шәчанаба аархәны, иказ даеакала икалазшәа аус ыызтаауа җазы ианишәта, шәусқәа еицәашәтәуеит ауп уи иаанаго. Ма наунагза абахта, мамзар ар ртрибунал. Аибашьра анцо аамтазы уи иатцанакуа жәдыруазар акәхап.

– Уеизгы иатцанакуеи? – иааицәымыцхан дтцааит Гиви.

– Ашьра. Шәхы шәакәитуп. Шәипцхь шәфызцәа руазы.

Гиви захьыз дыхшәаа, деитцакеитцакуа адәахьы дындәылтцит.

* * *

Даафналеит Автандил Нико-ица Руруа.

– Шәтәа абра! – лхәеит Қыто.

Автандил дшәапырхапуа дыкан, днатәеит.

– Шәыжәла, шәыхьз, шәабхьз.

– Руруа Автандил Нико-ица.

– Дгыылс шәызқәынхо ахьз.

– Уарча ақыта.

– Уарча зтазкуеи?

– Уарча Қырттәыла иатцанакуеит.

- Ацсны?
- Ацсны Қырттәыла мраташәара иакәакьуп. Аха иаарласны уи ахъз атоурых иамхәо икалоит.
- Иахзеиташәхәа ииун мза 23, 1993 шықәсазы Кәыдырхықә мраташәарахьтәи ақәарафы икалаз ахтыс.
- Изысымхәои, аиаша схәоит.
- Сышәзызырәуеит.
- Уахыки-енаки хчапшьоит. Афнынтәи ххәы аа-гоит, араагы фатәқәак хартоит. Ауха Гиви Чхеизе амыждараз имшира ыкан. Ашыжь данаауаз хә-литрак афы ааиган азы изааргыланы итәахит. Шьакро Бенделиани литрак ауатка иман. Сара харбағ ду шыны иаазгеит. Ахәаса сызбал ататәаны банка дук итатцаны, убригы наганы азыхьшәашәа инзаахаргылеит. Асаат жәба рыбжазы азхықә афы алғарақәа рыгәтаны икатцаз ақьалафы хтәаны акры-фарей акрыжәрей хшафыз ф-қдык еидәхәаланы ишааиуаз хнахьыцшит. Егьырт ибархәо зегьы мцуп. Сара арыжәтә зыжәзом, сахныхәаны инықәсыргылон. Арцарцәа фба рбо икалахьан. Цабыргны, ф-қдык еидәхәалаз хыхь иқәын ар рыматәа. Ақьдқәа рышьтахь тә-хәычык иахарцан ар рыматәа. Уи дуафызшәа днарбеит алтә-тәыфәқәа зхагылаз сфызцәа. Ақды шырбаз еицш ақәкәахәа ие-ихсуа иалаган ахылца ахы анықәшәа азы иалахәит. Нас Гиви азы иеалаижьын ар рыматәа алигеит. Цабыргны, ар рыматәа аңьыбақәа иртаагеит аххәа, ачабра, «Профсоиузныи абилет». Гиви ус хаихәеит зегь хаицәакны ацсуа партизан дахшьит хәа рылах-хәарц. «Ахамта хартоит, ахамта!» – ихәеит уи. Ус иагьыкахтәеит. Аха сара саназхәыц амц иаххәаз хатытцыр алшоит. Убри акнытә ишыкатцәкьаз бара ибасхәоит.

– Аха ақды атқыхәан ижәбаз дуафытәкьазар?
Уара ула уажьазар? – Исыздыруам. Сара ауафы
дсымбазеит.

– Шәыхыкғы шәчанаба еикәымшәар аус цәгьа-
хар алшоит. Ихатцаны ишәымаз, ыцъа ирхәаз
ацыжәара агоит.

– Анзор ус имхәазеит.

– Ааи, уии сареи хәибадыруеит. Икәлаз ахтыс
иасхәаразы аакьыскьа дыстааит. Аиаша сымхәар
ада шыкамлоз сирдырит. Уиашара ухаранакуеит хәа
агәыгра ситәит. Нас хнатәан иасхәеит ишыкатәкьаз.

– Зеипшыкам, ухы уакәитуп ! – лхәеит Қыето.

* * *

Даафналеит Шьакро Бенделиани.

– Ужәла, ухьз, уабхьз.

– Бенделиани Шьакро Нои-ипа.

– Ухатқы Шьакро, иааркьағны иахзеитахәа ииун
мза 23, 1993 шықәсазы икәлаз ахтыс.

Шьакро дмыццакзакәа Гиви Чхеизе ишихәаз
еипш дышътракәланы, акы агмыжькәа икәлаз ахтыс
еитеихәеит.

– Абри зегьы шәзыртцабыргру?

– Хәарада, ари зегьы хара хаблақәа ишырбаз
еитасхәеит, ахааназгьы даеакала исзеитагом.

– Аха Автандил Руруа, ус акәзам хәа даеакала
еитеихәеит.

– Уи дморфиниступ, ахтыс аныкәлоз аплан даха-
ны дықан, икәлаз ахтыс еакала идикылеит, настгьы
уи аиаша захьзу изеилкаазом.

– Аморф кәитцоит ухәама?

– Ааи. Ифны атциаа латцаны ишимаз ааитцыр-
дыраан, дфьрхит акәымзар, ғаахәыра имоуа дтарк-
уан.

– Изакә тциааз илатцаны имаз?

- Кәызмич.
- Кәызмич захъзуеи?
- Итџаауп, ақәны ахъзуп, ирџаны ататын иала-
тцаны иахоит.
- Уи иџны атџаа шылаз зыртџабыргуада?
- Хаштаб аиҳабы ихата: Мелазе Гела. Аибашъра
иалагаанза уи амилиция рџы аус иуан. Досу ихым-
џапгашъа изымдыруа хәа егъыџазам.
- Уи шәус иазеиџымзар иазеиџам.
- Саргъы убас сгәы иаанагоит. Автандил Руруа
илеитџоз атџаа феидак снаџозар хәа мазала ауаа
идирхәхауан. Уахъгъы ашахатџәа хамоуп.
- Нас абас еиџш иџаз ауаџ гәымха шәгәыџ аџы
дызнажәгеи?
- Уи дахтахзамызт. Дхәхәеит Гела хлаџшра иахтә-
разы. Изыџахтџоз абзиара амџхәрас иара хәитахәаны
адгъыл хәтџижаауан.
- Итәбуп, акрызџазкуа адырратара џашәтџеит.
Абзиала!
- Уи дандәылтџ дааџналеит Гела. Қьетә иааркәәны
уи иалхәеит арџараџеи лареи реиџәажәара алтџшәа.
- Ажәакала, шәгәышәеаныз: ишәыжәлараны
иџазар Анзор Марголиании Автандил Руруеи
шәеырџәышәыхъча. Шәымџа иангылоуп зхаџыџқәа
џару, шатарақ ззымдыруа агыгшәыгқәа. Анзор
хыхъ ахалара зтаху азә иауп, макъаназы иара итәы
иагозшәа ибоит. Рангла саб Тенгиз Бенизе хыхъ
дышгылоугъы диабашъыр џәгъагъы ибом.
- Шәара шәаб апатын Тенгиз Бенизе еиџырдыруа
уаџуп.
- Саби сани антәха иара сияазеит. Уи саншъа
гәакъа иоуп.
- Шәызбахәқәа саҳахъан, шәшызбаз еиџш Тенгиз
шәшиџхаз, гәџарақәак соуит. Тенгиз дүхәа пату

– Усоума, Анзор? – даакэтцэиан дненины уи
иацхьа даатгылеит.

– Сара заанатц атамзаара шытастцахьеит!

– Апатын Анзор! – җаалтит Җыето. – Шәара
ишәтахуп снапы шәыстарц, сгәы шәыстарц, ацста-
заараҗы хайыызцәахарц. Иаххәап, шәара шәарҗа-
жәа сакәны шәыҗны сыҗноуп. Җнак, ацбармыкьахь
сдәықәшәтцeit, сасцәақәак хтаараны иҗоуп хәа.
Ацбармыкьаҗ истахыз афатәқәа аахәаны санааи,
ирлас бзымаазеи хәа, шәсабашьуа шәалагар шәареи
сарей хыбрак атцака хзеицынхару?..

– Ахкәажә Җыето, миллионла атамзаара шытастцoit
шәара шәҗацхьа!..

– Ус акәзар, шыта шәеинаал шәыцъегьы! – җаал-
тит Җыето. – Бзиа избазом ахацәа, арбаҗқәа имаа-
ибуа реицш ианеиҗагыло.

Анзор даацышәарччеит, даацышәарччеит Җен-
гизгы.

– Изака мчыузеи ацхәыс илымоу, сбытцашьыцуеит
Җыето! – ихәеит Анзор.

– О, ацхәыс дгызмалхар ахатца игәы тыхны ил-
фоит!

– Ацсуаа хзабашьуа ирхәо саҗахьеит адунеи
зымәхакыз Адауы атцәц дтазцалаз ацхәыс лоуп
хәа, – җааиттит Анзор.

Ахацәа дырҗегьых иаибарччеит.

Адиуан татаҗы днатәеит Җыето лшьапқәа еихшь-
ны. Җаалтит:

– Нас, нас? – Анзор иахь дынхьахәит. – Едуард
Шевардназе дахтаауама?

– Ааи, соуцшәыл. Иахьа хаштаб дуаҗ сыкан. Уака
исархәеит Шевардазе сбаталион датаар шитаху.
Хара имгакәа иаарласны.

– О, сара излазбо ала, шәара апатын Анзор, шәап-хәәка аңеипш лаша шәзыпшуп!..

– Уи атәы сыздырцәом!..

– Ахәынтсовет ахантәафы итахуп зыхьз-зыпша Кырттәыла иахытәаз Анзор Марголиани диацәажәар, иускәа рцашәа гәеитар, уи ирратә хатцарақәа җырцшыгахарц егырт рзынгы. Ишәыдысны-хәалоит!..

– Итабуп Қыето!..

– Цәәантәыка ихало ахәса рахьгы длапшуеит. Ус икалар сара адунеи сшықәугы шәхаштуазар акәхап.

– О, уи ахааназгы изалшазом. Сара сзын бара бынцәахшоуп еснагыгы. Ибхәеит, адауы ишихызы еипш атцәы сынтапалоит!..

Қыето ақыр-қырхәа дааччеит.

– Сгәы иахәоит абас уанцәажәо. Ауафы дзырцшзо ауп. Хшыфла ицәажәо зегы дыргәапхоит!..

– Жәбома атцара бзиа иканатцо. Банцәажәо ахы бҗытышәшәоит. Сара сыцсы танатцы бара бзы сматцуәуп!..

Тенгиз җааитит:

– Шьта аус ахь ҳаиасып!..

– Ааи, шьта уатцәтәы ҳус ахь ҳаиасып, – ихәан, Анзор днеины, Тенгиз дизааигәаны астал днахатәеит. – Шәааи, таацәашәала ҳаицәажәап, – наци-цеит уи.

Анзор Қыето лцәажәашәақәа злеибаз ала уи апхәыс ушьтарнахыс сара сымәа данылеит хәа, агәаанagara иоуит. Қыето хатца дцаны даахьазаргы сара бзиа дызбеит, уи илеигьу шьтарнахыс сара сымәаҗ дцәыртцуам. Лара икәышу, атцара ду иалгахьоу цхәысуп. Дахьноугалакгы дахьуагыло улырцхашьом, лыпшра ыка, лсахьа ыка, цьара

акаҕы дхэйданы дызбом. Уи сара сгэашэ аартны сашта дантала нахыс, сыһна лашеит ауп иаанаго. Уаргъажэа дацсаны даныкала еснагъ уоны чароуп. Ус акэымкэа, апсуа жэапқаҕы ишырхэо еипш уи дтэыуатэха уоны даныһнала, ҕацъара ицсыз итэыуара узцозеи, уоны атэыуатэ дыһназар!..

Даацэажэент Тенгиз:

– Анзор ухаткы, уатэы еитнахацсахло аткэацэа – уара уоуп изтэу, ишухэынчаз еипш, уатэгы ртып ақэтара уара ишутаху имһапысроуп!

– Ус анакэха, бхаткы Қыто, баргы баины абра баахадтэал! – ихэеит Анзор.

– Сара сабатаху шэа шэызлацэажэо аус!

– Бара бзатаххазгы баххэоит! – ихэеит уи.

Қыто дһагылан ашацахэа даины егы аганахьала Анзор диһацшуа днатэеит.

– Сышэзызырһеит!

Анзор иаацэыригеит.

– Аитныцсахлара адэныкала хадара аитоит Мурман Гонгава. Аха арахь һнуткала, уи хадара астоит сара. Схатыпуаһыс бара бкалоит Қыто.

– Ус избан? – дтэаит лара.

– Абри аус зегы хытхыртас иамоу барей Тариали шэоуп. Тариал бзиа ббаны, аибашьра шцозгы хьаас имкыкэа бара башта дтамлазтгы, уатэтэи аитныцсахлара камлар алшон. Шэара шэһыца ишэыхканы абри ахтыс аһеи, ишнеишнеиуаз уи аһартбааит, амахэтакэа аиоуит, уи аһиараҕы гыһцэс иамаз ыһыа рыда жэпаһык ауаа аднагалеит, ахтыс аһартбааит, уи иахкыангы нак-аак еицэгэышуа рыбжьара аибашьра ду картцеит, абри аибашьраҕы ага ааха шиоуз еипш һаибашьцэа ргырак һацэтахеит. Жэбома узхэыцыр шака аус аһартбааз. Уажэы иаалырканы бара Қыто ари аус сара сабатаху хэа

– Бгәы ишпаанагои бара Қыето? – дтцаит Тенгиз.

– Ҳаизызырҕып папа! – лхәеит Қыето.

Анзор дналагеит:

– Сара истахуп Қыетои сареи хчара ағхәара пах-
тәар!...

– Ачара ағхәароу? – иааңьейшьеит Тенгиз.

– Ааи!

– Уи аха ҳамаума?

– Изҳамамзи!

Анзор ус игәы иаанагон, ас аниҳәалак Қыето
ғырпас Аазиз дқатцаны, уи мап ацәылкуеит хәа.
Дыңшын аби ацҳаи атак шықартцоз. Уи змааназ
еилкааны Қыетогы датцамхеит.

– Аакыскыоуп сгәы зыстахъаз уи ахатца дтахеи-
жътеи! – ғаалтит лара. – Нас иламысума сара сзы
уи иаразнак дысхарштны уара ухәда сахьынхалар,
Анзор?

– Сара сыхәда бахьынхал хәа басымхәеит, –
атак аакаитцеит Анзоргы. – Аға хәаны, нақ-аақ
анапеимдахьақәа анеимаадалак ашьтахь, бзиа еи-
бабаз шықәсыкгы ицшыр рылшоит.

– Мап, мап, сара макъана мышфынҕажәа тцаанза
ажәа сзытиуам.

– Избан Қыето?

– Ажәа стир – уи иаанаго уара супхәысуп ауп.
Санупхәысха уара сутәуп... Мышфынҕажәа тцыр...
Ускан ҕақы иамусуп.

– Бара аус быргәагәар бтахуп, сжъароуп бызғу! –
мақк ибжы ааҳареикит.

– Уара умсааит ушысымжьо! – даағьатцәығьатцәит
Қыето.

– Сара истахын Шевардназе данахтаауа ар ры-
матәа бышәтцаны бсывагылазар. Уи бхатара дамыз-
таарц залшом. Ари апхәызба дсывагыланы деибә-

шыуеит, иаарласны дсыпхәысхоит хәа атак истарц
стахын! – илахь ааикәйтцан, ихы икәжьны днатәеит.

– Сара уи мап ацәыскуам, адырра суҭар, ақыртцәа
хвожд данахҭаауа уара ишугәапхаз еипш, ар рыматәа
сагәылыччаауа сувагылап! – ҫаалтит Қыето.

– Нас ус анакәха, абри амацәаз бнапы иахаз! –
Анзор даагылан, исеиф ашә ааиртын, ахьтәы мацәаз
зыбла лашоз, аатиган днеины лапхьа даатгылеит.
Ари макьаназ азинқәа хәа егыснаҭазом, аха гәыҭ-
рақәак сынаҭалап мышкызны сара бшыстәхо ала.
Бақәшахатха!

Қыето лгәы даатахәыцит. «Ацъныш-гызмал, абга-
хәычы тыхәа-баба, дифызоуп Анзор!»

Қыето лаб иахь дынхьахәит, икалтцара лыздыра-
мызт.

– Имх, имх! – ихәеит Тенгиз. – Саргы сшахатуп:
макьаназы уи азинра хәа егынаҭом!..

– Аха ари напеимдахьуп!

– Бара бкынтәи уи чан имазам, ус анакәха мацәазк
амацара иазышьтыхуам хатцеи-пхәыси рзинқәа.
Усоума? – Анзор иахь дынхьахәын, дтцааит Тенгиз.

– Ус акәзааит! – ихәеит Анзоргы.

Уи лнапы ааникылан лнацәкыс хәхәа амацәаз
нахеитцеит.

– Уажәшьҭа хдәықәышәҭа! – ҫааитит Тенгиз.

– Шәаангыл!.. – Анзор ҫапхьа исеиф дынталан,
батлыкак еилашуаз афы ҫаца аатиган, астал ины-
қәиргылеит. Афужерқәагы надиргылан, плит-
как ашоколад ааңиҫеит. – Уаха сара шәыстоуп,
хдәықәламҭаз акака аанахкылап! – ихәан, ахҫа чаца
пшьаала иртәиуа иаахихын, мацк апсып аноуишьт,
ахы лаирхан атәцақәа ааиртәит.

– Қыето арахь бааскьа! – ихәеит Тенгиз.

Уи дааины ахацәа даарыдгылеит.

– Аиааиразы, ханасыпаз!.. – ихәеит Анзор.

– Аиааиразы, шәынасыпазы! – ихәеит Тенгиз.

Қьето ҕымтзакәа лқышә цшзакәа ааихылхын,
лзамџкәа аччапшь нықәылтдан, илкыз атцәа ахацәа
ратцәа инанылкъан иаалҕытдалкит.

* * *

Ақыта уаа зегы ирыларымхәеит айтныцсахлара
шыкалоз. Агәакьацәеи атынхацәеи иддырдырт
асаат жәаџа рзы Анаара ахаблаҕы Кәыдры аџааҕы
нак-аак ишеикәшәоз ирыцсахуаз ацсәеи зыцсы
таз абзацәеи. Аикәшахатраҕы иарбан асаат жәба
инаркны асаат хцанза Анаара ахаблаҕы Кәыдры
ацшахәа иаванхоз ақыртцәа рхәычкәеи дарей ари
аган иалтцны џ-километрак аџадака инаскьаны
реыпхьаркырц. Азныказы уи змааназ ззеилымкааз
хәсақәак: «Хара цьаргьы хнаскьазом, хәонкәа рҕы
хәытцәахны хдәылтцзом!» – абас хәаны ианаакәгыла,
урт ргәы цыжәжәо ажәакәа рымакра амцхәрас,
ари рылазхәаз аруаџ ҕааитит: «Ишышәтахыу, сара
уаха ҕынтә еитасхәом. Аз нырцә инхоз еилыр-
каан заанатцгы инаскьахьан. Агәаанагара ыкоуп
Ахәынаақынтәи айтныцсахлара шынтцәаз еипш,
Анаара ахабла абомбақәа шаларыжьуа!» Уи нахыс
ақыт хәа, азәгы акгы мхәазакәа, рыфатә-рыжәтә
аашьтыхны заа џадака амџа иқәлан, нырцәи-
аарцәи злеитанеиааиуаз ацха акәша-мыкәша инхоз
рымџакәа ныжьны џадака ицаз дубап, ацха иқәсны
нырцәка ицаны ҕыпхьакыртак зыцшааз дубап.

Апсуаа ракәзар, ақыта иаланхоз рыбжеихараџык
хтцәаны иқәтцхьаз ара икамызт, ақыта аџадатәи ага-
нахь ихаланы аерманцәа рҕы иаанҕасқәаз рацәаҕын.

Урт есены ирахауан рқытае икалоз ахтысқаа. Аха атыхэтэантэи жэафык аруаа ирзыкалаз арыцхара ду иахэаены иаман зеггы. Уи калеижьтеи уназыдгыла-лак хэатэыс ирымаз иаракэын, иршэон, ирзон, ирка-пануан, аха ргэы зыртынчшаз алкаак рзыкатомызт. «Досу анцэа ицишаз илахьынтца дзахыцом!» – атыхэтэаны еицырдыруа абри ажэапқаёы инан-гон, уиалагы ихдыркэшон излацэажэоз. Агэырөөи алагырзи зцыз ари ахтыс царцуаа зегь рыгэқэа ёкааны иаман. Зеггы иазыцшын уи антэашья. Гэыцфок, арахь апсуаа рахь иткэаны ирымаз ақыртуа еибашьцэа рхыцхызара злеихаз ала, иршь-хыз рнафсан инхаз апсуаа еибганы ихынхэуеит хэа агэыгра рыман. Даёа шьюуки уи агэра рызго-мызт. Амап абз агэра ганы исыргэыбзыёуеит хэа, ахы ушышьраха ақыртуагы игэра узгом. Апсуа милат зеггы рныртэаразы шэнызкыфок ақыртцэа рыкамзаара сақэшахатуп хэа, рылазхэаз ақыртцэа рыр ахада рыгэхьяа икымзар, уара уеибга-узоыда уоныка уааишьтрыма хэа агэыфбара рызцэырнагон.

* * *

Царцуаа реибашьцэа ргырак, ишаххэахьюу еипш, илбааны Арагэашька узгоз амфаду аёықэқэа рёы агаз мфэ иацэыхарамкэа абнараёы рёытэахны итэан. Нар Абатба хадара аитон арахь. Мрагыларахь, Царцу ахэаакэа зеггы ркын иаанхаз агэыпқэа. Доуаа рбаталион ақыта агэы иацэыхарамкэа, уртгы амфэ аёықэқэеи агаз мфэ акэша-мыкэшеи иахылапшуан. Ақыртцэа ажэылара картцаргы, уафы имбакэа арахь цэыртцья рымамызт. Абжыаапынгы, уажэ арахь цэа илбаазаргы, хыхь иахьтэаз ахаракыра цжэаны ага ари ахыцэгэарта шизнымкылоз, акырынтэ икаи-цахыз ижэыларақэа иаадырпшхьан. Аха царцуааи доуааи ага имчкэа тэамбашақэ икатцаны, ахааназгы

ргәы ртынчны йкамызт. Рыблақәа ыртдарны уажәы-уашьтан аға ицәыртцра иазыцшны рыдгьылқәа рыхьчон.

Царцуаа рганахьала айтныцсахлара хадара айтон Артур Ацсанба. Уи идыруан Анаара ахаблеи азиас нырцәи аға имчқәа арыгәгәара ишафыз. Ақыртқәагьы айтныцсахлара ашьтахь ацсуаа амца рыжәыртцар хәа иацәшәон. Убри азы атанкқәеи а-БМП-қәеи нырцә ахәқәа рфәы адгьыл жны ихәытцаргыланы, ацсуаа амца рыжәтцатәызар ахыхьамтәқәеи ахыласқәеи ахькарыжьшаз атыцқәа гәатаны, уантәи арахь шақа бжъаз ахара шыақәдыргылахьан.

Аухантәарак лацәааихьшь изыйкамтцазеит Артур. Ибла иаахгылон ақыртцәа ирытқәаз хәрцарацәа рхафсахьақәа. Аазиз Мирзаканови, Цьамфер Ашьхацбеи иагьа рхәазаргьы рхафәы ирзаагомызт Тариал Шанаа дчархәафуп хәа. Уи гәагшақә ишьтахь зегьы хәызбала ирыгтаны, уи азымырхакәа мцала адамыг интцаны, илшарызма драгентны йкалара. Ақыртцәа дазыйкатцаны даарышьтызтгьы изакә гәыз нас изтаз убри апрецедура зегьы чханы изхызгаз. Уи зхылфәиааз, ишыйкатцаз зегьы макьаназы еилкаашьа амамызт, агәра узгомызт.

Хәарада, абри ахтыс шыатас даман царцуаа рчеицьыка иаазахьаз, нас уи иаграгылаз Анзор Маргешииани. Уажәазын уи хара дхаған, аха даара дшәартан. Ахәымга усқәа еифирцаауаз макьаназы анарха аман, икшон, ацсуаа ирнатон ааха гәгәа. Егьа днатәаны дхәыцхьазаргьы уи изеилкаауа-мызт абасқак иаб хлацшра итаны, дгьылла нхарта тыцпла деикәыршәаны, атцара-дырра абри акәакьаф изырхахьаз, ацсуаа рахь изыйкалаз, ицәымгхара зхылфәиааз. Анзор имацара иакәзамызт уи афкы зманы йказ, ашәанцәа зегь шыineiбакәыз рызқәа

хаиарханы ифагылан, ақыртуа ихәура инатцагылеит. Аха Анзор чыдала ацэгьюуракәа ирфеиоз царцуаа ирзикуан. Ма ари атыц далтцны җацъара сеибашып хәа дымгылеит. Арик уартынчуа иҗамызт, абри Царцу ахыгәгәарта аанкыланы ицшыз хәцсуа еибашыцәагы ргәyreаннатон, иара иахыгы ишьтытцун ргәаг, ицәымыгхара.

Хәарада, аштаб аиҳабы дгәырфон ицазатә изынгы. Дшыхәычзаз иаб игәыбылра шьтихит, дицныкәон, димазтаазакәа цъара ишьаҗа еихимгацызт. Алиас Нануеи иареи еифызцәан, аибашьра ианалага рфыцъеггы абцъар шьтырхит. Азә ида хшара дызмам аибашьрахь днашәмышьтын хәа, рылархәахьан ақыта аиҳабыреи акрызхытцуаз рхейдкылеи. Аха уи Артури Алиаси ианраҳа иарччеит, митәыс иршьеит. Шәыргәындацәас хашәшьозар иаахтны ишәаххәоит: ахааназгы ихәдаҳкылом ихәтәашәшьаз. Ахатца дзииуа ахатцаразыноуп, хара бцъаршьтыхла ага хәиҗагылоит.

Анацәа ракәын ирыцҳахаз, урт ргәы цшаауан, итаҳази ирхәынчази рзы игәырфон, амыткәма рхәон. Рацҳа иргыланы дыршәиуан абри аибашьра зырҗиаз. Иаҳарак рышәи хызатәтцас игәыдыртцон Шевардназе, иара убас аурыс хәынтқар Ельцин. Урт ирыцтазхәозгы нак даҗа цьюуку гылазар акәхарын, аха урт зеггы абардыруаз агәәкреи абылреи иаҗыз анацәа. Еснагь теледырратарала рыба ихгылаз хыхь зызбахә ххәаз алидерцәа ракәын. Акышәкышәраҗы ианхала аурыс империа ду еилазыжыз дара ракәын. Горбачов рацҳа днаргыланы. Ацснытәи анацәа реицш иҗиаз аибашьракәа зыкьфыла агәәкреи алагырзи рзаанакон. Дара аурысцәагы налатцаны. Ашьаҗа аҳауа иалагеит

ағычрақәа, архәрақәа, ауаа рышьрақәа. Егьырт абзиарақәа иҕаз зегьы ахәынтцәа инылакәаханы ахадара ааннакылеит акапитал. Аҕәрышь змам ихшықә тәызаргыы уафы дитахымхо аамтақәа аахәит.

Ицкәын деибганы дхынхәуазу дыхнымхәуазу издырамызт, аха даҕа цәалашәара баапсык деимнадон Артур. Уи анааигәалашәалак, ицәа даатазызон, днеихацсуан. Ипсыртагыы изымдыруа, ибафгыы имоуа, ицкәын иан дахьықәтцәуаша, лнапы зқәылшыша адгьыл дамадамкәа даанхар акәын апсра аитапсра. Убри ахьаа игәы анҕенакаалак, дааигәалашәон царцуаа ргәыларатәи Хәит хәа, зархәоз хатца заманак. Аибашьра ианалагаз рапхьатәи амшқәа рзы акәын. Аҕәантәи Абжьыуаа рыцкәынцәа жәпафык, абрахь Кәыдры изхытцны, Очамчыра араион ахь ииасырц шыртахыз, ақыртцәеи ашәанцәеи рымфәа ркын еибашьит. Агәып еицыз рыпсаҕьейт: иҕалеит иршьыз, иҕалеит иркыз, иҕалеит ирыцәцазгыы. Ирыцәцаз гәыпфык шнеиуаз Кәыдры иахьынталаз азгьыра икыднаҕьан, быжьфык ракара азы иашьит хәа, аарылафит царцуаа. Убарт рхыпхьазарафы дыҕан Хәит ипазатцәгыы. Кәыдры апшахәафы аимдара шымариамызгыы жәохәымш итцаа-цшаауа акәара иаван игәакуаз абацәеи урт ртынхацәеи. Атдыхәтәаны зегь рыпсцәа рыпшааит Хәит ида. Уи ипшааразы рапхьаза Царцу данааилак ихәон: «Сыпсы дызбаны сҕалар ашәа хәо сашта дтазгалоит. Анцәа имафәоуп абас шыҕастцә!» – рылеихәейт. Ус иагьыҕаитцейт, рхәоит, уи дызбаз. Дзыфан, ипшра еицакны ажәохәымш рыҕены, Анаара ахабла атыхәахь цьара дырбейт. Ишьаз ицәаматәала данырдыр, асакаса дантцаны иашта ианталоз Хәит иаацәыригазаап Ахәра ашәа. Ари збоз игылаз зегьы рылағырз рзынкыломызт. Аибашьра иацуп ирацәазаны амыҕәмабарақәа.

Ахэынаа ашыапахы данылбаа дышиашаз
гэыцфык айбашыца ицны Анаара аталарта иафацказ
амфае иаатгылеит. Артур Цыамфери Аазизи рыгэта
дгылан. Аазиз игэыц, Анаара аталартафы иказ
ахыгэгэарта никылон, егы Цыамфер игэыц, итгегы
нак наскыа фадака амаакэа кны итэан.

– Сызлашыхэо акызатэыкоуп, – дналагеит
Артур, – ачхара шэымаз егы каамет каларгы адта
калаанза ахысра атахзам!..

– Ахысра калоит хэа угэы изаанагои? – дтааит
Цыамфер. – Закэанла хэхэапшуазар, шэгэы ишцаа-
нагои: абра иатыцума аитныцсахлара? – дтааит уи.

– Иатыцым, аха ус ргэапхеит акыртца.

– Акыртца зегь ракэзам уи згэапхаз.

– Нас дарбану?

– Ус игэапхеит Анзор Марголиани.

– Избан?

– Избан саргы исызшэахэом. Маана дук атцоуп,
ари баша-маша еитныцсахларазам.

– Ихэыцрыз, нас, уи ашэануа?

– Уи иахыатэи амш иахнарбоит. Убри акынтэ
хгэы цызжэаша ак хатцаргаларгы, хайлгаанза ахыс-
ракэа атахым. Цака Анаара ахаблафы ари аус зго
харцараца калоит. Асаат жэафа рыбжазы урт рыцс-
цэеи рыбзацэеи хаманы цака халбаауеит.

– Хара хганахыала ххала изакэызаалак ак мфацаа-
гом адта хмоукэа.

– Иаарласны Хэыфэ Чагэба ифыцца гэыцфык
ицны абра дахтаауеит. Уи сизыцшуеит саргы.
Шэара шэхыгэгэартакэа рахь шэцала, шэфыз-
цаа айбашыцэеи шэареи шэхы ааилашэк. Ишэ-
зеилымкааз кырказар?

– Зегь еилкаауп!..

Артур амфадуахь дцэыртцит. Уи дзыцшыи, иши-
хэахыаз еицш, аполк аштаб айхабы Хэыфэ Чагэба.

Амашына еикәтцә тәка иаины игылахьан. Анзор адтца аныкайтца Гиго дышшапаза, иавтомат агәта тарсны ишикыз хыхь дынхалейт. Ашә аартны ашәакъ хакәалеипш ибга ааирхәан, атзамц акәакъкәа рҕы реадыргәгәала иадиаалаз аткәацәа даарылацшын, изамца тапалакәа аатцысит, иҕы ааихыхны иидыруаз аурыс ажәак наргәйдтцә:

– Подиом!

Ацәа иалаз аткәацәа рыхкәа аахараркын уи иней-ҕацшит.

– Хабацои? – рхәейт аарлахәа рыбжькәа рыз-тымкаауа.

– Шәахымаара, шәызтытцыз шәан лтыҕрахь!..

– Уахь уара уца!.. – ихәейт Хьудар.

Гиго иаҳаз изеилымкаау седру, иц хырцацаа акыраамта дыччон игәарцхазаны. Нас иаразнак ицштәхәы ааипсахын азаара изаазшәа хагатцас дрылаҳәхәейт:

– Шәгыл ирласны зыцсцәа ирыкәчхәрыша, мамзар зегъы абра шәынсыртцәойт! – ани изнапык ала иикыз иавтомат дҕахан, апатрона нтаиршәйт автомат агәыцә. – Шәласы абнауаа!..

Уи ибжы тәытцәа ихәда ианткьоз иааузымычхаратә «Шәи-шәи-шәи!» хәа, митәык ахылцуан. Аткаәацәа уи ибжы ргәы цнатцәахьан, аха ргәы рахатны изашыцыломызт иахыҕаастаз, иахыгәхыршәагаз акнытә. Җымт-цсымшыа урт гылозшәа аниба, ицштәхәы ааипсахын, дызлапшуаз асахыакәа игәапхазар акәхап, ҕацхыа исаса ааихихын «Җи-җи-җи!» хәа, дтцәыуозу дыччозу узымдыруа ччараха исит.

– Уара иуейцшуп ақыртцәа зегъы! – ҕааитит Хьудар уи диҕацшуа. – Еилукаау?

– Да, да! – ихәеит уи урыс бызшәала. – Еи, апри-
цесса, бгыл, афныка хцоит!..

– Афныка? – дгачамкны дтцааит Алиса.

– Ааи, ааи, афныка!..

– Угазома уара?..

– Сара сакәым, аха бара боуп агаза! – ихапыц
кьякьякәа ааирпшит Гиго. – Иаха «прошьчальни»
хәа, ибыхәтаз апорциа бимтазеи Анзор?..

– Анзор?.. – дгачамкны уи днеизыпшит. – Сара
ахатца дсымоуп! Мамоу, мамоу, уаха сцоит хатца!..

– Бзыццода?.. Абри ацсыгагоу?.. – Алиас иахь
инапы ирххеит.

– Уи Анзор иоуп. Сара Анзор дыстахзам!..

– Арт зустцәада?

– Арту?.. Изустцәоу?.. Иалыздыраауеи, уара иаа-
уган абра срыхчоит. Сара уаха хатца сцоит!..

– Бхатццалааит! – ихәеит Гиго.

– Амыстхәага угракызшәа ушцеибытоу!..

– Ирлас баала бгыланы!..

– Сабоугои?.. Издыруеит сахьуго!.. Уакәым-
гәыгын!.. – лышьтахь ачашә хәа днасит.

– Иазхоуп! – иналықәкааит арпарацәа.

Уи еиматәаны атәыуара далагеит.

– Афны снеир икашәтцо зегьы расхәоит. Сыпкара
шәаәуп азәазәала!..

– Бымшәан, азәгьы бипком! – ихәеит Алиас.

– Ус уара умсааит! – даапышәырччеит афцхәа.

Азәазәала индәылтцит. Игарыгаео инеиуан. Абра
иааргеижьтеи афатца рымфацызт. Тариал ида. Уи
ирталак ахәажә еипш ифон. Уи моу, ифызцәа рхәы
анырымфалак, «агага шәфааит» хәа, дырзагьуа
иара дааханы имтцаиргылон. Иахәа хәлаанза
джахәозаргьы изхара каломызт.

Адәахы иандәылырга ашыжытәи ахауа җацаза
иаимнадеит. Пытраамтак идырныкәан, җаңхә
ашкол аңхә иааргеит. Инаңш-ааңшит, аха рааигәа-
сигәа уаҗ дыкамызт. Ари аган ахь ус рымамкәа
аерманцәа аарыштызомызт. Аткәацәа шыакәарак
рылазамшәа икан, ачымазаҗ гәгәа җың дгыланы
адәы данаакәло еиңш, игыргыруан. Абас ишыказ
Гиге ибжы нарыкәиргеит:

– Амашына шәтал!..

Уи ашытахытәи ашә аартны икан. Икәҗыз акы-
ба хәычы кыдгылан излакәлоз. Кьесоу Цыкырба
хыхь дхалан, Хьудар Аңсанбеи, Алхас Җаңыми
Алиас Нануа ивагыланы акыба даныкәыргала, иара
ифнапык ааникылан ишкә даниха, имыццакзакәа
дынхаргалеит. Уи ишытахь Алисагы иналыңхраан
ишылымуаз дныштырхын днаганы Алиас дахытәаз
днаиддыртәалеит. Лара дкаңшыза дааиңрашәан
арпарацәа дрыкәмақаруа җаалтит:

– Шәгәы иташәкыз сзымдыруа цышәшьо!.. Аха
сыңсы таңатцы уи шәкәымгәыгын. Сара бзиа дыз-
боит, уи ирласны дыстаараны дыкоуп!..

Егыртгы анхала ртыңкәа ааныркылеит.

– Аа, Алиас дахыбдытәало дааины! – Хьудар уи
иахь инапы ирххеит.

Алиса дааңышәарччеит.

– Амц ухәоит, Алиас ара дыказам!

– Ибдытәало дызустада?

– Уи Тариал иами!.. Мап, мап, Анзор иами!..

– Уи Алиас иоуп!..

Алиса акраамта уи дкылкааны илакта дтаңшуеит,
зны дыччоит, зны лхы-лҗы хәашыза дыңшуеит,
лқышәкәа қәаңкәацо дшыказ лхы еимлагәа иа-
анылкылан, азаакь хәа, аңәыуара далагеит. Гиге

уи лыбжыы ылымха иштасыз еипш, абахәуакәа дрықәгылазшәа дхаракза амашына иакәлаз днарылацшит.

– Ари ылыхъзеи? – дтцаит иара.

Егьырт ҕырымтзеит.

– Сара издыруеит ылыхъыз! – ихапыц кьақьақәа ааирцшын Алиса дналҕацшит. Ацшқа амла дана-клак, лан дыгәхъааганы акиихәа дшытдәауа еипш, Анзор данаалгәалашәалак, дзеиуоу лзымдыруа азаара лзааны даршышуеит. Дзыртынчша лтахыуп! – акырқырхәа даарччеит.

Алиса лхы аашьтылхит.

– Ахеилага ура, ацсдәахша!..

– Ихәала зақа бтаху, ихәала! – иц хырцъацъа дыш-гылаз ибз аатхәаны иналирбеит. – Аах, сбықәитны сыказар быцс штоу былбааздон!..

Ашә нкыдкьаны акәалац еипш иаиркит. Афнутцка оапхъа иаалашьцеит.

Даеа хәбака минут рышьтахъ амашына аус адырун инатрысит. Ашкол ашта иантыс аладака иаахагъежын Акәеи Очамчыреи ирыбжьгаз амфаду ахь рхы рханы иааласит.

* * *

Урт андәықәла Мурман Анзор иахь даахьахэын ус ихәеит:

– Хрышьталап, мамзар Гиго ускак еилызкаауа иакәым ихы ахынахо дцар илшоит.

Ахалбина дышнеилак еипш, даангыло дтцаны истеит. Иара убасгъы уа иахзыцшуп хәфык аибашь-цәа, асанитарцәа, амедехәшьяцәа.

– Тенгиз дхаццома?

– Мап, Тенгиз ара дыказароуп, ар дырхылацшроуп.

– Нас ус анакәха хдәықәлап.

– Ааи, хдәықәлап.

Оба-хца минут рышьтахь «Алахәа еикәатцәахәа изышьтаз, Гиго имџацигоз абаандаџцәа зықәтәаз амашьына иахъзеит. Мурман ишьтахька даанхеит, Анзор амашьына еикәатцәа дапысны «ҕыж» хәа, абжы рго апхьа днагылеит. Амџадуаџ ианкыл-шәа мраташәарахь иаахатцәины акатран мџа иан-дыршәлеит. Нахьхьи рапхьака апсатцлақәа рым-тан гәыпџык аибашьцәа гылан. Анзор ажывхәа данаатгыла имашьына дынтытцит. Уи дышиашаз Тенгиз имариашаны даатгылеит.

– Шыжьбзиақәа апатын Тенгиз!

– Бзиара жәбааит! – атак кәитцеит Тенгиз. – Зегь шәаама?

– Ааи, зегь хәаит. Асаат жәеиза шыкоу апсуаа ргәып иалаз, итахаз аибашьџы анышә дытхны, деибытаны ҕа машьынак ала днаргартә адтца рыстеит.

– Ус анакәха, шәара шәус нашәыгза, сара сыши-ашоу Арагәашька сцоит!..

– Ааи. Хманшәалахар, асаат хца рзы харгыы хашьтахька ххынхәып хәа, агәыгра сымоуп. Дабакоу Қьето?

– Абар дахьааиуа! – ихәеит Тенгиз.

Қьето агәалакара лымамкәа дныхгыла-аахгыла дааиуан. Анзор уи дналпылеит.

– Бнеины смашьына бтатәа, – ихәеит уи апсшәа лахәо, – Амедехәшыцәеи асанитарцәеи арахь сма-шьынахь! – рықәҕитит. – Абцбар зкыу шәнеины Мурман Гонгава имшьына шәтал!

Абригьы ихәан, имашьына ашә ааиртын, Қьето дназлаз азҕабцәа зегь ишкә инеины ртып анааныр-

кыла: «Хдэықәлеит!» – ихәан, агаз днақәығәғәеит. Иара дышнатқьаз еипш егыртгы найшьталеит.

* * *

– Арт хабаргои? – дтцаит Хьудар.

Амашына изықәтәаз афнутқа тылашыцааза азәи-азәи рхақәа рзеилибамкаауа иқан. Инхатәи-аахатәиуа иахьцоз агәыфбара рызцәырнагеит, рымфа Царцука ишхамыз анеилыркаа.

– Мшәан, аитныцсахлара калоит хәа акәзами амфа хзықәыргалаз? Тариал затәык җитзомызт, аха убриггы агәыфбара иман, иусқәа рҗапхьа злақаз ала Анзор игәра изгомызт, арахь ма Қьетои иареи цқьаггы изымеицәажәеит, лгәы аартны дтапшыртәеипш реикәшәара зыкамлеит. Издыруада цшыхәфык иахасабала, даҗа дтцак итаны ацсуаа рахь ддәықәыртцарц ртахызар? Мап, ус акатцара хшыфдаран, ацсуаа рахь җазнык дандәықәыртца уи иаанагоз дкыдтцаны ишыракәын. Ацсуааггы ақыртцәаггы ицәымҗхеит уажәы, иитахытцәкьаз хақәитрак иманы дзыкалар, нақ зеггы ааныжьны, аилафынтра далтцны ихы ахынахаз Урыстәылақа иеамадны, ауаа рацәа дрылазытны, ишьта ирзыр итахын. Уажәазыхәа уаха цсихәа иманы дыкамызт. Аха изхәартаз, дахьцалакгы Қьето лыгага иацхьа ицәыртцуан, уи лхаштра илшомызт, лыбзиабара мцабзха игәатца итаҗежьбауан, дабылуан, цсеивгаха инаҗомызт.

Ифызцәа ацсуаа дызцызгы шыта еиликаауан игәра шырымгоз. Аказы данразтцаалак атак ирҗомызт, рышьтахь иеиарханы зымфа ацшра иа-лагон, цәымҗс дышрымаз рлактақәа итибаауан. Уи моу, зхы ашыара иқәкьаны иказ Алисаггы лылақәа тырқәаҗны «тфу» хәа, лыжьцәа еизганы знык-

фынтə рəкəрəггы дикəыжыцəахьан. «Ааит, бара ахшыџгаза, икабто закəызеи?» хəа, инапы ратцəаны имџанитцарц иеазишəон еипш Хьудар игəеитан, атах хəа инапы днамтцасын: «Ацсыхьшəашəа, уара ачархəаџ, узџу закəызеи!» – ихəан, иркаланы даниџас, атцамц днадхəлеит. Ацкы кайтцарц данеиха, Алхаси Кьесоуи дааныркылан уртггы изамџа цахəцахəуа иандыркапшь, ахəац дадрызшəа атцамц дахьадыргəалаз дзыгəза даанхəит. Даеазныкггы акрыфараз рхəы инаргаз дамтцасны имтцаиргыларц асаан гəаџа иара иахь данаха, Хьудар даныжыцəалеит. Тариал дхəааит уаџы ишимбац, уитцəкьа анизымчха ахəычкəа реипш атцəуара далагеит. Гиго икалаз еиликаарц данаџнала рыцəгьа ихəеит. «Исыгьртцуа уџасымтцозар уаха иабоузысыпшаауеи афатə!» – дикəхəхəеит. Уахьггы иара итəы ианамк, ипсахы еикəычцə ихы-иџы еимлагəа иааникылан, акыраамтə иеизыкажомызт. Уи нахыс, апсуааггы акыртцəаггы изеипшны ицəымгхо далагеит. Уахьггы-арахьггы рыгəрагара дакəытцын цьара еимкьарак сзыпшаар нак сырпыртцны сцон хəа избахьан.

* * *

«Алахəа еикəатцəа» хəа, изышьтаз амашьына апхьа дгыланы днеиуан Анзор. Кəыдры апшахəа даваланы дахьцоз ибла иаахгылон ихəычра, иџеидасра. Урт зеггы абри азиас иамаданы икан. Иахаразак урт ахтыскəа ирылыхəхəон ееитацарак акара иара пхьака дышьтызхыз џажəаџык рəкара агəып еизганы Ахəынаа ианхалозтəи ахтыс. Ашара адəы ианаакəлоз аџадахьала аерманцəа рхабла иахыкəшаны, нахьхьи ашəанцəа реиланхартəџ уаџы имбазакəа икылсит. Ара дынхон Резо захьзыз иаб иашьа, урт рцацəа ухəа иара зыгəра игоз адгалаџцəа

иман. Анзор дшырбаз еипш игэыргъатцэа ипылеит, иазтцааит аибашьра аҕиашья, атагылазаашья шыҕоу атэы. «Абцъар аанышэкылароуп, хашьцэа ақыртцэа ҳацхыраара ртахуп! – ргэы иргэҕэон Анзор. – Издыруеит абцъар шшэымам, уи еилкааны шэыцыпхьаза автоматқэа шэзаазгеит, иара убастгы ацъапҳаны. Иахья инаркны апсуаа зѐу еилкааны хрыжэлароуп!»

Анзор иаара иазыпшызшэа автоматқэа анааныр-кыла, уахыки-ченаки рыла Царцу иаланхоз зегъы еидцаланы, ирхэынчарашэа ргэы ирнатеит. Ашара адэы ишықэлаз еипш апсуаа иаха иахьырҕархастаз амџадуқэа ааныркылеит ашэанцэа. Апсуаа усқан бцъарла икэадан, аха ирымаз рхы иархэаны амџақэа кны ичапшьон, арткэацгақэа ытцатцаны, танклеи уаапсыралей ақыта ргарц иалалар, ақыртцэа ааха зларырташаз аусқэа мџапыргон.

Ашэанцэа, Анзор рацхья дгыланы, апсуаа арткэац-гақэа ахьытцартцоз атып ианазааигэаха, аҕкэахэа ирылахысу шытахька иқэырцеит. Амџа хызтцэоз апсуаа автоматқэа ркымызт. Усқан Нар Абатбеи Артур Апсанбеи ргэыпцқэа Царцу ақыта агэахы инагаз амџақэа рчапшьон. Урт адырра ыртаанза ахыс быжьқэа заҳаз, Царцу мрагыларахьтэи аган ахь ишьтаз ачаиртақэа ирыбжьгаз амџадуқэа зыхьчоз Мыдга Какэбаа иџызцэеи иареи ршэақь хаҕэалақэа аанкыланы, хашьцэа тадырхеит ҳэа, ахэы иқэланы итрысит. Арткэацгақэа ытцазтцоз гэыпџык ашэанцэа ырыхысу ианрыжэла, ихьатцын агэаџара реартэит. Ашэанцэа ааилацэажэан, уа игылаз ацътцлақэа рычерывакны реыртэахит. Анзор даныпшы, илапш даатцашэеит класск аҕы апарта ицхатэаз арпыс. Уи Мыдга иакэын, пшьџык ракара игэылацэа ицын.

Анзор ацътла дахыкэтээз җитит: Мыдга, арахь уа-аскьа, арахь!» хэа. Мыдга аҗытбжы илымха иантас даатгылан дзырҗит. «Уарбану?» – җитит дахыгылаз. Егьи уаха ибжы имыргазеит. Мыдга ифызцэа рахь дынхьахэын: – «Сара цытк снаскьаны икоу гәастоит, шәара макьаназ ара шәыказ!» – ихэан, иҗынеиҗеит. Ачаиҗыхцэа ркьала ахыгылаз даназааигәаха җапхьа ибжы җацаза иргеит: «Ашәанцэа, хаала шәабцъаркәа шытатцаны ацсуаа рахь шәиас, мап анакәха мшы-мыжда шәҗеипшхоит!» – ихэан, атцыкхәа аҗәфан ахь дхысит. Атакс, ацътла амыхәтакәа ахьамаз аимҗапара акынтәи еишытаргыланы ахызатцәкәа рҗаарҗеит. Урт руак ааникылеит Мыдга, ахызатцә цахәцахәуа игәы ишташәаз еипш ашәа кәпшыза иблуза шкәакәа иналтәрааит. Хамтакы ихыыз ихшыҗ аҗы иааго иҗыргәҗәаны дгылан, аха нас адгьыл аахэын, изазеит, иаргьы иҗеизнымкылакәа җыцха адгьыл дазцеит.

Саатк уи ашытахь Нар Абатбеи Артур Апсанбеи ргәыпкәа рыжәлан ашәанцэа реиланхартә иалахысуа ацәгьоуцәа ахырцеит. Ахәсеи ахацәеи ирыткәаз еизырцан рыҗнқәа амца рыцрартцеит. Анзор иаб иашәа ица Резо дыркын дкыдтцаны дыршыит. Егьырт ахацәа ршыамхы реадыргеит. Абасала, җажәа шыкәса рапхьа Чхалта итыганы индырхаз ашәанцэа, Анзор ихарала уахыки-әнаки рыла рынхартә тыпкәа ццышәыртәит царцуаа реибашыцәа. Ари уажәыгьы ианааигәалашәалак, амца инаркуан Анзор.

* * *

– Сишь, ихҗоу машына еикәатцәак ааины иангылеит! – ихәеит Аазиз Артур иахь дынхьахэын.

– Да, убинокль сырбеи! – Артур дааццакын, дызтатәаз аҗабиа хәа анацшыртә иамаз аларта

хәыңы аҕынтә иикыз абинокль дынкылпшит. Аз-нырцә амҕа аҕықәан ҕбаны еихагылаз ақьырмыт ҕны аҕаңхәа игылан, ҕабыргны, ихҕаз машьына еиқәатцәк. Иақәырццакны иаангылеит иласыз машьынакгы. Уи иаатытцит аруаа, акы еибырхәон. Ус, урт зеггы еижәхашьшы иказ ақәатца, бахчарак иныталеит. Арт шнеиз еипш, аруааи атынч уааи еилааҕеиласуа аныкәара иалагеит. Иубартә иқан урт акы ишахыццакуаз.

– Уарггы уңши Хҕыҕ! – ихәеит Артур иҕыза иахь абинокль иркуа. Хҕыҕ абинокль дынкылпшит.

– Са сгәаныла ҳарцарацәа абни ихҕоу рмашьынала иааргеит! – ихәеит Хҕыҕ. – Аха макьаназ урт ртытца иахыццакуам.

– Заа иаацәеит урт ракәзар! – даақәыпсычҳаны ҕааитит Артур. – Ҙара ҳтәқәа, асаат жәеиза рзы абра иааиуа ирахәоуп. Зақәыхзеи, жәа минутк рыла ҕақа илбаауеит, ара иааигәазоуп!..

Атабиа икатцаз ажра шытын жәа метрак инеиханы. Хыхь, мраташәарахь ала ахахә дуқәа ықәтцаны, еихаргыланы, анаңшыртақәеи акылҳарақәеи ирымаз апулемиотқәа ықәтцаны, ахысрада ус амамкәа икатцаны ирыман. Рышьтахьқа ҕеижәижәаба метра инахарамкәа, царцуаа ртанк затәы ажра жны ихәытцагылан, ианатаххоз аамтазы ахыткьарақәа ахьатахыз атың иарбаны ишнатцхалак иткьартә еипш, ирмазеины атанк аматц азызуаз агәыңгы, аланарпшыга икылпшны нырцә иказ гәато, акы иалацәажәон.

Артур ахауа изхомызт, уажәы-уажәы асигар катца иҕытцакны ататын лҕа лбаайдон. Иубартә иқан ани амашьына еиқәатцәа ааины игылеижьҕтеи игәы штынчмыз, лассы-лассы исаат дахәапшуан, дқәыпсычҳауан. Уаҳа абинокль аашьтыхны атабиа иамаз

анишья Гиго дигхьеит. Гиго аарлахэа ибга харкэало аҭабиа дынҭалеит.

– Сышэзызырџеит апатын Анзор!

– Уцаны сышка даага Тариал!

– Ихалоу? – Ааи, ихала!

– Уи данца Қыето лахь дынхьахэит.

– Бхаткы Қыето, сара издыруеит уи Тариал бзиа дшыбымбо, ичхара шбылымшо, аха уи атцыхэ-тэаншэа сияцэажэар сҭахуп, даеа дҭцак истароуп!

– Уи закэ дҭоу сара издырыр камлари?

– Изыкамлои, уи ушьтаншэа баргьы еилыбкаахра быкоуп.

– Цабыргу?

– Ааи, бара бымсит!

– Ус акэзар, хацшлап.

Абри шырхэоз Гиго Тариал диманы дааит.

– Уџнал, уџнал! – ихэеит Анзор. – Ухаткы Тариал, утэа, утэа!

Тариал днеины астал игылаз накала днахатэеит. Анзор ипартфел ааиртын, ицырцыруа аимхэыц зхаддылоз цаҭлыка тбаак амгэацэа кэазза астал инықэиргылеит. Чахыкгы аатиган, атушонка ацны, убриггы ахџа ахыхны ашҭоҭ-уатка нкыдиргылеит.

– Иаха акруҕартцама?

– Гиго захьзу абри амидараз ианбыкэыз ҕеила акрынысҕеитцахьо! – Иҕы азы аауа атушонка дназыцшит. – Исызнейгаз абаландаггы аҭсуаа тажьцэаны саҭхьа иаақэдыргылан, амла сшакуаз иаасыршеит.

Ашҭоҭ ахы лаирхан атҭэца иқэгылаз азна ақыр-қырхэа иааиртэит Анзор.

– Уаханы ижэ!

– Сароу?

– Ааи, уара!

– Ахэшэ алатэазар?

– Иарбан хэшәу иаластәоз, агаза! – Анзор абатлика аақәихын инеиҕытдакны ѡбақа кәырқь лбааидеит. – Кох, анцәа ишәиааит, ишпацьбароу! – ихәеит ѡақхьа ацсышәала.

Тариал инапы қәацқәацо атцәа аақәихын ицсы мшьазакәа интыркәкәаны ауатка ижәит. Нас иатцәа астал инықәиргылан, ча ҕатдак аацены ихтыз атушонка инақәырчачан уигьы ифеит.

– Уцхамшьан, узхара ыф! – ихәеит Анзор.

– Аиеи, аиеи, амла сакуан! – уи дырѡегьых ача аацены атушонка надкыло ақапы-қапыхәа акрыфара далагеит. Хәбақа минут рыла атушонка иказ ыфаны далгеит. Инапы нагзаны даеа тцәыцак ауатка теиттәрц иеазикит, аха Анзор имуит.

– Уаангыл зны! – ихәеит уи.

– Даеа мацк!

– Ушьтан иужәып. Уажәы аус ҳамоуп!

– Иарбан усу?

– Ишпа узыруи ацсуаа? – дтцааит Анзор. – Ула шаацшуаз иуртаз ахәы итажьцәама?

– Ааи!

– Нас уара?

– Исыркаларц стаххеит ус казтаз иахь, аха егьырт снапқәа ркын гәгәала исаадырхеит.

– Уара?

– Сара схала исылшарыз!

– О, изакәытә ламысдароузеи! – ҕааитит Анзор деихашәы. – Азин умазар ушьа уурызу?!

– О, уи амш ныхәак исзаѡызахон сара! Истоубоуп, ашәақь мца ишасыргоз. Уаѡ дысшәтомызт!

– Цабыргну?

– Уара умсааит. Тариал цқьа дуздырзом. Ианысхәа – икастцеит ауп!

– Сара иустоит уи афыза ауснагзатә. Иаарласзаны абыржәы. Рыхәфыкгы уреихсын иузшыру?

– Рышьрома, ржыы сымазар исфойт!

– Уахымхәаит!

– Саххәуам схәеит!

– Убри шыноугзалак, ари исыдтәало ацшза уара дустоит. Думаны иахьатцәкыа Урыстәылака амѳа укәлартә икастфойт!

– Лара дакәшахатума? – игәы ааилашит Тариал.

– Дакәшахатуп!

– Хлазцаап!

– Улазцаа!

Тариал Қыетә лышка дынхьахәын Урысбызшәала длазцааит:

– Итцабыргума Анзор исеихәаз: бара сфызара бақәшахатума?

Қыетә Анзор иахь дынхьацшит. Урт заанатц Тариал иус иалацәажәахьан. Ус азтцаара итир лара илхәашаз лырмазеихьан.

– Ааи, сақәшахатуп! – лхәеит лара.

Тариал дгәыргьатцәа даакалеит. Ишцеитахыз ожәы днеины уи дааигәыдихәхәалар. Аха уи ара иатыцмызт.

– Итцбуп сыхаара! Сара ари ажәа сазыцшижьтеи акраатцуан.

Нас Анзор иахь даахьахәит.

– Сара сыхиоуп адтца исутә анагзаразы!

– Уажәытцакыа! – ихәеит Анзор.

Нас Қыетә лахь даахьахәын ус налеихәеит.

– Бара ара быказ, сара уажәытцәкыа сааиуеит. Бгәы бмырґыңын!

– Уца, уца, ирласны аитныцсахлара катцаны шәус шәалга. Саргыы афныка усқәак сымоуп!

Егьырт атабиа интытцит. Қыетә лымала данаанха хәыщрақәак аалызцәыртцит, аха иахылхәаара лыз-

шкэакэа зшэыз амед ехэшъцэа аштэ афнутцка акы
иахыццакуан, еилкаамыз усқэак ирфын.

– Абри зегъы иаанагозеи? – дтцааит, Аазиз идгы-
лаз еибашьфок.

– Бзиара шыкам, анцэиныс! – фэааитит Аазиз.

– Ус угэы изаанагеи?

– Анзор акырцъара Шевардназе дифыпшуеит! –
фэааитит Аазиз.

– Уи шпеилкаатэу?

– Шевардназе зшыа къашьу, ахаан ауаф изы бзиара
згэы итам цстэуп! – ихэеит Аазиз. – Уи зака дьч-
чо дуацэажэо акара узыкэгыло адгьыл хэйтцаауа
шыапфаршэ злауицашоуп дзызхэыцуа. Убасоуп
Анзоргы идуinei шыкоу: абри айтныцсахлара
икоугы иара изы еибашьрак иаафызаны апсуаа ак
хатцеигаларц итахуп. Сара уи закэухэа уажэазыхэа
егьсызхэом, аха ихатцаны указ хгэы хзырхьуа уи
баапсык хтаирпшуеит убри ашэануа.

– Сара исзеилкаауам! – ихэеит аибашьфок. –
Ицоит нак-аак айтныцсахлара. икайтцараны икоузеи
Анзор?

– Уи закэу сызуахэом. Аха слапыкэшэа даеак
санахэоит.

– Айтныцсахлара... Алапыкэшэа... Урт рыбжьара
даеа гэымхарак ыкоума?

– Аибашьра зегъ гэымхароуп. Уи цонатцы
ауаа ирхэыцуа зегъ ауаа ыкэзхыша, инзыртэаша
иадхэалоуп. Ара мап кышыа ыказам, нак-аак
еифагыло амчкэа ахааназ ауафы изыхэа абзиа
рхэыцзом.

– Ус еипш алкаа акатцара иагыиашазаргы ауеит,
иагыиашамзаргы ауеит.

– Ус еипш алкаа акатцара иашоуп! – днакэыгэгэеит
Аазиз.

– Зны ишыақәырғәғәтәуп!

– Ақыртцәеи ҳареи ҳаибашьуеит. Ақыртцәа ирта-хуп рыхшыџ еидкыланы ҳара ҳазландыртцәаша аус иазхәыцны изланарыгзаша аус азбра. Нақ-аақгы ахшыџқәа ирызбо рызкуп ауаџы итархара. Ари азакәан иаздырзом арыцхашьара, ауаџы изеигьу амџацгара. Аха аибашьраҕы уи уаџ дазхәыцзом. Ара иқоуп игәыҕкаагоу закәанк: сыцсыроуп, ма – уара! Хәыцья ҳахьынтә азә иоуп инхо. Аиааира згаз. Уи диашазам хәа уиҕагылар калом. Баша ажәацканы ирхәазом: иаиааиз инызбазом!..

* * *

Ақьырмыт џны аџадахьы ахаҳәи апцслымзи еилацсаны аибашьра калаанза иқәрыжьхьаз, Кәыдры азиас урызгоз ацҳа катцара иазкын. Аха изыхкья седру, уи еиқәрыжьыз уаҳа уаџ даламкьысзакәа, ус иаанхан ациаақәа ахылҕеиан, асынтәи Анаара ахабла узаламцшуа амҕахак тбааза иқан. Уи атцака амашьына бжысырта амџа быжьган, усынтәи акәын нырцәи-аарцәи еимаздоз аамталатәи ацҳа ихыз ахь узланеиуазгьы.

Ақьырмыт џны иавагылан бетонла икатцаз ака-зарма еитцыхәхәа. Уи аказарма ахьаантцәоз ахахьы акәын иахьыкатцаз бетонла ихыбны ахаҳәи апцслымзи зқәыжьны атонель сахьа змаз атабаи. Иубон амџа ианыз ауаџы уахь иҕынеихар ихы ахьирхоз, аха ашә аартны ашта ушынталалак, уинахыс ишьтамта ызуан, уантәи ашьтахь ибжьгаз амџа дшанылазгьы, уантәи атабаи дышталазгьы уафьтәыџса ибартаны иказамызт.

Анзор Тариали Гигои рацҳа дгыланы дышнеиуаз даатгылеит.

– Уара, Тариал, – уи инапы наикәирххан ус дук инапы ишанитцоз еихәаразы игәиҕантцо ишқа дынхәхәит, – атдыхәтәантәи ацшәымара ду уахыс-рцны укоуп уажәы. Уи ҕеила, сара сгәы иахәаратәы ианымҕацуга иугәйдхало анасыц атәы усырдырхәеит.

– Еилыскаауеит! – ихәеит Тариал.

– Ус анакәха сабрадала ухы-уҕы тахәхәа, аа, исымх! – аилахәара иикыз ааитихын, еикәатцәаза инаииркит. – Иухатҕеи?

Тариал уи аилахәара Анзор иааимхны инеи-хеитҕеит. Икышә итцатцәахыз ихапыц шкәакәәкәеи икәыс-кәысуа зытра итагъежьюаз иблакәеи аацшуан. Ицшра-исахәа узеилкаауа икамызт.

– Уматәәкәа уцсахуеит! – ихәеит Анзор. – Ари аказарма ушынеиҕаналалак уи атзамцаҕ икнахауп. Сара адырра устаанза уа указ. Гиго уара дуцхраауеит. Җыцәа-җыцәала иузааигоит. Еилукаама?

– Еилыскааит! – Аха агәырхатцаразы ани аштоц итоу ацырцыр сымазар цәгъамызт.

– Гиго! Ани инхажьыз ацатлыка ааги!

Гиго дыҕны уахь дцеит. Минуткәак рышьтахь ацатлыка ыркәскәсо иманы дааит. Уаҕы ибаратәы икан иаргъы ишитахыз ажәра.

– Ишәзеилоуп! – ихәеит Анзор.

Ас аниаха аштоц неиҕытҕеикит. Хқака кәыркә дәыкәйтцәхән еигы апатлыка днамтцасит Тариал.

– Ари ахеилага иику имумхыр интыркәкәаны ижәуеит. Аангылашәа издырзом, абегемот даҕы-зоуп!..

– Аах, ыхы! – ихәеит Гиго. – Даҕа хәычзак!..

Аха Тариал уи иахауа дыкамызт, дышиашаз аказарма дныҕналеит. Уахь дыцшуа даанхеит Гиго.

– Уцаны, абаандаџџа џыџа арахь иаага, урт ашта атыхџан рыџсы ршьоит!..

Гиго иавтомат ихарыззала иџынеихеит. Ѡбаџа минут рышьџахь, ашьџахьтџи ашта ашџ аадыртит џыџа аруаа. Алиас наџ-ааџ рыгџџа дыргыланы да-аргон. Уи лабалагьы аныџџара илымшо дџалахьан. Ахџра ахьамаз ишьапы мжыжьџны иџан.

– Арт абаагои? – дџааит Гиго.

– Ахаџџра ахьеикџжью инажџг!

Алиса Анзор данылба лгџы аалымџџеит. Уажџ-раанза уи Алиас иакџызшџа лбозџгьы, уажџы лшьараџ дааиуа далагеит. Ишџа шыџџаџџа ааџалџоит.

– Арахь бабаџои? – дџааит иара.

– Мшџан, уара Анзор ухьззами?

– Уажџома саныбдыр?

– Уара учарџџаџуп!

– Ѡыбымџтын!

– Уара сызџабра еилоугеит!

– Ѡыбымџтын!

– Уара џаушьыр уџахуп, аха идырны уџаџ аџсуаа ушахьдырџуа!..

– Бнеины абнахь бгыл!.. – Алиас дахьгылаз инапы ирххеит.

– Уара ашьажџџы, уара ажьыџаџ!..

– Ѡыбымџтын! – ажџџан ахь аџы рџаны, итапан-чала дхьыст.

Аруаа лмахџар нџарсны иаанырџылан, дырџџас-џџасуа днаганы Алиас днаиддыргылеит.

– Иаарласы иџалоит аитныџсахлара! – днала-геит Анзор. – Шџареи џаруааи еитџаџаџсахлоит. Саатџџаџ рышьџахь шџара шџаргалоит Ахџынаа ашџа. Шџыџџџа џаны – мап! џара аџсуаа рыџџџа џаны еитџаџаџсахлом. Ари иаџџагыланы адџа џазџу

ирхэамтаны исахахьеит. Сара гəахəарыла инасыг-
зоит ицшьоу урт рыдта. Шəара ишəзыцшуп ашьра!..

Даакəтəиааны аказарма дныѳналеит. Уи их-
тыцан уахьынтə даацəырцит сабрадала зхаѳы
тахəхəаз аруаѳ. Жəабака шыаѳа дырзааигəахеит
Алиаси Алисеи. Ыымт-цсымшьа урт рлакта дын-
тацшит. Алиас ихы-иѳы шəарахəа егыкəымлеит,
аха ирцеипшыз дышзацəымцоз аниба рацхьаза
дзызхəыцыз Алиса лоуп. Мап, мап, уи залшом,
ргəы пыржəарц иаѳуп акəымзар, иршьырц ргəы
итəзтгы аранза иааргарымызт, аскак аамта зырга-
рыз! Мап иара дыршьыргы ари деикəхааит, мамзар
ас икалома, аенышьыбжьон ацхəыс дкыдыргыла-
ны илеихсуа, ари атоурых иамбазацт, ари аѳыза
атоурых иамхəазацт! Мап, мап, аитныцсахлараѳ
изалшазом ауаа ршьыр!..

Зхы-зѳы тахəхəоу аруаѳы икылкааны иацхьа игы-
лоу арцызбеи ацхəызбеи рлакта дтацшуеит, апхзы
икəнатəоит, аха уи убартəзам, иблакəа цырцыруе-
ит, аидара датцазшəа мчы гəгəак икəгəгəоит, аха уи
даиааины ихы ѳышьтихын, ижəѳа иахшьыз ашьхəа
змамыз иавтомат ааникылан, апатрона агəыцə ахь
итəзыршəуаз амеханизм иаргьа нацəкьыс наѳаршə-
ны, арахь шытахька атцыхəанза дааханы ианоуишьт,
аѳакхəа иааикəкшан, иавтомат агəыцə апатрона
нтаиршəын, иааитцыхны дынкылцшит.

* * *

Анацəа, абацəа, зхəыцкəа...

Аибашьра иаѳагылам, аха аибашьра иаѳу ирцəы-
харамкəа, рыхшара рхьаа рхьааны, ирцырымшəакəа,
иахьеи уахеи иѳиоу ахтыскəа ирызѳлымханы царцу-
аа жəларык наскьаны, аха гəыла-цсыла реибашьцəа
рыгерымаданы ицшуп. Ицшуп игəатеиуа, ихəхарызеи
хəа, рылахь еикəышьшы. Иртахуп, рычхара

анхыжжзалак, реааибаркны рёынархар Ахёынаа шыкоу. Уажёшьта иааигёахеит айтныцсахлара аамтагы. Зыхшара рааира иазыцшу анацёеи абациёеи ыыртзом, аицёажёарагы реаларгалом, ргёи дыргёгёарц шыоукгы реазыршёеит уи аус, аха егырт рычхара ргёгёаны зны-зынла ёаартлоит:

– Хара хажшара иреицёазма ацсра иацылахёу. Апсадгыыл ахьзала ацёи дтахар – ицшыоу усуп. Ажёа гёибызгкёа абатаху!..

– Ааи, гёишыа, уаха иухёараны икоузеи, – ёааитёеит еихабыкгы. – Ацышёара гёгёа рыкёшёеит абри хазтоу ашёишыкёса антёамтазы иааитагылаз хара ххыырцар. Аказаареи акамзаареи еимаркуеит. Абра иаапшуеит реиха зказшыа зрыжёу, зи-мцеи ирылсны зыуаажёлар реикёырхара зылшаз амилац.

Ақыта ахи-атцыхёеи ахыназаазо иуахазом ахысбыжкёа. Дара ақыртцёа рганахыгы еикёшышы цыара цут бжы ааёуам. Амра гёибызгца ацыцхкёа иоунашьтуа гёазырхагоуп, ацсабара бгы иатцёала ифычоуп, уахыцшлакгы еижёахашышы ацшзара убла хнакуеит. Ахаракыра укёгыланы уаныцшлак угёи иаанагап абри адгыыл цшзараё изакёизаалак еибашырак ыкоуп хёа, хёуаажёлар рыцхара гёгёак итагылоуп хёа. Ус икоуп адёахы, аамтала уажёи, аха ёнутцкала атагылазаашы еибархханы излакоу ала, абар, егыгзам агёиз-чыз хёа, абомбакёеи ахы хьамтакёеи каханы аткёацракёа ирылагарц...

* * *

– Анаара ахёаёи игылаз атрактор аус адырун алёа аббыхёа иоунашьтын, еитнырцсахлоз ацсцёеи зыцсы таз ауаапсыреи рыманы цакё инталт. Амардара иаёапказ амёа кёаратц ахабла реиланхартахы ишьтын. Ишнеиуаз икёатцёины ишьтракёлон ладака, нас ёапхыа аёырхёаны ёадака иавалон, абас, кило-

метрак ицозар каларын. Икан зынза иахьшэартаз аталартагы.

Ақыртцэа акырынтэ реазыршэахьан Анаара ахаблала ихаланы Царцу иатэыз Ахэынаа аанкылар. Аха еснагь ылытшэадахон. Абри аан аминакэа итцартцоз ианахэацшлак хца-цшьба танк иццышэыртэуаз ныжьны ихьагэгэа шытахька афра рыкэшэон. Знык-фынтэ ракарагы Ткэарчалынтэи аманал ааганы арткэацга ытцатцаны ицыржэахьан ари амфа ацсуаа, аха цкэа ишыртахыз иманшэаланы ицомызт уи аусгы. Атцыхэтэаны аминакэа рыцхны итцартцеит. Шьтарнахыс танкла арахь халашья ыкэмызт егыс, фадахькатэи аталартагы ирыцхны ашьака уаа аанызкылоз амина ссакэа рыцхны ианытцартца, уи акэша-мыкэша итэаз агэыцкэа ирхысны арыснтэи ага халашья имамызт.

Мфабжаранз итцартцахьаз аминакэа ытцхны уажэы рымфа рыцкэаны албаара ишафыз, айтныцсахлара аамта шынтцэалак, уи фацхэа ишыказ идырфыцуан, хымпада.

* * *

Тариал инапкэа ааитцыхын иавтомат Алиас икэикит. Фыцэа аруаа иказ уи анырба инаскэан, рызкэа нареиарханы, рлымхакэа кны иаатгылт: Гиге ифэы рахэны аччара далагеит, амыстхэага игракызшэа дахьгылаз дкэацомызт, арахь ихы-ифэы капшьза, х-кэыркык илбааидахьаз иара изхан, Тариал иавтомат еитцыхны Алиас иахьикэикыз омашэа ицэашьо даныччалак, икыркмыцэ иалыхэхэоз аарцшуа, ихэпыц кэакэа еихыхны ишыкыз агэызхэа ахысбыжжанга, дызфэы аччара даакэытцын ишьтахька шыафак дааитацеит.

Алиас илаба нкахан ахэаахаз ифэапык надгэаланы ианикылан, аарлахэа Алиса лахь дынхэахэын акы

ихээрц итаххеит, аха илымшазт даазазан җыцха дынцэйтцахайт.

– Алиас! – лшъараҗ дааины артцаахэа дыхэхэаны иеигэйдлыжъларц днеитацон еипш «Пыхэ» арган абжы хэаены даеа знык иткьаз ахы уи лгэышпы инытдашэан, уахагы ажэак лзымхэазакэа ганха Алиас днаивахайт.

– Уи камфетуп! – ихэан Гиго дааидгылеит ахысра кэзтэз. Гиго икалаз изеилмырго иҗы раханы дгылан. Илымха дынтахэйтхэытын ак неихэеит. Егы иараз-нак аказармахъ дыфны дныфналан, аштоп иманы даакылсит. Тариал ауатка днаҗыхэеит. Уи ашьтахъ апатлыка амгэацэа ааникылан Гиго инаииркит. Гиго апатлыка ааиршаҗшаҗьан инеиҗытцеикит. Изхара анижэ апатлыка ахэа атаны инаиргылан Тариал дааидгылеит.

– Иабакоу ахэызба?

– Аа, иахыкоу! – ар рахэызба цырцыруа инеи-иркит.

– Хы, хы! – ихэан уи нархэ-аархэуа икны дыш-неиуаз Алиса дахькахэз даалхаххын дааиртцысит, аха дыпсхьан. Ажэжэахэа дналхалан илшэыз аблуза ахэынтэрақэа аапиртлан, лгэыпцхэқэа этаз аилақъ иахэызба натцшыны, аибаркыга аахитцэан наҗ даханы иаалшэхиртэрааит. Лыблуза наҗ-ааҗ иаахьарены лгэышпы инаркны лчапан аҗынза иааирпшит. Лгэыпцхэқэа ирылтэраа ашьацара иаҗын.

– Хы, хы! – ихэан, иузеилмырго бжы баапсык аатицан, лгэыпцхэқэа изнапык налатцаны иааникылан, иахэызба налшыуа, хынтэ-пшынтэ ракара ирыгтеит. Уи азымырхакэа иахэызба атарыра андэықэйтца хыхь лгэышпы инаркны лчапан аҗынза ирҗьаны ацэахэа дэықэйтцеит. Уи ашьтахъ, дангыла, дхэааны игэы дтэсит адыжэхэа.

– Иазхоуп! – ихэеит Тариал уи икэакэа дна-
насын. – Еи, асанитарцэа! – җитит нас.

Рхалат шкэакэакэа рышэтцаны ѿ-сакасак ры-
маны иаакылсит асанитарцэа. Иаразнак апсцэа
аашьткэыцэааны амедпунк ахьрымаз ауадахь инага-
ны, бинтлеи бымбалеи апсцэа рыхэрақэа җызэзэауа
ррыцкэара иалагеит.

* * *

Атрактор тэака ианылбаа амардара ашьапаҗы
итытцуаз, атыѿша фѿы зхылтцуаз амедицинатэ зыхь
ианазааигэаха иаатгылеит. Артур дналбаан атрак-
тор иакэтэаз иѿызцэа апсуааи акыртцэеи ибжыи
нарыкэиргеит:

– Абра аатгылара кэхтэоит! – ихэеит уи. – Азэыр
азыжэра шэтэхызар шэылбааны, зык шэнаҗыхэа,
шэхы-шэҗы инакэшэтэа. Иаарласны, урт хшылбааз
гэартахэеит, амѿацгаѿ дахзаарышьтуеит.

Гиа Маисуразе иѿызцэа акыртцэа ибызшэала
ак нареихэан, аттахэа атрактор иналбаацан аза-
хыи рҗынархеит. Адэхэыцш анаѿсан, абахэра
ашьапаҗытэка, ихакэаха еикэтцаны апсабара
иканатцаз ахахэ дукэа рытэака, адгьыл хэытцжааны
итытцуан уи азыхь. Ахакэа ду иавтэаааз атыслаха
амахэ хтэахаҗ икнахан амкэыба иалхны икатцаз
акэапеи цшза, уи амааггы дуны инашьтын, азы
аттараҗы уарманшэалон. Иара азы ахытцытцуаз
ашьата инаркны метрак инеихаума ухэаратэы аб-
тон бжэартэаны, нас азатца инаркны аганқэа зегь
хахэ шкэакэала ичацаны икатцан. Хыхь иссаны
икэаз ателла ицаны агэы хѿан, агэамсамқэа аанна-
кылон. Арахь имжэакцо атруба атаны уи адынтца
икылтцэрааны азы итытцуаз аҗеахэа хэхэла ичацаз
ажра италаны хэбака метра ианнеилак, агэаѿақэа
жны икатцаз ирталон, абаѿ хэаа змаз ачымазцэеи аи-

башыра калаанза ара иааны ахэынтэа рхыыршыуан, иара азала рёырызёзёон. Изтахыз иеипш ачачхалеи акёапеи наткакны азы ржёуан, изтахыз ачачхалеи аёы инапы ргёафаны ихы-иёы зык нақөйтёон. Ирхёоит, ала ахьяазгы ихёартёуп хёа уи азы.

Иткёаны иааргази апсуаа урт ирыцзи азы ржөйт, рёырызёзёөит, нас ашөшырақёа рёы инатёа-аатёан, татынқёак нарёытцаркит.

Апсцёа рыффи атыёшаффи уцынтца интасуан. Иагья ауатка рыхышыны ирыцкяны ашыаршыафкёа ирылахёаны, хыхь целлофанла ихфаны ишыкар-тцазгы, апхынра асакьахёымтазы ашоура цёгьякёа икёалаз ирзаанкыломыт урт злахёаз ашыаршыафкёөи ацеллофанкёөи. Апсцёа зегьы неибөипшны ахы ан-рааха нахыс рёырыцсаххьан, рцёа-ржыы апхастахара иалагахьан. Урт ирхылтуаз аффы уагөимшхаран, аха арцарацёа рчабракёа ырбаазаны рцынтцакёөи рыёкёөи ирпыраршёны, мацк ахауа баапс ирфасуаз разаны рыцсып ларга-фаргон. Зегь иртахыз абри аус ирлас имфөацганы, ох, гёышыа хёа, ртыцкёа рахь ихынхёыр акёын. Атцыхётёаны, Гиа Маисуразе ианизымчхёа Артур иахь фөаитит:

– Абри аус хыхыццакыр камлазөи?

– Хёара ианхархёаз аамтазы иахьырхёаз атып аёы хөаит. Гёыбган хөмоума? – адипломатиа ахатыр афкынтө ирцсыгёны, ламысла даацёажөөит Артур. – Саргыы истөхуп шёара шөган ахь икёу сычкёын снейфөацшыр!..

– Учкёын? – иаацёөишыөит Гиа. – Ихытцөазөи?

– Фөажёа дыртоуп.

– Макьяна дсабизоуп.

– Ара дыткёаны дхаман Кахьётынтөи иаарышытыз өибашыфкы. Уи жөаф дрылганы жөибжь дыртан. Абжьяацны шёара шөлидерцёа анцёажөо цшы-

миллионфок ыкоуп ақыртцәа рхыцхьазара. Аха аибашьраз адущәа рхатыцан асабицәа ааганы иахәашәыргылоит. Хара уи ачкәын ишитахымыз ишьтахька айтныцсахларахь днамгакәа ус доу-хашьтит.

– Ус акәхап!.. – иааицәымыцхеит Гиа. – Уара утәы, уи дзафәуыргылеи нас ахы?

– Хара ххыпхьазара мацхеит Сталини Бериеи ирыхкәаны, Гал араион иаланхоз ҳацсуаа зегьы еилазфаны иақыртцәаны иахьышәааз азь. Алио Чачибаиа дызустадаз угәаныла? Ацсуаа дара-дара еифәаижыт агаза Шевардназе. Ихатцаны шәыказ: Сталини Бериеи реицш, иахьатәи шәлидергьы дшьажәфуп, дышхамуп. Убас атоурыхгы дазын-хоит!..

– Шәара шәлидер Арзынба?

– Уи Ацсны ахьыцшымара дазыкәфоит. Ихьзгы ахааназ кашәара ақәзам ацсуа милат ыканатцы!..

– Абас уара уеицш аума ацсуаа зегьы шхәыцуа?

– Ааи. Уи баацсума?

– Шәара шәоуп изыхкәаз абри аибашьра! – фәаи-тит Гиа. – Арзынба дыкамызтгы абри афьиза ҳта-гыломызт.

– Шәара зегьы шәнеибеицшны шәшьа кьашьуп! – деицрашәа фәаитит Артур. – Иазхоуп!..

Абри аамтаз еикәышышы игылаз рфәацхьа аон ду даавтын арахь ифәаихеит... Ақыртцәа рхатарнак шиакәыз дырны Артур дфәгылеит. Ахатца иааиуаз данаарыдгыла қыртшәала фәаитит:

– Артур захьзу уара уоума?

– Сара сақыртуоуп ҳәа угәы иаанагозар агха гәгәа умоуп. Аурыс бызшәа узымдыруазар даажәга атырцьман! – ихәеит Артур.

– Сағамыз, ақыртшәа жәдыруаз цьысшьан...

– Ақыртшәа здыруазаргы ақыртшәала суацәа-жәомызт. Амилат зцаара хазбарц акәзам иахьа ара хзеиниаз. Уи Ленини Сталини СССР аимпериа анышьякәдыргылоз еидыргәагәаланы зынцъырла ицахны иғархәеит азоуп уи аимпериа амтцәыжә-фақәа андыркәыды, жәпацъара амилатқәа рҕы хара хакнеипш, аибашьярақәа захылҕеиааз. Еилышә-каауоу?.. Еилышәкаауазар, уажәшьта хәиасып хаз-зеизаз аус азы.

– Даеа саатбжак ашьтахь аитныцсахлара – хала-гоит! – ҕааитит иааиз ахатца. – Апатын Мурман Гонгава ацхаҕы дышәзыцшуп. Абцъар шәымоума?

– Хара иахьа еибашьяра хмаазеит!..

– Аибашьяра шәмаазеит, аха шәеибашьяцәа хыхь ахәаҕы игылоуп!

– Урт рхыгәгәартаҕы иҕоуп. Рышьтахька ишына-скьо хәа, хәикәшахатраҕы иахмарбазеит.

– Ус анакәха шәаала, Мурман дахыццкуеит шә-бара!

Мурман апсуаа акала дырзыҕоуп, аха иареи сареи хәихырмаазалазеит! – ҕааитит Артур. Нас ишьтахька даахьахәын нарыкәҕеитит: – Шәрыламцәажәан, арт ркынтәи угәы цызжәо ада акгы уахазом. Хәпхьака ишьтоу аус шәазхәыцны ачхара шәымаз!

– Акы уацәымшәан, ишухәаз иҕалоит! – наикә-ҕыртит ифызцәагы.

* * *

Тариал иижәыз илсын дзазо дгылан. Ар рымтәа ишәыртцаз датәеырбо, арркьяҕ ишәыртцаз амаҕрақәа хьарены, иавтомат ижәфа иахшьын, даараза ус дук знапы ианыз исахьа итаны, иеырзажәны длеи-ҕеиуа афбатәи анапы дазыцшын. Дук мыртцыкәа, Алхас,

Қьесоу, нас Хьудар иманы иҫааихеит Гиго. Тариал урт шибаз еипш, иехарззала ҫааитит:

– Ирлас, ирлас! Закәызеи акамбашь аашьа еипш, шәныкәашьа шыкоу!.. Акәатәи агаҫаҫ апсшьаразы шәлеифеиуа шәвоу цьышәшьозар?

– Иабакоу ҳоызца? – ҫааитит Хьудар.

– Уахь уажәытцәкьа шәаргы амҫа шәықәахтоит!.. Шәласы!..

Арцарацәа бзиара шыкамлоз еилыркаахьан.

– Уара ачархәаҫ, уи амҫа хәа узҫу ухатагы уа-нылараны укоуп!..

– Ахааназгы!.. Иарласны бзиа избо апхәызба дсыманы Урыстәыла қыаф уа сыштәоу, уара иумбаргы избо шыоуки калашт! – ҫааитит дыҫхырччо.

– Иазхоуп ацәажәара!.. Ахәынаа ахыҫгәартаҫы угыло цьушыо.

– Аа, абраатцәкьа шәгыл! – Гиго исаса раҳаны аччара даҫын. Тариал макьаназы иавтомат ахь инапы имышьтыцызт.

– Ихәухәар икоузеи? – Хьиудар ихьуаз усгы идыруан, Тариал игәы цижәарц итахын. – Хара хашьтахь уаргы иузыпшуп абри аус. Ачархәаҫы азәгы дитахзам!..

– Сара спатриотуп! – ҫааитит Тариал. – Сара Штирлиц хәа исышьтоуп!

– Уцшыз ус!.. Уара зыуаажәлар зыцсахыз, нырцәыкагы унарышьтзом!..

– Тынч указ! – дыхәхәеит Тариал. – Иаарласны Царцука шәдәықәырттоит. Шәыпсы таны – мап! Шәара ашьра шәықәуп! Сара гәык-цсык ала уи инасыгзоит аихабыра исыртаз адта!..

Иавтомат ахь инапы ндәықәйттеит. Арцарацәа рыхкәа шытыхны иркын.

– Абзиала аҫызца! – ихәеит Қьесоу.

– Нагзара ақөзааит Апсынра!

– Нагзара иқөзааит Арзынба!

Итахаәены, атыңа тұязшәа игеит ахысбыжықәа. Уи азиас нырцә игылаз ауағы иахазомызт. Уахь акәым, ааигәа-сигәа атабиакәа иртатәаз аибашыцәа рлымхақынзагы изнеиуамызт. Кәыдры азиас ашь-тыбжь иахаәеуан.

Ахы заахаз адгьыл ағы инеихьан. Тариал аштоң, аашьтихын инеиғытцеикит. Гиге иғы азы тыкәкәа уа дизыпшың. Аха егы уи хьаас имкыкәа иблақәа тытза икажыыз адсцәа дырзыпшың.

– Сара сзумшыи уара агәымхажә! – ғааитит Хьудар.

– Уаргы сулгоит уажәытцәкә! – ихәеит иара. – Аха пытк усыргәақыр стахуп!..

– Избан ус зықауто, усылгар еигьуп ирласзаны!..

– Аурыс ихәашьала сгәахәара хараскуеит!

– Уи атқыс, уавтомат арахь исутар рацхьа сара усшьуеит, нас саргы сөысшырын!..

– Цәгыагы иубарымызт!.. – даадышәырччан ғааитит Тариал. – Агәың ағы еицыз зегь рааста уара усцәымргын, цәымгтцас усшьыр стахуп!

– Сзыуцәымгыз?

– Учырпагың! Рацхьаза уареи, ани ишәыцыз Алиса захьызы Анзор икахди шәоуп ачархәаф хәа сцәа схызхыз. Уи азмырхакәа хәхьтакыз схәы исыр-таз уалажыцәеит!..

– Нас уаха ишпоутахыз?

– Уаангыл, сажәа сырхәа! – Тариал дзazo дашьны дгылан. – Знык, уара ацәыбзахша, ахәы исыртаз уалачхәырны исфәутцеит. Ахәы анааргоз сыцәан. Ашьтахь акрыфара саналага, уфызцәеи уареи шәаа-кәымгтцакәа аччара шәағын. Ани апсыгага Гигогы икашәтцаз ибазар акәхарын, исаса раханы дысхыччон сибаципхьаза. Уи ушьтаншәа, уара ушьны санал-

галак, ари аштоц стачхэырны истоит. Уаткоу цышья даханы ишижэуа здыруеит. Ишпоубои уажэы, аа?

– Уцсцэаггы, убзацэаггы! – дыцэхаит Хьудар.

Тариал иавтомат ааитчихит. Иара изгэаґомызт акэымзар дкахарц егыгмызт. Дзазон, Хьудар ицэаара аарлахэа ицшаан иавтомат днатцхеит, «Цох» орган ахы икылкэаз Хьудар ижэфахыр инацрасит ибыз-бызуа. Шьтахька зкэала дныкэхаит.

– Цьаханым утыцхеит! – ихэеит уи. Ашьтахь иштоц иманы аказарма дныфналеит. Гиго ихала апсцэа ицацшьозшэа цытраамтак уа дгылан. Тариал аказарма ихы аакылирхэхэан Гиго дипцхеит. Гиго дыфны днеипылеит.

– Аштоц абакоу? – дтцааит иара.

– Иаанхаз уаханы ижэ! – иирбеит иахьыкэгылаз.

– Асанитарцэа! – ґеитит.

Асанитарцэа асакасақэа рыманы амедпункт иаадэылкэеит. Иара иус дшалгаз нарахэаны, Анзор дипшаарц, ауатка ффы ихэлышэшэо, атабиа шыказ иґынеихеит.

* * *

Ацхаґы нак-аак иааипылеит Артури Мурмани. Артур ус иацуп хэа, дынхырхэаны апсшэа ихэеит, аха Мурман фызак, тынха дук иакэызшэа Артур дипылеит, инапы имхны апсшэа иеихэеит, игэабзиара, ихабзиара дазтцааит. Иубартэ икан уи ихылца атцыс штэз.

– Хусқэа ирцашьозеи? – ихы-иґы хьшэашэаза дтцааит Артур.

– Уажэытдэка халагоит аитныцсахлара! – атак каитцеит Мурман. – Аруаа роуп апсцэеи зыцсы тоуи раагара знапы иану. Урт ишырхэо ауп харгыы хашныкэо.

– Уажэыгы иейтнырцсахлараны икоу аарым-газаци?

– Сара иахынзаздыруа даргы харгы хаицааит. Аха документла урт рейкэыршэара иафызар акэхап. Сгэаныла, уажэйтэкья адырра сыртароуп. Шэара?

– Алио Чачибаиа ида зегь арахь иаагеит. Уи ма-шынала дахзаагомыт, дуртцысыр дыцсуеит. Гиа Маисуразе диацэажэеит, дибейт. Мацк деигьхар ма Гэдаутака ддэыкэырцоит, мамзаргы иара ианитахха адырра шэахтар дыжэгап.

– Хаи, рацэа сытабгеит! – игэы иалсны даацэа-жэеит Мурман.

– Мшэан, уи дшыкамлоз рациала хмеицэажэахьей!
– ҕааитит Артур.

– Ааи, ааи, хаицэажэахьейт. Аха умбои...

– Икалеи?

– Итаацэа исархэахьан уи деибганы данузаа-га миллионбжак ацара шсыртоз. Уи сцэызышэа ицхьаза!

Ацароуп ари хэыцыртас имоу, ауафы зынза хьаас димазам. Ишцаныкалеи ауаа?.. – ицьяшьо даазхэыцит Артур.

– Дышны дрызноугаргы ацара узыршэома? – дтааит сзашьтозеи хэа Артур.

– Хэаратахым, иршэойт!..

– Аха Алио ицсы тоуп. Иахьа иамузаргы, ҕазны дфышэхып!

– Гэдоутака данырга уи ацарақэа ҕазэы ицатца далаччо ицьяба интейтоит. Абри ауп исызхымго!..

– Иара хиацэажэап арахь ала дрыцсахразы! – сзашьтозеи хэа даацэажэеит Артур.

– Ус узыкатару? – иблақэа аакэеицеит Мурман.

– Изыкасымтои, хара хнапы иакыми!

– Уара ухэтаагы калоит ускан!

– Ҳара ауафы дѣаххит ҳаа ацара ҳаҳәазом.
– Уи шәара. Ҳара ҳахь царада ауафы дѣаххзом.
– Макъана атрактор ааҳашьтрыма?
– Ааи. Иааганы абра ишәыргыл. Аитныпсахлара
ианалагалак шәара иаҳзаажәгаз ацсцәеи зыцс тоу
ауааи егьи аган ахь ацҳа икәжәгоит. Уи шәаналгалак,
шәара шәтәкәа араҳьтәи аган ахь изхаагоит. Уртқәа
рышьтахь, шәареи сареи ҳнапқәа ааимаҳхуеит.
Ажәакала, ҳаипыртцуеит. Ҳанеипыртцлак, ҫ-саатк
ахысра калазом.

Артур рациона адырра кайтеит, атрактор аус
аруны, цшәаала ацҳахь рѣаархарц. Асаат жәаҫа рзын
ҫажәа минут агын.

* * *

Қьето акраамта лымала дтәан. Инхәытцыҫ-
аахәытцыҫоны хысбыжьқәак ллымҳа интасит. Илбон
иаалыкәыршаны кааметрак ишаҫыз. Цәалашәарак
лызцәыртцын лгәы тынчмызт.

«Ишьны еитнырыпсахлоит. Ари аҫыза аҫааста
цъаргъы исымбацызт. Афашизм аҫиара иаҫуп. Нақ
сырпыртцроуп!..»

– Иахъантәарак шәызҫеузеи? – дцааит лара иара
данааскәа.

– Аус аауеит! – ихәан, лмахәар ааникылан, тцака
атабиахь длыхеит. – Иаарласзаны хус ҳалгоит.

– Ихәа, аиаша, Анзор, ишәшъыма зыцсы таз
аткәацәа? – дцааит дгәыткәа-цсыткәаха.

– Сара акгъы схаразам, ус адтца ҳаман!

– Сабгъы идырузма абри аус?

– Ааи!

– Ари ҫаастароуп. Ус адтца кызтцада?

– Хыхъынтәи ус ихамоуп. Ихабашъуа рыцсы штоу
еитнаҳапсахлазом!

- Ани ирыщыз апхэызбагы?
- Еилых ыказам ари аус афы! Адца зегы рзы изакэануп!
- Аха шэара ишэылшон уи лыпстазаара еикэ-шэырхар?
- Мап, ус еипш алшара хамазам!
- Апсуаагы ус картцома?
- Иртаху картцааит, уи хара хус алазам!
- Уртгы зыцсы тоу ишны ишэыртар?
- Ихартааит!
- Убас пкарас иамоума абри аибашьра?
- Аибашьра пкара амазам!
- Уаргы саргы иахдеипшхар абри афыза?
- Бымшэан, уи афыза барей сарей иахдеипшхом!
- Ус угэы изаанагозеи?
- Иаарласзаны абри аибашьра еилгоит. Апсуаа рдеипш збоуп!
- Уи шпеилкаатэу?
- Апсуаа атцахъеит. Зныктэи хжэылароуп иртаху мрагыларахътэи афронт зку зегь апсуаа ирдеипшхоит иахъатэи аус. Уахагь цыхха амазам.
- Иаххэап, зныктэи ажэыларала урт шэызхэынчар, ирдеипшхома аткэацэа зегь иахъатэи амш алытцшэа?
- Ааи, Кыето!
- Нах иоурышьтыр камлазои?
- Иаба?
- Иаххэап, Урыстэылака!
- Уа инхо ажэлар рхыцхызара назоит 150 мил-лионфок.
- Шэнызкыфок икоу апсуаа рзышьтымхри?
- Избан? Ускан ауадаф изалахтцой! Иахъа хэфок ирдеипшхаз рдеипшхароуп амилац зегы еибакэу. Ёазны уаха аймак хабжамло. Кырттэыла акны ахы иакэитны икаларц азы. Бнауаак нтдэеит хэа, азэгы

имгәа кәырч ахәом. Ас еипш иагацъара икалахьеит. Америка дуззафь боригенцәак нхон зны. Иаабымгои иахъа! Абас мацара адунеи еикәшоит. Ақыртуа милатгъы заа имфыхар, заа рхәаакәа дмыртбаар, ацсыз ссақәа зфо акәыла еипш, Урыстәыла хнахәлабгоит. Акраатцуеит уи Кавказ ихәаеырц итахуижътеи. Хәычы-хәычла ааскъара дафуп. СССР ахатыцан Урыстәылатәи афедерация иаха еигъыршьеит. Убри азоуп адунеи зырхыцхыцуаз СССР зеиларыжъызгъы. Арахъ бара хәфык ацсуаа итахаз рзы бгәырфои. Икоуп аусқәа иаха итауло. Шевардназе дгазо цыбымшьан! – Афныка сцар стахуп! – лхәеит Қьето.

– Саргъы истахуп афныка! – җааитит Анзор. – Аха хацхъа ишьтоуп җа уск инагзам.

– Уи закәызеи?

– Тариал дымцхәуп. Уи инапала итахеит урт ахәфыкгъы. Абри иус даналгалак бара ихәда бәахабыжъуа цышьоит...

– Зака дысцәымгу идыруазар, ихала иеишьуан. Знапала зашыцәа тазырхаз амахагъажә, ани дуафума! Нақ дпырх, дпырухырц утахызар! – Аха бымбои ишыкоу, сара истахуп уи бара бнапала дыбшьыр!.. – Избан сара! – җаалтит Қьето.

– Бара ибыхкьаноуп уи абра дызгыло иахъагъы. Бара ибыхкьаноуп изтахазгъы ант ахәфык. Тариал дыкамызтгъы абаскак аусқәа хзынагзомызт. Аа, стапанча ахыкоу! – ицъыба иаатиган лацхъа астал афы инықәитцеит.

Қьето дшанханы дтәан, аха атапанча аакәылхит.

– Ишцакастдои ари аус? – Анзор днеиҗацшит. – Атапанча иахъарнахыс бара ибтәуп! – ихәеит уи. – Уи бсумка интатцаны ани ақырмыт иалху афны цшза афбатәи аихагыла бынхаланы асасааирта

бныѳналоит. Уа азэггы дыказам. Асасааирта астал графинкак азна ауатка ықэгылоуп, фатэқакгы адгылоуп. Бара беимаакэа бышхны, беипка тэга хьарены буатэакэа аарпшуа адиуан татаѳ бкыдиаа-лоуп. Иара дшыныѳналалак даршанхоит дызлацшуа атагылазаашьа. Агэыргъара дамехакны бышка деи-хаанза иееилихырц адта катца. Ар рыматэа ишэу сьбашьыр стахым. Еибашьѳык итэуп. Иус далга-ны бышка даннеиуа бара ибдыруеит икатцатэу... Быхиома?

– Сыхиоуп! – лхэеит Қьето.

– О, иахьак бысгэацхоит! Баала, бымѳацызгап! – ихэан, лмахэар ааникылан атабаи интытцит.

* * *

Дгарѳеаруа Тариал атабаихь иѳанааиха, Анзор днаихьзан икэакэа днас-насит.

– Икоузеи умхэои?

– Ауатка цьбаран! – ѳааитит Тариал. – Иузтада уи аѳыза ассир?

– Уареи сареи хзы иаалгеит Қьето.

– Лара илыршыма?

– Қьето ашэыр бзианы илымоуп, лзахэатра утацшхэу! Азы шыцэаз иубеит Тариал, азы шыцэаз! Амала, уара ианужэлак амцхэ апаткалеира удыруеит. Лгэы нумырхан ас еипш икоу апхэызба хазынахэ!..

– Лара дабакоу? – дтцааит Тариал.

– Ууыс уалгама?

– Ааи, салгеит!

– Урылгеит!

– Срылгеит!

– Уатэырнахыс Қырттэыла афырхатца хэа, ахьз ухылартэ ашэкэы еикэхаршэоит. Мышкызны, аи-башьра анеилгалак, ажурналистцэа таха урымто ушэ ишылагыло убахра укоуп!..

– Иабатаху афырхатца хэа ахыз. Сара ахақөитра стахуп, Қөето дсыманы, азин сышөтозар, уи лан дахьынхо Урыстөылақа сцон!..

– Мап, зхөада! Умөақөа кьақьаза иаартуп. Иахьар-нахыс Қөето уара дутөуп!

– Дабакоу лара?

– Абри рқырмыт өны убоу! – имахөар аани-кылан, аоны цшзахьы дынхьаирцшит. – Аөбатөи аихагыла унхаланы азал уныөнал. Уа дузыцшуп Қөето ахазынахө. Ах, шыри, шақа сутцашьыцуа удыруандаз!..

– Цабыргну? – дгөыргьатцөа даакалеит Тариал.

– Ааи, дузыцшуп ухөоу?

– Ааи, дузыцшуп. Цқба шөааицөажөа, шөыпсы шөшьа. Хус хшалгалак са смашьынала Акөанза шөымөапызгоит. Уаха крутахума?

– Мап, мап! – Тариал дьтрысны аоны цшзахь де-ихеит. Анзор дгыланы уи дизыцшуан. Абар, ишибоз амардуан днаөалеит. Дхыпхыцуа дыццакны хыхь дынхалан даанацш-аацшит. Абартцала дышнеиуаз асасааирта ашө днагөтөсит. Иаартны даныныөнала уи ныдитцөит. Öнытқала Анзор акы, өба, хца хөа жөаба ааипхьазөит, икалап шыта ар рбатинка ишь-хны иеикөа амака циртлозар. Зхөынтөрақөа еибар-кымыз ар рыблуга ыршөны адашьма икөижхьхазар акөхап. Иеикөа ишьхыршөаны Қөето лышка ишьаөа ааихигөит. Ахысбыжь геит знык. Уи инақөырццакны даадөылтцуөит Қөето. Дыццакы-ццакуа амардуан албаара даөуп. Арахь днацшуөит. Агөашө ахь игы-лаз амашьынахь бнеи хөа, инапы икьөит Анзор. Дук мыртцкөа амед пункт даадөылтцит санитаркак. Уи лхы рханы Анзор ишка лөыналхеит.

– Хыхъ шәхаланы Тариал дшәырееи! – рыдитцеит иара.

– Апатын Анзор, апсцәа руазәк ипсы тазшәа дыз-
беит – лхәеит лара. Иара инапы кьаны амашьына
дынталт. – Ирласны апсы дырәеины тәка дыл-
баажәга. Шәласы, айтныпсахлара иалагеит!

Асаат жәафә калахьан.

* * *

Апсцәеи зыпсы таз ауааи нақ ианиарга, харцарацәа
арахь иааскьан, Артур иаaidгылеит. Ацәажәара
изыгәагыамызт азәгы. Рыхәда адакәа еибархханы
ипшын. Уажәы-уажәы аз нырцә ипшуан иззыпшыз
рфызцәа анбааргои хәа.

Ус, аҳаракыра иафәпказ амфала дрыманы рфәар-
хеит ашьаршьаф зкәыршәыз апсы. Зегь уахь ры-
лапшкәа ндәыкәырцеит. Апхзы зыкәнатәоз арпа-
рацәа еицыз руазәк игәагыт ацәажәара.

– Сымфашьозар ари Салуман Чамба иауп! –
ихәеит уи.

– Ус угәы изаанагеи? – дтәаит Артур.

– Излархәаз ала рапхьатәи аидысларафь дтахеит уи.

– Ачхара уманы упшла! – фәаитит Артур.

Ишыпшыз аҳаракыраф иаацәыртцит афбатәи аса-
каса. Арцарацәа ааифәпшит. Артур апхзы икәнатәан
ихы лаиркәит: иара изыхәа зегь еилкаан.

– Харцарацәа зегь шыны ихартәит! – ихәеит уи.

– Избан?! – дтәаит азәы.

– Хгәы пыржәарц, хгәы хамнакьарц ари ахтыс!
– ихәеит уи.

– Афызцәа, шәыгешәыргәгәа! – фәаитит даеазәгы.

– Абан, ахпәтәигы асакаса данцаны дахьарго!

– О, Артур, абри умбакәа сара сыпсыр иаха
еигьымзи! – ижәфахыр инапы ныкәтцаны уерыгәгәа

хәә, аанаго ифыза дыжъжьо даацәажәеит.

– Анцәа уимшьааит Базала, ауафы илахьынтца дзахьцом, иҕахтдарызеи! – ихәеит Артур. – Сычкәын ихала имыхъзеит, Ацсынра зхы ақәызтцаз рацәафуп!..

– Аиеи, гәышьа, иҕахтдараны иҕоузеи, астцәкья иҳамбар акәгәышьан!..

– Хыхь иқәтәаны арахь иаацшуа ҳқызцәа зегъы рбоит, абри азоуп ари аитныцсахлара Анаара аҳаблаҕы изалырхыз, ушьтан ирцеипшу иазымхәыцзеит!

Артур рацияла Хҕыҕ диацәажәеит.

– Ачҳара гәгәа аашәырпшы, аҳаҳаи!

– Еилаҳқааит. Ачҳара ҕалоит!

Ацсцәа ааганы алафет инақәыртцеит.

Мурман арахь иҕааихеит.

– Иҕабуп ҳәа сызиаҳә Анзор, уи ацкы ҳзахьзозар жәбап! – ихәеит Артур.

– Сара исыздыруамызт ас шыҕартцоз, сыгәра жәга!

– Еилаҳқаауеит зегъы!

– Сгәы иалсит, уара уца...

– Иатахым! – ихәеит Артур. – Хара ҳган ахь ала ушьтарнахыс аитныцсахлара шәақәымгәыгын!

– Избан мшәан!..

– Избан узеилымкаазои?

– Ааи, ааи, еилыскаауеит. Аха Алио...

– Алио ахааназгъы дыжәбараны шәыҕазам.

– Дышәшьуама?

– Мап, уи ипсы таны иуаажәлар дырзынхоит.

Ари ииҳәо изеилкаауам Мурман. Аха уи итцегъы азтәарақәа иҕааанза Артур Базала иқәҕитит:

– Атдыхәтәаны иааргаз Тариал иоума, уихәацши!

– Иара иоуп! – ҕааитит Базала.

– Тариал ақыртцәа рагент иакәын, уи хара хус илазам, дара дыртәын, дара дырзынхажьуеит! – ҫааитит. Иуахама Мурман?

– Исахаит. Аха уи дақыртуамызт, дапсыуан!..

– Шәара шәыматц иуан. Ишәтахыз шәусқәа анынаигза, лажәхырца изуны хара дхашәтоит. Уи залшом ахааназгы! Ачархәафы азәгы дитахзам. Шәара шәфы дыкоуп, иахышәтаху дыжәга! Наҕ дақәшәх атрактор! – адтца ҕаитцеит.

Тариал даақәхны уа ддыргылеит.

Нас атрактор адскы зкыз иахь инапы иҕьеит ддәықәларазы. Зегь уахь ианықәла алға нықәырчны иҕынеихеит арнықәцаагы.

Азыхь иамаз адәхәыпш аҕы иназахьан еипш, атрактор ааныркылеит.

Адсцәа руазәк аган аҕы ишьтаз ашьыршьаф иқәихын дғагылеит.

– Шәымшәан! – иҳәеит Хьудар. – Тариал ачархәаф гәгәала ижәны дыкан хайшьырц данхысуаз, сыжә-фахыр ихәит ауп уаха акгы. Еицыз рахьынтә сара сеикәхеит. Ишыкалаз ушьтан ишәасхәап...

Рылағырзқәа рҕыкәкәа дгәдыркылеит, Хьудар. Нас атрактор трысны хыхь инафәлеит.

* * *

Ахәынаа иқәыҕуеит ахәхәабыжьқәа. Ас еипш иҕаз игәытшьаагаз ажәабжь заҳаз ажәлар еигәныҕит, ршьапы иқәгылеит, хара дыка, ааигәа дыка, изыл-шоз зегы Царцука амға иқәын.

Адырғаҕыны ашьыбжышьтахь Ахәынаа атцака адсара еижәхашьшы изҕыкәыршаз адәхәыпш пшзаҕы, хазы итахкааны икатцаз атыц аҕы, царцу-аа ирзеипшны аибашьраҕы ирыцәтаҳаз ртеицәа ахьыржуаз анышә иамардеит фҕык реибашьцәа.

Аамтагы цэгъан аҕнытә, ажәлар рацәафны реизара шшәартаз еилкааны, зда цсыхәа змамыз ауацәеи агәакъацәеи алархәны, имџапган алахъеикәтцаратә митинг. Хар змамыз ҟыцъа-хҟы гыланы итахаз афырхацәа ирыхцәажәеит, рыхтысқәа рхәеит. Ашьтахъ шәтыла иҟычаз акәыбақәа цшьаала анапы гәгәақәа иааныркылан аены иржхъаз адгбыл аҟы мацк-мацк нарыбжъатцан анышә иамардеит. Иржыз афырхацәа рханы иадырсит рыхъзи рыжәлеи зхәоз адыргақәа. Урт рхыцхъазараҟы иҕан: Алиас Арсана-ица Нануа, Алиса Абзагә-ипцха Баалоу, Алхас Шьақьыр-ица Хәцъым, Цьон Алықьса-ица Нартба, Салуман Аидар-ица Чамба, Кьесоу Алмас-ица Цыкырба.

XIII

Ашьоура

Абаталион «Ахәынаа» аштаб аҟы аилацәажәара рыман. Нар Абатба иааирзырџит еизаны иҕаз агәыпқәа рцызасцәа. Ара дыҕан аполк аштаб аихабгы Хҟыҟ Чәгәба.

– Ари ажәамш рыџнутқала акыр агәамтцрақәа хрықәшәахъеит! – дналагеит уи. – Аибашъра ацны цшыхәра идәықәахцаз харцарацәа рҕырак хәцәтахеит. Абри аан наҕ-ааҕ уи апшыхәра иахылҟеиааит аибашъра дуқәа. Ага иеазыҕатцаны, амч дуқәа еизганы харцарцәа рнеира дазыцшны дкылатәан. Атагылазаашъа шыцәгъазгы, ипсәта сакәыхшоуп, Алиас хадара зиҟоз агәып ирылшаз, урт ирычхаз ажәала иузеитахәом. Харцарацәа тҕәаны иахътакызгы иаадырцшуан агәымшәара дуззақәа.

Ашьтахь айтныпсахлара ахьызтаны харпарацәа кыдтаны ишны ихартеит. Абри аҕаастеикәатцәа далацшит машәыршәа еикәхаз Хьудар Апсанба. Уи ахәра шимоугы иахьатәи хаилацәажәара далахәуп. Ахьыз ду зчапаз харпарацәа анаажуаз шьоукгы хауаажәлар ншәыртцәеит хәа аҕыпныхәа сыртеит.

– Дарбан уи аҕыза зхәаз!.. – игәы пыжәжәо дааткҕеит Хьудар. – Сара дыстәызаргы сиеигзом, дышьуеит!..

Уи икышә қәацқәацо акәарахәа деитцасуан. Ахацәа аибашьцәа дрылатәамзар икаларын уаҕы ишимбац дхәааны хәычтцас инеиматәаны атцәуара далагар.

Нар ҕапхәа иааирзырҕит.

– Уи зхәазгы деилахкаахьеит. Ичкәынцәа ҕыцәа аибашьра зылшашаз Гәдоутака идәықәйтцан, афатә-қәа ахьыршо аскладқәа рҕы аус руеит хәа хахахьеит. Нас мышкызны аибашьра зеилгар, бцьарла ргәышпы ҕычаны абаталионқәа харпызан хәа, ихынхәуазар акәхап. Уигы аадыруеит.

– Нақ ақыта далышәца ус еипш апаника зшьтуа! – ҕааитит еибашьҕык.

– Нас изқәа ршьышып хәа указма, сыла ишабоз игәтасын ацсыжрахь днамышьтзакәа Ткәарчалка ддәықәыртцеит! – ҕааитит Нар. – Аус ахы ахьцо еилымкаазакәа атцәы халазтцо аҕа дахьиеигу егы-казам. Хәра хбаталион иатәу еибашьҕык итахара иа-разнак иахныпшуеит. Уи хзеилымкаауа хаказам. Зегь зхаххәаауа цшыхәра идәықәахтцаз хаибашьцәа роуп. Урт ззахашьтыз хкытаҕы ахьз-ацша змаз Рашьыт Машьыхә-ипа Цанба ицшәмеи иареи ралгаракәын. Урт ирлахьынтахаз иахьанзагы еилкаам. Цоуп, хәра дхамоуп агент, аха уи аган ахь уааҕытәыҕса днарышьтуам, игәгәаны ирыхьчоит. Икалап ҕапхәа

егъырт кыдтцаны ишыны иахъырттаз азы. Аха ахтыс икалаз шыкалаз иалахъыз иблала ибеит. Адунеиафы аитныцсахлараф ақыртцэа аткэацэа шыны изтэу ирыртоит хэа, рылоухэар уи ус акэзам ишыкалаз хэа дара уёагылоит. Са сгэаныла абри аан ахтнс зхата зыблала иалацшыз ашахат данцэажэалак ирхэараны икоузеи ақыртуа фашистцэа. Иахэац ахэоит хэа урт ацша ирфанагалалак цэырыргоит, аха амци атабыргги рзеилымкаауа икоума убри иазызырѳуа! Убарт ахтыскэа зегъы ашэкэы антцара даѳуп Царцу иатэу хашэкэыѳѳы Катул Кэчыр-ица Кэытцниа. Уи ар ркорреспондент хэа ашэкэы ицахтцеит, Мрагыларатэи аштаб дуаф цкэа агэра ргазом уи иантцамтакэа, аха хара уи игэра аагоит, есеынтэи амш ахтыскэа еизиги итцазгэыданы иказам.

Шэхатцкы аибашьцэа! Ихахькэаз зегъы цкэа ххафы иааганы ханрызхэыцлак, иаины иаакэгылоит ихадароу зтцаара дук: ианбанза хачхауеи апкацахэа ихахкэо акамчкэа, иаины иаахадымгылазеи ашьоура аамта?.. Ааи, афызцэа, ахахэ уршьыргы ицжэоит, хара хгэакракэеи халагырзкэеи ршьа утэуп. Иаарласзаны, цшра камтакэа! Арпарацэа ушьтак ирзычхазом ирыхькэахыоу, абри аитныцсахлара иханахэоит урт агмыгкэа рфашистра, ари чхашьа амазам! Убри азоуп, укатцкы Хфыф, абра хазуцхъазгы. Аполк апызеи уареи уатцэытэкэа Мрагыларахьтэи афронт адткакатцаѳи аштаб аихабацэеи идшэырдыр хтагылазаашьа, иаарласзаны абри аус ианахамтцгыла, аибашьцэа ажэыларахь еихоит, урт ршьа рурц ртахуп!..

Хфыф Чагэба дѳагылеит.

– Анапынтца исышэттаз иахьа ма уатцэы атып икэтцахоит. Харгыы хтыц афы хааилацэажэакэап. Амала сызлашэыхэо, шэыхшыѳ шэапысны шэхала

ихэыцны, ажэылара шөөазышэымкын. Уи акым-зarak шэнаҥазом. Иахэа шэнеины Арагэашэа шэнапэҥы иаажэгаргы, уатэы ишэымырхуеит. Уиаткыс еиҥу вариантқэакгы хэыцны ихэмоуп. Афронт аихэбыра рэаҥхэа иқэхаргыларц хтахуп. Хгэы иаанагоит даргы ирыдыркылап хэа. Уи закэ варианту иаарласзаны ишэахауеит. Убри акнытэ абри афымш ибзианы шэыҥсы шэшыа, шөтехника шэнахэаҥш, аҥбаҥханы шака шөтаху иахэа ма уатэы ишэоуратэ икахтэоит. Автомат ҥыцқэагы аахашытэуеит, резерв хасабла ауаа ишэымоу зегы ршыапы иқэшэыргыл. Шэгэы иаанамгаит харгы хшыа аауыр хтахым хэа. Уаха царта хамазам, хачхара хыжжзаны ихалахэеит!

Сара шыта уаха хэатэ сымазам, хшыоагылаз еицштэҥка амоа сықэлеит исашэхэаз анапынтца атыҥ ақэтараз.

* * *

Арагэашэа ахэынтқар инеира иазыҥшыын. Едуард Шефардназе даазқэылаз ақыртэа рхыгэгэартақэа дыртаауа далагеит. Уи ибон аибашыра иаха-иаха аеитдыхра ишаҥыз. Хымш рыла Аҥсына шыаҥыны дахысырц итахызтгы, уажэ даазқэылаз хымш хышықэса рахы ицэцар хэа дшэаны лассы-лас-сы ар рыматэа ишэтэаны аибашыцэа дыртаалон, драцэажэон, ргэы ирхатон. Иахарак уи ус ахы-каитэоз Акэа ақалақь акэша-мыкэша акэын. Аха уажэы итаххеит ус еицштэи аныкэара мөаҥигарц Кэыдры аҥшахэеи Очамчыра араиони иатэыз акрызтазкуаз аибашыратэ тыцқэа рҥы. Уажэазы иа-лихит Арагэашытэи ахыргэгэарта. Ахэынтқар иаара, хэарада, имазан. Уи имзакэа иархэеит арт атыцқэа рҥы ашэартара шыказ, аҥсуа цшыхэыоцэа амөақэа ркыр шрылшоз, аха иара дхыатцыр итахзамызт.

мраташәарахь иааиртәит. Еикәышьшы игылаз анхарта җнқәа инарешын адәхәыпш ахьынтәоз абнараҭы ианлеи даатгылеит. Ишьтахьҕа иааиуаз аихабырагы акәалзы зкәыршаз рмашынақәа атлақәа рымтқан инадыргылан интытны иаанапш-аапшит.

– Ицәгьамкәа шәынхоит! – ихәеит Едуард дна-зыдгылаз атабиа дынталан. Иаразнак аибашьцәа ааикәшеит. Апсшәа анрейхәа ашьтахь уи дрызтцааит:

– Шәускәа шпацои?

– Атабиа хгәы таптәеит, – ихәеит еибашьфык. – Иаамтоуп ажәыларә!

– Ааи, ааи, иаамтоуп ажәыларә, ҭатқак иҕам апсуаа ххыччо ххы ҕахтәит.

– Аакыскыа абранзагы имшәәзакәа иахтааит дара, аха апатын Анзор инапхгарала урт цкьашәҕыа иқәахтәит!..

– Сгәы иахәоит шәцәажәашыақәа! – ихәеит Шевардназе. – Шәгәы ишпаанагои, шәымч шәақым-гәыҕеи?

– Амч ахшыҭ анацу иахагы ҕағәҕахоит, хара хпыза Анзор игәра аагоит!..

«Сара сакәымкәа Анзор иоуп зыгәра рго! – илақәа кәыс-кәысуа даахәыцит Шевардназе. – Уи ҕеила еилкаатәуп!»

– Шәус бзиахааит! – ихәеит ахәынтқар.

Ихынхәны Арагәашыа ашкол аҕы ианааи аштаб ахь имҕахытит. Дшеи-шеиуа иааиуаз аихабыра днарпылт Қето.

– Сызғаб затә лоуп! – ихәеит Тенгиз. – Қето лыхъзуп!

– Хара хқыртүа зғабцаагы рхы иеигзом! – ихәеит Шевардназе. – Сгәы иахәоит ар рыматәа бышәны бахызбо!..

– Иҗабуп!..

Ауада тбаа иныџналеит. Едуард Анзор ихы наи-
қәикит.

– Апатын Анзор, иааркыағны иахзеитахәа ужәы-
ларцны иутаху. Сгәы иаанагоит апатын Бенизеи
уареи шәхы еидкыланы уи аоперация аус адуланы
шәалгахьеит хәа.

– Ари аоперация «Ацшатлакә» захьзу апатын
Анзор иоуп авторс иамоу, – җааитит Тенгиз. – Аштаб
ағғы иқәиргыларц дыкоуп!

– Нас, нас? – уи дазғлымхахеит Шевардназе.

– Азин сышәтозар! – даацәажеит Анзор.

– Хаузыцшуп!

Анзор днеины атзамц ағы икнаҳаны имаз ар рых-
саала аңарда днахан, илаба хәычы ала изызырџуаз
ирзеитеихәон атагылазаашыа.

– Сара сзабашыырц стаху ақыта иахьзуп Царцу.
Уи иамоуп Ахәынаа захьзу, Мрагыларахьтәи аф-
ронт ағы зегь ратцкыс ихараку ахәы. Убри ахәы
зегьы ацсуаа рнапағы икоуп. Абри ақытағы сын-
хон саргы. Иахьа сыџна исцәызны икоу снапағы
иаазгарц стахуп. Убри азы икататәузеи? Апатын
Тенгиз Бенизе иполк злашьақәгылоу абаталионкәа
џба хәышә-хәышәџык аибашыцәа ихамоу азхазом.
Урт иааныркыло ахыгәгәартә Ламыс аҳаблеи Бжьоу
аҳаблеи пжәаны ианжәыло аамтазы Кәыдры нырцә
резерв хасабла, баша итәоу аполк Доу аҳаблахь ии-
аганы, хә хбаталионкәа рыгерымаданы иандәықәла,
уи амч азы пжәареипш иузынкыло иказам. Аха арт
афполкк аихьзара рымазарц азы даеа баталионк
мрагылара шыкоу иандәықәла ацсуаа иаразнак ала
еигәныџаанза, хара Ахәынаа ххалоит. Знык Ахәынаа
хнапағы ианыкала, амацәаз итаку Мрагыларахьтәи
афронт алахьынца збахоит. Исхәарц истаху:

Ахэынаа хнапафэ иаамгакэа, Очамчыра араион гашьа амазам, иагьа зымехак тбаау ажэыларакэа мѡацаагаргы. Сара сажэа салгеит!..

– Нас иарбану унызкыло? – дтцаит Шевардназе. – Сара Анзор игэра згоит: ишэт иатаххо хэа ишэымоу аполк, ишэт даеа баталионк, шэхы иашэырхэа авиация, атанккэа, артиллерия. Ахэынаа жэга!.. Ианбазалшой шэара шэтэала аоперация «Ацшат-лакэ» амѡацгара? – дтцаит ахэынтқар.

– Харгы ххы ааидахкылароуп! – ихэеит уа игылаз аинрал.

– Мчыбжьык шэызхару?

– Ихарацэоуп! – ихэеит Анзор.

– Ииуль мза 4?

– Уанза хееибахтап! – ихэеит аинрал.

– Ихарацэоуп! – ихэеит ѡацхьа Анзор.

– Бжынтэы ишэа, знык ипќа! – ѡааитит аинрал.

– Умыццакцэан!..

– Сара истахуп ирласны скыта тарцэны, абри аенытцэќьа Қьетои сареи хчара ќаларц! – ѡааитит Анзор.

Зегъ Қьето иналыхэацшит. Лара дыцхашьаны лхы налырќэит.

– Ишэзеигъасшьоит аиааиреи анасыци! – ихэеит Едуард Шевардназе.

* * *

Ашьыжъ данаапш Қьето акраамта ацхыз илбаз дазхэыцуан. Аазиз Кэыдры еихтцэаны ацсуаа рахъ диасижьтеи ицстазаашьаз хэа акгы лыздырамызт. Иаха Арагэашьантэи дхынхэны данааи зык лыќэтэаны дахьнышьталаз лабѡаба илбозшэа даалхагылеит Аазиз. «Ара уаазгазеи?» – ашырхэа дѡацќьеит лара. «Қьето, уажэыгы ара быќоума,

нак Урыстэылака бзымцазеи?» – дтцааит иара. «Саб сизыцшуп, иускэа дшаарылгалак уигы дсыманы уахь хаиццоит! – лхэеит лара. «Ирласны шэышзахэо шэца, саргыы снеиуеит иаарласзаны!» – ихэазаап иаргыы.

Иацы илаҳаз лгэы ҕкааны иаман. Анзор ҕацхьа ирҕыцны аус баацс игэы иҕеикит. Ахэынтқар икынтэи уи лыцха аниоу ихылца атцыс танатцан, шытарнахыс уи ажэыларада, ҕа уск далацэажэомызт. Иара итэала, апсуаа рныртэара шыоураны ицхьазон. Х-нызқьык иреитцамкэа ақыртцэа рымч ыкан. Апсуаа ари амч рзаанкыларызма? Абри азтэара хы-ухьыуа Қьето лгэы итцан. Икаларызеи, цхыраарас илтарызеи Аазиз. Урт анеипыртцуаз аламталаз уи илеихэеит, зеипш камло егыыкам, аказы сыбтаххоны бкалозар, цсыхэа змамыз жэабжык сзынабыцхарц бтаххозар, Арагэшьеи Бжьоуи рхэааҕы, хэышэка метра мрагыларахь бышнеиуа былапш ақэшэоит фым-цала азы итцырхуа зтартэо абак ду. Уи дахылацшуеит Сурен захьзу ахатца. Бтэауеит: «Дабанхои Ануш захьзу ахкэажэ?» Дтцаар: «Илзыбуазеи Ануш?» Ибхэоит: «Ануш илаазоит атурша злырхуа ақэйд. Уи ашьтахь Ануш лыфны бнаганы дыбирбоит.»

Иахьатэка , дыцшаатэуп уи азы зтартэо абак иахылацшуа Сурен, дназхэыцит Қьето. Аха уахьгы итэоуп Анзор дызхылацшуа аибашьцэа. Бжьоуи Арагэшьеи рхэаала машьынала сыбжьалар, хым-пада, Анзор ируаа сааныркылоит. Уиатцкыс ҕа мҕак Арагэшья аҕааҕы снеины уа цара сыбжьалар иаха еигьуп.

Асаат жэаҕа рзы лмашьынала Арагэшья мра-гыларахь ала игаз амҕа даныланы дтцаа-цшаауа, нахьхы днықэцшуа абак ду ала дышнеиуаз, уи даназааигэаха, цхэыск длызтцааит:

– Азы иахылапшуа Сурен дызбар стахын! – лхэеит лара.

– Уи дынхоит абра бзыдгыло аонафы.

– Дызбар стахуп! Сурен ихъз хэаны ғылттит апхэыс. Уи аакыска абак афы азы ртэны крысфоит хэа аоны дааины дыкан. Ар рыматэа зшэыз апхэыс даниба игэиғанитцеит.

– Сара ар рпрокуратурафы аус зуеит, аха шэыс-цэымшэан, – лхэеит Қыето. – Дабанхои Ануш захъзу ахкэажэ?

– Илзыбуазеи Ануш?

– Ануш илаазоит атурша злырхуа акэыд.

– Арахъ бымғахыт! – ихэеит Сурен.

Қыето ашта дынталеит. Даанапшаапшит. Цабыргны, атурша злырхуаз акэыд ахақэа ирықэтцаны иахъеикэагылаз урыхэапшыр угэы азнархарын. Ануш уи аутрафы аусура дағын.

Қыето илхэеит дзызнеиз. Ақбаад ғыра илымаз цэырганы Ануш иллырбеит.

– Иахъа ма уатэы абри ашэкэы апсуаа рнапафы ианыкамла, атрагедиа дукалоит: ақыртцэа ажэылара ргэы итоуп ииуль мза 4 рзы.

– Уа ишэымада? – дтцааит Ануш.

– Схатца.

– Ихъзузеи?

– Аазиз Мирзаканов.

– Ааи, ааи! даапышэарччеит Ануш. – Уахатцэкъа ироуратэ икахтцоит!

– Итабуп, сгэы атэымг алышэхит! – лхэеит Қыето. – Шьта сцалап!

– Ус икалазом: азэы дшэазтцааргыы атурша аашэхон. Сара стурша иафызоу ара азэгыы имазам!..

– Аиашатцэкъа! – даапышэарччеит Қыето. – Жэла-сы мацк сышэт, амцхэ стахзам. Аибашьра еилгар нас тынч сышэтаауеит.

– Ҳара асас еснагъ пату ҳазиқәуп. Мышкызны шәнымџахытцны шәкалозар – бзиала шәаабейт!..

* * *

Мраташәарахьтәи афронт аштаб ақынтәи Хәығә Чагәба изыпшы. Аштаб айхабацәа зегъы шыжь-натцы уахъ ирыпхьон, аилацәажәара ирымаз ианалга ашьтахъ, рацияла адырра картцейт уи амџа дшықәлоз.

Шыбжьаара пытк шагыз Артури Хәығәи машы-нала икылкәа иааит Ахәынаа. Иаразнак абаталион иатәыз агәыпцәа рпызацәа ирыпхьейт Ахәынаа аштаб ахъ. Иубартә икан акрызтцазкуаз ус дуззак иалацәажәараны ишықаз.

Еизаз ааирзырџит Хәығә Чагәба. – Уажәраанза шәгәы итыхоз, шәыззмыртынчуаз ашьоурахы хаиасуейт, ихәейт уи. – Ажәылара амш, асаат зегъы уашьтан ишәирдыруейт шәара шәыштаб айхабы Артур Апсанба. Сара уажә ишәасхәо зегъ хәааны ихәмаз ауп. Уи нахьхы ахшыџа дуқәа ахьтәоугъы халацәажәейт. Ҳара рыцхарас еснагъ ихәмаз ххып-хъазара амачра акәын. Иарбан жәыларазалакгы баталионк ахала уи аус анынанагзоз рацхьатәи аидыслараџа ага ааха итаны шытахькәа дхьатцуан, аха саатк, џ-саатк рышьтахъ амч ҫыц ианрыхьзалак, урт ирҫыцны ааха ихартоз хзынкыломызт. џац-хъа ахыгәгәартә ирымаххыз дыргъежьюан. Абри хәҫзан. Абри хамч агон, абри харцарацәа рыпста-заара ҫахнатцәон. Сара идырны изласымаз ала, гәыпџык шәбаталион ақынтәи иртахын харцарацәа антадырха, ргәаг хытцны ижәылар. Агәра згоит, рацхьатәи аидыслараџа апыжәара хара хтәқәа ишә-аныркылоз, аха џацхъа иахцәыргон уи аиааира хамхны. Ҫақы иамусуп мрагыларахьтәи афронт

ифны идэықэлаз амѡа кны итэахьоу агэып рыла-
хысуа индыртэоит.

Х-гэыпкны икоу ацшыхэыѡцэа хадара рыр-
тоит: Цьамфер Сардиан-ица Ашьхацба, Сетрак
Карбашьян, Аазиз Мирзаканов. Абарт зыхьз схэаз
аангылоит, егырт шэтыпцкэа рахь шэцаны шэыпсы
шэшья, шэабцъаркэа шэнарыхэацш, уатэтэи аи-
башья шэеазыкашэтца...

* * *

Шаанза Арагэашьятэи аштаб афы даннеи Қьето
лаб даахьан. – Папа, уареи сареи хаицэажэар стахуп,
– лхэеит лара. – Анзор даахьома?

– Анзор ахыгэгэартақэа гэеитоит! – ихэеит
Тенгыз. – Сзыбтахыз?

Ашэ ныдылтан лаб иѡацхья днатэеит. – Сара
уаха сзычхазом, сыбналар стахуп! – лхэеит Қьето.
– Анзор ихы еилаганы дыкоуп ахэынтқари иареи
еицэажэеижьтеи. Шьяѡак сицыршэар калом. Ари
иаанагозеи?

– Саргы истахуп Урыстэылака бдэықэыстцар, аха
уажэазы уи залшазом. Анзор зеггы иреихэахьеит
бхэаны бышизтэоу. Иаалыркъяны быбналаны
бцар иаасгэыдтцаны сишьуеит. Бара ибхэан еипш,
ахэынтқар абра дааны диацэажэеижьтеи, генералк
иахасабала ихы ишьоит. Сара иаасхэо зынзаскгы
дазымхэыцуа далагеит. Икахтцарызеи? Иамузар,
хацшып амза цшьбанза. Иахзаанаго аабап уи амш!

– Угэы иаанагома ақыртцэа аиааира ргап хэа.
Апсуаа рхыргэгэарта ус унагэыдланы иузго икам –
Аазиз исеихэон.

– Ианба? – ицъашьяны дтцаит Тенгиз.

– Ара даныказ!..

– Шака сгэы тыбкъазеи, иареи बारेи шэеикэ-
шэозшэоуп бышцэажэо!..

- Исгәапхар иарей сарей хәиниоит!..
- Қыето!.. Сыказына, бызлаңажәо закәызей? Уи икәмло усуп, хәыңығы хтабырхоит!..
- Умшәан, папа, акымзарақ хәхзәм, Аазиз дзыдгыло аус саргы садгылоуп!..
- Қыето!..
- Аңсуаа Арагәашәа ирымоу агент дыздыруеит. Уи ила исыңхәит ақыртңәа ииуль 4 рзы ижәылараны ишыкоу!..
- Хабшыит Қыето... ианеилыркаа!..
- Еилыркаахәазар шыта сынкыдтаны сыршыхаа-заарнн. Иамузакәа Урыстәылақа хзымцар аңсуаа рахә хәиасуеит!..
- Қыето!..
- Умшәан, папа, Аазиз даххәмоу акы уаңәымшәан, уи уаргы саргы хәикәирхоит. Сара схеиңштәкәа игәра згоит уи ахатца!..
- Қыето!.. – ишәамхқәа рыңбагы днарысын дөагылеит. – Сыхаара сыңха, бара ишыбхәаз икәзааит. Сақәшахәтуп!.. Аха ирласны инагзатәуп ари аус, иеилыбкаау?
- Итәбуп, папа, идуззаны итәбуп!.. – Қыето лылагырзқәа ихәкәкәалаз аалырбан днеины лаб изамфә днагәзит. – Иаарласны аңсуаа рагент дыңшааны Аазиз изысыңхауеит иара иахә хшиасуа ала!..
- Адәахы быжықәак геит. Машынала иааз Анзор Гиго иаңәхара дағын.
- Абри ура узыңсахуа уаф дыказами? Уахгыңынгы умала аштаб узыхьчөма?! Дабакоу шәеихабы?
- Дыкан - дцеит! – ихәеит Гиго.
- Нас дағыау арахә даафналеит.
- Апатын Тенгиз, ахәчаң реихабы иаңәажәатәуп даәа ыңыа хәитаратәы. Гиго ихала аштаб дузза изыхьчөм!..

– Уахынла ыыца иртоит.
– Иабакоу, избазомеи?!
– Са сияцэажэап урт реихабы данааилак. Уи
пытѳок афыжэрагы бзиа ибоит!..

– Ассир сахауеит! Икышэ тапыстѳоит даеазнык
афыжэны данызба!..

Амза акы инаркны харгы абра ачацшыара
халагоит. Апатын Тенгиз, шэара зны-зынла Ла-
мыс ихабла гэатаны шэаалароуп. Уи аганахыгы
ахылапшра рыгэгэатэуп!

– Уахь сцап хэа сахасабуп иаарласны!

– Папа, саргы афнынза сцароуп, уаасзыцшы! –
лхэеит Қыето.

Анзор Қыето лахь дынхьахэын ґааитит:

– Иахьарнахнс, Қыето бара хара хполк бахыпхьа-
залоуп. Уаанза мраташэарахьтэи Кэыдырхыкэгы
былацш ахын, аха аштаб дуаґ срыхэан хара хполк
мацара бзынрыжыт. Аха сгэаныла хара хаибашыцэа
цэгьара кэзтѳо уаам, уиакара аустѳаатэкэа бмоур
калап!

– Ус шэгэы изаанагозеи апатын Анзор? – ґаалтит
Қыето. – Аакыскьа Ламыс ихабла икалаз ахтыскэа
зегы тѳааны ар рпрокуратурахь ишыттэуп. Уи зе-
гы шыкалаз тѳааны аиаша аѳра халагар, азэырѳы
итабуп хэа пархэазом!

– Уа биашоуп! – ихэеит Анзор. – Аха усқан бара
бабгы аполк хадара элеитѳо ала икэакэа ршышь-
рым!

– Сара саб аполк ахадара аитѳит. Уигы ихы рым-
шышьыргы уаргы Анзор зынза уссирым. Аиаша
аауырцшуа уалагар...

– Еилкаауп! – ихэеит Анзор. – Бара избо ишэартѳоу
цхэысзаап!..

– Угэы ишѳаанагоз! – даапышэарччашэа калтѳеит,
аха лыгчацшь зынзагы ихаамызт.

* * *

Ахэлара ааигэахо ианалага, алада инаркны афа-
данза Ахэынаа ахыгэгэартақәа ааныжһны, тҕака ил-
бааит аибашыцәа. Зеипш ҕамло егыҕам хәа, ахәаақәа
рҕы гәыпқәак хлапшра арто инрыжыит. Уи – Анаара
ахәы уахһынхало иҕаз ахыгэгэартақәа рҕы. Асаат
фба рзы ижәылараны иҕаз Мрагыларахьтәи афронт
иатәыз аибашыцәа, рапхьатәи ахысрақәа дыртцысыр
акәын.

Аус гэгәа знапы ианыз заа амҕа иқәлаз апшы-
хәыҕцәа ракәын. Урт бнала мацара ишнеиуаз,
Арагәашьей Бжьоуи рыбжьара ианней, хамтакы
рыпсы ааитаркит. Амза атахамтаз акәын, аха заа
абнара илсын, уажә адгһыл ахтыраҕы ршыапы
анықәдыргыла, иаха иахьцоз рбартан. Апшыхәыҕцәа
иртахын заанатц ақыртцәа зхылапшуаз Аргәашья
иахыкәшаны аштаб аҕы икылсырц. Убри аҕынтә,
Сетрак Карбашьяиан агәатарақәа иҕаитцахьаз ала
мачк аерманцәа рхабла мрагыларахьтәи ахәаақәа
рыла иахыкәшатәын, уа иаман акылхара, уи ага-
нахь ала уаҕ изыхьчашаз уаҕ дықәдыргыломызт.
Апшыхәыҕцәа хәычык рыпсы аныршыа ҕапхьа амҕа
иқәлеит.

* * *

Кәыдырхықәахь, Ламыс ихаблахь, ар уманы
уахыкәшо иҕамызт. Аакыскья хаибашыцәеи
ақыртцәеи еидыслеижьтәи ари аган азәлымхара
артан иаха идыргәгәеит, Доуҕа узлацо амҕақәа
зегь пытәтцәаны шыаҕацыпхьаза реибашыцәа
кылартәаны, иааҕәымтцзакәа ахысрақәа ирҕын.
Ианааилахәлалак, имлашыуа ацута иалалаз абга-
хәыцқәа реипш, ана-ара ахысрақәа дыргәгәон. Урт
еибыхәаны ирымазар акәхарын, гәыпқ ахьтәаз
рызхара ихысны ианалгалак, ҕа гәыпқ ирымнадон,

абас мацара, иаашаанза иахьцэытцатэаз ацсуаа рганахь ахы рханы ахқәа дыршәуан, аха баша ахауа иналазытны иґыцәауан ахымцақәа ꞑацшь- ꞑацшьза ажәџан ахь иалартцоз. Ацсуа цшыхәыџцәа, уажәадагъы иазгәахтахьейт, уи рхы иархәаны еилыркаауан раґа дахьтәаз, нас ма ихыкәшаны ицон, мамзаргъы мазала рааигәа инеины арткәацга рылацжәаны индыртцәон. Аха уажәтәи ажәылараґы ргәыреанзамкәа, рхы-ргәы тызкьашаз амцабз рылажьны, хгартак роуаанза рныртцәаракәын иртахыз. Аха асаат фбанза макьана такәаамта набжьан...

* * *

Цас ирузшәа абри ауха џыцъа ақыртцәа аџы ржәын аерманы хәсақәа амш рыларгарц иалагеит. Ацшәма зыкны иказ ичхаит, ичхаит, аха ила шаацшуаз ицхәыси изґаби ажәқәа рборахь мчыла ирыманы ианавала днарыхьзан, руазәк иавтомат кыдыргылань иуыс нап аиркырц иеазишәон еицш, акәкәахәа автомат мца нарылеитдан, ахәымгара згәы итазкыз дыхәны иара дыџны дцеит. Ахәхәара аныкала ауаа еизнагеит, ицан аштаб аґы Қьетои Анзори рыманы иаан, тцхыбжьонынза уи аус аттцара иаґын.

– Иаазқәылаз ақыртуа еибашьцәа иааузымчхаратә ала рхы мџапырго иалагеит! – ґеалтит Қьето аус еиқәыртәаны рышьтахька ианыхынхәы. – «Уара ишутаху ицхьаза, изыцәшәаша приказк тыжьны хаибашьцәа реаґера аанахамкылар атынч уаа таха рырымто иалагоит. Ари ушьапы уқәнакьар ауеит, Анзор!..

– Ибхәо иашоуп, соупшәыл! – игәы каханы даацәажәеит иаргъы. – Хацшып абри ахымш, ҳа хжәылар апыжәара анамга бара бсыманы сықәтцуеит! – ґеаитит Анзор.

- Иаба? – дтцааит лара.
- Иахьяабтаху!
- Сара узлазбо ала ухьатцырц угэы итазаап! – дыхшэааны илакта дынтацшит. Сара сыцсы, схы здыстцараны икоу ахатца дшэыргэыдахар стахым. Иухъзеи Анзор... Умч агэра умгазои? Ацсуаа урыцэ-шэазар!.. – гэагла лгэы пейпеиуа днеизыцшит.
- Бара ибыздырзом ацсуаа закэқәоу? – ҕааитит.
- Изақәқәозеи:
- Урт ргэы нурхар адгьыл атца уқазаргьы уцшааны ршьа руеит...
- Ус угэы изаанагазеи уажэы?
- Ани аитныцсахлара...
- Нас, нас.
- Уажэыгьы сыбла ихгылоуп:
- Уара удтцала икыдтцаны иршьит зегьы.
- Ааи.
- Ани ирыцыз аздабгьы?
- Ааи.
- Изыкаутцеи ус?
- Уи сара сымацара исыдтцамызт, уи Қырттэыла ар реихабыра зегьы рыдтцакэын.
- Саб идыруазма уи?
- Мап.
- Иамузоз нас икыдтцаны имшьыкэа, рыцсы штаз еитныцсахланы иоушэышьтыр?
- Иалшон. Аха ус кастцар ргэы-рхы рымкъаны ишьамхнышлоз цьысшьон. Аха исзеилымкааит акы: ацсуаа ахааназгьы аға ицэшэаны ишьамхнышлазом...
- Саб дабацей? – дтцааит Қыето, уи дшыкамыз уажэоуп иангэалта.
- Ламыс ихабла атагылазаашья гэатаны дхынхэ-уеит.
- Сара сыцсы сшьар стахуп – лхэеит Қыето.

– Бца сара скабинет ахь, сара макъаназ Тенгиз
иаара сазыцшуеит.

Қьето хыхь дынхалеит. Ауада ашә аалыртын,
дышиашаз адиуан тата днаниаалан, лнапқәа аалгәы-
тацсаны ацәа леалтеит.

* * *

Аерманцәа рхабла иахыкәшаны зқәала уи из-
неиуан уажәы. Амхы латцартеи ататын еитахартеи
рыдгьылқәа иртысны ишнеиуаз, анхарта тыцқәа
ианырзааигәаха, Сетрак Карбашьян даатгылеит.

– Шәара ара шәысзыцшыз, сара сымахә икынза
снеины сааип! – ихәеит уи. – Сыцкәын хәычы Ашот
саааиациәажәр стахуп.

– Гәфарақәак рыманы афны рчапшьозар: җааитит
Аазиз. – Иахыгухәаауазеи, уара, Цьамфер:

– Ақытаҗы ацхырааразы ар аарышьтхьазар еил-
каатәуп! – ихәеит Цьамфер. – Макъаназы уаф дыкам-
зар ҳара ҳус арманшәалоит. Зака аамта уадхалари
умахә икынза уцаны аара?

– Саатбжакгы садхалом – ихәеит Сетрак.

– Ус акәзар уца! – җааитит Цьамфер. – Уажәы
асаат жәафа рзы хәминутк агуп. Хаузыцшуеит
акы абжанза. Уанаҳамба ҳааилацәажәаны амфа
ҳақәлоит.

Атцх лашьцан. Сетрак иаахытәтцәа-хытәтцәаны
имфа ркьаҗуа дниуан. Узмышәоз, ахабла иамаз
алақәа ракәын. Ожәааны, дарбанзаалак азәгы
адәахы дныкәомызт, абцъар зкыз ида. Уимоу,
афны иахызгы ртцут бжыы ыкамкәа лашарада,
афны ашәқәеи аценцъырқәеи ытцарқаца иаркын,
реытцәахны ипшын. Зәыр дныкәозар ақыртцәа
ракәын. Урт уаткак-фык абаажәри ҳәа, мамзаргы
ерман цхәыск абцъар дацәыршәаны лкалт аҗынза

хазнеиуазар хәа, ахабла иалан. Ус еипш иказ рыбжьы хаззала харантәигъы иуахауан. Аха наӀ иналтцны акәакъкәа рахь инхоз рышкә ианыхәлалак, ус еипш иказ аныкәарақәа зхы атып ағы иказ иртаххомызт ацшыхәыџәа ирыцәшәаны. Ақыртцәа ргәы ахьдыргәгәоз амџа ағықәкәа кны еидынхалоз ауаа рғы акәын. Арахь ацсуаа игәагъны изааизом хәа, агәыгра рыман. Уртқәа зегъы итаҳьан Сетрак. Убри акнытә ашацахәа дныкәаны дцон азы зтартәоз абак ду зыкәгылаз шыказ. Имахә ифны даназааигәаха, ашътахькәа инагаз ател па ааиртцысит. Уи адырга рынатон афны афнутцкә. Минуткгы мтцыцкәан , агәашә хәычы ахьағаз дкыдыххылеит Ашот. Даанацш-аацшит.

- Папа! – ихәеит уи ибжьы нытцакны. – Уабакоу:
- Ашот, арахь уааи! – ихәеит Сетрак.

Ашот игәеитеит иаб игага. Дыфны днеины иеааигәыдижьлеит.

- Икада афны – дтцааит аб.
- Сурен ида зегъ хәкоуп.
- Зәыр дтцаахьома сара сзы?
- Мап!
- Ақытағы ар рхыпхьазара иацыртцома?
- Мап, ацхыраараз макъаназы уаџ дхамбацт.
- Амза хца рзы ипепеиуа ар рыла идыртәуазар акәхап. Аха уаанза...
- Шәара шәдәықәлома?
- Уаха шәгәышәеаныз, шәымшәан – ихәеит Сетрак. Икоу еилышәкаанза ақыта агәахьы анеира шәартахоит. Сара сцеит...
- Саргы сугар камлазои?
- Мап, Ашот, уара макъаназы ара уатахуп! Абзиараз!

Уи ашацахәа ица днаидкьан, акәара чца днырын, мрагыларахь деихеит. Жәа минутк рыла ифызцәа

рѣы дыкан. Иреихѣеит иахаз.

– Хшѣышьты, хашиашоу цшъ-мѣакы ахъеи-
хагалоу хнеины хтыцкѣа аанахкылоит! – ихѣеит
Цѣамфер. Хдѣықѣышѣтѣа!..

Адѣа аныкарѣа аибашыцѣа ѣеибаргылан аган
иаваланы рхы зықѣкыз амѣадуахъ рѣынархеит.
Рабѣъаркѣа ишнатѣхара икан.

* * *

Нар Абатѣа хадара зитоз ар иманы, гѣыц-гѣыцла
рыѣешаны агаз мѣ инахысын апах-чах хѣа ақыртѣа
хысуа иахътѣаз рхыгѣгѣарѣақѣа ирзааигѣахан иаат-
гылеит. Нак мрѣатшѣарахъ Артур Апсанба Ламыс
иѣабла иахъатѣанакуаз инаркны амѣаду ақынза
рыѣешаны уртгы рѣааныркылеит. Дада Ноуба
ибаталион Кѣыдырхықѣи Доу ақытѣи ирытѣаркуаз
амѣахак гѣатѣо, рѣеитѣыхны цхъака анаскъара иаѣын.
Иахърыхѣтаз атыцкѣа ркынза ианынаскъа, уртгы
раамѣа иазыцшны рѣааныркылеит. Нахъхъи Ахѣынаа
икѣгылаз дара рѣанк затѣы асаат фба шыкалалак
цшъынтѣа ахы хъамѣақѣа ага иган ахъ иандыршѣолак
ашъѣахъ иаргы ахъы иналбааны Арагѣашъеи
Царцуи ирыбжъгаз амѣадуала идѣықѣэлон. Ускан
хаибашыцѣа зегы ажѣыларахъ еихон...

* * *

Цшъ-мѣак ахъеихагалаз ианкылшѣа, ари аган
шѣацѣыз рѣеит, ага иацхъакакѣын ишьѣахътѣи
акылѣарақѣа хъаас икымызт. Жѣаѣык аибашыцѣа
Аазиз Мирзаканов хадас дызмаз ара иааныжъны,
ѣажѣаѣык ашкол ашьѣахъ ала амѣа иқѣелеит.

Асаат хѣа калахъан.

Ашкол ашьѣахъ иназаанза, аибашыцѣа рацхъа
иниакъеит машына ласык. Уи Тѣнгиз Бенизе
иакѣын. Ламыс иѣабла ахыгѣгѣарѣақѣа гѣатаны,

днaрылс-аарылсын ибeит ар ртaгылазaашьa. Нас ишьтaхь дхынхэын Қьeтo даaxьазар хэa, лыфны днe-ит, ахa дaнимбa, Аpaгэaшьa дшaанхаз aкapa дьрны дeихeит aрaхь. Цшь-мoаки aхьeихaгaлаз днeиaанзa имашьына aартцэины, мpaтaшэapaхьтэи aнхaртa aхэaaфьы ибжьгаз амoа дaнылaн, зны Цьaмфep Aшьxацба Сeтpaк Кaрбашьиaн дахьeиқэирхаз aгa-нахьaлa, иaaиxтэaны aшкoл aшьтaхь днeины, имашьына нaргьлaны, ихьpқэaқэo aшэ aфьы итэaз Гигo днaиeфсны икaбинeт, дныфналeит. Aнзop дыцэaн, ахa Тeнгиз дaныныфнaлa, даaпшит иapазнакы.

– Қьeтo дабақoу? – дтцаит Тeнгиз.

– Хьхь cкабинeт aфьы дыцэoуп, – ихэeит Aнзop.

– Aфьныка дзымцeи?

– Хaибашьцэa руазэк aрыжэтэ ьжэны, aepмaн пцхэыс амш лылeигapц дшaфьыз, лxатцa хaибашьфьы иaвтoмaт aхькьдиргылаз иaaшьтыхны дeиexсит. Aбри aус атцaapa хaфьын. Нас aфьныка дабaцoз, атцх наскьaxьaн.

– Уиaкэын ихaгыз! – ихэeит Тeнгиз. Нaхьхьи сaхь-нeизгьы aуаткaжэpa иaфьын. Излaзбo aлa xсoлдaтцэa aибашьpa ртaхым. Икaшэтцo eеим хэa paбжьapa сaнaлaгa «Уи уapa уус aлaм икaхтцo, уaтцэы хaцcyoу хaмпцoу хaздыруaм, икaлeи нас aуаткa aажэьызap» хэa исфaцeит. Пшзaлa ижэжэaaит aрыжэтэ, ахa aгa дшэьқэлap ишпaкaшэтцoи» хэa сaнpызтцaа, хapa хaнзыpтцэo aгa дxамaзaм хэa aтaк cьpтeит.

Aнзop фьмтзeит, уи eакы дaзхэьцyaн.

– Уцсы шьa, aпaтын Тeнгиз, атцх наскьeит, – ихэeит уи. – Уaтцэы eилxapгaп уpт pус!..

Тeнгиз eгьи атцaмц иaдгылаз aдиyaн тaтaф aхч хэьч икaз ихь шықэйтцaз eипш, aцэa дeимтцнaпaaит. Игэь фapхaны дышьтaн, ихэda aбжьы дyxeит. Aнзop aшьшьыхэa дaaгылaн aшэ aapтны дьндэьлтцит. Гигo

уажэыгы дхырқэақэо арахътэи аганахьала дтэан, адэахы длейфеиуан даеазэы. Анзор ишьтыбжь мыргазакэа хыхь дынхалеит. Икабинет ашэ ааиртын цшыаала иныдтаны ацацха аиркын Қыето дахьиаз дналхагылеит.

* * *

Оеижэафык иеицыз агэыц ашкол ашьтахь инеины рхы ааидыркылеит.

– Уара Сетрак угэыц уманы афадахьала усзыцшыз. Сара аладахьала сказысшэоит ацацшыафы иқэгара! – ихэеит Цьамфер.

– Шьта иаамтоуп! – Сетракгы иеааибытан ифы-неихеит.

Цьамфер ашкол акэакь афы днеины даныцшы, ацацшыафы иавтомат ижэфа иахьшыын арахь даа-иуан. Иубартэ икан пытк ыжэны дшыказ. Ицынтца дтацэажэо ак ахэара дафын.

– Икалаз удыруоу? – дыфны уи иапхьа даатгылан қыртбызшэала даацэажэеит Цьамфер. Егы ихыыз изеилымкааит.

– Икалазеи? – ҕааитит ацацшыаф.

– Аа, икалаз!.. – амацэыс еипш, афы аацырцырт ар рахэызба. Акатэыхэа игэы ианалеитца ифы тыкка Цьамфер дихэапшуа даанхеит. – Уажэытцэкьа суцхраа-уеит... – дааникылан ашкол ашьтата атзамц днадитцеит. Уцэ абра цшыаала, сара итцегы аусқэа сымоуп.

Инапы аникьа, адрухэа нақгы арахьгы апшы-хэыоцэа нақ-аақ иааин амардуан инафалеит. Ашэ еимцааны ианыфнала, Гиге дхырқэысуа дахьтэаз шьтыбжьқэак игэы ианықэфы ихы фышьтихит.

– Сс, ғумтын – ихэеит Сетрак. – Ацацхақэа абақоу.

– Шэызуствэада? – дтцааит иара.

- Ацсуаа!
- Ацсуаа абаказ?
- Аоны хакан, хааит ишубо!

Ицъыба итаз ацацхақәа аатыганы ианыдиркы
Цъамфер дтцааит:

- Ацшәмацәа абакоу?
- Ара икоуп, рыцсы ршьоит.
- Уаргъы уцсы шыа, иаамтоуп! – уи иикъаз
иахәызба Гиги игәы ианалашьшь «ык» ихәан, днеиз-
кәафын ашә днадхәлеит.
- Хәфык ара шәыказ! – ихәеит Сетрак.

Цакатәи ауада тбаа ашә аадыртын иныфәналеит.
Тенгиз игәы фарханы дыцәан. Даадыртысит.

- Шәарбану? – дөатцкәан дынхықәтәлеит.
- Ацсуаа! – ґааитит Цъамфер. – Сымфашьозар
уара уоуп апатын Тенгиз Бенизе.

- Ааи, сара соуп! – уи еиликааит икалаз.
- Дабакоу Анзор дтцааит Цъамфер.
- Анзор абра дыцәан, дыказами? – дахыцәаз
адиуан ахь дынхәацшит. Алашара фәнадырччеит, аха
ауадафы уаха уаф дыкамызт.

– Сыцқа, хыхьтәи ауадафы дыцәан сыцқа, агмыг
са сыцәареи саацсарей ихы иархәаны уахь длызне-
ит! – даагыатцәы-гыатцәит Тенгиз.

– Фыцәа-хөы хазхоит уи ихәынчара, егырт
ара шәыказ! – ашыр-сырхәа Сетрак, Цъамфер, нас
даеа фыцәа аруаа трысны хыхь инхапкалеит. Ргәы
хытхытүа ацәгәхәыцфы Анзор Марголиани ишә
инылагылеит.

* * *

Қьето дыцәан дтаҳәахаа, уи лыцсыц абжытцә-
кәагы уаҳазомызт. Лыфәнапык лгәытцацсаны,
лгәышпы хфаны, лшыапқәа еитцыхны еикәтцаны
икан. Итбааз лытцкы шәты капшыла ифычаны
икәтцан, лкәафта шкәакәа амыграқәа ґахтәаны, агәы

тыганы, ахэынтэрақәа шеибаркыз даламкыискәа ус иаанлыжыт ацәара лтахын азы. Анзор уи леи-фартәышә дазыпшуа акраамтә дылхагылан, аха нас игәеилашыра изымкажозшә аниба ипсы қымқымуа ажәыларахь ихы ирхеит. иеиқәа амака аапиртлан ишыхны ақәардә инахишыын усгы акгы ишәзамызт, заанат иблуза ишәыхны инапы иакызггы уахь цъара инықәйтдан, леипка аахьаиреын ишшәырза лшәапқәа днарыхейт.

– Уарбану! – уи дшәаны лхы ышытылхит.

– Ақәа зыбтахьоу бхатца соу! – Анзор дналхаба-бан иқышә наганы лқышә инадитцейт. – Абри атцх сазыпшижътеи акраатцуан, барей сарей уаха хатцей цхәыси ҳакәхароуп.

– Уи ахааназггы изалшазом! – Қьето лнапы ыр-каланы Анзор изамқа шықаз имқанылцейт. Ахәац дадрызшәа уи лнап тыцқәа инылан дқацшъза даақәлейт.

– Ани апсуа цхәызбаггы ус лхәон, аха нас сытқака дсыриан истахыз лыласыгзейт. Ба бықәпара егьалтц-уам!..

– Аламысда, апхамшә!.. – дныфнытәааит Қьето, ишлымчыз шыапыла Анзор ипсы зымцо-изымаауа даақалтцейт. Дналхытын, пытраамтак дааихәт-кәыкәлейт, ипсы ғызкаауаз ахьаа изцәырнагеит апшқарта иарбаны даныбжъас. Уи лхы иархәаны дфатқьан цхьака ашә ахь днеихейт. Аха ацацха ар-кны ицъыба итейтцахьан.

– Қьето! – лызғейтуан Анзор, аха лара ақәарахәа дейтцасуан дахьгылаз. – Арахь бааи!

– Ашә сзаарт акәымзар, уатцәы уеихәтацахаа утаркыртә икастцойт.

– Уи ахааназггы бара ибылшазом!

– Исылшоит Анзор!

– Уиатцкыс, хаала бааи сара сахь!

– Уи залшазом схәеит;

– Сара снабмыштын.

– Атдәаара салагоит!

Қәыцматас, асыс мқаа анымтанарсуа еипш, даалыдпалеит. Лыфнапык ныртәины лышьтахьқа индәықәйтдан дырқәасқәасуа адиуан ахь длыхеит.

– Хаала иамуазар мчыла икастдоит! – ихәеит уи.

– Анзор, икоумтан!

– Хаала биа!

– Момоу!

– Хаала биа бара ақыртуа лацс! – мчыла адиуан ахь даниршә азықхәа уа днықәижыт. Уи ихы иархәаны ҫацхәа дналхаххит.

Артдәаахәа дыхәхәеит Қыето.

– Анзор! – адәнықа Тенгиз ибжыы геит.

Анзор ҫимтзеит, Қыето лҫы инапала ишәаҳаны икит.

– Анзор, ашә аарты, асасцәа хтааит!

Анзор ҫацхәа атак қаимтдәзеит. Ажәжәахәа игәтакы наигзарц, Тенгиз игәхәа мкыкәа леипца хьарҫены Қыето лхы интаирцеит. Убасқан, ашә шыапыла дагәтасны иааиртын, ацхәа даафналеит Цыамфер, егьыртгы, уи ишьтарххны ианалаз алашара картцеит. Анзор деитацаны аценцьыр дкылпарц деихеит, аха Цыамфер уи дихьзан ишилшоз даныкша Анзор хыла атзамц днанкьеит. Нас дабарышьтыхуаз, иааикәшан дырхәынцеит мчыла.

– Аламысда! – деитдасуа атдәыуара даҫын Қыето.

Пытрак ашьтахь зегь рыманы тдақа илбааит.

Асаат фба қаларц жәа минутк агын.

* * *

– Ари аибашьяраҫы уара уатдахеит Анзор! – ҫааитит Цыамфер. – Даҫа жәа минутк рышьтахь

ацсуаа жэылоит. Ақыртцэа зегы шэыцкьашэ́кьа шэыкэахтоит!

– Сара сакэзам ар рцыза, сара сахь ухы рханы узцэажэозеи? – ҫааитит Анзор.

– Сара издыруеит уара шуакэым ар рцыза, аха сара издыруеит уара и́кау́тцахьоу ацэгьоурақэа! – Анзор диҫацшуа ацэажэара дағын Цьамфер.

– Сара ссолдатуп хыхьынтэи исыртоз адтца на-сыгзон.

– Цэгьарас иузырухьаз уара адстэы, ацсуаа? – ибжы ааҳареикит Цьамфер. – Узааз аз ацсуаа рцынцэаҫ иуыгыз хэа акры́казма. Ушьа иалазтцеи абаскатэи иурҫиахьоу ацэгьарақэа. Уара хатала душьит класск аҫы атцара уцызтцоз Мыдга Какэбаа, уара удтцала итаурхеит айтныцсахлара иатцанакуаз аткэацэа: Алиас Нануа, Алиса Баалоу, Алхас Хэцьым, Кьесор Цьыкырба, Хьудар Апсанба. Атцыхэтэантэи ицсы еикэхеит. Уара унапхгарала, иаарласзаны ажэылара ҫыц еиҫкааны, уахьааз аз ақыта икэынхоз ауаацсыра зегь рныртцэара уахасабын. Ииуль мза 4 рзы угэы итан мычак тбаала ажэылара. Ишаабо еицш, уара хуапысит.

– Дарбан агенту ас еицш и́каз адырратара шэыз-таз? – дгачамкит Анзор Тенгиз днеизыцшит. – Хара хполк аҫы хыык ирдыруан ари арыцхэ: сара, Тенгкз, Қьето. Абарт хыхьык хабжьара азэ дыцшыхэҫуп. Уи бара боуп ақыртца кахцы! – Қьето лахь дынхьахэит. – Саатк уажэацхьа уи здырузтты быхэда хтэаны исыршэуан.

– Уи лыхэда амыцхэрас уара ухэда ахтэара акэшэоит! – ҫааитит Цьамфер! – Сишь, асаат фба калоит шыта, хаазыропыи!..

Зегы ҫымт-цсымшьа изыроуан. Ус Ахэынаа-кынтэи атанк знык ихысит. Ахыхьамта идыршэыз

шааиуаз Арагәашьа ахыҕәғәартақәа руакаҕыаҕьефхәа ипжәеит цьара. Знык, ҕынтә, хынтә, цшьынтә. Уи инақьырццакны аруаа агранатқәа дыршәит, пулемиотла ахқәа цсаҕьаны идәықәыртҕеит, автоматқәа ҕааихак рымазамызт. Мрагыларахьтәи афронт ашьапы иқәгылеит.

– Иуахауоу? – Цьамфер Анзор илакта дынтацшит.
– Харуаа зегьы ршьапы иқәгылеит. Шатарак қахцо цьышәымшьан, зегьы ишәцеипшу акоуп: Ашьра! Ааи, ааи, ашьра!..

Арациала Нар Абатбеи Цьамфери еицәажәеит. Уи иреихәеит арахь аҕагылазаашьа зеипшраз. Нар иизгәеитеит царцука узго амфа шаатацәлак ирыткәаз рыманы ақыта агәаҕы итаркразы. Мамзар аҕагылазаашьа аҕацсахыр иудыруазеи, ихәеит.

Ақыртцәа ракәзар, иааҕәымтцзакәа аштаб ахь рациала адырратарақәа картцон ацсуаа шрыжәлаз. Цьамфер ақьаадаҕ ак анитцан Тенгиз инаииркит.

– Уеибашьцәа ирылахәа шәтагылазаашьа ахац ишакыз!

Тенгиз атекст данацхьа апхзы ааикәнатәеит. Нас арациа дынтацәажәеит:

– Исзеиташәхәа шәтагылазаашьа зеипшрахаз!..

– Иаха-иаха иааскьоит ацсуаа. Урт иахгәыдыртцо ааха аанкылашьа амам. Ххьамтцыр ада цсихәа ыҕа-зам. Иҕахцарызеи?

– Аҕа амацәаз хҕеикит. Аштаб дара рнапаҕы иааргахьеит. Ари амцабз далтцны уафьтәыфса ишьтахька дызцом. Акызатцәык мфас иҕоу – аҕа шәиҕагыланы ахысрақәа шәырҕәатц, хьахә-хьачара ҕамтцакәа ацсуаа шәыҕерышәт! Аиааира ацсуаа иртәуп. Зыцста-заара еикәхарц зтахыу – ишаххәаз шәныкә, уи мап ацәызкыз ацсра изыпшуп!..

Амфохь иааскьеит гәыпфок аибашьцәа. Урт иаа-ныркылон ихьатцыз ар. Азәы-фьцьа адтца иахамтц-

гылаз иреихсны иршыит. Дук мырттыкѳа Нар Абатба ир иманы, атанк рацхѳа иргылары, Арагѳашѳа дала-леит. Царцука узго амѳа тацѳуп хѳа адырра аныкарта, хѳоык аибашѳыцѳа аполк хадара азтоз ақыртцѳа Царцу инарган, аколнхара акассаѳы итаркит. Уа ѳыцѳа автоматтыркѳаѳцѳа рыдыртѳаланы, егырт ѳацхѳа рышьтахѳка ихынхѳит.

* * *

Нар Абатба Аазиз Мирзаканов икѳѳитит.

– Угѳыц уманы ушзахѳо амѳаду ианыршѳеланы мраташѳара шыкоу уѳадта, километрак уназаанза, ацхѳа ушныкѳслак ѳадака укѳатцѳаианы мацк мраташѳарахѳ уѳадкылары уѳиха. Агѳаанagara ыкоуп Ламыс ихаблаѳы итѳаз рыбжаѳык аполк ацызѳа иихѳаз иацымныкѳакѳа аган рѳартеит хѳа. Ахѳатра иаѳу ар рыгерымардарц иаѳуп Уарчантѳи иаарышьтыз ицхыраагзагоу аполк. Артур ируаа усынтѳи ирабашѳуа иаауѳит. Сара ѳажѳаѳык ркынза абцѳар зку Арагѳашѳа агѳаѳы иныжны, ашкол ашьтахѳала ура суцылоит. Еилукаама?

– Еилыскааит. Абыржѳытцѳка хдѳыкѳлоит!

Аазиз иѳызцѳа ирзеитеихѳѳит рѳацхѳа икѳгылаз ауснагзатѳ. Амѳаду ианмыршѳѳлакѳа аганкѳа рыгерытаны итрысит. Ахысбыжѳкѳа гон нахѳхѳи цѳара инахарашѳа. Уажѳы-уашѳтан ақыртцѳа даѳа полкк аарышьтыр рылшон, аха аштаб ду акынтѳи ацсуаа мыгѳахы тѳаала ажѳылары шыкартаз ане-илыркаа, нак Кѳыдры нырцѳа игылаз амцкѳа зегы Акѳатѳи афронт цѳѳаны ацсуаа арахѳ италар хѳа ишѳаны, уахѳа ѳа мчык рымтакѳа Уарчатѳи хаз еиѳкааз ацхырааратѳ полк Доу акытахѳ иалар-цан, иахѳа амч ахѳкѳадаз иадырхан, ладеи-ѳадеи рыгѳшаны имыццакзо рѳынархѳит. Ақыртцѳа уи ане-илыркаа Ламыс ихабла амраташѳарахѳтѳи аганахѳ

итѣаз ацхыраараз иаарышьтыз аполк рѣамардан, ахыгѣгѣарта ааныркылеит. Егъи ар рызыбжак иаан-хаз Арагѣашъа аштаб акынтѣи ирхѣынчаз рѣызцѣа рычерыртартц ирархѣаз абыжъгара рыдрымкылакѣа шытахъла иѣт. Нар ири, х-гѣыпцк аштаб зхѣынчаз аибашыцѣеи уажѣ еиханы урт рымѣа хзыпцѣѣозар хѣа инеиуан. Анзор дызхылапшуаз абаталион зегъ рыткѣан, рабцъар-трофеи рымхны ѣеижѣаѣык аибашыцѣа урт еидцаланы амѣадуала Царцука ацара иаѣын. Егъырт акыртцѣагъы ус рѣеипшхон Уарчатѣи аполк рхъымзаттгъы. Апхъака икалашаз макъаназы аилкаара уадаѣын. Аха Анзор Марголиани, аполк апыза ихатыцуаѣ ихъз шхѣазгъы, игѣы ззыбылу-аз ибаталион ааха гѣгѣа атаны, иткѣаны инаргоз рлахъынтца шчышѣыз азѣгъы гѣыѣбара инатомызт.

* * *

Арагѣашъа нтытц мраташѣарахътѣи адѣыхтыраѣ еикѣшѣеит Нар, Абатѣеи Артур Апсанбеи егъырт лымкаала арахъ иаашытыз апшыхѣыѣцѣеи рыркѣа. Акыртцѣа ари аганахъала акѣымкѣа, Доу акыта рѣадцаланы ршьамхы рѣадыргеит. Уажѣшъта иубартѣ икан урт Уарчатѣи ацхыраагзагатѣ полк рѣамаданы, уахъ ахыгѣгѣарта шааныркылаз. Уи иаанагон иахъатѣиала икартцаз ажѣылара абра ишынтѣѣоз. Ар рпызацѣа еигѣныѣны абра ианеикѣшѣа Нар иааирзырѣит.

– Иахъа инаркны Ахѣынаа халбааит ахъзуп. Зеипш камло егъыкам хѣа, Анаара ахабла ахѣаны 50-ѣык ракара аибашыцѣа харгылоит. Уажѣраанза уа ихамаз ахыгѣгѣартакѣа ирхылапшлап. Ага ахаа-назгъы уи аганахъала сжѣылоит хѣа иѣазикуам. Уи шытарнахыс итѣарта амца ацрало иалагеит: апсуаа ѣазныктѣи ржѣылара Акѣеи Очамчыреи еимаздо амѣаду шаанахкыло еилкааны имоуп азы имчкѣа

зегъы нырцә Кәыдры ацҳаи, аарцә Кәыдры ацҳа акәша-мыкәшей, нас Ахалбина аҳаблеи аргәгәара иеазикуеит. Очамчыреи Ақәеи еимаздо амҟаду ацсуаа ианааныркыла нахыс, иааигәахеит аибашьра атыхәтәа. «Убри еилкааны иахьа инаркны ҳара ҳар рхырғәгәарта ааныркылоит Арагәашьеи Бжьоуаа рхәааи инаркны, Ламыс иҳабла ахи-атыхәеи, иара убас ацсаатә фабрика аханынза. Ёеитапарак ақара ҳусқәа еитаҳхит иахьа, ага уи ҳамихырц иеазишәаргъы длытшәадахоит: баталионк шеибгаз итқәаны иахьаагаз урт ашәы рышәнатцоит, агәкаҳара рзаанагоит. Шьтарнахыс ақыртұа ажәыларатцкыс ишьамхы иеарганы дызлацаша дазхәыцуа далагоит. Аруаҟ знык сыбналаны аибашьра сапыртцны сцап хәа, агәкаҳара анизцәыртц нахыс, аиааира ибараны дықазам. Сара сажәа салгеит.

Сетрак Карбашьян даацәажәеит:

– Бжьоуи Арагәашьеи рхәааҟы ахыгәгәарта аанах-кылозар иара Арагәашьа аҳабла ахылацшра азтода.

– Арагәашьа агәы инаркны нахьхы адәеиужьра иамоу аҳәыстақәа ахьынцәо амҟаду ақынза, ҳәара-тахым ҳара ҳахылацшуеит, ҳаруаа уахгъы-еынгъы анхарта тыцқәа ирылаланы хлацшра картцоит. Ақыртцәа шьта иушьуазаргъы арахь ааскьара реазыршәом, аха ацшыхәҟцәа хзаарышьтлашт. Блатцарыла ҳахылацшлароуп абасқак ашьеи ацхзи катәаны ҳазхысыз, хнапаҟы иаагаз адгьылқәа.

– Азин сшәтөзар сгәыц сыманы, ақыртцәа иры-цымцазар, ҳаиланхарта иамаз ачархәаҟцәа ааны-скыларц стахуп. Урт рхыпхьазараҟы дықоуп ақыта администрация хада идыцшылаҟцәеи ицхырааҟ-цәеи. Азәы-фыцъа икыдтаны ашьра рықәшәоит.

– Иахьарнахыс уара уоуп ҳара иаадыруа админи-страция ахадас. Уцаны, ууаажәлар еизганы аизара қашәтца. Ажәлар идеилыркаатәуп иахьа ма уатцәы

ацсуаа аиааира шырго. Ачархэаџцэа хэа иуцхэазо икыдтаны ишътэызаргы хаарцеипшып, ихархэо хэахп. Хара хшааиз еипш иаразнакала ауаа рышьра халагар хэгэра рымгар алшоит. Урт ажэлар хэа узёу џ-мцабзк ирыбжэагылоуп. Ажэакала, бжынтэы ишэаны знык ипахкоит.

Сетрак Карбашьян игэып иманы дандэықэла, Цьамфер Ашьхацба Нарн Артури ааникылан ус реихэеит:

– Уара, нахъхьн Царцу итахкыз Анзори, уи ицшэ-мацхэыси, аполк апыза Тенгиз Бенизеи рус ханба-хэацшуеи?

\\– Тенгиз Бенизе дыкны дшэымоума? – ицъашьаны дтцааит Аазиз.

– Ааи, уи ицха ахыркэыкэгы дрыцуп. Анзор уи сыцхэыс лоуп хэа хайхэеит.

– Анзор данаххэынчоз уи лақэпара дафын, аха аус ацэгъарахь инеиаанза ха хрыхъзеит. Ари исызхэаны итэоу сыцхэыс лоуп хэа хайхэеит.

– Икалап, Анзор Қыето инапакны дааигарц иеази-шэазар, – ғааитит Аазиз. – Қыето лоуп ақыртцэа амза 4 рзы ишжэылоз адырра кызта.

– Ус акэзар, Артур Аазиз даашьтыхны, Арагэашья ашкол ацхэа игылоуп урт рмашьынақэа, акы шэынтатэаны шэышзахэо шэцаны ха хнеиаанза ишэыхъча аткэацэа! – ихэеит Нар.

Аазиз амца кны иацхэака игыланы инеиуаз Артур днаишьталеит.

* * *

Ацсуаа жэылоит хэа анраха, царцуаа хэычи дуи ари ақытафь инханы иказ, ауахэы лацэааихъшь рзыкамтцеит, иазыцшын ргэы хытхытэа ифеиараны

и́каз ахтыс. Хэычы-хэыцла хэсеи хацэеи иан-ша, мыҕекак тбаала араион зегы еибаркны асаат фба инадыркны ахысрақәа ианрылага, иахагы рыгәқәа еибакны ақыта агәахы албаара иалагеит. Минутқәак рышьтахь аусхәартақәа рыкәша-мыкәша ауаа рхыпхьазара рацәахеит. Уажәы-уажәы аколнхара анапхықәтцарта ахыбрафы итәаз, аштаб акынтәи арациа иадтәалаз адыррақәа ритон ажәылара алытцшәақәа. Ус, ажәлар шыпшыз адырра картцеит Арагәашьа ашкол афы итәаз аштаб аусзуоцэеи ар рцызаоцэеи шырхәынчаз, иаарласынгы урт ма-шыынала Царцу агәахы ишкылыргоз.

– Ура-а! – дыхәхәеит арациа иафәтәаз, еидшы-ланы ашьапылампыл ианеицыхәмаруа, мпылк тадыршәыр ргәы иахәаны ишатцахәхәо еицш.

– Икалазеи? – зегь уахь еиханы итрысит.

– Икалазеи шәымбои ҳапшыхәыоцәа Арагәашьа аштаб иажәлан адтца кәзцо ар реихабыра ааныр-кылеит. Урт ирласны арахь иахзааргоит. Убарт рхыпхьазарафы дыкоуп царцуаа лымкаалатәи ҳаға Анзор Марголиани!

Артцәаа аатдыргеит ашәы зшәыз хәсақәак.

– Арахь дааргаait ицсы штоу ицәа ихыхны ишәхарбап! – лхәеит зызгы цәыпцны еилагылаз ахәса руазәк. – Арахь шәааскьей, бара! – ашәы зшәыз гәыпцок ахәса рахь дынхәхәит. Егьыртгы ааины рхы ааиларкит. Аха ирхәаз, излацәажәаз ар рымаза иафызахеит. Зғабк, уигы ашәы лшәын, дыфны цьара дытрысит. Цкәынакгы уи дналышьталеит. Иаразнак лада дыка, җада дыка ажәлар ааигәныот. Зегы ақыта агәахы албаара иафын. Дук мыртцыкәа арациаакынтәи ажәабжь иазызырфыз арцыск ажәлар ирылеихәеит, ақыртцәа Бжью ахабла иахылацшуаз

абаталлион амацэаз итакны рхэынчара ишала-
газ. Урт рабцар рхыхны ишалгалак, арахь амѡ
иқэыргалоит хэа, адырра картцеит.

– Кьех! – ихэеит хатцакгы, иахаз ажэабжь игэы
иахэаны. – Абри акэын шэзыржагьоз лажьыфацэа!..

Абриггы ихэеит архэара иаавшэеит машьынак
ласзаны. Аусхэартаѣ ианааи ирласзаны иаангыле-
ит. Даеа машьынакгы уи иашьтагыланы ишааиз
еипш абцар зкыз хэфык аатытцын, иткэаны иааргаз
рацхьатэи амашьына иаатыргеит.

– Анзор иеибашья иахьа интэеит, ххынхэыр
уи иусгы хазбуеит, шэара ишаашэхэо ихазбуеит!
– ихэеит урт аазгаз рхада.

– Уи иус хара ихазбуеит! – абыжькэа геит ана-ара.
Аламысда икэнага дақэдыршэап...

Аткэацэа рыманы рёынархеит аколнхара иамаз
акассахь. Уаакэын ирыткэоз акыртцэа ахьтаркуаз.

Тенгизи Кьетои рхы рықэыжьны рёынархеит.

– Ари ирыцу апцхэыс – акахцы дызустада?

– Уи Анзор ицшэма лоуп рхэеит!

– Лыхэда акынтыр еипш ихтэатэуп!..

Инаганы интаркын, фыцья аруаа акасса ашэ
иадыртэаланы, иааиз рышьтахька ихынхэит.
Нахьхьи Арагэашья мраташэарахьтэи аган ахь ма-
кьаназы ахысбыжькэа аафуан...

* * *

Сетрак игэып иманы ана-ара ихысуа, нахьхьи
амѡаду аганахьала анеира иаёын. Аерманцэа
реиланхарта зегьы хэыц-хэыц иахысыр акэын.
Акыртцэа реыцхьакны цьара-цьара фнык аёы
итэазар рылшон. Ахыгэғартыхь итэамкэа арахь
ақыта рыхьчозшэа аерманцэа цэзырхэуаз агэыпуаа
ракэын урт. Ахьыматэеи аразни ухэа зыхэ харакыз

абырлашқәеи змаз икны ирымырхуан. Урт ирыман рус иацныкәоз аерманцәа ачархәаџәа. Амал уаа ахьынхози насгьи итәахны уи ахьыматәа змази уажә ирбозма. Ас иаалыркьаны иаразнак атагылазаашьа аеанапсах, ажәылара шыкәлаз ззымдыруаз аџи ауаткеи ыжәуа атҕх згаз икәлаз анраха, изымцакәа инхазгьи маҷоымызт.

Сетрак рацхьаза игәыц иманы ақыта администратор хада Аршавел Геворкиан иџны дакәшар итаҳын. Нахьхьи Нар Абатба ирыманы аџадахьала далаланы акәкәахәа ихысуа анхарта тыпқәа еимырдон, аџнқәа атуанқәа еимдо иааиуан. Харантәы абартқәа зегьи урзызырџуазар, еибашьрак цозшәа угәы иаанагарын. Ари иахьзын аибашьра ашьтахьтәи арыцқьара.

Сетрак игәыц иманы Аршавел иџны дакәшеит. Аштә аханы агәашә иафаз акынтәи агәыц иалаз азәы җитит Аршавел ихьз хәаны.

Арахь даадәылтцит Аршавел ипхәыс. Лхы-лҗы апцшзара ыкәын, аха мыцхәы ажьы лкын лыгәчама шәпақәа тыртыруа итцысуан данныкәоз. Даач-маачуа абартцаҗы данааи даатгылеит.

Агәашә илагылаз атцықьхәа дхысит.

– Дабакоу апшәма?

– Дызтахыда?

– Хара хауп итцаауа, ус анакәха ҳа дахтахуп.

– Арша-ве-ел! – җылтит лара, ашәа лхәозшәа лыбжьы шәпаза.

– Хо-хо! – ихәан, аматцурта даадәылтцит апшәма.

– Уаха уа икәада? – дтцааит аруаџ.

Ауада даадәылтцит урт рыпқа пшза Сониа. Уи џажәа шықәса дреихамызт. Апцшзара дакны дагон.

– В чем дело! – лхәан, агәашә ахь лҗаалхеит.

Егьырт аруаагьи Сетрак дрыцны аштә иааталт. Агәыц апыза Аршавел иацхьа даатгылт.

– Уара уоуп ақыртцәа сыкны срызтаз, аха сыр-зымшьзеит! – ихәеит Сетрак. – Уажә аамтақәа аахәит. Сара абратцәкыа ункыдтаны усшьыр сыл-шоит. Ишцоубои!

– Сара гхак сыхыт хәа, уара кәышк уоуп, ус кауцарым! – җааитит Аршавел.

– Азәыр дтәахны думоума? – дтәаит Сетрак

– Стаацәеи сареи ххала хәкоуп, уаха – азәгы!

– Сумжәааит!

– Икалома!

– Егьырт ара шәыказ, сара сааиуеит! – ихәеит Сетрак. Дышиашаз аматцурта дныфналеит. Аршавел иан астал дахатәаны ачаижәра дафын. Сетрак дне-ины уи ллымха дынтахәтхәтит.

– Шәымахә бзиа Дато Хошьтәриа сияцәажәарц стахын. Мазала Ахалбинака дызгоит уахатцәкыа... Бипхь арахь!..

– Уажәытцәкыа: – лхәан ашьтахька дындәылтит. Сетрак уи дналышьталеит. Асвальт зкәыртәаз амфа па ишаныз абортра инадгылеит.

– Дато! – инытцакшәа җылтит.

– Хау! – ихәеит иара.

– Ахалбинака умфақәызтцо ауафы дааит.

Даацәыртцит Дато захьзыз, апсшәа ихәан ина-пы ааирххеит. Сетрак ишимчыз уи инапы да-сын иааиртцәит. Ус дшикыз диманы аматцурта дныфниган ашьтахь дыркәасқәасуа ифызцәа рҗы данааи дааимидеит. Акыаҗ ишәыз афнытцка аган ахь атра иштәз автомат-атапанча аатигеит. Уи фажаә згос Макаров апатронақәа амгәа итан.

– Ари атапанча уара утәоуп Аршавел! – ихәеит Сетрак иага диҗацшуа.

– Дато! дныфнытцәаит Аршавел ипха уи аамтаз. Арахь дааскыан атцәыуара далагеит. – Ари схатца иауп, деибашьзомызт.

ишимуаз, мчыла ддәылхәаны аконтора ашьтахь шы́каз, аевкалиптқәа рымтахь дықәшьны, иаа-исуа, алаба дарганы, нахьхьи Кадыр иқьацтахьы атқәатцлақәа рымтдан днаргеит. Егьырт иаанхаз ҫы-цаа иахьтакыз иаанрыжыит макъаназ.

– Абра ишцажәбо, абра ҳалагап! – рхәеит шьоукы.

– Аиеи, аиеи, абра еигъуп! – абжыи артеит.

Анзор ила аш хылазшәа дгылан.

– Зәумтуазеи, алахшажә? – изтцааит.

– Ишәасхәараны икоузеи! – ихәеит ибжыи из-тымцо.

– Изыхуркәазеи, уара ахәажә, царцуаа рычкәын-цәа, урт иузырухьаз цәгъарас?

Анзор ҫитуам.

– Ушпалызныкәеи, уара, Алиса? – ҫаалтит зхы шлаза, ззамҫақәа акачыра знылаз апхәыс. – Дышьны, нас хәызбала дыргганы, лгәыпхәқәа ҫухырц утаххеит. иабантәиааугеи абрыскак ацәгъаҫкы, атак уыкәтцару уажәы?!

Анзор ҫитуам.

– Уаргъы еицәоу утахарпшуеит! – лхәеит уи апхәыс. Ҳалагап! днарылапшит ләызцәа.

Ахәса рмахәарқәа аатцадыркәакәеит.

– Ишьапқәагъы ҫахәатәуп – ҫаалтит ахы икәызтцоз рхада. Ашаха па аарган уи аҫахәара иалагет.

– Рапхъа иеиқәа ишьышәх!

– Зынза деилаххырцу.

– Трусик затцәы дынхажьып, уи ҳа хус иаха иарманшәалоит!

Имака аапдыртлан, деимырхха дыкны рапхъа иеиқәа ишьырхит. Уи қәыцк инахыршьын ар рблү-за ахәынцәрақәа аапыртланы, убригъы ишәыхны иеиқәа ахәахыршьыз идыршәын амыцқәа иааныр-кылеит.

– Ахы, шыта ишыапкэа җашэхэа!..

Деимырхха дааныркылан иҗахны, шыамханынза шаха пала аҗахэара иалагеит. Иеирххеит, дықәпарц далагеит, аха гәыцфок ахэса ргәаг хытңны ианикә-папа, илдыршоз, иҗы еихагэаны рус иаҗын. Ианалга:

– Шыта инапкэа җаххэап. Абри атцәатцла ашыапаҗы инапкэа хыхь җарҗахап ашаха па анакәхаршалак ил-шараны иҗоузеи!..

– Ааи, ааи, ус иаха еигъуп!

– Аха рацхьа иҗы җацъгәап!

– Иҗацъгәап, иҗацъгәа. Абарт икьантыжәкэа таҗацъгәап, дыңсаанза цынтцала ахауа лбааидалап. Дыргәакны дахшыроуп! Ишәахауоу?

Иҗы цъгэаны ианалга ани рхада җаалтит!

– Шыта инапкэа җаххэап!

– Ааи, шыта инапкэа җахәатәуп!

Атцәатцла акрахытцуан, иуқыргыы уфнапык закә-шомызт. Анзор инапкэа еитдырхын, ашаха па атцла иакәыршо аҗахэара иалагеит. Иара дыхәхәарц ита-хын, аха илшомызт, мацзак имаха-шыаха тцысуеит, аха амч имазам ашаха цитцәартә.

– Ахы шыта уи шәалгазар, ани иҗы итацъгәо амышәх. Ус дшыҗоу хус җалгап!

– Җалагап, җалагап! Аха рацхьа дырхэаны ижымдыркэа амхтәуп. Ус зыҗахтцо умдыруеи?.. Уара ацъныш, Анзор уоуп сызҗу... Угәгы тыхны агыгшәыг ирылаҗажьуеит.

Уи акы иҗәарц итахын, аха илшомызт.

Ахэса рхада арезинатә наптырцакэа лымғалтцоит. Лфызцәа днарылацшуеит.

– Аоперация салагоит. Изтаху шәсыхәацшла!..

– Ара цхашьара хәа егыҗкам. Ба бҗақымуп, балага!

Уи илкыз амедицинатә хәызба днахәацшын, ил-итрусик тцака днахан, ицхашьара аалырцшын, ил-

кыз неихьылшыит. Егьи ахэажэ еипш дыхэхэеит знык, аха деихаргэан, ѿацхьа иѿы акьынтыжэ нтарыцьгэеит.

– Ба баапсазар са ибымыздап! – лхэеит пхэыск.

Уи адалақь еипш ицхауаз цьақэа дук лкын. Анзор днаидгылан игэышпы инаркны тцака ичапан акынза ирыцганы днахысит. Иаразнак ашья гыланы аѿына-нахеит.

– Ицэа ихаххрыма? – дтцааит азэы.

– Зынзатцэка – мап. Ицсы штоу ицэа харкьоит. Нас ус дшыкоудаанхажьыр хэычы-хэычла дышгэакуа ицсы ихытцеит!

– Ааи, ааи, харгьы убас хгэы иаанагоит!

– Хара уи хэѿнатцы, шэцаны егырт иаанхаз аѿы-цья шэапцаны иаашэца!..

– Уртгьы ари изаауыз рзааурцу?

– Мап, урт кыдтцаны иахшьеит!

* * *

Артури Аазизи шыѿуаз мацара Арагэашья иа-лалаеит. Инхатцэи-аахатцэиуа, ирулакгьы ашкол иадыз аерманцэа рстадион инықэлеит. Ашкол апхья гэыцѿык аруаа гылан, аерманцэа хытцны ақыта агэаѿы ипылыпылуа итэын. Иткэаны еи-зырцаз Анзор ибаталион амѿаду ианырцалан рхы рықэжьны Царцука идэықэлахьан. Нақ-аақ урт ирхылапшуан харуаа.

Амашьяна ақэтцара иаѿын еизыргаз атрофеи. Уи тэырц егьагзамызт. Арагэашья агэаѿы аладака аѿы рханы апсуаа ртанк еибытаны, зеипш камло хэа аеырхианы ицшын. Атыцантэи аерманцэа лахэыхза апсуаа ирықэныхэон, анцэа ихэон урт иаарласзаны абри акаамет еилгарц.

Артури Аазизи иддырбаз амашьяна инталеит. Нахьхьи Бжьоуи Арагэашьеи рхэааѿы иназахьан

еипш, гәыпшык апсуаа рцылан ирархәеит уажәраанза ирзымдыруаз җеа трагедиак.

– Абра атыцантәи аерманцәа ихархәеит хапшы-хәышәә анырыткәаз адырәәены, Цьамфер Ашьхацба Сетрак Карбашьян деикәырханы жәпашык ақыртцәа рыцсы иатаны ишцаз анеилыркаа, иара Анзор Марголиани идтцала Рашыт Машьыхә-ица Цанба ипхәыси иареи ахышәназ ауада иаадәылырган рышәны ашьтахь инкыдтаны ишыршьыз. Ашьтахь анышә зжуаз тракторк аарган иара убраатцәкәа акгы иламхәакәа иржын анышә еикаратәит.

Уи ргәы иалырсны пхәәка идәықәлеит. Аха ақыртуа ткәацәа ианырзааигәаха, ишыццакуаз адырга рыто рмашьына дырқыжуан, аха ауаа хәышәшык иреитцамыз ар ирылсны ицаанза аамта такәы набжысит. Ашьтахь ирулакгы урт ааныжыны арт рацхәәка иццакит. Царцу аконторақәа рәы рмашьына аанкыланы урт антытцуаз рылапш рықәшәеит ахацәа рацкыс ара ахәса еиҳаны ишгылаз.

– Иабакоу иткәаны иааргаз ақыртцәа! – дтцааит Артур.

– Урт ртыц, икәыртцарцны Кадыр иқәапта ақәа-цахь иргеит! – ихәеит чкәына катак.

– Избан, уара, иршьыма?

– Исыздаруам. Икалап иршьхәазаргы! – атак каитцеит ачкәын ката.

Акәкәахәа ажәәан ахь дхысуа уахь дышәны ифәы-неихеит Аазиз. Уи днаишьтәлеит Артур Апсанбагы.

* * *

Қыетои Тенгизи ирыгәтасуа атцәатцла ашьапафәы ианаарга Анзор дыцсхәан. Уи ибз тхәаны, ихәда хынааны, Иисус Христос исахәәкәа итаны атцәатцла дадәәхәәлан. Ари анылба артәәахәа дыхәхәеит Қыето. Тенгиз ихы икәәәны даанхеит.

– Ихәа бара апхамшыа, абри атла иадҕахәалоу
бхатца иакәмыз!..

– Мап, мап! – аҕәарахәа деитцасуан Қыето.

– Уажәы мап бкуеит, ицсы антаз, банивагылаз
ихәда бнапы акәыршаны ибкын!..

– Мап, ахааназгы мап!..

– Уи лхатца даҕазәын, уи ара дыкоуп! – дыгә-
жәажәон Тенгиз. – Уи ара деибашыуан!..

– Иаадыруеит уи ара дшеибашыуаз! – ҕаалтит
ахцәышла цхәыс. Нас лфызцәа днарылацшит, акы
лхәарц лтахын.

– Сара схатца... – лыбз лыхәлахазшәа даацәажәеит
Қыето. – Сара схатца ... абра дыкоуп!..

– Беынкыл бара алацс, хара иаадыруеит уи
дахыкоу!.. Дызшыада ари? Бара дыбшыуеит. Бара
быцкәынгы абас дкыдцаны дыршыит. Иаажәги
автомат!..

Иахырыпшаа уара идыр, иҕыцза иҕаз, ашыхәа
змаз автомат аарган ашәы зшәыз цхәыск иналдыр-
кит.

– Ибдыруама ахысшыа? – длызцааит.

– Ааи, знык-фынтә раҕара схысхәеит.

– Абра батцхар знык иткьоит. Ани ахатца ирбаны!..

– Папа-а! – арцәаа аатлыргеит Қыето!

– Қыето!.. – дааҕатцәыҕатцәит Тенгызгы.

– Папа-а! – лхы еимлагәа илкит Қыето! – Папа-а,
иаххароузеи, харшыуеит! Хазбада, хайлызкаауада?..

– Ари ахатца шәанилгалак азҕабгы лышыра
бара ибуалуп! – лхәеит цхәыск ахәса рхада лхы
налықәкны.

– Сара Анзор дысшыит!

– Уи бызҕаб дышыны дахыдырггаз азы.

– Ишышәтаху!.. – лхәеит рхада.

Қыето лҕы еимлагәа илкын.

– Уабакоу сыхаара Аазиз?! – дыхэхэеит уи.

– Ара сыкоуп Қыето! – датдахэхэаны, ажәџан ахь ахы рханы, ақәқәахәа иавтомат ала дхысит Аазиз!

– Шәабцъар кашәыжь! – дхәааит Артургы.

Арахь автомат здыркыз ацхәыс дшәан, машәыр-шәа лнапы нақәлыргәгәеит атцхартә. Уи ацынтца мацк хыхь ихан. Иантқъа Қыетои Тенгизи инархык-ны ицеит ахы.

Секундқәак иаатынчрахеит. Автомат зкыз ацхәысгъы артәаа аатлырган лабцъар ыршәны лганахь инкалыжбын, лхы еимлагәа икны акәукәухәа дыхэхәо дыџт зымџа.

– Сара ахаас, сеилазгада, сеилазгада?!

Қыето лыпсы мацхан даазазеит. Аха адгбыл ахь дқахаанза Аазиз дыцаны длыхьзан инапқәа аалыкәиршеит, лацхәа-лышьтахь лацшыла дналхысын, изнапык ала деипхышышьаауа лцәа-лжбы днахысит. Аха цъаргы ахы шлықәымшәаз ақара еиликааит. Тенгизгъы дгәәтеиуа изғаб лгәы ихы надкыланы дгылан дқьызқьызуа.

– Шәахмазтәазакәа, азин шәызтәда, асеипш ақатцара, стәауеит! – даарылацшит Артургы. – Ари ачархәаџ дызшьыда?

– Сара дысшьит! – лхәеит Алиса лан. – Абри иеицәаны илылахәмарит сыпцхагы. Ацәгәа еснагь ацәгәа ахылҕеаауеит. Ишәтаху сзыжәуы, сара сшьа зуит!.. – лхәан лфызцәа днарылтцны лыхцәышла ноушьтны лыпцхәи, уи лфызцәеи ахьыржыз Ахәынаа акалт, шықаз, амыткәма хәо лҕыналхеит.

Иаанхаз днарылацшын Артур ҕеаитит:

– Уи шәара дшәымшьырггы хара дахшьуан иус збаны, аха арт ирхараз хәа ижәдыруеи? – џацхәа еикәагылаз ахәсеи, еизахьаз ахацәеи днарылацшит Артур!

Азэггы җимтзеит.

– Атла дадҗахәаланы икнашәхаз цшәаала дык-
ныхны хала дахьамбо цъара дганы дкашәыжъ,
мамзарггы агаз наикәтәаны дыжәблы, харпарацәа
ргырак ршәа зыграгәо аҗааста, ари ицшәоу хадгьыл
аҗы ижра калом! Деимырызжәжәаит агыгшәыг,
дырфааит адунеи дамбо!..

Абри аамтаз Қыетоггы даалтцит, лыблақәа ана-
ахылт Аазиз илакта дынтацшит. Нырцәыка дца-
ны даазшәа, иказ хәа акгы лзеилкаазомызт. Аха
лыхшыаҗы дааиуа даналага, дызлаз апылхатра
даалтцит.

– Аазиз! – уи лнапқәа ааикәлыршам атәыуара
дналагеит. Аха нас хәычы-хәычла лееикәылкын
иблақәа днархыцшылеит.

– Иусырдырырц стахуп иссиру даҗа жәабжьыкгы:
уара укынтәи сара сцәа далашәаны дыкоуп хацхьа-
катәи атҗеи!..

– Дызгабхарггы дычкәынахарггы ихьзахтҗо ако-
уп: А И А А И Р А!

Ғацхьа Артур иааирзырҗит.

– Ишәсырдырырц стахуп исзызырҗуа зеггы.
Хазтоу ашықәс, 1993 шықәса ииуль мза 4 рзы
ақыртцәа ажәылара ргәы итан мыҗахак тбаала. Ари
рдыруан хык: Анзор, Тенгиз, Қыето. Хаибашьҗы,
хашьа бзиа Аазиз Қыето илитахьан хара хагьентцәа
рхырхарта. Убри иабзоураны адырратара анхау
шымш уи ацхьа хара хжәылан алтшәақәа шыкалаз
шәарггы ижәбоит. Уи адаггы ха ханжәыла, Тенгиз
дызхылацшуаз ар ааникылан, хысра камтақәа
урт рыҗахартҗит. Хышәҗык инареиханы ар ткәаны
Царцука амҗа икәлахьҗит. Уажәы-ушьтан абра иа-
аираны икоуп. Урт ртыцггы хархиахьҗит: Царцутәи
абжьаратә школ ахыбраҗы.

Абри шырхэоз ауп чкэына катак дыфны дааин
адырра шыкайтцаз:

– Аткэацэа аауеит, аткэацэа хконтора иазааи-
гэахахьеит!

Агэыркэхэа зегь уахь еихеит.

* * *

Фапхэа Царцу ақыта икэыфоеит ашэа «Кэыдры».
Хажэабжь апхэа ханалагоз иахэоз атексти ацаки
аеапсахит уажэы. Ашэа ахэара иафенатцы ахэынаа
ладеи фадери Царцу ахсаала хақөпшуеит. Абри аан
апсадгьыл зхы ақэызтаз харпарацэеи хазгабцэеи
ахьжыз рнышэынтрақэа хақэыпшит, иаабоит урт
ирхагылоу адыргақэа ркны рхафсахьақэа.

Уажэы хазызырфөып ашэа «Кэыдры».

Афбатэи авариант.

Ажэақэа Анатола Кэытцниа,

Амузыка Нури Бытэба,

Аус адиулеит Уасил Царгэыш.

Ахрақэа ушьтыбжь рыгэныфоеит,

Урылтэраа уахьлеиуа уцры.

Угэрымуеит, угэрымуеит, угэрымуеит,

Апсуа изиас Кэыдры.

Иумома гэалак ушьтытыртэ

Ахтысқэа рыгэра умгои,

Апсуа мхацьырқэа рхатыцан

Индырхаз шықэзааз умбои!

Дырмит ду ицэыргахьаз Уарча,

Изыхынхэит ишка фапхэа,

Иблызаргь Самсон ду инхарта,

Атара ду изымгеит аға.

Аибашьра цоит уара ухықәан,
Ә-мчык еинышәом нақ-аақ.
Абжьыуааи абзыпқәеи урнықәуан,
Еигәыныфны ижәылоит пхьақа.

Жәфанынтә абомбақәа азнеиуеит
Ухықәан игыло абаа.
Ацсынра згарц игәтәиуаз
Рыбға тапыртәеит абра.

Ахрақәа ушьтыбжь рыгәныфуеит,
Урылтәраа уахълеиуа упры.
Угәрымуеит, угәрымуеит, угәрымуеит,
Ацсуа изиас Кәыдры!

Август 30, 2002
Аңара-Ақәа

АХҚҒА

I. Ахәынаа

3

II. Адтца

7

III. Амѡан

22

IV. Аѡбатәи авариант

40

V. Акаҭа

47

VI. Цьамфер Ашьхацбеи Сетрак Карбашьиани

70

VII. Цьон Нартба

83

VIII. Аҭацаагарашәа

102

IX. Ламыс ихабла

138

X. Аазиз Мирзаканов

147

XI. Адамыҭ

167

XII. Аитныцсахлара

208

XIII. Ашьоура

304

Анато́л Уаси́л-и́ца Кэ́ытцни́а

КЭЫДРЫ АИФХААҲТӘИ АИҢНЫҘСАХЛАРА

Ароман

Анато́л Васи́льевич Кви́цини́а

ОБМЕН В УЩЕЛЬЕ КОДОРА

Роман

На абхазском языке

Аредактор Ф. Бытәба

Акорректор М. Акаба

Асахьаҭыхәы А. Лабахәуа

Компиутерла еиқалыршәеит Н. Картозиа

Афформат 84x108 $\frac{1}{32}$. Атираж 300.

Иқатә. акь. бгь. 11. Инықә. акь. бгь. 18,5.

Ағатқаңка №